

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди
Харківське історико-філологічне товариство

*Випуск присвячений пам'яті
харківських мовознавців
професора Лідії Андріївни Лисиченко
професора Ольги Георгіївни Муромцевої*

Український СВІТ

у наукових парадигмах

Збірник наукових праць

Випуск 10/2023

УДК 811.161.2 + 39 (477)
ББК 81.411.1 + 63.5 (4УКР)

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК №3281 від 18.09.2008.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Маленко О. О., д-р філол. наук, проф. (Харків) (головний редактор)
Борисов В. А., канд. філол. наук, доц. (заступник головного редактора) (Харків)
Богданова І. І., канд. філол. наук, доц. (Харків)
Голобородько К. Ю., д-р філол. наук, проф. (Харків)
Єрмоленко С. Я., д-р філол. наук, проф. (Київ)
Кравець Л. В., д-р філол. наук, проф. (Берегове)
Лисиченко Т. Ю., канд. філол. наук (Харків)
Нелюба А. М., д-р філол. наук, проф. (Харків)
Нестеренко Н. П., канд. філол. наук, доц. (Харків)
Новиков А. О., д-р філол. наук, проф. (Глухів)
Сюта Г. М., д-р філол. наук, пров. наук. співроб. (Київ)
Умрихіна Л. В., канд. філол. наук, доц. (Харків) (заступник головного редактора)

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Шевченко Л. І., чл.-кор. НАН України, д-р філол. наук, професор; Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
Вакуленко С. В., канд. філол. наук, доцент; голова Харківського історико-філологічного товариства.

Ухвалили до друку:

Редакційна Рада Харківського історико-філологічного товариства
(*протокол № 1 від 27 лютого 2023 року*)

вчена рада українського мовно-літературного факультету
імені Г. Ф. Квітки-Основ'яненка Харківського національного педагогічного
університету імені Г. С. Сковороди
(*протокол № 6 від 1 березня 2023 року*)

У 41 **Український світ у наукових парадигмах:** Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Вип. 10. — Харків: ХНПУ; ХІФТ, 2023.— 212 с.

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди,
вул. Валентинівська, 2, м. Харків, Україна, 61168

ISBN 978-966-1630-61-0

© Автори матеріалів, 2023
© Макет Т. Лисиченко, 2023
© Обкладинка У. Мельникова, 2023

МАТЕРІАЛИ

**Всеукраїнських наукових читань,
присвячених 85-ій річниці
від дня народження
доктора філологічних наук, професора**

ОЛЬГИ ГЕОРГІЇВНИ МУРОМЦЕВОЇ

16 лютого 2023 року

Інститут української мови НАН України

**Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди**

**Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна**

Харківське історико-філологічне товариство

Харків — 2023

Анатолій Нелюбадоктор філологічних наук, доцент,
професор кафедри української мови

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

anatoliy_nelyuba@ukr.net

ДІЄПРИКМЕТНИК: ЧАСТИНА МОВИ? ОСОБЛИВА ФОРМА? ЧИ ЩОСЬ ІНШЕ? (ІНВЕНТАРИЗАЦІЙНО-КОДИФІКАЦІЙНИЙ ЕТЮД)

Цього року ми вшановуємо людину прецікаву й неповторну своїм життям і своєю творчістю — Ольгу Муромцеву (1938–2008). Її науковий доробок за його напрямками нічим не відрізняється від сучасників: дисертації, статті й тези, посібники й рецензії, упорядкування й редагування, опонування й керування... Бібліографічний покажчик мовознавиці засвідчує 114 опублікованих праць [Муромцева 2008]. Багато це чи мало? Сьогоднішніми мірками, коли аспірант за чотири роки публікує 10 статей і дисертацію, — то дуже мало. Проте в цьому разі важить не кількість праць, а їхній зміст, смисли, думки і... їхнє майбутнє.

Як свідчить згадане видання, з-поміж улюблених напрямів наукового осмислення мови в Ольги Муромцевої чільне місце посідали термінологія й словотвір із морфемікою (найрізноманітніші їхні аспекти, ракурси й особливості трактування). Власне, праці Ольги Муромцевої та її наукових ровесників підказали ідею здійснення суцільної інвентаризації й кодифікації термінів словотвору й морфеміки. Сучасний стан термінології названої галузі з її розбалансованістю, різнотрактуванням, несистемністю й недоцільністю запозичень, неврахуванням останніх досягнень (і в інших галузях мовознавства також) підтверджують актуальність такої роботи.

У цій статті, орієнтуючись саме на мету, завдання й засади інвентаризації й кодифікації термінології, спробую розглянути статус ніби безсумнівного з огляду на усталену практику застосування терміна *дієприкметник*.

Від часу виділення в граматиках нашої мови дієприкметників як особливих слів пройшло більше 400 років (за І. Ярошевич, це кінець XVI ст. [Ярошевич 2010]). Наукове осмислення основ і механізмів мови давало нові знання, що відображалося в появі нових теорій мови, нових течій і відповідних термінів. Постанова окремої галузі мовознавства *словотвір* і *морфеміка* зумовили формування й розвиток відповідного термінологічного апарату. Сьогодні безсумнівним є існування низки морфемно-дериваційних і дотичних до них явищ із відповідним термінопозначенням:

- *твірна основа (база) і словотворчий засіб (формант),*
- *граматичне (формальне) і словотвірне значення слова,*
- *словотворення і формотворення (відповідно розмежовано словотворчі й формотворчі / граматичні форманти),*

- усталеною є тріада *граматична форма — граматичне значення — граматична категорія* тощо.

І все ж нові відкриття й досягнення в мовознавстві майже не вплинули на визначення суті й місця в нашій мові дієприкметника — він, як пам'ятник, стоїть непохитним із його статусом *‘особливої форми дієслова’*.

Історію становлення ‘вчення’ про дієприкметник в українській мові стисло викладено в статті І. Ярошевич [Ярошевич 2010]. Зокрема, у ній зосереджено увагу на визначенні й термінологічному вираженні двох морфологічних класів слів — дієприкметників і дієприслівників, «які в граматичних студіях мають різні, а то й протилежні кваліфікації». Метою названої праці стало «відстеження формування вчення про них, який зміст вкладали вчені в ці поняття, які терміни використовували й використовують на їхнє позначення та які перспективи входження сучасних термінів-новотворів до загальнонаукового вжитку». У зв'язку з цим авторка, цитуючи працю Г. Гнатюк, зазначає: «мабуть, немає іншого класу слів, за винятком займенника й числівника, який би зазнав таких різних кваліфікацій, оцінок <...> , як дієприкметник» [там само, с. 86]. Від перших українських граматик (XVI ст.) мовне явище, нині позначуване терміном *дієприкметник*, мало значну кількість назв: *причастіє*, *причасник*, *приложник*, *дієприложник*, *часівниковий прикметник*, *приложник глагольний*, *дієслівний прикметник*, *причасники-прикметники* та ін.

Різними були й трактування його суті-статусу: *окрема частина мови*, *дієслово з особливими ознаками*, *віддієслівні прикметники*, *міжчастиномовна категорія (дієслівно-прикметникова)*. При цьому більше 100 років тому почалися суперечки щодо ‘українськості’ самих дієприкметників, а саме частини з них — дієприкметників, утворених від дієслів активного (діяльного) стану¹, і тим суперечкам немає кінця.

У сучасних працях переважальним є трактування дієприкметника як *особливої форми дієслова*, що відповідає на питання який? яка? яке? які? Такому поширенню передусім сприяє шкільний курс із вивчення української мови і відповідні підручники — сьогодні це підручники для сьомого класу (див. для прикладу [Ющук 2015, с. 112–137]).

Отже, зазначений шкільний підручник, як й інші сучасні навчально-методичні посібники, містить таку інформацію про дієприкметник: *особлива форма дієслова*; водночас називає дію й ознаку предмета за цією дією і відповідає на питання який? Як і інші дієслівні форми, дієприкметники мають вид, бувають перехідними й неперехідними (тобто пасивними й активними), подібно до прикметників змінюються за родами, числами й відмінками [там само, с. 113]. Активні дієприкметники називають ознаку предмета, зумовлену дією

¹ У цьому разі показовою є одна з перших заочно-умовна дискусія Олени Курило [Курило 1923] і Петра Бузука [Бузук 1925], досить коректна й виважена.

того самого предмета; пасивні дієприкметники називають ознаку, зумовлену дією іншого предмета [там само, с. 114].

Зазначений статус дієприкметника розтиражовано як у старих, так і в сучасних вишівських підручниках із додаванням деяких нюансів, наприклад: *різниця між прикметником, який називає сталу, постійну ознаку предмета (зелений сад — сад зелений завжди чи певний відтинок часу), і дієприкметником — називає ознаку за дією, тобто динамічну (зеленіючий сад — він зеленіє в момент мовлення, зараз)*. Форманти, використовувані у творенні дієприкметника, зараховують до *формотворчих*.

Що ж не так із терміном? Чому потребує кодифікаційних операцій?

1. Про лінгвістичну арифметику і словотвірне значення

Власне зовнішня слівна форма дієприкметника не викликає сумнівів — це прекрасний взірець передавання саме словотвірної суті терміна — називання загального змісту й частиномовної належності твірної основи: дієслово — ‘дія/процес’ і прикметник — ‘ознака’, яку повинен доточувати й доточує до твірної основи відповідний формант. Зовнішня форма терміна настільки прозора, що сама підказує його словотвірну історію ‘*прикметник, утворений від дієслова*’ (порівняймо з термінами з такими ж характеристиками: дієслово — ‘слово, що позначає дію’; числівник — ‘слово, що позначає число’ та ін.). Отже, вже сама назва терміна безсумнівно передбачає появу називаного ним саме **нового слова** із очікувано-сподіваною сумою значень твірної основи і форманта.

Проте наявна підручникова дефініція цього терміна вказує на протилежне — появу лишень **форми** твірного дієслова. Зрештою, за такою аналогією можна прийти до висновку і стверджувати, що *всі похідні*, утворені від *будь-якої* частини мови за допомогою *будь-якого* форманта з переходом в іншу частину мови (транспозиція), повинні позначати лишень якусь із форм вихідної частини мови: *червоний* → *червоніти* — ‘особлива форма прикметника’; *п’ять* → *п’ятий* — ‘особлива форма числівника’; *ти* → *тикати* — ‘особлива форма займенника’; *дощ* → *дощити* — ‘особлива форма іменника’; *читати* → *читання* — ‘особлива форма дієслова’.

У такому разі не спрацьовує елементарна арифметична формула суми доданків, де кожен із доданків ‘працює’ на суму і відображений у ній: $1+1=2$, $2+2=4$.

У словотвірній арифметиці підручниково-посібникового дієприкметника зовсім інше: фактично додавали два **семантично** наповнені елементи (дія/процес + ознака); словотвірне значення деривата ‘*ознака за дією, названою твірною основою*’. Порівняймо з іншими словотвірними процесами, у яких задіяно прикметникові форманти: *осінь* → *осінній*; *туман* → *туманний*; *калина* → *калиновий*; *господар* → *господарський*; формула їхнього словотвірного значення ‘*ознака, пов’язана з тим, що названо твірною основою*’. Проте з якихось причин у похідному слові *дієприкметник* отримали не очікувану (закладену задіяними твірною основою і словотворчим засобом, тому й передбачувану, сподівану) суму значень, а лишень нову форму. Тобто в похідному відображено лише

1 (один) семантичний елемент (семантика твірної основи ‘ознака’) і з’явився 1 (один) формальний, ніяк не передбачуваний задіяними доданками. Отже, у визначенні дефініції дієприкметника семантику другого елемента знехтувано; за таких умов не передбачуване формальне (граматичне) значення дієприкметника повинні приписати приєднаним формантам *ов(ий)*, *-ськ(ий)*, *н(ій)/н(ий)*.

У цьому разі чомусь зігноровано ще одне правило-постулат-закон встановлення результатів словотвірних процесів: визначальною в загальній семантиці новоствореного слова є семантика приєднуваного словотворчого засобу. Саме така семантика стоїть на першому місці у формулі словотвірного значення слова як суми значень твірної основи і словотворчого засобу; вона і програмує частиномовну словотвірнокатегорійну належність утвореного слова. Якраз усі наявні в українській мові дієприкметникові суфікси мають семантику ‘ознака’ й зумовлену цим частиномовну належність до прикметника; до того ж і супутно приєднуване закінчення також свідчить про прикметниковість деривата — є носієм категорійних граматичних значень прикметника (рід, число, відмінки).

Звичайно, за таких умов визначення дієприкметника як *особливої форми дієслова* виходить за межі логіки загалом і суперечить законам і результатам арифметики словотворення в українській мові.

2. Про дивність-химерність форми дієприкметника

Отже, у супереч семантиці задіяної твірної основи і форманта дієприкметник визначають як ‘особливу форму дієслова’ (тобто дієприкметник повинен виражати якесь особливе граматичне значення саме дієслова — і тільки). У зв’язку із цим постають логічні запитання: яку ж саме з наявних і безсумнівних у граматиці форм дієслова має дієприкметник? Яка ж із дієслівних форм з’являється саме під час творення дієприкметника?

Як видається, у такому трактуванні наявна розбіжність між первісним (закладеним ще у давніх українських граматиках) трактуванням дієприкметника як особливої форми, з одного боку, а з іншого — неврахуванням надбань сучасної усталеної граматичної практики щодо неспростовного й безсумнівного виділення взаємопов’язаних мовних явищ і відповідних понять. Зокрема, до таких понять належать:

- **граматичне значення слова** (є додатковим до лексичного значення слова, виражає різні *відношення до інших слів* у словосполученні чи реченні, здебільшого в нашій мові слова мають по кілька граматичних значень);
- **граматична форма слова** (мовні засоби, які є носіями, виразниками граматичних значень; передусім такими засобами є *закінчення*, рідше *суфікси*, *префікси*);
- **граматична категорія** (*сукупність однорідних граматичних значень*, виражених викінченою системою граматичних форм; кожна самостійна частина мови має свої граматичні категорії).

Як же узгоджуються названі поняття із формою дієслова й дієприкметника? Таке узгодження є уніко-унікальним: приписуємо дієприкметнику статус форми

дієслова (та ще й особливої² — тобто однієї з-поміж інших); при цьому сам дієприкметник не виражає **жодного** з визначальних граматичних значень дієслова (наприклад, вид, час, особа). На жаль, чомусь ніде не зазначають **особливе формальне значення** дієприкметника — воно залишається утаємниченим (!). Але за відповідних синтаксичних умов дієприкметник може виконувати (і виконує) граматичні функції, передусім притаманні дієслову — виступає частиною складеного присудка і з обов'язковістю передбачає наявність дієслівної зв'язки *бути* чи самого дієслова (*стати* *знаним*, *залишився* *палаючим*, *був* *пограбований*, *буде* *розмита*).

Крім того, у ході творення дієприкметника всі приєднані до твірної основи дієслова форманти мають двочастинну будову:

1) суфіксальний елемент, який виражає загальну семантику '*ознака, прикмет*' (за частиномовною класифікацією є прикметниковим);

2) флексійний елемент, який виражає граматичні значення прикметника (рід, число, відмінок), узалежнені від іменника.

Зразки різносуфіксальних дієприкметників: *змарні-лий*, *жив-учий*, *терпл-яча*, *перегну-те*, *спостереж-ена*, *надба-не*.

Отже, зазначені та інші особливості трактування дієприкметника свідчать про невідповідність між його зовнішнім вираженням (звучанням) і дефініцією: звукова структура терміна вказує саме на *прикметник*, пов'язаний із твірним дієсловом (*діє* + *прикметник*), а дефініція трактує його як особливу *форму* дієслова³.

Що робити? Як бути?

Автори праці «Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія» (2017) для термінологічного розрізнення пропонують розмежовувати два різновиди дієприкметникових одиниць: 1) віддієслівні одиниці в приіменниковій позиції з усталеним терміном *дієприкметник* або *віддієслівний прикметник*; 2) віддієслівні утворення з аналітичною синтаксичною морфемою зв'язкою *бути* у присудковій дієслівній позиції — *аналітичні дієслова* або *аналітичні пасивні дієслова* [Граматика 2017, с. 296–297]. При цьому автори підкреслюють, що таке розрізнення здійснено за *синтаксичними* показниками [там само, с. 293],

² Епітет *особливий* можна застосовувати лише до деяких форм дієслова, зважаючи на їхню видільність порівняно з іншими дієслівними формами чи формами інших частин мови. Наприклад: початкова форма дієслова на *-ти/ть* є особливою порівняно з початковими формами інших частин мови; дієслівна форма роду, яка порівняно з категорією роду інших частин мови не є всеохопною, а притаманна лише дієсловам минулого і давноминулого часів, дієслова інших часів її не мають тощо.

³ Цікаво-дивним є той факт, що в жодному з посібників у розділі «Дієслова» поруч із дієслівними формами ніде не згадують дієприкметник як його особливу форму; виняток становить «Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія» [Граматика 2017, с. 486–488].

зокрема за позицією в реченні — приіменниковою (*написана учнем повість*) чи дієслівно присудковою (*повість була б написана учнем*) [там само, с. 294]. Отже, ідеться про синтаксичні (точніше: синтаксичнофункційні) різновиди дієприкметника.

Але позиція, яку займатиме дієприкметник у реченні і яку функцію виконуватиме — то вже інша справа: для нашої мови не є унікальними факти синтаксичної різнофункційності тієї чи тієї частини мови, їхньої ‘переходовості’ в інший синтаксичний статус. Для прикладу порівняймо іменникові (*лікар Петренко і Петренко буде, був, стане лікарем*) чи прикметникові (*ранений бієць знаходився і ранений знаходився*) метаморфози.

Особливості дієприкметників, семантика використаних формантів, їхні граматичні значення, їхнє синтаксичне узалежнення від іменників й основна синтаксична функція ‘означення’ уможливорюють визначення їх частиномовної належності як прикметників. Формула словотвірного значення слова *дієприкметник* цілком придатна для його дефініціювання: *Дієприкметник — це різновид прикметника, який утворено від дієслова, виражає ознаку і має граматичні значення роду, числа, відмінка, зматеріалізовані у відповідних формах (у закінченнях).*

Мало того, щоб бути послідовним, для акцентуації саме твірної основи і результату (*щоб* утворилося) за такою формулою, крім дієприкметника і дієприслівника, можна (і треба) запровадити й інші одноструктурні терміни словотвору:

- дієіменник (*читати → читання, перелітати → переліт*),
- дієдієвник (*робити → переробити, стрибати → попострибати*),
- іменодієвник (*столяр → столярувати, сніг → засніжити*),
- іменоіменник (*лісник → лісничиха, Бориспіль → бориспільський*),
- числодієвник (*два → подвоїти, десять → удесятирити*),
- прикметоіменник (*юний → юнь, сміливий → сміливість*),
- прикметодієвник (*молодий → молодіти, високий → височіти*).

З-поміж них й інші, крім дієприкметника, різновиди прикметників:

- іменоприкметник (*книга → книжковий, люди → людний*),
- числоприкметник (*сто → сотий, шістнадцять → шістнадцятий*),
- займеноприкметник (*ти → твій, їх → їхній*) (десь 15 різновидів),
- прикметоприкметник (*величний → величніший, мудрий → премудрий*).

Зрештою, за такою аналогією можна прийти до висновку і стверджувати, що *всі похідні*, утворені від *будь-якої* частини мови за допомогою *будь-якого* форманта з переходом в іншу частину мови (транспозиція) чи й без такої, повинні позначати лишень якусь із форм вихідної частини мови; відповідно й дефініцію названих термінів також необхідно подавати за дієприкметниковою формулою: ‘особлива форма того, що названо твірною основою’:

- *десять → десятка, п’ять → п’ятий* (числоіменник) — це особлива форма числівника;

- *Ви* → *викати*, *я* → *якати* (займенодієвник) — це особлива форма займенника;
- *червоний* → *червоніти* (прикметодієвник) — це особлива форма прикметника,
- *ой* → *ойкати* (вигукодієвник) — це особлива форма вигука (Які ж форми має вигук?!) та інше.

Передбачаю, що така формула видаватиметься дивно-смішною, а зазначену аналогію не застосують у творенні дефініцій відповідних термінів.

Звичайно, такі й подібні терміни не свідчать і не свідчитимуть про окремий частиномовний статус утворюваних слів чи про особливість їхньої форми залежно від твірної основи. Їхня функція — відобразити в терміні особливості частиномовної належності задіяних твірних основ і семантики словотворчих засобів як відповідної арифметичної дериваційної формули (фактично йдеться про відображення в терміні частиномовної словотвірної моделі).

У майбутньому видається доцільним піддати таким же інвентаризаційно-кодифікаційним операціям й інші терміни, у дефініції яких утворені за допомогою семантичних формантів слова визнають новою формою (наприклад, дієприслівник, фемінодеривати чи прикметники ступеневої градації).

ЛІТЕРАТУРА

1. Бузук П. Уваги до дієприкметників в українській мові. *Вісник Одеської Комісії Краєзнавства при Всеукраїнській Академії Наук*. Ч. 2-3. 1925. С. 169–171.
2. Гнатюк Г. М. Дієприкметник в сучасній українській літературній мові. Київ : Наукова думка, 1982. 248 с.
3. *Граматика* сучасної української літературної мови. Морфологія [автори: І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова; за ред. К. Г. Городенської]. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 752 с.
4. Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови. 2. 1923.
5. Муромцева О. Г. З історії української літературної мови. Вибрані праці. Харків : Харківське історико-філологічне товариство, 2008. С. 214–228.
6. Ющук І. П. Українська мова: Підручник для 7 класу загальноосвітніх навчальних закладів. Тернопіль : Богдан, 2015. 296 с.
7. Ярошевич І. Дієприкметник і дієприслівник в українській мові: поняттєво-термінологічний аспект. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія Проблеми української термінології. 2010. № 676. С. 86–89.

Лілія Петрова Озель

кандидат філологічних наук, доцент
кафедри українознавства і лінгводидактики
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
lilantukr@ukr.net

ХУДОЖНІЙ ДИСКУРС У ВИМІРІ ІНТЕЛЕКТУАЛІЗМУ: ЛІНГВОСТИЛІСТИКА ЕМОЦІЙНО-ПОЧУТТЄВОГО Й РАЦІОНАЛЬНО-ЛОГІЧНОГО

**(РЕЦЕПЦІЯ НАУКОВОГО ДОРОБКУ ДОКТОРА ФІЛОЛОГІЧНИХ НАУК,
ПРОФЕСОРА ОЛЬГИ МУРОМЦЕВОЇ ДО 85-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)**

У пропонованій студії літературно-художній дискурс розглядається з точки зору концепції доктора філологічних наук, професора Ольги Георгіївни Муромцевої, зокрема з урахуванням значної дослідницької уваги, яку зосередила науковиця на аналізі лексико-семантичних та стилістичних засобів емоційно-почуттєвого та раціонально-логічного складників образного мислення, лінгвостилістичні реалізації яких у текстах класиків української літератури засвідчують неперервність процесів інтелектуального поступу українського художнього мовлення.

Літературно-художній дискурс як відображення індивідуально-авторської картини світу репрезентує як емоційно-почуттєву сферу, так і раціонально-логічні параметри мовомислення митців, що насамперед засвідчує рівень слововживання як найбільш виразно оприявлений у художньому тексті, оскільки, як зазначила представниця Харківської філологічної школи Л. Лисиченко, саме «словниковий склад є найбільш чутливим до змін компонентом мови» [Лисиченко 2013, с. 85], поряд із яким для детальної характеристики дискурсу важливими постають також інші риси, як-от: «граматика та лексика, особливі правила слововживання й синтаксису, особлива семантика, які взаємодіють між собою у сукупності з екстралінгвістичними та прагматичними, соціокультурними та іншими чинниками» [Ситник 2020, с. 123].

Емоційно-експресивна лексика, зокрема номінації на означення почуттів і переживань, стала предметом наукових студій Н. Бабиць, В. Чабаненка, К. Городенської, І. Грицютенка, А. Мойсієнка, О. Скорика, Л. Мацько, О. Шевчука, М. Красовського, К. Мізіна, Л. Умрихіної, Б. Сахно, Т. Вавринюк. Емотивний компонент у семантичній структурі експресивного слова досліджують Н. Бойко та Я. Романенко; вербальні репрезентації різних емоційних станів у художньому дискурсі студіюють Л. Прокопович, Н. Глушак, А. Малій, О. Опанасенко, Л. Тараненко; емотивність у специфічних етнокультурних рисах розглядають А. Манзій, М. Мілова, І. Мац, М. Романова, С. Мандер.

Відзначаючи складність об'єкта досліджень, а також відсутність однозначного визначення поняття *емоція*, Л. Прокопович відзначає, що «емоції включені у структуру свідомості та мислення, пов'язані з різними когнітивними проце-

сами», «не несуть інформацію про зовнішні об'єкти, про їхні зв'язки та відношення, а також про ті об'єктивні ситуації, в яких відбувається діяльність суб'єкта», натомість «безпосередньо виражають відношення між мотивами та їх реалізацією», вважає їх «особистісними утвореннями» [Прокопович 2022, с. 52]. Зосереджуючись на особливостях функціонування емотивної лексики в художніх текстах, А. Малій та О. Опанасенко вбачають її призначення у вираженні внутрішнього емоційного стану персонажа, його свідомості та психіки, «обов'язково містять у своїй семантичній структурі емоційний компонент»; відповідно до типу семантики поділяються на *афективи*, емотивне значення яких «складає єдиний зміст семантики слова», та *конотативи*, «емотивні семи котрих супроводжують головне логіко-предметне значення» [Малій, Опанасенко, с. 134].

Проблема вербалізації емоційно-почуттєвої сфери залишається злободенною на всіх етапах розвитку словесної творчості, бо має міждисциплінарний характер, пов'язана із психологією й етнопсихологією, педагогікою й етнопедогогікою, соціологією, міжкультурною комунікацією, а специфіка експлікації, розгортання, структурування емотивних засобів у художньому дискурсі є однією із визначальних його характеристик. На особливу увагу заслуговує аналіз вербальних реалізацій емоцій і почуттів у часи суспільно-політичних криз, коли емоції досягають особливої гостроти, отже, потребують систематизації, аналізу, усвідомлення, оскільки успішна, доцільна й переможна комунікація базується на логічному, раціональному, умотивованому та виваженому переконанні, зокрема й умілому представленні в слові відповідних емоційних векторів та орієнтирів, особливо на рівні офіційно-ділової комунікації, чим і зумовлена актуальність цієї проблематики на сучасному етапі соціолінгвістичної еволюції.

Логіко-раціональні складники вербального ландшафту української мови зосереджені в різних типах дискурсів — науковому, офіційно-діловому, публіцистичному, конфесійному, військовому, особливо художньому, зокрема у фольклорному та літературно-мистецькому слові, у зв'язку з чим у дослідженнях мовно-стильових особливостей у сфері письменства активно продовжують функціонувати поняття: «інтелектуальна еволюція української мови» (Л. Шевченко), «інтелектуалізм мовотворчості», «інтелектуальне поетичне слово» (С. Єрмоленко), «лексика загальноінтелектуального характеру» (Я. Януш), «інтелектуальний пафос мовотворчості» (Л. Ставицька), «загальний процес інтелектуалізації лірики» (В. Моренець), «інтелектуалізація української літературної мови» (О. Муромцева) та ін.

У лінгвістичній літературі відзначають інтелектуалізм як притаманну ознаку української мови і художньо-літературного дискурсу (праці Л. Шевченко, Т. Панько, Л. Ставицької, В. Борисова, Л. Голоюх, О. Снітовської), що на лексико-семантичному та стилістичному рівнях виявляється у функціонуванні розвинених термінологічних систем, наявності й активній реалізації в різних типах комунікації розгалуженої сфери абстрактної лексики, експлікації власних назв як носіїв інтелектуальної інформації в текстах, вмотивованому та доцільному використанні лексики іншомовного походження, що засвідчує включеність мови у світовий цивілізаційний контекст, колокативних ресурсах

номінацій у межах тропів та стилістичних фігур як репрезентантів емоційно-почуттєвих та абстрактно-логічних структур мовотворчості.

Зокрема, наукові студії щодо аналізу інтелектуальних складників художньо-літературного дискурсу представлені розвідками Л. Шевченко «Інтелектуальна еволюція української літературної мови» (2001), Я. Януш «Роль Лесі Українки в інтелектуалізації української літературної мови» (2008), О. Маленко «Інтертекстуальність в українській постмодерній поезії: діалог культурних кодів» (2008), К. Голобородька «Ідіостиль Олександра Олеся: лінгвокогнітивна інтерпретація: монографія» (2010), В. Борисова («Наукове осмислення української мови як інтелектуальної діяльності людини в XIX ст.») (2014), Т. Агібалової «Власні імена як інтелектуальні орієнтири в мовній картині світу Лесі Українки» (на матеріалі драматичних поем 1986–1906) (2012), О. Снітовської «Алюзія як засіб інтелектуалізації літературно-художнього тексту» (2013), Г. Віват «Наукова поезія XX століття» (2013), Л. Голоух «Відображення інтелектуалізації української мови к. XIX ст. в оповіданнях Агатангела Кримського» (2021).

Проблемам визначенню емоційно-почуттєвого та раціонально-логічного складників українського художнього слова, зокрема їх осмисленню в руслі процесів інтелектуальної еволюції української літературної мови значної наукової уваги надавала Ольга Георгіївна Муромцева, що позначилося на виробленні підходів, доборі інструментарію та окресленні методології аналізу літературно-художніх текстів, у ході якого науковиця надавала перевагу методам як лінгвістичної, так і етнокультурної інтерпретації, включення окремих мовно-літературних явищ у загальнонаціональний контекст.

Інтелектуальні орієнтири науково-творчого й освітньо-педагогічного мовомислення професора Муромцевої засвідчені розгалуженою системою напрямів дослідження як класичної лінгвістики (лексикологія, лексикографія, морфологія, дериватологія, стилістика, культура мови, методика викладання української мови в школах і вищих навчальних закладах), так і новочасних та мультидисциплінарних спрямувань: гендерної та соціолінгвістики, лінгвокультурології, етно- й націології, народознавства й українознавства, лінгвокраєзнавства й етнопсихології.

Свідома настанова на наукове осмислення і ґрунтовний аналіз як народно-розмовної та фольклорної повноти українськомовного дискурсу з його емоціоналізмом, почуттєвістю та кордоцентризмом, так і спроби усвідомлення раціонально-логічних парадигм української мовотворчості як результату інтелектуальної еволюції літературного, зокрема й художнього мовлення, простежуються також у дисертаційних дослідженнях, виконаних під керівництвом О. Муромцевої: А. Нелюби «Словотворчі засоби розмовності як функціонально-стилістичні категорії» (1992), В. Скачкової «Німецькі лексичні запозичення в сучасній українській літературній мові» (1990), Л. Чурсіної «Словотвірна валентність основ французького походження в сучасній українській літературній мові» (1998), Н. Варич «Структура метафори в поезії Б.-І. Антонича» (1998), Л. Петрової «Власне ім'я як засіб інтелектуалізації поетичного мовлення (на матеріалі поезій Ліни Костенко)» (2003).

Суспільно-політичній лексиці, термінологічним новаціям, лексемам-запозиченням, власним назвам як важливим лексико-семантичним і стилістичним чинникам інтелектуального підґрунтя українського літературного мовлення Ольга Георгіївна Муромцева присвячує значну частину доробку: дисертаційне дослідження на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук «Семантичні зміни в групі суспільно-політичної лексики української літературної мови другої половини XIX – першої половини XX ст.» (1968), дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук «Розвиток лексики української літературної мови у другій половині XIX – на початку XX ст.» (1985), наукові статті й тези: «Розвиток суспільно-політичної лексики сучасної української літературної мови в радянську епоху» (1967), «З історії суспільно-політичної лексики української мови ('клас', 'партія')» (1968), «К вопросу о соотношении общеупотребительной и терминологической лексики» (1970), «Запозичення у сфері суспільно-політичної української термінології» (1980), «Мова публіцистики В. Гнатюка в контексті розвитку публіцистичного стилю української літературної мови кінця XIX – початку XX ст.» (1991), «Конотативна ономастика у творах Івана Багряного» (2006).

Проблеми співвідношення емоційно-почуттєвих та раціонально-логічних складників мовотворчості є визначальними в ході комплексного й системного аналізу літературно-художнього дискурсу українських класиків — Г. Ф. Квітки-Основ'яненка, Марка Вовчка, Пантелеймона Куліша, Леоніда Глібова, Панаса Мирного, Ольги Кобилянської, Юрія Федьковича, Івана Франка, Ганни Барвінок, чия мовотворчість професорка-мовознавиця Ольга Муромцева розглядає на різних мовних рівнях (лексико-семантичному, морфологічному, словотворчому, синтаксичному, стилістичному), а також у контексті як національно-культурного поступу, так і світових мовно-літературних традицій. Серед найбільш репрезентативних праць цього циклу: «Григорій Квітка-Основ'яненко в історії української літературної мови» (у співавторстві з І. В. Муромцевим), «Марко Вовчок», «Мова роману «Люборацькі» Анатолія Свидницького», «Мова прозових творів П. Куліша», «Панас Мирний в історії української літературної мови», «Іван Франко: мова прозових творів», «Роль мовної практики Ольги Кобилянської в збагаченні семантичної структури слова», «Про мову Ганни Барвінок (до 170-річчя від дня народження)».

Визначаючи емоційно-почуттєву складову провідною характеристикою мовотворчості Григорія Квітки-Основ'яненка як найбільш яскравого представника сентименталізму в історії української літературної мови, професорка Ольга Муромцева поряд із звертанням письменника до загальнонародної мови, яка стала в нього «основним елементом зображення», відзначає потужний характер емоційно-експресивної лексики — одного зі складників стилістично маркованих одиниць, використання яких засвідчує «свідоме бажання Г. Квітки довести здатність української мови виражати високі почуття» [Муромцева 2008, с. 16].

Вербалізація емоцій і почуттів, зокрема й створення гумористичних та комічних контекстів, а відтак і впливу на емоційно-почуттєву сферу реципієнтів у художніх текстах Г. Квітки-Основ'яненка увиразнюється додатковими

стилістичними засобами, найбільш колоритними серед яких О. Муромцева називає такі: актуалізацію семантики твірних основ прізвищ, вживаних з метою вираження характерної риси героя (*Грошолуп, Зав'язисвіт*); залучення словотворчого потенціалу старослов'янських афіксів та енантіосемічних властивостей лексики для створення комічного ефекту (*не возсміються, возчихаєм, возтягніть, дошкандибаніє*); функціонування гіперичних утворень оказіонального характеру з продуктивним префіксом *пре-* у прикметнику з уже наявним суфіксом для вираження вищої міри вияву ознаки: замість *превеликий* (такі утворення є звичайними для мови і не суперечать її системі) у письменника використані *превеликонний, превеликенний, превеличенний, прекрутенний, предовженний* тощо; повтори різних частин мови (*весело-превесело, чорт-перечорт*), що залежно від специфіки кожної частини мови створює різноманітні стилістичні відтінки, серед яких експресивність, енергійність висловлювання, своєрідна інтонація захоплення, нетерпіння, очікування тощо; однотипно побудовані фрази за принципом монотонного музичного акомпанементу («Підбрехач»); редуплікація слова чи його основи або використання сполучення прикметника, що виражає звичайний ступінь ознаки, та прикметника із значенням вищої міри якості: «*підніс йому аж дві чашки чаю солодкого та пресолодкого*»; «*Сорочка на ньому чорна та пречорна*» [Муромцева 2008, с. 21].

У ході аналізу Ольга Муромцева стверджує, що основне семантичне навантаження відповідних груп лексики у Квітки — не швидкоплинні почуття й емоції, а глибинні переживання, ґрунтовані на етнонаціональних нормах моралі, етики, естетики, етнопедагогіки, світоглядних орієнтирах українського народу, підводить до думки, що лексичні репрезентації емоційної сфери з їх колокативними ознаками, мікро- й макроконтекстами є етнічно орієнтованими, зокрема мають національно-регіональний й історико-етнографічний колорит.

Характеризуючи мовотворчість **Марка Вовчка**, О. Муромцева засвідчує майстерне мовне відтворення авторкою глибини й впливовості почуттів і переживань героїв за допомогою назв дій та віддієслівних іменників, що експлікують ситуації душевного й морального дискомфорту (*скарги, нарікання, жаль, туга, наболівши, наскорбівши*), якими перекинено місток до соціально-психологічних творів Панаса Мирного. Зниження питомої ваги просторічної, згрубілої лексики покликане, на думку авторки дослідження, використання абстрактної лексики на позначення душевних переживань, філософських роздумів, зокрема стану пригніченості, закоханості, усвідомлення краси природи, самотності, предсталених лексикою, що відбиває зміни настрою, називає риси національного характеру, стверджує загальнолюдські чесноти (власна гідність, справедливість, стійкість, внутрішня свобода).

Особливу увагу Ольга Муромцева зосереджує на специфіці вербалізації поняття *воля / свобода* як концептуальному в українському художньому дискурсі, зокрема в жіночій прозі й світоглядній та філософській системі українського народу: «Поняття *воля* виражено словесно не в усіх оповіданнях Марка Вовчка, але воно всякий раз спливає у свідомості читача, коли він знайомиться з тією чи іншою долею жінки-кріпачки, — зазначає авторка розвідки «Марко Вовчок»

[Муромцева 2008, с. 32–46]. У ряді ж творів слово *воля* з його похідними стає ключем до розкриття образів героїв, основою концепції твору («Козачка», «Ледащиця», «Максим Тримач»). Концептуальним для письменниці стилістичним прийомом професорка Ольга Муромцева називає антитезу вільної людини й кріпака: словосполучення *вільний козак*, *вільна козачка* актуалізують почуття гордості, гідності, незалежності; лексема *кріпак* вносить у контексти семантику жалю, жаху, інколи й презирства [Муромцева 2008, с. 37].

Відзначаючи ліризм, мелодійність, різноманітність інтонацій, серед яких домінує експлікація співчуття, м'якого й теплого тону, лагідної оповіді як найбільш «прикметної ознаки мови Марка Вовчка», а також наголошуючи на прагненні письменниці «привести у відповідність тонкі порухи душі людини і їх мовне відтворення» [Муромцева 2008, с. 33], О. Муромцева звертає увагу на гендерні аспекти слововживання, коли, залучаючи форму оповіді від першої особи, письменниця показала реальне життя зсередини саме через сприймання, уявлення, думки і сподівання української жінки-селянки: «Вічна жіночність, почуття солідарності зі своєю менш освіченою, але не менш духовно обдарованою сестрою зумовили неповторність стилю письменниці, визначною рисою якого є надзвичайно багата емоційна гама — від найтоншого ліричного почуття до глибокого обурення, протесту проти всього, що принижує людську гідність» [Муромцева 2008, с. 32].

Визначаючи роль мовної практики **Ольги Кобилянської** у збагаченні семантичної структури слова, авторка дослідження «Роль мовної практики О. Кобилянської в збагаченні семантичної структури слова» наголошує, що ключові слова, зокрема колоративи, не тільки в сконцентрованому вигляді виражають провідну ідею твору, а й представляють у тексті особливу емоційно-експресивну барву, що надає певної тональності всьому твору (для прикладу проаналізовано лексеми *білий* у повісті «Через кладку» та *тонкий* у повісті «Ніоба») [Муромцева 2008, с. 210].

Особливістю повістєвої манери **Анатолія Свидницького**, на думку О. Муромцевої, є глибока схвильованість оповіді, емоційність розповіді, а найбільш частотним засобом її вираження є емоційна метафора, в основі якої персоніфіковані образи та емоційно-оцінний епітет. Використовуючи лексику шкільного життя, письменник знаходить такі прийоми залучення суто прозаїчних слів до тексту, що вони починають «набувати додаткових емоційно-експресивних відтінків, зокрема інтимізації — наближення читача до автора, запрошення його взяти участь у зображуваному»; старослов'янізми окрім комічного й сатиричного стають важливим засобом вираження високого й піднесеного, передачі патетичної, схвильованої мови, вираження високої міри чи ступеня якоїсь ознаки, якості, властивості [Муромцева 2008, с. 210].

Індивідуальну специфіку мовотворчої манери **Анатолія Свидницького** О.Г. Муромцева пов'язує зокрема із глибоким знанням і документальністю художнього відтворення не тільки народно-побутової культури, деталізацією фольклорно-етнографічних характеристик, а й колоритністю зображення представників освітніх і конфесійних кіл суспільства, репрезентованих

різноманітними за семантикою підгрупами: назвами церковної ієрархії (*парафі-яльний, благочинник, архієрей, вікарій, владика, паламар, староста*), атрибутики (*кропило, требник, поставник*); процесуальними назвами (*святитися на попів, поїхати на рукоположеніє*); лексемами на позначення церковних обрядів, служб і свят (*набожество, благословенство, ордань, перша пречиста*); лексикою шкільного життя як виразному репрезентанті освітньо-педагогічної культури української спільноти.

За слухним визначенням О. Муромцевої, народна лексика з її потужною емоційно-експресивною стилістикою поєднується в А. Свидницького зі словами книжними, ученими, урочистими, зокрема конструкціями, що відбивають появу в суспільстві постаті українського інтелігента-різночинця; письменник дав взірць художнього використання професійної лексики — конфесійної й академічної, навчальної, збагатив мову роману «Люборацькі» стійкими виразами і зворотами [Муромцева 2008, с. 65].

Активне залучення емоційно-експресивної лексики у **Пантелеймона Куліша** підпорядковане як особливостям індивідуально-авторського, так і творчим настановам романтичного стилю, де особливої виразності набувають номінації на означення позитивних рис незвичайних героїв у надзвичайних обставинах (освіченість, культура, високі моральні якості, сміливість, відчайдушність), а також зумовлене свідомою настановою передати «почуття вищого порядку» через старокнижні слова і народнорозмовні вкраплення (*огнистий, огнекрилий, огнедихатий, одностайність, відімщення, відрадоші, омрак, опір, олжа, палання*) [Муромцева 2008, с. 101]. Наснажений ідеєю творення на основі народної мови високоінтелектуальної, що дорівнювала б мовам розвинених європейських народів, Пантелеймон Куліш своєю творчістю сприяв інтелектуалізації української літературної мови, внісши до неї значну кількість номінацій з абстрактним значенням, збагативши семантичні можливості відомих слів, розширивши їхні фразеологічні зв'язки [Муромцева 2008, с. 95].

Життєвий і творчий шлях П. Куліша, за слухним визначенням професора Муромцевої, — це подвижницька діяльність в ім'я інтелектуального та духовного поступу українського народу, невтомний пошук на шляху збагачення української літературної мови, розбудови її лексичного складу та виразових можливостей на терені красного письменства і літературної критики, фольклористики й етнографії, історії та історіософії, публіцистики й педагогіки, мовознавства й релігії, журналістики та видавничої справи. Глибокоосвічений Пантелеймон Куліш добре розумів суть мови, її специфіку, потенційні можливості її інтелектуалізації: «показав вартість старослов'янської та історичної лексики української мови для різних цілей: вираження експресії, створення історичного колориту», «збагатив нашу мову значною кількістю європеїзмів і цим самим підніс її загальнокультурний потенціал» [Муромцева 2008, с. 103–105].

Різноманітність і багатовекторність епічного мовлення **Панаса Мирного** засвідчує нові шляхи інтелектуалізації художньої прози; у дослідженнях О. Муромцевої відзначені особливості раціонально-логічних складників стилю письменника, що знайшли реалізацію на різних мовних рівнях: абстрактні лексеми

із суфіксами *-ість, -ння, -ття, -ддя* конкретизуються та набувають характерних рис (*колючість, просторість, розладдя, безпуття, припадання, пробування*); стрижневі слова, словесні лейтмотиви розкривають концепцію твору; увага до стилістичних засобів контрасту та антитези поживляє мислительну активність читача; введення “нової лексики” суспільних змін, досягнень культури, інтелектуальних надбань епохи відтворює особливості слововживання інтелігенції 60-х років (*напрямок, народолобство, учительствувати, недільні школи, жіноча справа*); використання термінів різних галузей соціально-культурного життя, зокрема увага до музичних, як наслідок, виокремлено контексти з назвами музичних інструментів, жанрів, на яких ґрунтуються описи інструментального виконання і вражень від музики, що було новим явищем в українській художньо-літературній мовотворчості (*флейти, кларнети, сурми, ноти, опера, лібрето, музичні мотиви, фаготи, литаври, турецький барабан, рояль, акорд*).

У студії «**Панас Мирний в історії української літературної мови**» увагу науковиці привертає новий тип раціонально-логічного сприйняття дійсності героями, представлений зокрема лексикою офіційно-ділової комунікації, що виявилось в розгортанні в текстах лексичного матеріалу, пов’язаного із зображенням діяльності адміністративних установ — інституту земства (*земець, земська рада, земство, гласні, упорядник, губерньський земський з’їзд, повітовий з’їзд*), інституту дворянства з його структурними підрозділами (*дворянські вибори, дворянський з’їзд, предводитель дворянства*); фіксуються нові переосмислення лексики зі сфери діловодства, прийоми використання її як засобу іронічної характеристики осіб, зокрема викриття чиновників і бюрократії.

Внаслідок детального аналізу слововживання письменника з’являються логічні висновки про мову Панаса Мирного, що «ввібрала кращі здобутки попередників, стала зразком «тактовного і співрозмірного поєднання типових для української літератури фольклорних, розмовних елементів і нових для неї рис — включення лексики, фразеології різних станів суспільства, залучення слів абстрактного характеру для змалювання суспільної, психічної та в цілому інтелектуальної діяльності людини» [Муромцева 2008, с.147].

Серед нових, не характерних для попередньої традиції лексико-семантичних засобів представлення емоційно-почуттєвої сфери Ольга Муромцева звертає увагу на коло словотвірних новацій, що знайшли художнє втілення в лексемах з *пів-, полу-, напів-*, за допомогою яких **Іван Франко** намагається відтворити складність психічної організації, зокрема межу між полярними рисами — добрим і злим, радісним і сумним: *напівплаксивий, напівгрізний* (тон), *полусвідоме* (почуття) та ін.; складні слова визначаються дослідницею як засіб іронічного та гумористичного зображення: *язикобитіє, перогриз, сухобаба* (*Стара паніматка*), *Вессервіссер «всезнайко»* [Муромцева, 2008, с. 188].

«Наукова ерудиція письменника, — за слушним спостереженням О. Муромцевої, — зокрема в галузі природознавства і філософії, прислужилася йому як матеріал для художніх образів, відповідна термінологічна лексика стала засобом оновлення епічного стилю, новаторським кроком у художньому освоєнні елементів інших стилів літературної мови» [Муромцева, 2008, с. 185].

На підставі аналізу художнього дискурсу Івана Франка науковиця називає характерні лінгвостилістичні засоби передачі раціонально-логічних складників мовомислення — авторських міркувань, висновків-роздумів, описів психічних станів, соціально-політичних зрушень, з-поміж яких найбільш актуальні: а) розгортання мовно-стильових компонентів наукового, публіцистичного, економічного, програмно-політичного, виробничого викладу; б) художньо-мовне відтворення особливостей різних жанрів мистецтва, зокрема музичного виконання й передачі впливу музики на слухача; в) залучення наукової термінології і введення документальних описів явищ і процесів; г) використання лексем, запозичених із церковнослов'янської, польської, румунської, угорської, німецької, грецької, латинської мов на тлі визнання пріоритету української літературної мови, що склалася на Наддніпрянській Україні; д) уживання галичанізмів, що згодом стали питомими одиницями української літературної мови (*крок, продукти, чекати, яскравий*); е) експлікація груп професійно-виробничої лексики для опису процесів випалювання деревного вугілля, добування нафти, закладання будинку, розвитку сільського господарства; є) залучення лексики із життя української інтелігенції як репрезентанта культури етносу.

Праці доктора філологічних наук, професора О. Муромцевої, присвячені аналізу мовотворчості класиків української літератури XIX–XX ст., засвідчують прагнення авторки з лінгвостилістичної та етнокulturологічної точки зору осмислити традиції представлення почуттєвості та емоціоналізму в дискурсі майстрів українського художнього слова, дають підстави резюмувати, що рівнобіжно з розширенням семантики емоційно-експресивної лексики помітний інший напрям — виразне тяжіння до передачі мисленнєвих, раціонально-логічних настанов за допомогою системи специфічних мовних засобів: термінів різних галузей знань, абстрактної лексики, власних імен, неологізмів, архаїчних елементів, зокрема старослов'янізмів, суспільно-політичної, економічної лексики, назв різних сфер науки й культури.

Різноманітність напрямів наукових зацікавлень Ольги Георгіївни Муромцевої, їх глибина, актуальність і перспективність, принципова позиція щодо утвердження української мови в усіх сферах інтелектуального поступу українства, найперше в системі освіти, цілком логічно спричинило появу низки досліджень про філологічну та громадську діяльність ученої: праці В. Калашника («Яскраві сторінки громадської діяльності Ольги Муромцевої»), О. Черемської («Погляд на перспективу: соціолінгвістичні проблеми у висвітленні О. Г. Муромцевої»), В. Жовтобрюх («Питання культури мови у творчому доробку О. Г. Муромцевої»), О. Дьолог («Аналіз ідіостилю Л. Глібова та О. Маковея в працях професора О. Г. Муромцевої»), О. Маленко, К. Голобородька («Портрет кафедри в ореолі її засновника»), Н. Варич, А. Нелюби («На крилах мудрості й добра»), Г. Хоменко («Рефлексії чужинки як туга за класикою»), а також визначає місце Ольги Муромцевої в сузір'ї видатних постатей Харківської філологічної школи: «Традиції ХФШ знайшли творчий розвиток у науковому доробку мовознавців другої половини XX століття. Різні аспекти наукових досліджень Ю. В. Шевельова, Ф. П. Медведєва, Л. А. Лисиченко, С. І. Дорошенка,

О. С. Юрченка, О. Г. Муромцевої, І. В. Муромцева, В. Д. Ужченка, Є. Х. Широко-
корад, В. С. Калашника, С. В. Вакуленка, О. О. Маленко, К. Ю. Голобородька,
А. М. Нелюби, О. А. Олексенко та ін. засвідчують реактуалізацію потєбнянства
та ідей Харківської філологічної школи [Черемська 2020, с. 390].

ЛІТЕРАТУРА

1. *Агібалова Т. М.* Власні назви як інтелектуальні орієнтири в мовній картині світу Лесі Українки (на матеріалі драматичних поем 1986–1906 рр.). Харків : ХНПУ. 2012.
2. *Бойко Н. І.* Статус емотивного компонента в семантичній структурі експресивного слова. *Наукові записки НДПУ імені М. Гоголя. Філологічні науки.* 2002. С. 7–14.
3. *Бондаренко А. І.* Лексична парадигма «страждання» в поезиці В. Стуса. *Мовознавство.* 1995. № 2. С. 47–54.
4. *Борисов В. А.* Наукове осмислення української мови як інтелектуальної діяльності людини в XIX ст. *Український світ у наукових парадигмах. Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди.* Харків : ХІФТ, 2014. Вип. 1. С. 93–100.
5. *Віват Г., Гриньків О.* Власні назви як історико-культурні дескриптори в романі Ліни Костенко «Берестечко». *Сучасна українська нація: мова, історія. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції.* Львів. 2016.
6. *Віват Г.* Наукова поезія XX століття. Одеса : БМВ, 2013.
7. *Галаган В.* Емотивність, експресивність та конотація як засіб вираження оцінки. *Наукові записки. Філологічні науки.* 2008. Вип. 80. С. 171–178.
8. *Галів У.* Засоби вираження емотивності як лінгвоментальні формули (на прикладі поезій Л. Костенко, В. Стуса, М. Вінграновського). *Рідне слово в етнокультурному вимірі.* Дрогобич : Дрогобицький державний педагогічний інститут імені Івана Франка, 2013. С. 54–60.
9. *Голобородько К. Ю.* Ідіостиль Олександра Олеся: лінгвокогнітивна інтерпретація: монографія. Харків : ХІФТ, 2010. 527 с.
10. *Голоух Л.* Відображення інтелектуалізації української мови кінця XIX століття в оповіданнях Агатангела Кримського. *Культура слова.* 2021. № 93. С. 165–173.
11. *Експресивно-емоційна лексика.* Л.Ю. Шевченко, В.В. Різун, Ю.В. Лисенко. *Сучасна українська мова.* Довідник за ред. О. Д. Пономаріва. Київ : Либідь, 1993. С. 138–139.
12. *Киселюк Н. П.* Вербальні та невербальні засоби актуалізації емоційного стану радості в художньому дискурсі (на матеріалі англomовної прози XX–XXI століть): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02. 04. Київ, 2009. 22 с.
13. *Лисиченко Л. А.* Говірки Східної Слобожанщини: поліаспектний аналіз. Харків : ХНУ, 2013. 123 с.
14. *Маленко О. О.* Інтермедіальність як естетизація художнього дискурсу: митець–мистецтво–читач. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова.* 2014. С. 42–50.
15. *Маленко О. О.* Інтертекстуальність в українській постмодерній поезії: діалог культурних кодів. *Лінгвістичні дослідження.* 2008. С. 121–132.
16. *Малій А. С., Опанасенко О. І.* Лексика на позначення емоцій у художньому тексті (на прикладі німецької та англійської мов). *Закарпатські філологічні студії.* 2022. Випуск 25. Т 1. С. 132–136.
17. *Мізін К.* Методика верифікації етноунікальності емоцій vs емоційних станів на основі перекладацького аналізу їхніх номінацій. *Українське мовознавство.* Київ : КНУ ім. Т. Шевченка. Вип. 47/2. С. 54–62.

18. Муромцев І. В., Муромцева О. Г. Конотована ономастика у творах Івана Багряного (соціолінгвістичний аспект). *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. № 742 . Серія Філологія. Вип. 48. Харків, 2006. С. 270–280.
19. Муромцева О. Г. З історії української літературної мови. Вибрані праці. Харків, 2008. 229 с.
20. Муромцева О. Г. Розвиток лексики української мови в другій половині XIX–на початку XX ст. Харків : ХДУ, 1985. 152 с.
21. Муромцева О. Г. Тенденції розвитку словникового складу української літературної мови (кінець 80-х – 90-і рр.). Життєсвіт Учителя і Друга. *Збірник матеріалів III Муромцевських читань на пошану доктора філологічних наук, професора Муромцевої Ольги Георгіївни (до 75-річчя від дня народження)* / Упорядники О.С. Черемська, В.Ф. Жовтобрюх. Харків, 2013. С. 63–72.
22. Петрова Озель Л. П. Власне ім'я як засіб інтелектуалізації поетичного мовлення (на матеріалі поезій Ліни Костенко). автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна. 2003. 18 с.
23. Прокопович Л. С., Попович Н. Ф. Психолінгвістичний аналіз експресивних лексем у поетичному дискурсі другої половини XX ст. *Закарпатські філологічні студії*. 2022. Вип. 19. Т. 1. С. 46–51.
24. Прокопович Л. С. Невербальне вираження емоційних станів людини в художньому дискурсі Тетяни П'янкової «Чужі гріхи». *Закарпатські філологічні студії*. 2022. Вип. 25. Т. 1. С. 51–55.
25. Романова Н. В. Проблема емоційної і емотивної лексики. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки*. 2011. С. 175–178.
26. Охріменко С. Склад фразеосемантичного поля «емоції людини» (на матеріалі сучасних перської і української мов). *Вісник Львівського університету*. Серія філологічна. 2011. Вип. 54. С. 130–137.
27. Семенюк О. А. Художній дискурс як відображення авторської картини світу (лінгвокультурологічний підхід). *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. 2009. Т. 30 (69). № 1. Ч. 2. С. 7–10.
28. Ситник І. В. Дискурс в сучасній лінгвістиці. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2020. № 16. С. 123–126.
29. Снітовська О. Й. Алюзія як засіб інтелектуалізації літературно-художнього тексту (на матеріалі роману Ліни Костенко «Записки українського сумашедшого»). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*, 2013. С. 225–228.
30. Сліпецька В. Д. Вербалізація негативних емоцій: Тенденції формування нового мовленнєвого стандарту. *Науковий вісник Дрогобицького державного університету імені Івана Франка*. Серія «Філологічні науки» Мовознавство. 2015. №3. С. 250–255.
31. Черемська О. С. Становлення і розвиток Харківської філологічної школи (XIX – перша половина XX ст.). Харків : Видавець Олександр Савчук, 2020. 483 с.
32. Шевченко Л. Інтелектуальна еволюція української літературної мови. Київ, 2001. 478 с.
33. Януш Я. В. Роль Лесі Українки в інтелектуалізації української літературної мови. *Леся Українка і сучасність*. Зб. наукових праць. Луцьк, 2008. Т. 4. С. 32–40.
34. Erkmán-Ekerson F. Dile genel bir bakış. İstanbul : Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları. 2020.
35. Korkmaz Z. Türkçede söz dizimi. Ankara : AkÇag. 27 Baskı. 2020. 192 s.

Марія Брус

доктор філологічних наук,
завідувач кафедри української мови
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
mariya_brus@ukr.net

РОЗВИТОК КАТЕГОРІЇ ФЕМІНІТИВНОСТІ В КОНТЕКСТІ ЛЕКСИЧНИХ ПРОЦЕСІВ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

Лексична система нової української літературної мови розвивалася під дією тодішніх мовних і позамовних чинників, тому й великою мірою зумовлювалася ними. Упродовж XVIII ст. посилювалася тенденція творення власної літературної мови на живій народній основі. На це сторіччя припав інтенсивний розвиток нових стилів і жанрів, що закріплювали народнорозмовне мовлення й формували функційно-стилістичну базу для наступної доби. Перехід від старої книжної мови до нової літературної охопив усе XVIII ст. і характеризувався внутрішньо-глибинними процесами формування багатой народнорозмовної і фольклорної творчості, відображеної у віршах, піснях, думах, поемах, інтермедіях, ділових паперах, творах мандрівних дяків, які й стали першими писемними фактами розвитку нової української літературної мови. Вироблена жива народна основа наприкінці XVIII ст. отримала значний вияв у творчості І. Котляревського, поетів-романтиків та інших діячів, а в XIX ст. — у творчості багатьох нових письменників, досягнення яких дали змогу виокремити дошеченківський і шевченківський періоди.

Шевченківський період став визначальним у становленні нової літературної мови. Творчість Т. Шевченка виявилася колосальною, із відбиттям духу й краси української мови, а розвинуті ним тенденції мовотворчої діяльності (використання народної лексики як основного матеріалу літературної мови, вдосконалення і розвивання її; збагачення словникового складу новими лексемами; розширення семантики різних тематичних груп лексики; стилістична диференціація словникового складу, наступне нормування літературної мови й ін.) були поглиблені когортою визначних українських письменників XIX ст. [Муромцева 1985, с. 3].

Основними процесами оновлення лексики цього періоду стало активне словотворення, зумовлене новими суспільними впливами, усунення багатозначності, прагнення мовних одиниць до симетрії між означальним та означуваним; семантичні зміни внаслідок творення нових слів і запозичення твірних основ; збагачення власної термінології, групування лексики за різними типами зв'язків і відношень; поглиблення її системної організації; стилістична диференціація й уніфікація лексичної системи [Муромцева 1985, с. 6–7]. З кінця XIX – до початку XX ст. розвиток словника досяг такого рівня, що здатний був забезпечити майже ланки суспільного життя [Муромцева 1985, с. 8].

Унаслідок лексичних процесів, що відбувалися у XVIII–XIX ст., значно змінилася й збагатилася фемінітивна підсистема нової української літературної мови, порівняно зі староукраїнським періодом. У багатому лексико-семантичному й стилістичному розмаїтті вона постала в творчості Т. Г. Шевченка, І. Я. Франка й інших письменників XIX ст. [див. Брус 2015]. Специфіку її відображали великою мірою і позамовні чинники — місце, становище й зайнятість жінки в тогочасному суспільстві. У XVIII ст. жінка втратила право брати участь нарівні з чоловіком у судових процесах, порівняно з XVI–XVII ст. Унаслідок цього вона була позбавлена багатьох майнових, сімейних та суспільних прав. Однак збережена повага до неї в сім'ї, рівноправність з чоловіком у вихованні дітей та веденні господарства забезпечили формування позитивного жіночого образу й пошанного ставлення до жінки [Кривоший 2006, с. 18]. Із розвитком національно-патріотичної ідеології в першій половині XIX ст. актуальною стала проблема самореалізації жінки, що й спричинило далі формування жіночих рухів, товариств, особливо на західноукраїнських землях [Маланчук-Рибак 2006, с. 163; 171; 292].

Категорія жіночості української мови XVIII–XIX ст. як одна з розвинутих лінгвальних одиниць того часу не мала ще цілісного комплексного опрацювання. Вона входила до опису лексики, словотвору, граматики нової української літературної мови в загальних лінгвістичних працях і небагатьох спеціальних дослідженнях з лексикології, дериватології, граматики української мови, зокрема у працях В. А. Передрієнка «Формування української літературної мови XVIII ст. на народній основі» (1979), О. Г. Муромцевої «Розвиток лексики української літературної мови в другій половині XIX – на початку XX ст.» (1985) та ін. З погляду найбільшого розкриття історії фемінітивів цього періоду першорядне місце займають граматичні праці С. П. Самійленка [Самійленко 1978, с. 16–128], лексикологічні праці В. О. Винника [Винник 1983, с. 523–556], дериватологічні праці П. І. Білоусенка [Білоусенко 2002], С. П. Семенюк [Семенюк 2000] та ін.

Категорія фемінітивності розвивалася протягом XVIII–XIX ст. на живій народній основі, чим суттєво відрізнялася від староукраїнської доби, фемінікон якої був представлений не тільки спільнослов'янською і власне українською лексикою, а й численною кількістю церковнослов'янізмів, полонізмів. Загальний обсяг номінацій зі значенням жіночості в новий український період становив близько 3000 найменувань, які розмежовано на стилістично нейтральні і стилістично марковані слова як окремі номінативні одиниці, а не варіанти одного слова. Фемінітиви спільнослов'янського та власне українського походження зазнали в новий український період найбільшої стилістичної диференціації, порівняно з минулим періодом, що відобразилося в зразках усної народної творчості XVIII ст. і в літературній діяльності письменників XIX ст., а також систематизовано в історичній лексикографії.

Фемінітиви іншомовного походження, що закріпилися здавна і відповідали тодішнім реаліям, зберігалися, а з відходом давніх понять часто занепадали або замінювалися іншими словами в нових історичних умовах. Якщо в староукраїнський період формування лексики відбувалося за рахунок власних

словотворчих ресурсів (афіксальної деривації, складання основ, субстантивації), характеризувалося творенням ремісничої, ділової, адміністративної, військової та іншої лексики, відзначалося постійним взаємовідношенням і конкуруванням церковнослов'янських і книжних елементів з народнорозмовними, то з XVIII ст. щораз більше посилюється вплив російської мови на українську [Чепіга 1983, с. 281–282].

Лексика нової української літературної мови наповнювалася словами, що відображали реалії й поняття російської дійсності, особливо пов'язані з реорганізацією центральних і місцевих органів управління, налагодженням суспільно-політичних, торговельно-економічних відносин, військово-морських справ. Нові реалії позначилися й на становіщі фемінітивної підсистеми того часу: формувалася нова твірна база, збільшувалася кількість інтернаціональних елементів, занепадала церковнослов'янська лексика, збагачувалася власне українська лексика. Відбувалося переформування загального складу фемінітивів із орієнтацією на власне українську народну основу, а під впливом суспільних змін — і на російську лексику [Чепіга 1983, с. 284].

Розподіл за лексико-семантичними ознаками фемінітивів уможливив виділення кількох семантичних розрядів, які за спадом кількісного складу можна розмістити в такій ієрархії: 1) назви жінок за рисами характеру, поведінкою, зовнішніми і внутрішніми ознаками, інтересами; 2) назви жінок за соціальним, майновим, сімейним станами; 3) назви жінок за діяльними, функційними ознаками; 4) назви жінок за сімейними та родинними зв'язками; 5) назви жінок за церковно-релігійними ознаками; 6) назви жінок за національністю, територією, місцем проживання; 7) назви жінок за віковими ознаками; 8) назви жінок за фізичними й фізіологічними особливостями; 9) назви жінок за міфологічними і надприродними ознаками.

Отже, розвиток категорія фемінітивності в новий український період був означений впливом переважно живої народнорозмовної основи. Наслідком цього стало збільшення кількості фемінітивів у семантичних розрядах, їхня синонімізація (*бранка, браночка; в'язальниця, в'язальничка*); зростання семантичних і словотвірних зв'язків між словами (*жаля, женчиха, женькиня, женьчарка, жниця, жнія*); вираження різної конотативної оцінки (*побігайка, побігачка, побігуха, побігуця, побігуля*).

ЛІТЕРАТУРА

1. Білоусенко П. І., Німчук В. В. Нариси з історії українського словотворення (суфікс-иця). Київ – Запоріжжя : ЗНУ, 2002. 206 с.
2. Брус М. П. Відображення категорії жіночості в поетичній мові Тараса Шевченка. *Київські полоністичні студії* / наук. ред. та упоряд. Р. Радишевський. Т. XXVI. Київ : ТОВ «ДІА», 2015. С. 102–107.
3. Винник В. О. Розвиток тематичних груп лексики в українській мові XIX – початку XX ст. *Історія української мови. Лексика і фразеологія* / ред. кол.: В. М. Русанівський (відп. ред.), В. Л. Карпова, В. В. Німчук, І. П. Чепіга. Київ : Наукова думка, 1983. С. 523–556.

4. Кривоший О. Жінка в правовій культурі українського народу. *Українки в історії* / за заг. ред. В. Борисенко. Київ : Либідь, 2006. С. 10–18.
5. Маланчук-Рибак О. Ідеологія та суспільна практика жіночого руху на західноукраїнських землях XIX – I третини XX ст.: типологія та європейський культурно-історичний контекст. Чернівці : Книги – XXI, 2006. 500 с.
6. Муромцева О. Г. Розвиток лексики української літературної мови в другій половині XIX – на початку XX ст. Харків : Вища школа, 1985. 152 с.
7. Передрієнко В. А. Формування української літературної мови XVIII ст. на народній основі / відп. ред. І. К. Білодід. Київ : Наукова думка, 1979. 144 с.
8. Чепіга І. П. Головні тенденції розширення лексичного складу. *Історія української мови. Лексика і фразеологія* / ред. кол.: В. М. Русанівський (відп. ред.), В. Л. Карпова, В. В. Німчук, І. П. Чепіга. Київ : Наукова думка, 1983. С. 280–285.
9. Самійленко С. П. Іменник. *Історія української мови. Морфологія* / ред. кол.: В. В. Німчук (відп. ред.), А. П. Грищенко, М. А. Жовтобрюх, В. М. Русанівський, І. П. Чепіга. Київ : Наукова думка, 1978. С. 16–128.
10. Семенюк С. П. Формування словотвірної системи іменників з модифікаційним значенням жіночої статі в новій українській мові : дис. ... канд. філол. наук. Запоріжжя, 2000. 209 с.

Дар'я Задорожня

аспірантка кафедри української мови

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

zadorozhnia.daria@gmail.com

УКРАЇНСЬКИЙ ОНІМНИЙ СЛОВТВІР І-Ї ПОЛОВИНИ XX СТ.: ЗНАЧЕННЯ Й ПОСТАТІ

Словотвірна характеристика онімів завжди посідала важливе місце в ономастичних дослідженнях. З'ясування особливостей процесу постання власної назви, її мотивації, дібраного словотворчого засобу тощо, з одного боку, ширше розкриває її сутність як мовного явища, а з іншого — допомагає прояснити чимало інформації про сам названий об'єкт, обставини його виникнення й функціонування. Саме потреба визначити культурно-історичний зміст, закладений у формальній оболонці онімів, змусила перших ономастів звернутися до мовознавчого інструментарію, зокрема й до словотвірного аналізу.

Фактично онімний словотвір зароджується з ономастикою і проходить разом із нею весь шлях становлення як розвиненої дисципліни зі значними науковими здобутками — від потлумачень окремих власних назв у перших словниках мови до всебічної характеристики всього ономастикону в сучасних монографіях.

На цьому шляху особливим періодом стала перша половина XX ст. З низки об'єктивних причин історики української ономастики охрестили його періодом

занепаду назвознавчих досліджень [Зубко 2007, с. 265]. Власне тому здобутки цього часу часто лишаються поза увагою науковців. Однак саме за цих років і саме на словотвірному ґрунті зроблено важливі кроки, які уможливили перехід від історико-етнографічних досліджень власних назв у XIX ст. до утвердження ономастики як окремої мовознавчої дисципліни у 50–60-ті роки XX ст. Тож метою цієї розвідки є з'ясування чинників, які обґрунтовують важливість першої половини XX ст. для розвитку онімного словотвору (й ономастики загалом), а також аналіз онімнословотвірних досліджень провідних постатей означеного періоду.

1. Якщо в другій половині XIX ст. власні назви досліджували історики й етнографи і, як критично зауважує І. Франко, «...діло не поступило поза дилетантське філософування та етимологізування на тему поодиноких імен» [Франко 1982, с. 391], то початок XX ст. знаменує якісно новий період українських ономастичних досліджень. Найперше, що відрізняє цей період від попереднього, — до справи взялися мовознавці. Поряд із тим історики (О. Андріяшев, М. Арандаренко, М. Астряб, О. Лазаревський, В. Ляскоронський, Л. Падалка, Г. Стрипський та ін.) також продовжують активно вивчати власні назви «документи минушини».

Науковці усвідомили, що оніми — це не лише історичний матеріал, а й особливі мовні одиниці — тож вони стають об'єктом лінгвістики. Переконливим свідченням цього є окрема увага до власних назв граматистів початку XX ст. Так у граматиках А. Кримського, І. Нечуя-Левицького, С. Смаль-Стоцького, Ф. Гартнера, Є. Тимченка [Кримський 1907; Нечуй-Левицький 1913; Смаль-Стоцький, Гартнер 1914; Тимченко 1917] оніми виділено як особливу номінативну групу серед іменників («...такі імена, що ними іменуються поодинокі особи або речі» [Смаль-Стоцький, Гартнер, 1914, с. 28]), а також зроблено окремі зауваги про їхні особливості правописання, відмінювання, словотвірні засоби тощо. Варто зауважити, що деякі суфікси, які тепер ми вважаємо суто онімними, згадані автори трактують як апелятивні. Так, наприклад, згідно з «Українською граматиною» Є. Тимченка формант *-енко* служить для творення назв «синів по вітцеві або по матері» як власних, так і загальних: ковал-енко, слюсар-енко, Конон-енко, Шеш-енко [Тимченко 1917, с. 44], що відповідало тодішньому погляду на назви осіб за родинним зв'язком, адже первісно вони не виконували прізвищевої функції.

2. У власне ономастичних дослідженнях першої половини XX ст. «лінгвістичний поворот» здійснили І. Франко, В. Сімович і М. Кордуба, яких називають «засновниками української наукової ономастики» [Карпенко 2005, с. 12]. На відміну від дослідників попереднього періоду, їхні праці присвячено вивченню онімів суто з точки зору мови — вони мають виразну словотвірну компоненту.

Варто зазначити, що згадані вище науковці є провідними, проте не єдиними ономастами означеного періоду. Проблеми лінгвістичного назвознавства також порушували В. Дем'янчук («До правопису слов'янських прізвищ, 1927»), М. Корнилович («Огляд народних родових прізвищ на Холмщині і Підляшші»,

1927; «Народна родова ономастика на Волині наприкінці XVIII ст. і в 1-й пол. XIX в.», 1930), К. Крип'якевич («Львівська Русь в першій половині XVI в.», 1907), І. Панькевич («Кілька уваг до вияснення прізвища боярина і перемиського воєводи Дмитра Детка», 1928), Я. Рудницький («Українські відособові географічні назви», 1936; «Географічні назви Бойківщини», 1939) та ін. Однак праці цих дослідників мають переважно загальнограматичний або етимологічний характер, без осмислення особливостей словотворення власних назв. Саме тому для аналізу в цій студії взято онімнословотвірний доробок «трійці засновників».

3. І. Франко — чи не перший з вітчизняних науковців, хто наголошував на необхідності розвитку ономастики як окремої дисципліни, що зумовлено його прагненням до європеїзації української науки. У працях «Звідки взялася назва “бойки”?» (1895), «Увага про назву Палінодія» (1903), «Причинки до української ономастики» (1906) науковець зреалізував різні мовознавчі підходи до вивчення власних назв (етимологічний, лінгвогеографічний, соціолінгвістичний тощо), а також здійснив спробу систематичного аналізу онімів і теоретизування його результатів.

У праці «Причинки до української ономастики» І. Франко, досліджуючи прізвиська і прізвища, соціально-історичні принципи називання людей, не оминає й словотвірної характеристики таких номенів. Найперше він вказує на структурне різноманіття українських «прозвищ» і перспективу їх дослідження: «...я хочу зібрати і освітити тільки дві-три маленькі групи імен — а таких груп можна навибирати дуже багато» [Франко 1982, с. 392].

Науковець зосередив увагу на трьох моделях творення «прозвищ», які вже за його часу втратили продуктивність. Зокрема, проаналізував 1) «застиглу» в родовому відмінку форму прізвища батька чи матері (*Іван Кривого, Максим Возної*); 2) суфіксальну модель 'ім'я батька/матері + формант *-j(a)* (*Іван Романча, Хведір Грецев'я*), яка по суті є аналогічною до моделі творення недорослих істот (*теля, гуся*), проте, на думку І. Франка, в контексті антропонімотворення набуває значення спадкоємності; 3) «застиглу» в родовому відмінку множини форму другої моделі (*Іван Романчат, Хведір Грицев'ят*) [Франко 1982, с. 396].

Принагідно до кожної моделі І. Франко робить важливі зауваги щодо особливостей і різниці в залученні як твірних основ імен/прізвищ батька й матері; порівнює українські моделі прізвищ з аналогічними в інших мовах; згадує інші суфікси, які є маркерами родинних зв'язків (наприклад, прізвище жінки за чоловіком — *Тимчиха*, а за батьком — *Тимкова* тощо); на прикладі дворищної системи землеволодіння показує, як встановлення словотвірної похідності між назвами сусідніх дворіщ прояснює родинно-соціальні зв'язки між їхніми власниками [Франко 1982, с. 391–426].

Безумовно, І. Франко скерував дослідження власних назв у мовознавче русло, однак його студії ще не відзначаються системністю й охоплюють незначний сегмент онімного матеріалу.

4. Систематичніший підхід до вивчення власних назв знаходимо в ономастичному доробку М. Кордуби. У праці «Що нам кажуть назви осель?» (1938) науковець стверджує, що власні назви населених пунктів зберігають інформацію

про час їхнього заснування та/або засновників, і підкріплює своє твердження струнким лексико-словотвірним аналізом.

Увесь фактичний матеріал поділено на дві великі групи (назви, що мають краєзнавчий характер; назви, що походять від особових імен) і вісім менших за лексико-семантичною характеристикою твірних для географічних назв слів. Серед цих груп виразно словотвірнорієнтованим є аналіз топонімів, що походять від особових назв. М. Кордуба поділяє їх на чотири підгрупи за частининомовно-формантним критерієм: іменникові назви на *-ичі*, *-иці*; прикметникові назви, закінчені на *-ь*, *-ів*, *-ин*; іменникові назви на *-івці*, *-инці*; іменникові назви на *-івка*. При цьому чітко називає сам формант, твірне слово, словотвірне значення, а також робить окремі зауваги щодо історії появи формантів, морфологічних змін, географії розповсюдження словотвірних моделей, розрізняє та окремо характеризує похідні від поганських і християнських імен [Кордуба 1938, с. 10–16].

До слова, елементи цього аналізу в значно стислішій і хаотичнішій формі знаходимо в праці М. Кордуби, виданій набагато раніше, — «Земля свідком минулого. Географічні назви як історичне жерело» (1924).

5. Якщо М. Кордуба дав перші зразки ґрунтовних словотвірних досліджень топонімів, то в царині антропонімів така заслуга належить В. Сімовичу. Значущість цього ономаста для українського назвознавства оцінили ще його сучасники, зокрема науковець Я. Рудницький: «...українська ономастика завдячує В. Сімовичеві кілька праць, що з одного боку приносять новий, фактичний матеріал, з другого ж рятують узагалі престиж цієї ділянки української науки» [Рудницький 1944].

Словотворенню власних назв присвячені такі його праці: «Українські йменники чоловічого роду на *-о* в історичнім розвитку й освітленні» (1929), «Історичний розвиток здрібнелих та згрубілих чоловічих імен із окремишньою увагою на завмерлі суфікси» (1929), «Українські чоловічі імена на *-но*» (1930), а також науково-популярна стаття «Українські прізвища з хресних імен» (1943).

В. Сімович стверджував, що на відміну від інших слов'янських мов українська розвинула систему хресних імен не на слов'янській основі, натомість — на грецькій та єврейській. А «чужі формою, незрозумілі щодо змісту грецькі й старожидівські (єврейські) хресні ймення від XII в. український народ перероблює, зв'язуючи їх із українськими творами» [Сімович 1929, с. 2]. Тож науковця насамперед цікавили проблеми принатурення чужинецьких імен на словотвірному рівні й загалом структурна характеристика «живого» (до окниження) українського іменника.

Його праці охоплюють широкий фактичний матеріал (українські імена XII–XVII ст.) і мають досить високий рівень систематизації. І. Герус-Тарнавецька у вступному слові до збірки ономастичних статей В. Сімовича відзначила, що саме «від нього починається систематичне наукове дослідження українського назовництва» [Сімович 1967, с. 6].

В. Сімович аналізує вже не поодинокі засоби, а цілі системи іменних суфіксів за семантикою або структурою (здрібнілості, згрубілості; суфікси на *-о*).

При цьому науковець здійснює всебічний аналіз: характеризує продуктивність суфіксів («живий», «загинув» або зберіг продуктивність, але змінив функцію), їхнє походження, територію поширення, називає варіанти, окреслює процес зміни статусу форманта (від варіанта до окремого словотворчого засобу), вказує, до яких основ за семантикою і граматиною додають суфікс, коментує втрату словотворчими засобами семантики тощо. «В основі всіх його праць виразно лежить фонологічна метода» [Шевельов, 1944], тож ономаст пояснює деякі словотвірні явища через фонетику. Зокрема, на його думку, у доборі під час онімотворення тих чи інших суфіксів лежать асоціації з іншими іменами на фонетичному рівні.

Варто також зауважити, що В. Сімович на відміну від інших ономастів його часу вповні оперує словотвірною термінологією, до того ж використовує переважно питомі українські терміни (*творило, наросток, приросток, пень* та ін.).

Отже, перша половина ХХ ст. є дійсно важливим періодом в історії українського онімного словотвору й ономастики загалом. Усвідомлення власної назви як особливої мовної одиниці зумовило перехід від історико-географічних досліджень онімів до лінгвістичних. І. Франко, М. Кордуба й В. Сімович є тими науковцями, які не лише декларували необхідність мовознавчого вивчення власних назв, а зробили великий внесок у зародження вітчизняної наукової ономастики, зосередивши свої дослідницькі пошуки на проблемах назвознавства.

Чільне місце в працях цих ономастів посідав саме словотвір, який у першій половині ХХ ст. вже не просто є інструментом «видобутку» історико-етнографічної інформації з власних назв, натомість вповні чи частково стає метою мовознавчих ономастичних студій. На матеріалі давніх антропонімів і топонімів науковці досліджували структуру власних назв, засоби їх творення, походження формантів, семантико-морфологічну природу твірних для онімів слів тощо. Протягом аналізованого періоду онімнословотвірні студії стають систематичнішими й охопнішими щодо матеріалу та словотвірних явищ.

Усі названі зміни, що відбулися протягом першої половини ХХ ст. в дослідженнях з онімного словотвору, заклали ґрунтовні основи й перспективи для подальшого розвитку цього напрямку й українського назвознавства загалом.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Вербич С.* Українська академічна ономастика: минуле, сьогодення, майбутнє. *Українська мова*. 2018. № 3. С. 28–39.
2. *Зубко А.* Українська ономастика: здобутки та проблеми. *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики*. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2007. С. 262–281.
3. *Карпенко Ю. О.* Ономастичні міркування. *Записки з ономастики: зб. наук. пр.* Одеса : Астропринт, 2005. С. 11–17.
4. *Кордуба М.* Що кажуть нам назви осель? Львів : вид-во «Наша Батьківщина», 1938. 22 с.

5. Крымский А. Украинская грамматика для учеников высших классов гимназий и семинарий Приднепровья : в 2 т. Москва : Тип. Вяч. Ал. Гатцук, 1907. Т. 2., вып. I. 144 с.
6. Нечуй-Левицький І. Граматика українського язика : для двох нижчих кл. гімназії та для двохклас. і трьохклас. нар. шк. Частина 1 : Етимологія. Київ : Друк. Другої Артїлі, 1913. 80 с.
7. Рудницький Я. В. Сімович як ономаст. Краківські вісті. 1944. 14 травня. URL: <https://zbruc.eu/node/89260>
8. Сімович В. Історичний розвиток українських (здрібнїлих та згрубілих) чоловічих хресних імен із окремішньою увагою на завмерлі суфікси. *Sbornik praci I. sjezdu slovanskych filologu v Praze*. Sv. 2. Praha, 1929. S. 174–183.
9. Сімович В. Назвознавчі статті (антропонімія) / за ред. І. І. Герус-Тарнавської. 2-е вид. Вінніпег : УВАН, 1967. 25 с.
10. Сімович В. Українські йменники чоловічого роду на -о в історичному розвитку й освітленні. Прага, 1929. 70 с.
11. Смаль-Стоцький С., Гартнер Ф. Граматика руської мови. 3-є вид., переробл. і допов. Відень : Книгарня тов-ва ім. Шевченка, 1914. 202 с.
12. Тимченко Є. Українська граматика. Київ : Час, 1917. 168 с.
13. Франко І. Я. Причинки до української ономастики. *Зібрання творів у 50 томах*. Київ, 1982. Т. 36. С. 391–426.
14. Худаш М. Л. З історії української антропонімії. Київ : Наукова думка, 1977. 236 с.
15. Шевельов В. Василь Сімович, як мовознавець. *Краківські вісті*. 1944. 29 червня. URL: <https://zbruc.eu/node/90444>

Руслана Коца

кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник
відділу історії української мови та ономастики
Інститут української мови НАН України
rgomonai@ukr.net

НЕОЗНАЧЕНІ ЗАЙМЕННИКИ З ПРЕПОЗИТИВНИМИ ФОРМАНТАМИ *ВАРЕ* І *ЛЕДА* В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Сучасна українська мова характеризується розгалуженою системою неозначених займенників, які вказують на невизначеність особи, предмета, ознаки, якості чи кількісного вияву. Похідні такого типу утворюються від основи питально-відносних займенників *хто*, *що*, *який*, *чий*, *котрий* за допомогою препозитивних *аби-*, *будь-*, *де-*, *казна-* (розм.), *хтозна-* (розм.), *бозна-* (розм.), *чортзна-* (фам.) та постпозитивних *-небудь*, *-будь* (розм.), *-сь* формантів, які мотивують варіативність семантики аналізованих одиниць [Дудко 2010, с. 105]. Кожен з названих лексико-словотвірних типів має свою історію становлення

й розвитку. Однак чимало словотворчих формантів, які брали участь у творенні неозначених займенників у різні періоди розвитку української мови, не збереглися до сьогодні і не стали надбанням української літературної мови.

Дослідження таких одиниць має важливе значення, адже розширює наші знання про словотвірні можливості української мови; показує, наскільки тісними були взаємовідносини з іншими мовами; пояснює функціонування тих чи тих лексем у діалектах, які з погляду сучасного мовця є не цілком зрозумілими. До таких словотворчих формантів, які брали досить активну участь у творенні неозначених займенників, належать частки **варе** та **леда**.

ВАРЕ. Використання частки **варе** для творення неозначених займенників уперше фіксують пам'ятки староукраїнської мови XV ст. з території Молдавського князівства: *а тако(ж) варе кто име(т) брати ѿ(т) на(с) десятицу* (1463 Угр. XV, 117), *и вьсему поспо(л)ствѣ, варе кто имить должника* (1435 Cost. II, 692), *варе кого он пошлет от слуг монастырских* (1471 BD I, 159), *варе що за ку(н)ци и боу(д) о(т) коль приїду(т)* (1460 DIR «А», 515), *и варе ка(к) было право и(х), при отцѣ нашего, такоже и мы по тому даемъ* (1448 Cost. II, 741).

Форми **варе кто** 'будь-хто' (ССУМ I, 152), **варе що** 'який-небудь, будь-який' (153), **варе как** 'будь-який' (152) утворювалися за допомогою запозиченої частки **варе** від українських питально-відносних займенників. Походження самої частки не цілком ясне. Її виводять з румунського *oăre* 'хіба, невже' (ЕСУМ I, 331). Поширення румунізма на території Молдавського князівства було цілком закономірним явищем.

Починаючи з XVI ст., зона активного поширення частки **варе** для творення неозначених займенників переноситься на територію Закарпаття, власне — на Мараморошину, де тісно співіснувало українське та румунське населення. Найбільше випадків використання цих форм фіксуємо у Нягівських повчаннях: **варе у котрый** *часть члѣвъ грѣшный изъдыхнетъ ико милостивому Богу* (XVI ст. НЄ, 31), **варе кто** *не иметъ носити крестъ свуй* (31), *симбрелю варе чий не держи у себе* (19), **варе што** *меме просити изъ вѣровъ, послухатъ насъ Бѣъ* (100).

На іншій території України похідні цього типу не виявлені. Ймовірно, староукраїнські займенники **варе котрый** (СУМ 1617 3, 177), **варе кто** (177), **варе чий** (178), **варе що (варе што)** (178) можна віднести до локальних діалектних утворень, які досить швидко вийшли з ужитку і не збереглися в сучасній українській літературній мові. Як залишок у буковинських говірках вживається сама частка **варе (вари, варі)** 'мабуть' (СЛБГ, 47). Наприклад: *Вари дощу сигодни ни буди*. 'Мабуть, дощу сьогодні не буде'.

ЛЕДА. У пам'ятках староукраїнського періоду зафіксовано незмінне слово **леда** (СУМ 16-17 16, 7-8) < посл. **lěda* (складання часток **lě* і **da* (ЕССЯ, 14, 178179)), яке виконувало функцію неозначеного займенника. Вживаючись у препозиції з іменником, воно передавало семантику 'будь-який', 'всякий'. Наприклад: *Замокъ каневъски(и)... вѣже ветохъ погнило и пошпадало будованья много... што не ѿпадало ино и то леда ѿтъ витру колышетъся* (1552 ОКан.З., 18 зв.); *А то че(му); дла того понеже основаніа дѣа стѣго прѣм(д)рости не мѣла, бѣ(з) которого фундаме(н)ту клѣтка, ѿ(т) леда вѣтрѣца ро(з)валитиса*

муси(т) (1598 Виш. Кн., 277); такѡвыи члѣвци; не пѡмышляють, ѡ четырехъ вратехъ; пре(з) которыхъ **леда** в годинѣ поиде, до вѣчногѡ мешканя (1646 Перло, 123).

Поєднання із заперечною часткою (**не леда**) надавало утвореній словосполучі значення 'неабиякий': о иншихъ его товаришѡвъ **не леда** похвалы гѡдныхъ поштупка(х) и живота(х) ничего мовити не хочѹ (1598–1599 Апокр., 206 зв.).

Паралельно пам'ятки фіксують використання полонізованої форми **ляда**, **лада** (польськ. *lada* походить з давнішого *leda* (Brückner I, 289)): *которые закладываютъ фундаментъ дому своего <...> которого леда вода, ляда вѣтрѣ, то естѣ ляда небезпеченство <...> дотокнувшись звалити можетъ* (1603 Пит., 94). Прикметно, що саме в цій формі проявилася семантика зневажливості — 'абиякий, неважливий, неістотний'. Наприклад: велики(у) зна(к) непо(в)сте(ж)ливо(с)ти мѣти жо(н) много заразомъ <...> которыхъ ѡ(д)ну жону **лада** с причины покинувши другую по(у)мную(т) такѣи ма(л)женства срого заказаны и на таки(х) беседа(х) смра(м) це(р)ковнымъ бывати не годится (II пол. XVI ст. КА, 508, на полях); много тепе(р) естѣ и ста(р)ши(х) у на(с), которые **леда** причину да(в)ши во(н) з мона(с)тыра высылаю(т). где (ж) мѹ са дѣти (1633 ЛСБ, 520).

Полонізм **ляда** зі значенням 'будь-який' сьогодні функціонує в західнополюських говірках (СЗГ I, 296).

Частка **леда** могла не тільки вживатися самостійно, але й брати участь у творенні неозначених займенників — **ледакоторый** 'котрий-небудь, який-небудь' (СУМ 16-17 16, 8), **ледакто** 'будь-хто, хто-небудь' (8), ледащо 'казна-що' (8), **ледакий, ледаякій** 'будь-який' (8).

Перша фіксація частки **леда-** у складі неозначених займенників припадає на кінець XVI – початок XVII ст: **ледащо** збираючий (1596 Зиз. Лекс., 146), великаа мѹ(д)ро(ст) не быти всквапively(м) в справа(х) <...> до того те(ж) приналежи(т) не **леда** **которы(м)** люде(м) слово(м) вѣрити (1623 Мог. Кн., 14), приклады того посвѣдчаючіе, <...> рачіте вѣ мѣти с посторѡ(н)ны(х) крае(в), <...> не **леда** ѡ(т) кого, але ѡ(т) монархо(в) свѣта найможнѣйши(х) и наипотоу(ж)нѣйших (1598–1599 Апокр., 216 зв.); зацных становѣ особы, погордѣвши своим православіем, до врьдовѣ духовных приходити перестали, але **ледакого** на них вставляли ку воли только самому посполитому челоувѣкови (1605–1606 Перест., 26), бо то(т) каж(д)ый крадет да(р) бжій <...> каж(д)ый тотѣ е(ст) слоуга або рабѣ злый, которій прїна(в)ши мае(т)ности па(н) на (!) своего а ма(р)не его оутратити на **ледачи(м)** (XVI ст. УЄ №31, 158); бо тепло(ст) або ѡгнь который на(у)споди справуе(т), смро(д), дро(ж)дѣть, и все **ледащо** выкидае(т) (поч. XVII ст. Проп. р. 244 зв.).

Поєднуючись з часткою **лада** / **ляда**, неозначений займенник отримував значення зневажливості. Аналіз лексем, утворених за допомогою цієї частки, дав можливість встановити наявний у ній відтінок неозначеності з негативним емоційним забарвленням [Симонова]. Порівняймо: **ледаякий, ледаякій** 'будь-який': Па(н) Ери(у) Голубѣ <...> Пану <...> хлебо(в)скому... неприае(с) нь(!) свою противѣко нему ѡказоватѣ поча(л) з **леда** **акихъ** ѡказы(у) причинѣ

на по(з)бавенъе здоровае его на(и)дова(л) (1634 ЛНБ 5, II 4060, 23в.) і **лядаякий** ‘такий-сякий, який-небудь’: *тоу(т) чтыры гоуфци станови(т). в пръшо(м) замкну(л) запам’ятана ба <...>, в второ(м) погоршена ближнего, <...> в трете(м) непошанована, облоудно(ст), бадана ладаакоє (поч. XVIIст. Проп. р., 284); ледакто* ‘будь-хто, хто-небудь’: *если бы са [блудный сын] бы(л) ѡ(т)чалъ своего живота, и з ледакимъ ледаако зезволилъ мешкати на земли чужей, не доступилъ бы того чого доступилъ* (1607 Лѣк., 29) і **лядакто** ‘будь-хто, хто-небудь, перший-ліпший’: *и частокротъ того бывало, же упившися, то мене ляда кому продасть и в неволю подасть* (1622 АрхЮЗР 8/III, 578).

У наступні століття відтінок негативності посилюється. У словнику Є. Желехівського та С. Недільського неозначені займенники **леда-хто**, **леда-що** (1886 Жел. I, 400) мають як нейтральне значення (‘хто завгодно’, ‘будь-що’), так і зневажливе (‘який нічого не вартий’). Однак уже Б. Грінченко, подаючи семантику лексеми **леда** (1907–1909 Гр. III, 189) — ‘всякий, хто-би ни, что-би ни’, спеціально наголошує: «в презрительном смысле». Саме таке значення мають і подані ним похідні: **леда-хто** ‘всякий, первый попавшийся’, **леда-що** ‘всякий пустяк, всякая безделица’, **леда-як** ‘как-нибудь, лишь-бы как, плохо’ (1907–1909 Гр. III, 189). Пізніше в «Українському стилістичному словникові» (1924) І. Огієнко напише, що незмінне слово **леда** поширене на Галичині, а «на В. У. не вживається, тут: кожний, будь-який» [Огієнко 1924, с. 211]. Не дивлячись на це, неозначені займенники з першою частиною **леда-** присутні в «Російсько-українському словникові» за редакцією А. Кримського та С. Єфремова (1924–1933). Зокрема, відповідником російського *всякий* з поміткою «презрительно» є **леда-хто**, **ледь-хто**, **ледай-хто**, **ляда-хто** (1924–1933 РУАС, 168); синонімом до виразу *кожна дурниця* (дрібниця) виступає **леда-що** (2534); займенник **леда-який** подається в синонімічному ряду з лексемами *поганий, лихий, недобрый, мізерний* (2024).

У СУМі зафіксовано три неозначені займенники з часткою **леда-** з поміткою «діал.»: **леда-хто** ‘будь-хто або хтось, до кого немає довір’я’ (СУМ IV, 466), **леда-що** ‘будь-яка, яка-небудь дрібниця’ (467), **леда-який** ‘поганий, ледачий’ (467).

На думку К. Симонової, названа особливість семантики (модальність їхнього значення) сприяла переходу цих утворень в інші частини мови: неозначений займенник **леда-що** – іменник **ледащо**, неозначений займенник **леда-чий** – прикметник **ледачий** [Симонова].

Отже, частка **леда**, яка була досить поширеною у староукраїнській мові, тепер зовсім вийшла з літературного вжитку і зберігається лише в південно-західному наріччі. Здебільшого говори зберігають подвійність семантики, наприклад: буковинські **леда-який** ‘який-небудь’, ‘такий-сякий’ (СлБГ, 255), гуцульські **леда-який** ‘будь-який’, ‘негідний’ (Піпаш, 92), закарпатські **леда-який** ‘нікудишній, поганий’ (Сабадош, 160) та ін. В окремих діалектах частка **леда** виконує тільки функцію неозначеності, наприклад, у бойківських – **леда-й-акий**, **леда-хто**, **леда-що** (СБГ I, 406) та лемківських — **леда-хто**, **леда-що**, **леда-котрий**, **леда-чий**, **леда-який** (Пиртей, 184). Збереження і функціонування похідних такого типу саме на заході України, пояснюється поширенням цього

лексико-словотвірного типу у західнослов'янських мовах. Пор. чеськ. *ledajaký*, *ledacos* (Rejzek, 348), словц. *ledačo* (чеське і словацьке *leda* — частка при неозначених займенниках і прислівниках; ЕСУМ III, 211), польськ. *lada jaki*, *lada kto* (польське *lada* 'будь-який, всякий; неважливий'; Brückner I, 289).

ЛІТЕРАТУРА

1. Дудко І. В. Неозначені займенники в українській мові: історія та сучасний стан. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови: зб. наук. праць / відп. ред. М. Я. Плющ. Київ : НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2010. Вип. 6. С. 104–111.
2. Огієнко І. Український стилістичний словник: підручна книжка для вивчення української літературної мови. Львів : Друкарня НТШ, 1924. 496 с.
3. Симонова К. С. Про давню частку леда-. URL: <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine22-15.pdf>

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ ДЖЕРЕЛ

Апокр. — Апокрисисъ. Сочиненіє Христофора Филалета въ двухъ текстахъ: польскомъ и западно-русскомъ, 1597–1599. Русская историческая библіотека издаваемая Археографическою Коммиссією. Т. 7: Памятники полемической литературы въ Западной Руси. Кн. 2. Петербург, 1882. С. 1003–1820.

АрхЮЗР — Архивъ Югозападной Россіи, издаваемый Временною комиссією для разбора древнихъ актовъ. Київъ, 1859–1914. Ч. 1–8

Виш.Кн. — Книжка Иоанна мниха Вишенского ... Иван Вишенський. Твори. Київ: Держлітвидав, 1959. С. 125–158.

Гр. — Словарь української мови: у 4 т. / упоряд. Б. Грінченко. Київ, 1907–1909.

ЕСУМ — Етимологічний словник української мови: у 7 т. / редкол.: О.С. Мельничук (голова) та ін. Київ: Наукова думка, 1982–. Т. 1–.

Жел. — Малорусско-німецкий словарь: у 2 т. / уложили Є. Желеховский, С. Недільский. Львів, 1885–1886.

Зиз. Лекс. — «Лексис» Лаврентія Зизанія. «Лексис» Лаврентія Зизанія. Синоніма славеноросская / підгот. текстів пам'яток, вст. ст. В.В. Німчука. Київ : Наукова думка, 1964. С. 23–89.

КА — Крехівський апостол. [б.м.н.], II пол. XVI ст. (Зберігається у Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр 1291).

Лѣк. — Лѣкарство на ѡспалый оумысль чоловѣчій / підгот. до вид. В.М. Мойсієнко [та ін.]. Житомир, 2017. Т. 1: Факсимільне видання. 368 с.; Т. 2: Метаграфований текст. 179 с.; Т. 3: Лінгвістичне, книгознавче дослідження та словопокажчики. 227 с.

ЛНБ — Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України.

ЛСБ — Документи Львівського Ставропігійського братства: рукопис кін. XVI – серед. XVII ст. (Зберігається у Львівському державному історичному архіві, ф. 129, оп. 1).

Мог. кн. — Книга дѣшї нарыцаема злото ... трудолюбіємъ Петра Могилы... Київ, 1623. (Зберігається у рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки НАН України, ф. 3.).

НЄ — Дэже Л. Украинская лексика сер. XVI века: Няговские поучения (словарь и анализ). Дебрецен, 1985. 525 с.

ОКан.3. — Опис Канівського замку. Канів, 1552. (Зберігається у ЦДАДА Росії, ф. 389 (Литовська метрика), од. зб. 563, арк. 18 зв. – 32 зв.).

Перест. — Пересторога. Возняк М. Письменницька діяльність Івана Борецького на Волині і у Львові / відп. ред. С.М. Шаховський. Львів : Вид-во ЛДУ ім. І. Франка, 1954. С. 25–63

Перло — Сіа книга названна Перло Многоцѣнное. Съставленна Трудюлюбіємъ: презъ Кирила Транквѣліона. Чернігів, 1646. (Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки НАН України, шифр II Ст.-2555).

Пиртей — Пиртей П.С. Словник лемківської говірки. Матеріали до словника. [Б. м., б. д.]. 461 с.

Пит. — Вопросы и отвѣты православному зъ папезникомъ 1603 года. Русская историческая библіотека, издаваемая Археографическою Комиссією. Т. 7: Памятники полемической литературы въ Западной Руси. Кн. 2. Петербург, 1882. С. 1–110.

Піпаш — Піпаш Ю.О., Галас Б.К. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області). Ужгород, 2005. 266 с.

Проп. р. — Різні проповіді. Б. м. н., поч. XVII ст. (Зберігається у ЦНБ НАН України, шифр 283 II / 73).

РУАС — Російсько-український словник / за ред. А. Кримського, С. Єфремова; підгот. О. Телемко. Київ, 2007. (Електронна версія).

Сабадош — Сабадош І.В. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району. Ужгород : Ліра, 2008. 480 с.

СБГ — Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок: у 2 ч. Київ: Наук. думка, 1984. Ч. 1 (А–Н); Ч. 2 (О–Я).

СЗГ — Аркушин Г.Л. Словник західнополіських говірок: у 2 т. Луцьк: Вежа, 2000.

СлБГ — Словник буковинських говірок / за ред. Н.В. Гуйванюк. Чернівці: Рута, 2005. 687 с.

ССУМ — Словник староукраїнської мови XIV – XV ст.: у 2 т. / уклад.: Д.Г. Гринчишин, У.Я. Єдлінська, В.Л. Карпова [та ін.]; редкол.: Л.Л. Гумецька (голова) [та ін.]. Київ: Наукова думка, 1977–1978. Т. 1–2.

СУМ — Словник української мови: в 11 т. / за ред. І.К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970–1980.

СУМ 1617 — Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.: у 28 вип. / редкол.: Д. Гринчишин (відп. ред.) [та ін.]. Львів, 1994–. Вип. 1–.

Угр. XV — Українські грамоти XV ст. / підгот. тексту, вст. ст. і комент. В.М. Русанівського; відп. ред. М.М. Пещак. Київ : Наукова думка, 1965. 162, [1] с.

УЄ №31 — Учительне євангеліє. З території Бойківщини, к. XVI ст. (Зберігається в Рукописному відділі ЛНБ НАН України, ф. 1, № 31).

ЭССЯ — Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд / под ред. О.Н. Трубачева, А.Ф. Журавлева, Ж.Ж. Варбот. Москва : Наука, 1974–. Вып. 1–.

Brückner — Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego. Kraków, 1927. Т. 1. 805 s.

BD — Documentele lui Ștefan cel Mare / publicate de I. Bogdan. București, 1913. Vol. 1–2.

Cost. — Documentele moldovenesti înainte de Ștefan cel Mare / publicate de Mihai Costăchescu. București: Viața Românească, 1931–1932. Vol. 1–2.

DIR «A» — Documunte privind Istoria Romaniei. București : Editura Academici Republici Romina, 1951. A. Moldova: Veacul XVI. Vol. II (1551–1570).

Rejzek — Rejzek J. Český etymologický slovník. Praha: Leda, 2012. 752 s.

Руслан Сердега

кандидат філологічних наук, доцент, докторант
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
ruslan.serdega@ukr.net

ПРОБЛЕМА ТЛУМАЧЕННЯ ЮКСТАПОЗИТИВ У «СЛОВНИКУ УСНОЇ НАРОДНОЇ СЛОВЕСНОСТІ»

Мова фольклору має безпосередній стосунок до питань, пов'язаних із нормуванням української літературної мови. Загальновідомо, що літературна форма загальнонародної мови виникає з появою художньої літератури, що базується на національно-мовній основі. Усна народна творчість містить у собі речі, пов'язані зі світосприйняттям, уявленнями нашого народу про буття загалом і є своєрідним фундаментом, на якому постає літературна мова.

О. Г. Муромцева чудово розуміла значення словникарства в процесі нормування й кодифікації української літературної мови, усвідомлювала роль лексикографічних праць у збереженні національної ідентичності. Вона наголошувала на важливості історико-лексикографічного аналізу для встановлення часу появи того чи того слова. Її цікавили семантичні зміни, що відбувалися в суспільно-політичній лексиці української літературної мови другої половини XIX ст. – першої половини XX ст. [Муромцева 1968], а також проблема відображення змін значень слова в українських словниках [Муромцева 1965].

Отже серед питань, якими цікавилася О. Г. Муромцева, зокрема можна назвати проблеми лексикографічного опису семантики слова, питання необхідності дослідження трансформацій, що відбуваються в семантичній структурі лексем, і проблема відбиття таких змін в українських словниках. Лексико-семантична система мови постійно розвивається, змінюється. Тому проблеми опису семантики слова і лексикографічного відбиття змін, що відбуваються в значеннях тих або тих лексем, й досі лишаються й лишатимуться надалі серед актуальних завдань української лексикології та лексикографії. Чому є свідченням наукові розвідки, що з'явилися через 40-50 років після виходу праць О. Г. Муромцевої. Наприклад, «Семантичні зсуви у словниках чужомовних слів (на матеріалі словників 70–90 рр. XX ст.)» К. Гориславець [Гориславець 2008], О. Кабиш «Лексико-семантичні зміни в словниковому складі сучасної української мови у контексті суспільно-політичних трансформацій лінгвосоціуму» [Кабиш 2014], О. Стишова «Українська лексика кінця XX століття (на матеріалі мови засобів масової інформації)» [Стишов 2003], І. Холявко «Суспільно-політична лексика у пресі 90-х років XX ст. (семантико-функціональний аналіз)» [Холявко 2004]. І це, зрозуміло, далеко не повний перелік праць, присвячений проблемам семантики слова, що з'явилися протягом останнього часу.

Надзвичайно актуальним завданням сучасної української лінгвістики є дослідження семантики словесних одиниць, що функціонують у текстах фольклору. Існує також нагальна потреба в розробці засад лексикографічного опису значень

лексем, властивих мові усної народної словесності. Зупинімося в цій розвідці на проблемах лексикографування, специфічних для фольклору словесних засобів — іменників-юктапозитів. Певну увагу юктапозитам, що функціонують у мові народної української казки, приділено Н. Грицак [Грицак 1995]. К. Качайло розглянула деякі особливості семантики іменників-юктапозитів, наявних у текстах українських народних пісень, зокрема виділила основні тематичні групи таких утворень і відзначила, що системне вивчення особливостей семантики, словотвірної структури та функціонування складних слів на сучасному етапі розвитку мови є важливим та актуальним [Качайло 2006, с. 85]. Додамо, що лексикографічний опис юктапозитів та інших словесних одиниць, уживаних у творах фольклору, також становить надзвичайно важливе практичне завдання сучасної лінгвістики.

Однією із характерних особливостей фольклорного слова є максимальна узагальненість семантики. Наприклад, слова «море», «озеро», «ріка» можуть використовуватися в текстах усної народної творчості не тільки для позначення водойм певного типу, а й виступати в них у ролі узагальненого поняття «вода». Із річкою Дунай зокрема в текстах фольклору можуть поєднуватися прикладки **річка, вода, море**. І тоді такі словесні утворення позначають не конкретну річку, а водний простір загалом: *Ой ти, Дунай-річка, / Широка, глибока, / Возьми мою душу, бо я одинока* [Пісні родинного життя 1988, с. 158]; *Нехай мою русу косу / Да й Дунай-вода носить, / Нехай же той нелюбонько / В рученьках не кундосить* [Пісні родинного життя 1988, с. 159]; *Посадив жону в корабель новий / Та пустив її на Дунай-річку* [Балади 1988, с. 114]; *Прийшли за Марьков троє сватаців, / А в Дунай, / А в Дунай-море, Маріко-зоре, / Іди д'нам* [Чарівна торба 1988, с. 146]. Дунай є в таких контекстах загальним символом водного простору, зокрема й морського. Але зрозуміло, що конкретне, а не узагальнене значення, слово *Дунай* також може зберігати в певному контексті. Наприклад, *Катерина / Та царства не мала, / Що наших хлопців, / Славних запорожців, / За Дунай загнала!* [Українські народні пісні 1967. с. 191].

Тут маємо конкретне значення — «друга за довжиною річка Європи, що протікає країнами Центральної та Східної Європи (через Німеччину, Австрію, Словаччину, Угорщину, Сербію, Румунію, Україну) і вливається в Чорне море, за яку за часів цариці Катерини II, унаслідок її політики щодо руйнування Січі та спростування козацьких привілеїв та вольностей, змушена була перебратися частина запорозьких козаків». У такому разі в інтерпретаційній частині словникової статті маємо відбивати обидва значення — конкретне й узагальнене. Але найяскравіше властива для фольклорного слова тенденція до узагальнення семантики виявляє себе саме в юктапозитах, і вона має відбитися в такому складникові інтерпретаційної частини словникової статті, як тлумачення. Наведемо далі приклади лексикографування вищезазначених складних слів. Рід у таких конструкціях зазвичай визначається за другим компонентом, що відмінюється завжди на відмінну від першого компонента, який переважно лишається незмінним.

КАЛІНА-МАЛІНА, калини-малини, ж., збірн., фольк. Ягоди; плодові дерева. *Калина-малина біло зацвіла, / Дівчина-сирота сина родила* (Пісні кохання / упоряд. і передм. О. І. Дея. Київ : Дніпро, 1986. С. 287).

МІЛО-БІЛІЛО, мила-білила, с., збірн., фольк. Гігієнічні та косметичні засоби. *–Поїдь, мій миленький, на новеє місто, / Купи мені, мій миленький, мила-білила* (Жартівливі пісні: родинно-побутові / упоряд. О. І. Дей, М. Г. Марченко, А. І. Гуменюк. Київ : Наук. думка, 1966. С. 368).

ВИНО-МЕД, -у, ч., збірн., фольк. Алкогольні напої. *А попович попереду: / — Чекай, Гандзю, куплю меду! / — Вина-меду я не п'ю, / Поповича не люблю; / А я люблю Степана, / Що похожий на пана* (там само, с. 177).

МЕД-ВИНО, -а, с., збірн., фольк. Те саме, що **ВИНО-МЕД**. *Ой а вже Петрусьо мед-вина напився, / На воронім коні да вже й похилився* (Балади. Родинно-побутові стосунки / упоряд. О. І. Дей та ін. Київ : Наук. думка, 1988. С. 156).

МЕД-ГОРІВКА, -и, ж., збірн., фольк. Те саме, що **ВИНО-МЕД**. *Ох і там Петрусьо пшеницю молотить, / До нього вельможна, вельможна приходить: / — Ой покинь, Петрусьо, пшеницю молотити, / Ой ходи зо мною мед-горівку пити!* (там само, с. 148).

МЕД-ГОРІЛКА, -и, ж., збірн. Те саме, що **ВИНО-МЕД**. *Послав мене мій миленький фасолі садити, / А сам пішов до корчмоньки мед-горілку пити* (Жартівливі пісні: родинно-побутові / упоряд. О. І. Дей, М. Г. Марченко, А. І. Гуменюк. Київ : Наук. думка, 1966. С. 691).

МІД-ГОРІВКА, -и, ж., збірн., фольк. Те саме, що **ВИНО-МЕД**. *А до мене хлопці ходять, паничі, паничі, / Носят мені мід-горівку, колачі, колачі* (Там само, С. 573); *– Ой ви, тату, тату, п'єте мід-горівку, / Ваша жона, моя мама пішла на вандрівку* (Балади. Родинно-побутові стосунки / упоряд. О. І. Дей та ін. Київ : Наук. думка, 1988. С. 138).

Юкстапозити переважно є двочленними, однак натрапляємо інколи й на тричленні складні словесні утворення. Наприклад, **МЕД-ВИНО-ГОРІВОЧКА**, -и, ж., збірн., фольк. Зменш.-пестл. до **МЕД-ВИНО-ГОРІВКА** (див. **ВИНО-МЕД**). *А де ж твоя Романиха? / — А в Хотині на риночку / П'є мед-вино-горівочку* (Балади. Родинно-побутові стосунки / упоряд. О. І. Дей та ін. Київ : Наук. думка, 1988. С. 392).

У ролі складних композитів із максимально узагальненою семантикою можуть виступати не тільки загальні назви, а й власні. Наприклад, у жартівливій українській народній пісні «А в барині за двором» натрапляємо на жіночий антропонім **Ярина-Марина**. Це ім'я не конкретної дівчини, а узагальнений образ дівочтва, і вживається цей антропонім у загальному значенні, називає дівчину як таку, тому ми не маємо витлумачувати такий юкстапозит як ім'я власне, індивідуальне. Наведемо далі приклад словникової статті:

ЯРІНА-МАРІНА, Ярини-Марини, ж., збірн., фольк. Дівчина. *А в барині за двором, / Ти Ярина-Марина, Кучерява Катерина, — / За двором* (Жартівливі пісні: родинно-побутові / упоряд. О. І. Дей, М. Г. Марченко, А. І. Гуменюк. Київ : Наук. думка, 1966. С. 72).

Отже, у такому важливому складникові інтерпретаційної частини словникової статті, як тлумачення, цілком можливо передати таку специфічну рису фольклорного слова, як узагальненість семантики, проте поряд з узагальненим значенням за наявності, зрозуміло, може фіксуватися й конкретне значення. Щодо аналізованих юкстапозитів, то вони практично завжди функціонують з узагальненим значенням.

У подальшій перспективі досліджені складні словесні утворення можна порівняти й зіставити з юкстапозитами прикладкового типу, що формуються на основі підрядного зв'язку на зразок **вівця-ярка**, одна частина в яких називає, очевидно, видове поняття, а інша — родове, тому тут семантика матиме свої особливості й міститиме не узагальнювальний елемент, а уточнювальний. Наведені в розвідці приклади лексикографування юкстапозитів можуть стати основою для укладання спеціальної лексикографічної праці, присвяченої описові мови фольклору, «Словника усної народної словесності».

ЛІТЕРАТУРА

1. *Балади*. Родинно-побутові стосунки / упоряд. О. І. Дей, А. Ю. Ясенчук, А. І. Іваницький. Київ : Наук. думка, 1988. 528 с.
2. Гориславець К. С. Семантичні зсуви у словниках чужомовних слів (на матеріалі словників 70-90 рр. XX ст.). *Наукові записки НаУКМА*. 2008. т. 85: Філол. науки. С. 15–20.
3. Грицак Н. Юкстапозити у фольклорному мовленні. *Актуальні проблеми українського словотвору: матеріали III наукових читань, присв. пам'яті проф. І. Ковалика*. Івано-Франківськ, 1995. С. 55–56.
4. Кабиш О. О. Лексико-семантичні зміни в словниковому складі сучасної української мови у контексті суспільно-політичних трансформацій лінгвосоціуму. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 8. Філологічні науки (мовознавство)*. Вип. 6. 2014. С. 100–106.
5. Качайло К. А. Юкстапозити в текстах українських народних пісень. *Актуальні проблеми філології і методики викладання мов: зб. наук. пр.* 2006. Вип. 4. С. 84–88.
6. Муромцева О. Г. Відображення змін значень слова в українських словниках. *Харківський державний педагогічний інститут ім. Г. С. Сковороди. XX звітна наук. конференція. Тез. доп. Секція мови*. Харків, 1965. С. 13–14.
7. Муромцева О. Г. Семантические изменения в группе общественно-политической лексики украинского литературного языка второй половины XIX–первой половины XX вв. : автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01. Київ, 1968. 17 с.
8. *Пісні родинного життя* / упоряд. авт. вст. ст., та приміт. Г. В. Довженок. Київ : Дніпро, 1988. 359 с.
9. Стишов О. А. Українська лексика кінця XX століття (на матеріалі засобів масової інформації). Київ : ВЦ КНЛУ, 2003. 388 с.
10. *Українські народні пісні: пісні суспільно-побутові* / упоряд., підгот. текст., вст. ст. та приміт. О. М. Хмільовської. Київ : Музична Україна, 1967. 736 с.
11. Холявко І. В. Суспільно-політична лексика у пресі 90-х років XX ст. : автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01. Кіровоград, 2004. 20 с.
12. *Чарівна торба: українські народні казки, притчі, легенди, перекази, пісні та прислів'я, записані від М. І. Шопляка-Козака* / упоряд., передм., приміт. та слов. І. М. Сенька. Ужгород : Карпати, 1988. 170 с.

Ірина Сказловська

кандидат філологічних наук, доцент кафедри східних мов
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
ilogvinenko@ukr.net

ОСОБОВІ ІМЕНА ЯК ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ МОВНИХ І КУЛЬТУРНИХ КОНТАКТІВ (НА МАТЕРІАЛІ ТУРЕЦЬКИХ АНТРОПОНІМІВ)

Антропоцентрична парадигма, яка набула поширення у світовій лінгвістиці в другій половині XX століття, запровадила погляд на мову як на вмістилище загальнонаціонального й індивідуального людського досвіду. Антропоніми (особові імена, прізвища, прізвиська) вважають одними з найбільш змістовно навантажених мовних одиниць як у лінгвістичному, так і в екстралінгвістичному вимірі. Будучи лексичною одиницею (словом), особове ім'я розвивається за законами мови під впливом певних соціально-історичних і культурних обставин, віддзеркалюючи їх у своїй формі й у своєму значенні. В. Ібрагімова називає антропоніми «зразками духовної культури», які «дозволяють простежити основні етапи історичного розвитку того чи іншого етносу» [Ібрагімова 2013, с. 94].

Турецький антропонімікон формувався протягом багатьох століть і наразі являє собою численну («Словник турецьких особових імен» Турецького лінгвістичного товариства містить близька 11 тисяч чоловічих та жіночих імен) історично зумовлену систему особових імен, в якій український дослідник В. Підвойний відзначає широке коло субстратних елементів [Підвойний 2011, с. 34]. Найдавніший шар турецької антропонімічної системи становлять особові імена давньотюркського походження, перші згадки про які наявні в давніх писемних пам'ятках V–VIII століть. Через неоднорідність тюркських племен і великий розмір територій, які вони заселяли, антропонімікон тюрків постійно змінювався й поповнювався.

Істотно вплинули на давньотюркський антропонімікон контактні народи: китайці, тибетці, монголи. У період гунів китайські особові імена широко використовувалися поряд із тюркськими. Серед правлячої верхівки гьоктюрків були поширені китайські імена й титули [Gülensoy 2012]. Чоловіче ім'я *Tanju*, що позначає чин, який китайці давали тюркським правителям, входить у сучасний турецький іменник.

У період проживання поруч з монгольськими племенами антропонімічна система тюрків збагатилась іменами, які є поширеними й в наші дні: такі особові імена, як *Cengiz* (сильний, безстрашний), *Olca* (удача), *Timur* (залізо), *Batuhan* (від монг. *batu* — суворий), *Cilasun* (хоробрий), *Begüm* (пані, принцеса) та ін., наявні в антропоніміконі обох народів, і сьогодні науковцям досить важко визначити їх походження — тюркське або монгольське [Gülensoy 2012].

Зміни в соціальному й культурному житті тюрків спричинили появу в їхньому іменнику значної кількості антропонімів арабського та перського походження. Значну роль в цьому процесі відіграли ісламізація тюрків та геополітичні й культурні відносини з Персією. Факт існування в турецькій мові трьох лексем різного походження на позначення імені — *ad* (тур.), *isim* (араб.), *nam* (перс.) — говорить сам за себе.

Слід зазначити, що іслам мав значний вплив на всі сфери матеріальної і духовної культури тюрків. У тюркських спільнотах арабська стала мовою релігії, науки, літератури, релігійного права. Як зауважує І. Покровська, з моменту прийняття ісламу кількість запозичень з арабської мови в мови народів, які прийняли мусульманство, сягнула 50–60% лексичного складу мови [Покровська 2014, с. 80]. Зазнала впливу й антропонімічна система тюрків. Мусульманська релігія вважає вибір гарного імені для дитини одним із трьох основних обов'язків батька перед Аллахом (ще двома є навчити дитину грамоті й одружити по досягненні зрілого віку). Ім'я повинно відображати шанобливе ставлення батьків дитини до релігії, тому найпопулярнішими іменами серед мусульман є імена Аллаха (а саме сталі епітети на позначення якостей Аллаха), пророка Мухаммеда, імена його халіфів і сподвижників членів його сім'ї, а також будь-яка власна або загальна назва з Корану — священної книги мусульман.

Статистичні дані показують, що в сучасній Туреччині найпоширенішими іменами є імена саме арабського походження: для чоловіків це *Mehmet*, *Mustafa*, *Ahmet*, *Ali* та *Hüseyin*; для жінок — *Fatma*, *Ayşe*, *Emine*, *Hatice* і *Zeynep*. Турецький дослідник І. Башгюз зазначає, що цей факт свідчить не тільки про релігійність турків, але й про їхню велику повагу до старших членів роду, на честь яких називають новонароджених [Başgöz 1976, с. 169].

Окрім власне арабських, у турецькій антропонімікон через арабську мову увійшли також давньоєврейські імена: *İbrahim* (Авраам), *Meryem* (Марія), *Musa* (Мойсей), *Süleyman* (Соломон), *İsa* (Ісус), *Nuh* (Ной) та деякі інші.

Особові імена, запозичені з перської мови, поширилися серед тюрків ще декілька століть тому завдяки тісним політичним і культурним зв'язкам тюрків із персами. У період сельджуків хаканам давалися перські імена та титули (*Keyhusrev*, *Keykâvus*, *Keykubat*) [Gülensoy 2012]. Під впливом османської диванної літератури, яка у свою чергу зазнала значного впливу перської поезії і прози, до турецького антропонімікону в якості імен увійшли слова-літературні символи: *Bülbül* (перс. соловей), *Çınar* (перс. чинара, платан), *Kahraman* (перс. герой), *Nazlı* (перс.-тур. кокетлива), *Nalan* (перс. та, що плаче, стогне), *Rüzgar* (перс. вітер), *Didar* (перс. обличчя; тобто з красивим обличчям), *Derviş* (перс. дервіш; жебрак, бідняк; скромна, лагідна, терпима людина) та ін. Особливо чітко це простежується на матеріалі жіночого іменника: *Mihri* (перс. сонячна), *Mehtap* (перс. місячне світло), *Gonca* (перс. бутон; у поетичній символіці – вуста коханої), *Buse* (перс. поцілунок), *Efsun* (перс. магія, чари), *Gönül* (перс. серце, душа як осередок почуттів, бажань, настрою, думок), *Sümbül* (перс. гіацинт; у поетичній символіці — волосся красуні), *Jülide* (перс. розкиданий, заплутаний, у безладі; в поезії мається на увазі заплутане волосся), *Peri* (перс. пері, фея).

Наявність у турецькому антропоніміконі невеликої кількості імен грецького походження зумовлене територіальним сусідством і мовним взаємовпливом двох народів. Треба зауважити, що грецькі запозичення — це переважно імена з «природним» значенням, основою яких є лексеми, що ввійшли до словникового складу турецької мови: *Melissa* (меліса), *Demet* (букет квітів), *Defne* (лавр), *Filiz* (відросток, пагін), *Fidan* (паросток, пагін, саджанець), *Funda* (верес), *Pelin* (полин), *Poyraz* (холодний північний вітер).

Культурна глобалізація світу й трудова міграція турків до країн західної Європи в другій половині XX століття призвели до появи в сучасному турецькому антропоніміконі окремих жіночих імен, які відзначаються красою значення й звучання, — переважно це імена «квіткової» тематики: *Buket* (фр. букет), *Sonat* (фр. соната), *Lavanta* (іт. лаванда), *Kamelya* (фр. камелія), *Orkide* (фр. орхідея), *Fulya* (іт. нарцис). Ім'я *Cansin* деякі турецькі дослідники вважають фонетичною калькою від англійського *Johnson* (слід, проте, зауважити, що лексема *can* (тур. душа) є продуктивним елементом багатьох турецьких антропонімів).

Після розпаду СРСР і падіння «залізної завіси» у 1980–1990-ті роки активізувалися контакти Турецької Республіки з іншими тюркськими державами, такими як Казахстан, Узбекистан, Киргизстан, Туркменістан, в антропоніміконі яких збереглося чимало давньотюркських імен, що сприяло їх актуалізації в турецькому суспільстві.

Отже, сучасна турецька антропонімічна система є результатом багатовікової мовної, духовної і культурної діяльності турецького народу та його контактів з іншими спорідненими й неспорідненими етносами. Ця система (антропонімікон) не є сталим явищем, вона постійно змінювалась й продовжує змінюватися слідом за еволюцією мови й суспільства та в ході різних історичних процесів. Найчисленнішими в сучасному турецькому антропоніміконі є тюркський, арабський та перський шари, решта складає невелику частину турецьких особових імен. Серед найбільш значущих чинників, які вплинули на процес запозичення іншомовних антропонімів, можна відзначити соціально-політичні контакти з іншими народами, релігійний чинник та літературно-культурний вплив.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Ибрагимов В. Ф.* Основные направления в изучении тюркских антропонимов. *Культура народов Причерноморья*. 2013. № 264. С. 91–94.
2. *Підвойний В. М.* Ономастичні дослідження в турецькому мовознавстві. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Східні мови та література*. 2011. Вип. 17. С. 33–38.
3. *Покровська І. Л.* Релігійні антропоніми в турецькій мовній картині світу. *Science and Education a New Dimension*. Philology, II (5), Issue: 28. 2014. С. 80–83.
4. *Gülensoy T.* XXI. Yüzyılda Türkiye Kişi Adlarına Bir Bakış. *İDİL*. Cilt: 1. Sayı: 5. 2012. S. 1–7.
5. *Basgöz İ.* İnsan Adları ve Toplum. *Türk Dili*. C.: 33. Sayı: 294. Mart 1976. S. 164–170.

Оксана Ципердюк

кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
ozdjuk@gmail.com

Ярина Ошитко

студентка IV курсу факультету філології
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
ohutko2001@gmail.com

МІКРОТОПОНІМИ СЕЛА ЧАГРІВ РОГАТИНСЬКОГО РАЙОНУ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ: СЛОВОТВІРНИЙ АСПЕКТ

У сучасному українському мовознавстві з'являється все більше наукових студій, об'єктом аналізу яких є діалектне мовлення, зокрема південно-західне наріччя, що належить до найдавніших і найколеритніших.

Прикметно, що мовознавці, зокрема й викладачі Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ), активно вивчають мовні особливості рідних говірок і залучають до такого наукового пошуку студентів. Так, М. Лесюк ґрунтовно описав гуцульсько-покутську говірку свого рідного села Ковалівка Коломийського району Івано-Франківської області, у якій, як і в інших західних говорах, «збережені такі архаїчні мовні явища, які втрачені іншими українськими діалектами і які дають можливість установити, якою була наша мова кілька сотень років тому» [Лесюк 2008, с. 15]. М. Голянич, уродженка села Тюдів Косівського району Івано-Франківської області, уклала фундаментальну двотомну лексикографічну працю на основі гуцульської говірки вказаного населеного пункту [Голянич 2018; 2022]. Про цей діалектний словник директор Інституту української мови НАН України П. Гриценко, який є науковим редактором двотомника, під час презентації видання назвав його «резервуаром пам'яті народної мовотворчості», наголосивши, що в ньому збережено «сутність, красу, незнищенність, <...> стан розпросторення української мови в народних витоках».

Проблема «діалектного порубіжжя, зокрема розмежування та взаємовпливи гуцульського й покутського говорів у межах південно-західного наріччя», «покутсько-гуцульські лексичні паралелі» [Ципердюк 2015-2016, с. 48] на матеріалі говірки рідного села Парище Надвірнянського району Івано-Франківської області стали об'єктом аналізу в праці О. Ципердюк.

Науковці нашої альма-матер вивчають і мікротопоніми (власні назви дрібних географічних об'єктів). Серед дослідників у контексті задекларованої теми варто згадати В. Грещук [Грещук 2011], І. Джочку [Джочка 2011], Л. Пену [Пена 2015], які є носіями описаних ними говірок, а також ґрунтовну наукову розвідку О. Лужецької [Лужецька 2014]. Дослідження мікротопонімів — одне з найактуальніших у сучасній ономастиці, оскільки вони зберігають цікаву й не завжди зрозумілу для мовців лексику. В основі цих онімів часто лежать діалектні слова, деякі з яких не зафіксовано словниками. «Це своєрідні мовні пам'ятки своєї

епохи. Вони містять у собі відомості про деякі особливості конкретної місцевості, а також про рід занять, вірування, світогляд і духовну культуру людей, які створили ці назви» [Скорук 2017, с. 133]. Ономасти підкреслюють важливість місцевих географічних власних назв як матеріалу дослідження: «Мікротопоніми важливі як одиниці локального значення, завдяки яким можна простежити креацію і функціонування окремих говірок. Оскільки мікротопонімікон краю відтворює лексеми не лише літературного, але й діалектного мовлення, то досліджувати його без залучення даних народного говору недоцільно» [Лужецька 2014, с. 12].

Мета нашої розвідки — проаналізувати словотвірні особливості мікротопонімів села Чагрів Рогатинського району Івано-Франківської області, уродженкою й жителькою якого є одна з авторок пропонованого дослідження (Ярина Ошитко). Хоча кілька мікротопонімів с. Чагрів описала О. Лужецька у вже згаданій дисертації [Лужецька 2014], вони потребують, на наш погляд, більш скрупульозного вивчення та інтерпретації, як кажуть, із перших уст.

Спочатку з'ясуємо походження назви населеного пункту. Першу згадку про село подано в грамоті 29 червня 1394 р. [Скробач 2008, с. 126]. Легенди та літописи свідчать, що воно існувало ще за часів Ярослава Осмомисла (1153–1187 рр.) і було власністю боярина Чагра. Ця місцевість була його дворичем та становила невелике поселення. Звідси й походить назва села Чагрів, утворена на базі згаданого антропоніма морфолого-синтаксичним способом шляхом переходу присвійного прикметника в іменник-ойконім.

Мікротопонімію Чагорова становлять різноманітні власні найменування місцевих географічних об'єктів — назви вулиць, полів, підвищень, котлованів, урочищ, лісу, криниці.

Проаналізувавши словотвірно-мотиваційні зв'язки аналізованих мікротопонімів із твірною базою, ми встановили дві групи власних місцевих географічних назв — відапелятивні та відонімні, що відображено в таблиці 1.

Таблиця 1

**Кількісний показник мікротопонімів
за мотиваційними зв'язками**

№ п/п	Групи мікротопонімів	Кількість мікротопонімів	%
1.	Відапелятивні	17	63
2.	Відонімні	10	37
3.	Загалом	27	100

Відапелятивні мікротопоніми мотивовані назвами:

- інших географічних об'єктів, місцевості — *Глинище* (котлован), *Нора* (вулиця), *За Садам* (поле), *Рівнини* (поле);

- певних особливостей рельєфу, ознак місцевості та інших ознак — *Болотеники* (вулиця), *Великий лан* (поле), *Глубока* (вулиця), *Лиса Гора* (підвищення), *Нова* (вулиця);
- корисних копалин, будівельних матеріалів — *Біла Глина* (поле), *Камінець* (котлован);
- осіб за професією та родом занять — *Окоманка* (вулиця), *Ксьондзова Долина* (поле);
- шляхів сполучення — *Гостинець* (вулиця);
- осіб за віком — *Бабина* (урочище);
- рослин — *Гарбуз* (поле);
- птахів — *Вороняки* (вулиця).

До відонімних належать переважно мікротопоніми, мотивовані антропонімами, зокрема:

- прізвищами жителів села — *Замелники* (вулиця), *Коло Гурского* (поле), *Коло Гаргуля* (поле), *поле під Мулинов пасіков* (поле), а *Мазуриків ліс* (ліс) — прізвищем лісника;
- іменами: *Коло Павла* (урочище), *Боянова кірниця* (криниця).

Остання номінація привертає особливу увагу, оскільки виявляє архаїчність аналізованої говірки. Криницю назвали на честь Бояна, поета-співця періоду Русі, який, за легендою, пив воду із цієї криниці.

Окремі відонімні мікротопоніми мотивуються назвами:

- держав — *Китайська* (вулиця);
- міст — *Рогатинська Дорога* (поле);
- інших місцевих географічних об'єктів — *Камінець* (поле).

У межах аналізованих онімів для подальшого словотвірного аналізу виокремлюємо однослівні, прийменниково-іменникові, двослівні та багатослівні номінації (кількість тих чи тих структурних груп мікротопонімів подано в таблиці 2).

Таблиця 2

Кількісний показник мікротопонімів за будовою

№ п/п	Структурні типи мікротопонімів	Кількість мікротопонімів	%
1.	Однокомпонентні	15	55,6
2.	Прийменниково-іменникові	4	14,8
3.	Двослівні	7	25,9
4.	Багатослівні	1	3,7
5.	Загалом	27	100

Однокомпонентні (однослівні) найменування утворюються різними способами:

- морфологічним, зокрема суфіксальним різновидом за допомоги суфіксів **-к-** (*Окоманка* — від діалектного *окоман* ‘економ’), **-як-** (*Вороняки* — від *ворон*), **-(ен)ик-** (*Болотеники* — від іменника *болото* або прикметника *болотний*); конфіксальним — за допомоги префікса **за-** та нульового суфікса (*Замелники* – від прізвища *Мелник*);
- лексико-семантичним способом (*Гарбуз*, *Нора* виник через метафоричне переосмислення на основі подібності та онімізацію відповідно апелювати-вів гарбуз, нора; *Глинище*, *Рівнини* — шляхом онімізації загальних назв глинище, рівнини; *Камінець* (котлован) — на основі метонімічного переносного вживання апелювати-ва камінець; *Камінець* (поле) — шляхом трансо-німізації від уже згаданого однойменного мікротопоніма);
- морфолого-синтаксичним способом (*Бабина*, *Глибока*, *Китайська*, *Нова* — шляхом переходу прикметників в іменники, тобто субстантивації ад’єктивів).

Багатокомпонентні мікротопоніми, зокрема прийменниково-іменникові, двослівні та багатослівні сполуки, утворені синтаксичним способом. Серед них найбільш поширеними є двослівні мікротопоніми: *Великий лан*, *Лиса Гора*, *Рогатинська Дорога*, *Мазуриків ліс*, *Ксьондзова Долина*, *Боянова кірниця*. Ці номінації утворено шляхом поєднання якісного, відносного або присвійного прикметника, які вказують відповідно на розміри, зовнішній вигляд, просторову характеристику чи належність, та іменника-географічної назви в називному відмінку.

Прийменниково-іменникові сполуки менш уживані. Серед них найпродуктивнішими є найменування з прийменниками: **коло** — *Коло Гурского*, *Коло Гартуля*, *Коло Павла*; **за** — *За Садам*. Ці сполуки складаються з прийменника та іменника в родовому або орудному відмінку та вказують на розташування названого об’єкта щодо іншого.

Найменш частотними є багатослівні конструкції, які налічують тільки одну номінацію: *поле під Мулинов пасіков*, яка утворена синтаксичним способом від географічної назви — апелювати-ва *поле*, прийменника *під*, прикметника *Мулинов* та іменника *пасіков* в орудному відмінку.

Частотність мікротопонімів щодо способу їхнього словотворення узагальнено в таблиці 3.

Таблиця 3

Кількісний показник мікротопонімів за способом творення

№ п/п	Способи творення мікротопонімів	Кількість мікротопонімів	%
1.	Синтаксичний	12	44,5
2.	Лексико-семантичний	7	25,9

3.	Морфолого-синтаксичний	4	14,8
4.	Морфологічний	4	14,8
5.	Загалом	27	100

Отже, у мікротопоніміці села Чагрів Рогатинського району Івано-Франківської області засвідчено переважно відпелятивні мікротопоніми, які проливають світло на географічні особливості місцевості, господарську діяльність, рід занять жителів села тощо, рідше — відонімні, що зберігають інформацію про деякі прізвища і стародавні часи. За структурою досліджені мікротопоніми, частина яких і дотепер має фонетичне або морфологічне діалектне оформлення, здебільшого є однокомпонентними, двослівними та прийменниково-іменниковими. Найменш частотними є багатослівні назви. Словотвірний аналіз дав можливість установити, що більшість мікротопонімів утворено синтаксичним способом (це багатокомпонентні деривати), менше — лексико-семантичним і морфолого-синтаксичним, а найменше — морфологічним (суфіксацією і конфіксацією).

Перспективним вважаємо ґрунтовне вивчення аналізованих мікротопонімів у семантико-етимологічному ключі, а також глибше дослідження фонетико-морфологічних особливостей та лінгводидактичних можливостей наддністрянської говірки села Чагрів. Занурення в місцеву говіркову лексику допоможе школярам дізнатися більше про історію свого рідного села, зрозуміти походження тих чи тих назв, що урізноманітнить процес навчання та сприятиме, на наш погляд, вихованню патріотичних почуттів. Маємо пам'ятати, що діалектна лексика є неоціненним надбанням української мови, її постійним живильним джерелом, яке захоче у своїх надрах історичні мовні форми, цікаву інформацію про минулі події, виявляє мовотворчість жителів тієї чи тієї місцевості. Вивчати топоніми та мікротопоніми, які зберігають тяглість поколінь, відображають історію та географію рідного краю, школярі можуть, як нам видається, не лише на уроках української мови й літератури, а й у формі гурткових і факультативних занять, а також під час вивчення історії та географії.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Голянич М. І.* Мовний портрет села Тюдів : у 2 тт. Т. І А–М. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2018. 1000 с. Т. II. Н–Я. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2022. 1262 с.
2. *Грещук В. В.* Лексико-семантична і словотвірна характеристика мікроойконімів села Ріпне Рожнятівського району Івано-Франківської області. *Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Філологія*. Вип. XXIX–XXXI. Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпатського національного університету, 2011. С. 157–162.
3. *Джочка І. Ф.* Мікротопонімія села Насташине Галицького району Івано-Франківської області. *Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника*.

- Філологія. Вип. XXIX–XXXI. Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпатського національного університету, 2011. С. 174–179.
4. Лесюк М. П. Мовний світ сучасного галицького села (Ковалівка Коломийського району). Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2008. 328 с.
 5. Лужецька О. Б. Мікротопонімія південно-західного Опілля : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова». Тернопіль, 2014. 368 с.
 6. Пена Л. І. Мікротопонімія села Загвіздя Тисменицького району Івано-Франківської області. *Сучасна наука: теорія і практика : матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції*. Запоріжжя : ГО «ІОМП», 2015. С. 61–65.
 7. Скорук І. Д. Курсова та дипломна роботи з ономастики : навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. Луцьк : Вежа-Друк, 2017. 272 с.
 8. Скробач Б. М. Населені пункти Рогатинщини : словник-довідник / Рогатинська екологічна громада імені Миколи Затварницького. Рогатин, 2008. 196 с.
 9. Ципердюк О. Д. Гуцульсько-покутські лексичні паралелі (на матеріалі прикметникової лексики говірки села Парище Надвірнянського району Івано-Франківської області). *Вісник Прикарпатського університету. Філологія*. Вип. 44–45. Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2015–2016. С. 48–53.

Людмила Чурсіна

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри германської та романської філології
Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія»
lchursina592016@gmail.com

УКРАЇНІЗМИ НА ШПАЛЬТАХ ФРАНЦУЗЬКОЇ ГАЗЕТНОЇ ПЕРІОДИКИ

У світлі останніх подій і динаміки змін ціннісних орієнтирів українського соціуму українізми стрімко ввійшли в іншомовне середовище і характеризуються влучністю, стилістичною виразністю, місткістю відтворюваних понять. Саме їх уживання в іншомовному контексті створює прагматичний ефект, що полягає в здійсненні оцінного впливу на читацьку аудиторію щодо сприйняття нею інформативного блоку в потрібному руслі авторського задуму і ситуації, що склалася навколо цієї проблематики.

Наразі тема України у зв'язку з російською агресією проти нашої країни не сходить зі шпальт світової газетної періодики, зокрема французької. Заголовки французьких провідних ЗМІ рясніють запозиченнями, що є новотворами українського походження і сукупно ключовою лексику газетних публікацій. До таких належать «Le Monde», «Le Figaro», «La Libération», «Le Nouvel Observateur», «Le Point» та ін.

Неолексеми на позначення сучасних реалій українського життя окреслюють часовий період, починаючи з 2004 року, з піковими періодами в 2013–2014 та 2022 роках. Ці дати є знаковими і переломними в історії України. Найчисельнішими серед цього корпусу українськомовних запозичень є іменникові лексеми, трапляються також прикметникові і дієслівні. Мають місце запозичення концептуальних та міфоморфних метафор і номінацій: *la Révolution Orange*, *le Maidan* (*l'Euromaidan*), *la Révolution de la dignité*, *les cyborgs*, *le Mordor*, *les orques*, *le fantôme de Kyiv* тощо.

Якщо згадати 2004 рік, то цей буревійний етап пов'язаний з помаранчевим кольором — кольором політичної сили і дещо пізніше помаранчевої революції [Dymytrova 2014, с. 85]. Зрозуміло, що низка цих запозичень позначають коло взаємопов'язаних понять синонімічного і/або антонімічного рядів: *la Révolution Orange*, *les partis de la mouvance orange*, *les Orangistes*, *des régions anti-oranges*; *le Maidan*, *la manifestation anti-Maidan et pro-Poutine*; *les titoushki*, *les berkut*, (*police antiémeute*), *la «république populaire» de Donetsk* (RPD), *la «république populaire» de Lougansk* (RPL). Наведені нами приклади демонструють українськомовні новотвори, що перекочували в іншомовне середовище і відтворюють українські реалії тогочасся. З огляду на те, що не всі вони можуть бути зрозуміло потрактовані франкомовним читачем, журналісти вдаються до роз'яснення українізмів засобами рідної мови, вживаючи не менш образні найменування-відповідники: *les titoushki* (пор.: *франц.* mauvais garçons, des gros bras, des hooligans; укр. погані хлопці, нахаби, хулігани); *les berkut* (пор.: *франц.* police antiémeute, les policiers de Yanoukovitch; укр. поліція спецпризначення; поліцейські Януковича).

Окрім того, вирази, що запозичаються, репрезентовані в ряді випадків бінарними колокаціями, які є стійкими синтагматичними послідовностями. Серед них можна назвати такі: *les (petits) hommes verts* (*zeleni cholovichki*), *le groupe Wagner*, *le maître du Kremlin*, *la guerre hybride* тощо. Показово, що франкомовні ЗМІ висловлюють опосередковано, шляхом слововживання, ставлення до самопроголошених формувань, беручи в лапки найменування цих маріонеткових режимів або додаючи уточнювальний термін, уживаний в україномовній пресі «*autoproclamées*» (укр. самопроголошені): *les «Républiques populaires» autoproclamées de Donetsk et Lougansk*. Інший приклад з уживанням лапок указує безпосередньо на неприйнятний термін «федералізації» в українському державному устрої попри бажання проросійських прихильників: *les partisans de la «fédéralisation»*. Саме такий спосіб подання інформації журналістами і редакторами відповідних рубрик, присвячених подіям в Україні, дає зрозуміти цілковите несприйняття сепаратистської позиції у французькому суспільстві.

Українізми у франкомовному середовищі проходять ті ж стадії лексико-семантичних трансформацій, як це відбувається в україномовному мас-медійному контексті: 1) одні з них витісняються з ужитку іншими: *Zone d'opération anti-terroriste* або *zone АТО* (2014–2018pp.) → *Opération des Forces Conjointes* або *OFC* (2022 p.); 2) інші є контекстно-обумовленими, які модифікують або розширюють семантичну структуру, або набувають додаткових конотацій у світлі українських реалій сьогодення: *la démilitarisation et la dénazification*, *l'opération militaire spéciale*, *l'arsenal*

nucléaire et le bouton rouge, les collaborateurs pro-russes, les provocateurs pro-russes, le monde russe тощо.

За нашими спостереженнями, українська мова є посередником для низки семантичних росіянізмів у французькій мові, а саме інтернаціоналізмів, у зміст яких вкладене інше «покручене» поняття. Показово, що такі лексеми втрачають «позитивність» семантики на українському ґрунті та набувають контрастного пейоративного значення. З такою палітрою значеннєвих відтінків негативного характеру ми їх знаходимо у франкомовному мас-медійному дискурсі. Як можна бачити на прикладах, певний прошарок лексем мають відповідники в багатьох мовах і належать до інтернаціональної запозиченої лексики. На українському ґрунті вони виокремлюються завдяки специфіці значеннєвих відтінків і набуття особливих символічних смислів. Оскільки первісна семантика росіянізмів знівельована і розмита, то і символічні смисли, які вони продукують, набувають іншої умовної знаковості у контексті україномовних мас-медійних ресурсів.

Проаналізуємо символіку смислів, що відтворює лексема *денацифікація*, яка походить від лат. *de*, що вказує на зворотну дію, лексеми *нацизм* і структурного елементу *...фікація*) й означає в багатьох мовах, в українській мові зокрема, «систему заходів, спрямованих на ліквідацію наслідків панування нацизму в політичному, економічному й громадському житті німецького народу після розгрому гітлерівської Німеччини з метою проведення демократичних перетворень у країні» [Бирик, Сютя 2006, с. 195]. Це слово є інтернаціоналізмом, а також історизмом, оскільки має стосунок до історичної події минулого, пов'язаного з іншою країною. Його новітнє значення, навпаки, має стосунок до нашої країни, але апелює до подій минулого й засвідчує покручене трактування поняття, яке воно відтворює у російськомовній версії. У цьому сенсі промовистим буде заголовок у французькій пресі: «*Le Mein Kampf de Poutine. Dénazification de l'Ukraine: l'effrayante tribune de T. Sergueïtsev*» (Les Humanités, 07.04.2022). Це заголовок статті, в якій журналіст намагається розкрити сутність безґрунтовної ідеологічної опори для «спеціальної військової операції» Путіна, репрезентованої концептом денацифікації України.

Лексема *dénazification* у французькій мові є віддієслівним дериватом, утвореним від основи дієслова *dénazifier* з додаванням суфіксу *-ification*, та означає «комплекс заходів, ужитих у Німеччині після Другої світової війни, щоб стерти сліди націонал-соціалізму та покарати його лідерів» [Larousse], тобто має близьке значення, співзвучне зі значенням українського відповідника. Ще в ті часи концепт денацифікації був надскладним і мав розбіжності у трактуванні. У французькому політичному дискурсі термін *dénazification* мав первісне значення «очищення» (*épuration*), оскільки більшість французів вважали всіх німців винними у розв'язаній війні, не беручи до уваги різницю між нацистами і неонацистами. Вони, на відміну від американців, англійців і представників Радянського Союзу, делегували процедуру денацифікації самим німцям, але залишали за собою повноваження втрутитися в процес аби скасувати неприйнятні рішення у разі потреби.

Зазначимо, що й на сьогодні значення і трактування поняття денацифікації не стало прозорішим і вводить в оману читачів. Низка французьких експертів долучаються до газетних трибун і намагаються досягнути цей розумово неосяжний «ідеологічний дрифт» сучасності. Ірраціональне в цьому перекрученому концепті вказує на непереборне бажання експансії, геноцид та імперські наміри російського агресора, саме такі пояснення лягають в основу експертних оцінок фахівців на газетних шпальтах найтиражніших французьких газет «Le Monde», «Le Figaro» та ін. Те ж саме спостерігаємо щодо політики захисту «руського мира», яка не має успіху на теренах України і яку світова спільнота засуджує: «*On comprend bien pourquoi les Ukrainiens n'ont aucune envie de faire partie du monde russe («rousski mir»)*... *le «rousski mir» de Poutine n'est qu'une inquiétante caricature*» (Le Monde, 05.08.2022).

У французьких мас-медійних ресурсах, у рубриці «Міжнародне життя», відведено графу з назвою «Guerre en Ukraine» («Війна в Україні»), що свідчить про важливість і першочерговість висвітлення ними подій в Україні. За нашими спостереженнями, численна кількість журналістських матеріалів у зазначених періодичних виданнях красномовно починаються з досить гучних заголовків, які висвітлюють силу слова і мови навіть у воєнні часи. Наведемо кілька таких прикладів: «*En Ukraine, une autre guerre, celle des mots*» (La Libération, 30.03.2022), «*En Ukraine, les russophones résistent à Poutine en apprenant l'ukrainien*» (Le Figaro, 14.04.2022), «*Compatriotes russophones «Les mots sont devenus une «arme de résistance»*» (le Figaro, 14.04.2022), «*«Rachisme», contraction de de «Russie» et de «fascisme», nouveau mot de la guerre en Ukraine*» (Le Monde, 25.08.2022), «*Entre l'Ukraine et la Russie, la bataille pour l'héritage du «Seigneur des anneaux»*» (Le Monde, 14.04.2022).

«Слова війни» допомагають вести «війну слів». Вони є ефективним засобом формування проукраїнської позиції в іншомовному мас-медійному просторі. Колективна народна мудрість українського народу виявляється 1) у появі влучних слів-валіз — новотворів, які позначають сучасну авторитарну політичну ідеологію як суміш нацизму і комунізму, з елементами імперіалізму та прихильників цієї ідеології, що мають відповідники-кальки у французькій мові: *rachisme* *r[ussie]* + *[f]a[s]cisme (fachisme)*, *rachiste* *r[usse]* + *[f]a[s]ciste (fachiste)*; 2) у введенні в обіг неолексем за алюзією до трилогії Дж. Р. Р. Толкіна «Володар перснів» на позначення країни-агресорки та її військової орди, з французькими відповідниками-кальками: *le Mordor, les orques*; 3) у творенні відонімних лексем як елементу онімної гри [Божко 2022, с. 85].

Нещодавно ввійшло в ужиток неологізм-дієслово *macroner* від укр. «макронити», що є дієслівним новотвором, який утворений в українській мові від прізвиська французького президента Еманюеля Макрона. Ця неолексема характеризується пейоративним відтінком в україномовному контексті й означає «виражати стурбованість з приводу певної ситуації, це всім красномовно демонструвати, залишаючись насправді бездіяльним» нічого з цього приводу не робити» [Гриценко 2022, с. 11]. Дієслівний новотвір «макронити» в українській мові утворюється за словотвірною моделлю, що є продуктивною у сучасній словотвірній

парадигмі. Це можна бачити на таких прикладах: *кімити, кади рити* [там же] тощо.

На ґрунті мови-реципієнта запозичення-кальки утворюють антонімічні паралелі: *la poutinisation — la dépoutinisation*. Спостерігається синонімічна варіантність: *les Orques, les Orks russes, les zombies*. Серед запозиченого пласту переважають кальки і напівкальки, запозичення-оніми, семантичні запозичення, а саме інтернаціоналізми з «покрученою» семантикою, для яких українська мова виступає посередником і впливає на процес пейоризації їх семантичної структури.

Зазначимо, що в газетних публікаціях укупі з уживанням запозичених лексем має місце активізація питомого словника, з паралельним уживанням експресивних засобів вираження — метафор, метонімії, сталих виразів, перифрастичних виразів, які слугують для тлумачення знайомих для франкомовного читача номінативних одиниць, але з колоритною семантикою у розрізі українських чи російських реалій. Можна навести такі приклади: *Model Normandy* «*format Normandie*»; *les séparatistes* «*les combattants pro-russes*», *les oligarques* «*personnes privées de yachts*» — олігархи «особи, позбавлені яхт» (*les Échos*, 11.03.2022); *machine de guerre* «*la propagande russe*» (*le Monde*, 27.01.2023); *la finlandisation* «*neutralité contrainte*», «*souveraineté limitée*» (*Le Monde*, 08.02.2022).

Окремі рубрики газет присвячені словничку війни, у якому дається тлумачення питомих й іншомовних слів відповідної тематики, оскільки за мирних часів ця лексика належала до пасивного пласту: *la guerre* (війна), *la cyberguerre* (кібервійна), *belliqueux* (войовничий), *le cessez-le-feu* (припинення вогню), *les alertes* (оповіщення), *le bombardement* (бомбардування), *la force de dissuasion* (сила стримування), *la paix* (мир). Як бачимо, ці мовні сторінки в газетах мають на меті не тільки проінформувати, але й озброїти читача словарним мінімумом для кращого сприйняття і розуміння жорсткого «протистояння добра зі злом» нашого сьогодення.

У підсумку зазначимо, що тема війни актуальна для всієї європейської спільноти, зокрема і французів, про що свідчать матеріали газетних публікацій, які натякають на наявність «російських скелетів у шафках [самої] Французької Республіки»: «*Il y a trop de cadavres russes dans les placards de la République française*» (*Le Monde*, 08.02.2023). Французьке суспільство не одноставне вочевидь у сприйнятті подій, що відбуваються в Україні. І в цьому руслі особливого значення набувають дописи в соціальних мережах й у міжособистісному спілкуванні в блогах, Твітері, Фейсбуці. Нами спостережено, що численні експерти і журналісти посиляються на ці джерела також і цитують їх у своїх журнальних статтях.

Слід звернути ще на такий важливий аспект, як наведення історичної паралелі в трактуванні нинішніх українських реалій з подіями, що мали місце в минулому в самій Франції. Саме цим фактом скористався керівник Офісу Президента України Андрій Єрмак в одному із своїх інтерв'ю, даючи оцінку битвам за Соледар і Бахмут, які він порівняв з Верденською битвою між французькою і німецькою арміями в 1916 р. У пам'яті французів ця битва асоціюється з іншим

її метафоричним найменуванням «Верденська м'ясорубка» (*Hachoir à viande de Verdun*), наскільки вона була виснажливою і смертоносною. Цитата А. Єрмака лягла в основу газетного заголовка: «*Guerre en Ukraine: «C'est la bataille de Verdun du XXIe siècle qui a lieu en ce moment»*» (Le Monde, 17.01.2023). Такі порівняння дають чітке уявлення про події і вони торкаються глибинних витоків французької душі, зближують наші народи.

Отже, демократичне суспільство потребує саме таких публікацій, у яких «вороже» загальним людським цінностям викривається за допомогою сили думки і сили слова. У цьому контексті слово є рушійною силою, спроможною змінювати світогляд інших народів, а в разі потреби воно стає гострою і вбивчою зброєю на шляху правди й протистояння ворожій агресії. Українськомовний пласт вкраплених запозичень відтворює неповторний колорит української ментальності на тлі франкомовного текстового масиву.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бирик, С. П., Сюта Г. М. Словник іншомовних слів: тлумачення, словотворення та слововживання / за ред. С.Я Ярмоленко. Харків : Фоліо. 2006. 623 с.
2. Божко І. С. Онімна гра як елемент мови ворожнечі в контексті російсько-української війни. *Записки з українського мовознавства*. 2022. Вип. 29. С. 89–99.
3. Гриценко С. Мовні інновації російсько-української війни 2022 року. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика*. 2022. № 2 (32). С. 9 – 13.
4. Dymytrova Valentyna. Quand une révolution devient orange. Approche semio-discursive d'une couleur en politique. *Dans Mots. Les langages du politique*. 2014. 2 (№ 105). С. 85–101. URL: <https://doi.org/10.4000/mots.21714> (Дата звернення: 26.12.2022).
5. *Dictionnaire français Larousse en ligne*. URL: <https://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/d%C3%A9nazification/23533> (Дата звернення: 26.12.2022).
6. *Le Figaro*. URL: <https://www.lefigaro.fr/> (Дата звернення: 27.12.2022).
7. *Le Monde*. URL: <https://www.lemonde.fr/> (Дата звернення: 08.02.2023).
8. *La Libération*. URL: <https://www.liberation.fr/> (Дата звернення: 15.01.2023).
9. *L'Humanite*. URL: <https://www.humanite.fr/> (Дата звернення: 22.01.2023).
10. *Le Point*. URL: <https://www.lepoint.fr/> (Дата звернення: 24.01.2023).
11. *Le Nouvel Observateur*. URL: <https://www.nouvelobs.com> (Дата звернення: 28.12.2022).
12. *Les Échos*. URL: <https://www.lesechos.fr> (Дата звернення: 17.01.2023)

Оксана Дільна

кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри гуманітарної освіти

Комунальний заклад Львівської обласної ради

«Львівський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти»

dilnamartynyak@gmail.com

СТИЛІСТИЧНІ ФУНКЦІЇ ЗАЙМЕННИКОВИХ ДЕМІНУТИВІВ У ПРОЗОВИХ ТВОРАХ АГАТАНГЕЛА КРИМСЬКОГО

Творчий доробок українського мовознавця, історика, письменника, перекладача Агатангела Кримського викликає все більше зацікавлення в сучасних дослідників. Вважаємо, що мова художньої прози письменника заслуговує на скрупульозне вивчення, адже це допоможе довершити мовний портрет знаного науковця й непересічного літератора.

Проаналізувавши мовне оформлення оповідань А. Кримського, зокрема таких, як «Батьківське право», «Перші дебюти одного радикала», «Та хто ж таки справді винен?!», «З літопису преславних діяння панів Пришашів» («Жидпогонич», «Сирота Захарко», «В народ!») і «Бейрутські оповідання» («Растлініє нравів», «Соломониця, або Соломон у спідниці»), що вміщені в п'ятитомному виданні творів письменника, виявляємо низку мовленнєвих засобів, що відіграють ключову роль у творенні індивідуального стилю Кримського-прозаїка.

Серед мовленнєвих засобів, що надають прозовим текстам письменника особливої виразності, помітними й оригінальними є демінутивні утворення. В українській мові демінутиви утворюють від слів усіх самостійних частин мови. Л. Скалозуб припускає, що саме завдяки зменшено-здрібнілим формам слова «українська мова й характеризується надзвичайною милозвучністю» [Скалозуб 2012, с. 157]. Первинною функцією демінутивів є можливість називати зменшені предмети, поняття, ознаки тощо, але в художньому мовленні вони нерідко розширюють свої функції та виражають широку палітру смислових відтінків, емоцій і почуттів.

Здрібніло-пестливі суфікси є носіями модифікаційного значення, тобто вони суттєво не впливають на семантику мотивувального слова, але можуть надавати лексемі «мейоративного (позитивного) і пейоративного (негативного) значення або не створювати оцінного значення загалом» [Самойленко 2020, с. 106]. Отже, не змінюючи денотативного значення твірної основи, ці суфікси наділяють похідник суттєвим емоційно-оцінним навантаженням, яке часто є не менш важливим, аніж поняттєве [Федоренко 2005, с. 86].

Використання здрібнених форм у художньому стилі «маркує текст наближеністю до розмовного звучання» [Андреева 2019, с. 70]. Окрім цього, слова зі зменшено-пестливими суфіксами використовують для стилізації під народнопоетичну творчість [Бойко 2010, с. 383]. Прикметно, що в художній прозі А. Кримського серед найбільш стилістично виразних засобів є незвичні відзайменникові демінутиви. У загальноновживаній мові займенники, які позбавлені конкретного лексичного значення, здебільшого не творять здрібнених форм.

Адже традиційно в нашій мові здрібнюють і зменшують конкретні поняття — предмети, істоти, ознаки. Але в художньому стилі займенники-демінутиви, що нерідко є авторськими неологізмами, виразно маркують індивідуальний стиль письменника і допомагають виразити в мовленні оповідача та персонажа ши-року й різноманітну палітру значень, емоцій і почуттів.

Стилістичний потенціал займенника, порівняно з іменником, прикметником і дієсловом, значно менший [Гопштер 2008, с. 2], адже слова цієї частини мови переважно виконують у тексті вказівну функцію. Окрім цього, займенники допомагають уникати повторів, замінюючи слова інших частин мови, надають висловлюванню різних семантичних відтінків й увиразнюють мовлення — виділяють, приховують, інтимізують тощо.

Виразність здрібнених форм займенників є особливою та оригінальною, бо виникає в результаті поєднання мотивувального слова, що не має конкретно-го лексичного значення, і демінутивного словотворчого суфікса, який повинен зменшувати те, що названо мотиватором. Авторському стилеві найбільш притаманні похідні займенники зі суфіксами *-есеньк-*, *-ісіньк-*, *-усіньк-*. Здебільшого демінутиви утворені від займенників тих розрядів, які змінюються за прикметниковою парадигмою. Здрібнілі й згрубілі форми прикметників часто мають значення співвідносно з формами ступенювання. Варто простежити на матеріалі прозових текстів А. Кримського, чи виявляється ця особливість у семантиці відзайменникових похідних, адже займенники не називають конкретної ознаки предмета, яку можна ступенювати.

Означальний займенник *жоден* (*жодний*) використовують у мовленні для повного заперечення. Він вказує на певний предмет, заперечуючи, виключаючи будь-який із цього класу. В оповіданнях А. Кримський доволі часто використовує демінутив *жоднісінький*, наприклад: *...і він звелів нам у класі вивчити з катехізісу тільки тії тексти, де сказано, щоб діти безоглядно покорялися батькам, старшим, усяким «наставникам» та государю. Звісно, я з тих текстів жоднісінького не хотів вивчити* [Кримський 1972, с. 371]; *Я шість годин сиділа коло них, а жоднісінького слова не второпала* [Кримський 1972, с. 435]; *Та якбищо дівчата ходили не в спідницях, а в штанах, то вже досі б жоднісінького овочу по чужих городах не зісталось* [Кримський 1972, с. 486].

Демінутивний суфікс практично не змінює семантики твірного слова, адже мотиватор уже виражає повне заперечення. На перший погляд, займенник зі суфіксом здрібності виконує лише стилістичну функцію: надає висловлюванню пестливого тону та пом'якшує категоричність висловлювання. Окрім цього, займенник-демінутив підсилює заперечення, до певної міри ступенюючи його, увиразнює зміст, наголошує на неможливості «жодного».

У тому разі, коли означальний займенник вказує на особу, використання демінутива, з одного боку, підсилює заперечення, а з другого боку, засвідчує прихильно-співчутливе ставлення мовця до цих осіб, можливо, натякає на виправдання їхньої поведінки, наприклад: *Геть усі сусіди немов цураються, жаднісінький не хоче одвідати* [Кримський 1972, с. 457].

Здрібнілі форми інших означальних займенників, які трапляються в оповіданнях А. Кримського, також не виражають нового денотативного значення, а лише видозмінюють значення мотивувального слова і творять широку палітру стилістичних відтінків. Приміром, займенник *кожен* (*кожний*) використовують, щоби вказати на одну особу або один предмет, узяті окремо, будь-який із цього ряду. Мовець таким чином виділяє та підсилює часто повторюване явище, а саме: *...і кожнісінького старшого — чи батька, чи педагога — вважає за людину, неодмінно дурнішу, нерозумнішу за себе* [Кримський 1972, с. 370]. Це висловлювання має ще й іронічне звучання: здрібніла форма применшує і принижує дорослих осіб, яких тут згадано.

В іншому випадку демінутивний займенник вказує на день тижня. Таким чином мовець виділяє потрібну інформацію, наголошує на повторюваності події, наприклад: *Знов же ж кожнісінького четверга наука закінчується якраз опівдні...* [Кримський 1972, с. 529].

Займенник *сам* (*самий*) уживають для уточнення, що дія або стан поширюються на визначувану особу чи предмет. Здебільшого цей займенник вжито для виокремлення когось / чогось. Демінутив, мотивований цим означальним займенником, дуже високою мірою виділяє конкретну особу. Це надає мовленню стилістичної виразності.

Зосереджуючи увагу читача на предметі за допомогою здрібнілого займенника, мовець підкреслює ціну, наприклад: *А скільки самісінькі ліки коштують! — хитав він жалісно головою* [Кримський 1972, с. 468]. Виділяючи цим займенником назву частини тіла людини, оповідач завуальовано наголошує на рішучості персонажа, приміром: *Голубка-мати скрутила здоровецьку дулю та й тицьнула прихильникові науки попід самісінький ніс* [Кримський 1972, с. 429].

Вказівка за допомогою займенника *самісінький* на абстрактні поняття допомагає підкреслити їхню унікальність і важливість у житті людини й громади, а саме: *<...> в мене є програма, себто наказ од моїх московських учителів, щоб я виучував самісіньке мусульманське письменство* [Кримський 1972, с. 561]; *Вашим ділом у школі має бути самісінька педагогія, і порядкувати в школі ви маєте в самісіньких справах педагогічних <...>* [Кримський 1972, с. 584]; *На мою думку, це річ ненормальна, щоб дітям давала виховання й світогляд самісінька школа, самісінькі вчителі!* [Кримський 1972, с. 585]; *Довелося обмежитися усними дебатами, себто самісінькою «теорією» <...>* [Кримський 1972, с. 509].

Вказуючи на дію, здрібнілий займенник її виділяє і надає висловлюванню негативного забарвлення. Означальний займенник зосереджує увагу читача на дії, а демінутивний суфікс виступає засобом ступенювання і применшує вияв дії. Але з контексту розуміємо, що за певних умов навіть дуже малий ступінь вияву цієї дії для персонажа може видаватися найвищим, наприклад: *<...> самісіньке рипання, що чулося з-під пера, то й воно драгувало йому душу* [Кримський 1972, с. 374].

Часто здрібнілий займенник *самісінький* виділяє групу істот за спільною ознакою, а саме: 1) вид тварин: *Та це ж самісінькі горобенята та посмітюшки* [Кримський 1972, с. 477]; 2) прошарок суспільства: *Тут позбиралася самісінька*

«аристократія» школи, діти великих багатирів [Кримський 1972, с. 385]; 3) риса характеру: *Та то ж у нас, у Неморожі, самісінькі дурні!* [Кримський 1972, с. 485]; 4) фінансові можливості: Під «дітьми» розумілися **самісінькі** ті, що платять гроші <...> [Кримський 1972, с. 593].

Таке виділення стосується однієї з іпостасей Пресвятої Трійці, коли мовець наголошує на тій, що в конкретному випадку є найважливішою, приміром: *І в духа святого, господа животворящего, іже од отця і сина <...> Ні-ні! Тільки од са-місінького отця!..* [Кримський 1972, с. 549].

Займенник *увесь* (*весь*), *усякий* (*всякий*) використовують для вказівки на цілковите охоплення чим-небудь якоїсь особи, предмета, явища. Вказуючи на особу, здрібнілий займенник *усенький* набуває зневажливого відтінку: оповідач применшує одну людську істоту в очах іншої, приміром: *Хлопець знов гордо озирнув усеньку Явдоху* [Кримський 1972, с. 485]. В іншому випадку цей займенник, вказуючи, що все тіло охоплено певною дією, підкреслює безпорадність і слабкість людини перед зовнішніми чинниками, наприклад: *Плакати він не плакав, бо сліз не було, а тільки вряди-годи всеньке його тіло струсувалось, немов з перелогів* [Кримський 1972, с. 407]. У разі метонімічного використання назви населеного пункту замість назви його мешканців, здрібнілий займенник завуальовано висловлює зневагу мовця до всіх осіб, що там живуть, а саме: *Чхаю я на всеньку Звенигородку!..* [Кримський 1972, с. 438].

Нерідко перебільшення й узагальнення за допомогою займенника-демінутива оприявнює неприємні для мовця події та вчинки, а тому має негативне стилістичне навантаження: *Усенький день тато сьогодні сваривсь із мамою* [Кримський 1972, с. 379]; *«Чому це?... звідки це?... нащо це? – ото всеньке ваше лепетання, — перекинув він Химченка ніби дитинячим дискантом»* [Кримський 1972, с. 390]; *Слухаючи Химченко його мову, повигризав собі всенькі нігті й сповнився немичною лютістю* [Кримський 1972, с. 407].

Прикметно, що навіть коли йдеться про абстрактні поняття, які не викликають жодних емоцій, письменник використовує здрібнілі займенники. Це створює неповторний пестливо-голубливий тон висловлювання й демонструє особливу емоційність мовця й людинолюбство автора. Окрім цього, тут простежуємо ступенювання — підкреслення того, що дія поширюється на весь об'єкт, без жодного винятку, наприклад: *Того ж дня Лябібе побувала в Сюрсочихи й розказала про всеньку справу* [Кримський 1972, с. 598]; *Розміркувавши гаразд, він уже знайшов, що в усенькій події треба винуватити нікого більше, як жінок <...>* [Кримський 1972, с. 524]; *Я ж анітрохи не змінила число годин усенької науки* [Кримський 1972, с. 585].

Вказуючи, що дія переходить на збірне поняття чи множинне явище, займенник-демінутив набуває іронічно-зневажливого відтінку. З одного боку, мовець підкреслює найвищий ступінь охоплення чогось, а з другого боку, применшує ці явища, адже на них можна вказати здрібнелим займенником, приміром: *Мовчать! Моя повинність — або вас переробити, або збутись, щоб ви, мов пошесть, не знівечили усенький свій клас...* [Кримський 1972, с. 395]; *Вам дуже треба, щоб такий швець позалатував усеньке ваше взуття, ваші чоботи та постолі?*

[Кримський 1972, с. 520]; <...> за декілька літ я вже сам зароблятиму на свій хліб, і от тоді, даю вам слово честі, верну вам **усенькі** ваші трати <...> [Кримський 1972, с. 381]; Оце **всенькі** статки, що є в мене <...>. Та от є ще карбованець, останній — візьміть» [Кримський 1972, с. 431].

Здрібнілими в прозових творах А. Кримського часто є заперечні займенники, наприклад: *Із тих, кого він знав у Бейруті, **нікогісінько** тут не було* [Кримський 1972, с. 572]. Цей демінутив, утворений від форми родового відмінка однини займенника *ніхто*, уживають для вираження повної відсутності предмета як суб'єкта або об'єкта дії. У цьому разі похідник підсилює ступінь заперечення, а також виконує стилістичну роль: увиразнює мовлення, надає йому більшої експресії.

Трапляються демінутивні утворення від заперечного займенника *ніякий*, що традиційно використовують із метою повного заперечення. Здрібнілий суфікс надає більшої емоційності й категоричності, підсилюючи ступінь заперечення, приміром: <...> *а друге — що **ніякісінької** т. зв. ідеальної жіноччини не буде в його романі* [Кримський 1972, с. 524]; <...> *отже, Трохим — сам крутій, перед судцями **ніякогісінького** бою не матиме, а ще й їм наговорить два мішки гречаної вовни* [Кримський 1972, с. 459]; <...> *що в них не видно **ніякісінької** «народної» поетичності* [Кримський 1972, с. 505]; <...> *осібних привілеїв для себе я **ніякісіньких** не маю, живу в тих самих умовах, що й ти* <...> [Кримський 1972, с. 389].

Заперечний займенник *ніщо* так само вживають для позначення повної відсутності предмета як суб'єкта або об'єкта дії. Для того, щоби виразити повну відсутність чогось, можна просто не згадувати про це, не ословлювати. Але в тексті письменник для цього використовує емоційні конструкції, що мають виразний народнорозмовний характер і підсилюють ступінь заперечення, наприклад: *Господи ж, боже мій милий, **анічоґі-і-і-сінько** не знаю!..* [Кримський 1972, с. 499]; <...> *вовкувато вперши очі в землю, він удавав, ніби **нічоґісінько** не чує* [Кримський 1972, с. 391]; *Ну, от я усенькому екзаменаторському сонму понаводив тексти Христові за обмеження власті батьківської, а щоб діти слухалися — так і не сказав **нічоґісінько*** <...> [Кримський 1972, с. 371], <...> *одразу був зміркував, що ця «франжійка» **нічоґісінько** на грошах не тямить* [Кримський 1972, с. 591]; <...> *не кажи **нічоґісінько** про арабів, бо іще одна згадка про цей капосний народ — і я вмру* [Кримський 1972, с. 592].

Отже, навіть частина мови, яка не має конкретного денотативного значення, у відповідному контексті набуває особливої виражальної ваги. Майстерність автора й полягає в тому, щоби звичними мовленнєвими засобами здивувати й зацікавити читача, дати йому можливість відчитати приховані смисли, відчувати емоції та переживання персонажів у тексті. Відзайменникові демінутиви нерідко змінюють своє первинне значення здрібнілості, допомагаючи прозаїку з'яскравити художній текст і приховати низку стилістичних конотацій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрєєва Т. Стилістичне навантаження демінутивів у поезії Тараса Шевченка. *Одеський лінгвістичний журнал*. 2019. Вип. 13. С. 64–76.

2. Бойко Л. П. Стилiстичнi можливостi суфiксiв суб'єктивної оцiнки в поезiї Д. Павличка. *Актуальнi проблеми слов'янської фiлологiї*. 2010. Вип. XXIII. Частина 3. С. 382–388.
3. Кримський А. Ю. Твори : У 5 томах. Т. 1. Київ : Наукова думка, 1972.
4. Гопштер Є. Функцiонально-стилiстичний пiдхiд до вивчення займенника. *Дивослово*. 2008. № 4. С. 2–5.
5. Самойленко В. В. Специфiка використання демiнутивiв у сучасних творах для дiтей. *Закарпатські фiлологiчнi студiї*. 2020. Вип. 13. Т. 1. С. 104–107.
6. Скалозуб Л. Г. Деривацiйнi особливостi демiнутивної лексики (на матерiалi творiв Марка Вовчка та Остапа Вишнi). *Актуальнi проблеми фiлологiї та перекладознавства*. 2012. Вип. 5. С. 157–164.
7. Федоренко О. Д. Емотивно-оцiнна функцiя демiнутивiв у газетнiй комунiкацiї. *Стиль i текст*. Вип. 6. Київ: Інститут журналістики, 2005. С. 83–87.

Наталія Варич

кандидат фiлологiчних наук, доцент кафедри
українознавства i лiнгводидактики

Харкiвський нацiональний педагогiчний унiверситет iменi Г. С. Сковороди
natalymonika@ukr.net

МОВНО-ОСВІТНІЙ РІВЕНЬ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ДЕРЖАВИ: ІДЕЇ, ЗАКОНОМІРНОСТІ, ПЕРСПЕКТИВИ В НАУКОВОМУ СВИЧАДІ ОЛЬГИ МУРОМЦЕВОЇ

Науковий обшир зацікавлень професора Ольги Муромцевої і висока їх результативність у сув'язі з гідним пошануванням сучасною спільнотою вчених в Україні та за її межами, водночас й активна громадянська позиція відомої мовознавиці, незламний дух оборонниці справедливості, чесного, порядного, життєвого в національній освіті, зокрема й мовній, робить постать дослідниці, що іноді певною мірою йшла по лезу змін і випереджала час, затребуваною нині, спонукає вкотре звертатися до пильного аналізу її доробку.

Тут зупинимось лише на окремих аспектах мовно-освітнього рівня конкурентоспроможності нашої держави. Хоча сучасні виклики, постали перед Україною і світом, ще були мало відчутні для доби, у яку творила й діяла Ольга Георгіївна, її гострий розум, логічне мислення, високий аналітичний потенціал, послідовність та безкомпромісність у думках і вчинках, надзвичайна працьовитість дозволяли їй формувати нові ідеї, виявляти закономірності, втілювати актуальні концепції, окреслювати нові стратегії.

Єдністю теоретичного підходу щодо мовної освіти (як державостверджувального чинника, фактору збереження національної ідентичності в мінливому світі) та його практичного втілення можна вважати заснування кафедри українознавства Харківського державного педагогічного інституту імені Г. С. Ско-

вороди (згодом ХДПУ, нині ХНПУ) із розробкою відповідних навчальних дисциплін, орієнтацією на виховання державника із активною громадянською позицією.

Зі спогадів Ольги Муромцевої, у ці складні часи, коли відчувався катастрофічний брак будь-яких підручників, посібників, програм з української мови як навчальної дисципліни на нефілологічних факультетах, випадало долати величезний спротив бюрократичної машини, імітаційних дій, «доводилося воювати на різних рівнях за те, щоб програма діяльності кафедри педагогічного вишу не обмежувалася вимогами навчання студентів усіх спеціальностей основ ділового мовлення, а й неодмінно включала в себе вимоги прищеплення цим студентам знань із національної історії, найважливіших елементів національної культури, у тому числі й культури мови» [Муромцева 2013, с. 5–6].

Саме опанування курсом культури мови вчителя (та ще й, бажано, і курсом українознавства / народознавства), на думку професорки, сприяє не тільки розвитку індивідуальних якостей мовотворчості, а й вихованню національно зорієнтованого світогляду, поліпшенню процесу самоідентифікації майбутніх фахівців, формуванню гармонійної особистості, спроможної вільно самовиражатися, гідно презентувати смаки й уподобання, цінності й ідеали свого народу, докладати власних зусиль до процвітання держави й зміцненню її позицій в ефективній взаємодії з іншими країнами. Розробленням цього курсу (започаткованого 1992 р.) учена-практик торувала дорогу іншим освітянам-мовникам, особливо на нерозробленій ниві навчання студентів-нефілологів, спрямовуючи значну увагу на єдність культурологічного аспекту у викладанні мови та системно-структурного принципу. «Хіба вчителеві фізкультури, математики чи природознавства не обов'язково володіти багатою, емоційною мовою, для того щоб уміти переконливо щось пояснити, довести своїм учням, примусити їх повірити у правильність висловлених учителем тверджень?» — слушно запитувала професор Муромцева, природно підводячи до висновку, що виникає потреба вчити мову не лише на філологічних факультетах [Муромцева, Жовтобрюх 1998, с. 5].

Професор Муромцева наголошує на тому, що важливо навчати майбутніх фахівців власне не структурі мови, а нормам і виразовим засобам як усного, так і писемного мовлення [Муромцева, Жовтобрюх 1998, с. 4]. Використання вчителем різноманітних експресивних засобів вираження, варіантних комунікативних формул, зокрема етикетних, мовна співтворчість зі здобувачами знань сприяє ліпшому результату під час спілкування, допомагає переконати співрозмовника чи порозумітися з ним тощо. Ольга Георгіївна привертає увагу тут і до своєрідного «олюднення» спілкування, до уникнення неприродності, тиску на учня чи студента, заміни емоційної деформації на задоволення. Як видається, подібні рекомендації Муромцевої в поєднанні з її власним стилем викладача й очільника кафедри певною мірою (тут говоримо про це принагідно) містять елементи розуміння школи як самонавчальної організації [Садох, Варич 2017, с. 54–75], де керівник (учитель) не стільки контролює, скільки дає можливість разом навчатися і співтворити, здобувати знання не зі страху,

а з відчуття бажаності, необхідності для реалізації власного життєвого проєкту тощо.

Небиякої ваги при цьому О. Муромцева надавала (зокрема, у виданій у співавторстві з В. Жовтобрюх праці «Культура мови вчителя») поглибленню студентами знань з історії мови, подоланню ними відчуження від рідномовних засобів, спротиву подвійній і спотвореній моралі в комунікативних практиках, формуванню чітких понять про нормативність літературної мови, заохоченню до самоаналізу й наслідування кращих зразків у власному мовленні. Такий підхід спонукає молодь якомога швидше зростати в мовленнєвій культурі, тим самим швидше ставати професіоналом, розкутою вільною особистістю в консолідованому суспільстві (з гідним статусом державної мови за належної пошани інших мов), відповідно активним творчим громадянином, спроможним через власну діяльність сприяти піднесенню статусу Вітчизни, отже, реалізувати власні життєві перспективи через втілення перспектив держави.

Ця позиція суголосна і прогресивним поглядам філологів-однодумців, як-от: «втрачено суспільні орієнтири в збереженні національної культури й мови, зруйновано мовне середовище, яке безпосередньо визначає пріоритети і практично сприяє виробленню мовного автоматизму, засвоєнню мовного коду. Отже, коли йдеться про державотворчу функцію мови, маємо бачити в українській мові не тільки символ зображення й розвитку національної культури, а насамперед — реалізацію можливостей суспільного спілкування українською мовою, піднесення соціального престижу національної мови, вихід її на міжнародну арену як мови суверенної держави, як мови багатомільйонного європейського народу» [Єрмоленко 2007, с. 103].

Подвижницька праця педагога й ученого-мовознавця Ольги Муромцевої невіддільна від її активної громадської позиції щодо вирішення посутніх, екзистенційних соціолінгвістичних проблем, у чому вона й нині слугує орієнтиром, що підтверджено численними науковими статтями та участю в конференціях, зокрема: «Рух за національне відродження та національну незалежність» (1993), «Мова — національна свідомість — духовність» (1993) (конференція «Молодь в посттоталітарному суспільстві: український варіант»), «Навчання мови в системі формування громадянина» (1995) (конференція «Українська духовна культура в системі національної освіти»), «До проблеми престижу мови» (1998) тощо

Як засвідчує трагічне сьогодення, хоча війна змусила багатьох українців зрозуміти облуду «незначності» панування російської мови в різних життєвих сферах, а на законодавчому рівні є певні просування у витісненні з соціокультурного поля російської мови, проблема престижу мови, як у державі, так і в освітньому полі, досі залишається актуальною. І до спостережень за мовною ситуацією, прогнозуванням її наслідків, до конструктивних пропозицій, висловлених Ольгою Муромцевою ще 1998 р., вважаємо, варто прислухатись, насамперед до цих:

1) українську мову мусить використовувати не тільки інтелектуальна, політична, а й духовна еліта нації, вона ж має навчати нею своїх дітей;

2) на українську мову має перейти мас-культура в усіх її формах;

3) українську мову мають вивчати за кордоном, для чого потрібно створити там українознавчі інституції, популяризувати українську літературу різних стилів, здійснювати якісні переклади [Муромцева 1998: 72].

Тож все більш очевидною постає нагальність реального втілення висловлених професором Ольгою Георгіївною Муромцевою та іншими сподвижниками мовознавцями пропозицій щодо популяризації мови і піднесення її престижу як у світі, так і в Україні, зокрема через освітні практики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Єрмоленко С.Я. Мова і українознавчий світогляд: [монографія]. Київ : НДІУ, 2007. 444 с.
2. Муромцева О. Г. До проблеми престижу мови. *Мова і культура: 6-а міжнародна конференція*. Київ : Collegium, 1998. Т. 3. С. 72–73.
3. Муромцева О. Г., Жовтобрюх В. Ф. Культура мови вчителя. Харків : Гриф, 1998. 205 с.
4. Муромцева О. Г. Як ми починали... Життєсвіт Учителя і Друга. *Збірник матеріалів III Муромцевських читань на пошану доктора філологічних наук, професора Муромцевої Ольги Георгіївни (до 75-річчя від дня народження)*. Харків, 2013. С. 5–10.
5. Садоха О., Варич Н. Освітня мозаїка: [монографія]. Харків : ХІФТ, 2017. 184 с.

МАТЕРІАЛИ

**XX Міжнародної конференції з актуальних
проблем лінгвістичних досліджень
«Мова, думка, людина»,**

**присвяченої пам'яті й з нагоди
95-річчя від дня народження
доктора філологічних наук, професора**

**ЛІДІЇ АНДРІЇВНИ
ЛИСИЧЕНКО**

23–24 березня 2023 року

Інститут української мови НАН України
Інститут мовознавства імені О. О. Потебні НАН України
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди
Університет Пейс (Нью-Йорк, США)
Ардаханський університет (Туреччина)
Університет імені Ф. Палацького в Оломоуці (Чехія)

Харків — 2023

Флорій Бацевич

доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри загального мовознавства
Львівський національний університет імені Івана Франка
floriy.batsevych@lnu.edu.ua

МОДУСНО-МОДАЛЬНІ АСПЕКТИ ДИНАМІКИ ДИСКУРСУ НАРАТИВНОЇ ІСТОРІЇ

В обширі наукових інтересів професорки Лідії Андріївни Лисиченко особливе місце займали дослідження художніх текстів, у яких чи не найповніше втілювалися принципи антропного підходу до організації мовного коду (див., напр.: [Лисиченко 2009; 2011]). Висловимо сподівання, що наші скромні спостереження щодо низки семантико-прагматичних чинників модусу й модальності наративного представлення текстів будуть дотичними до кола наукових проблем, які вирішувала знана українська дослідниця.

У сучасній когнітивно, функційно-комунікативно й антопозорієнтованій лінгвістиці текстово-дискурсивні категорії модусу й модальності не отримали більшою чи меншою мірою однозначного тлумачення. Не маючи змоги спеціально розглянути проблему сутності й співвідношення цих важливих текстотвірних категорій (це завдання окремої розвідки) зазначимо, що для потреб пропонованого дослідження розглядатимемо модус як текстово-дискурсивну категорію, у якій відображена низка аспектів антропного характеру щодо результатів пізнавального процесу людини, спрямованого на ситуацію, що стала об'єктом авторської (наративної) референції, рефлексії та оцінки (див. схоже тлумачення в: [Ніка 2009, с. 19]), тобто як глибоко антропоцентричну семантико-прагматичну категорію.

Модальність розглядаємо як категорію, підпорядковану модусу, що центрує різні прояви суб'єктивності авторського (наративного) втілення дискурсу текстової історії. Дослідження низки текстів дозволяють їх модусно-модальні чинники розглядати як способи ментально-духовно-перцептивного відображення (автор, наратор) і сприйняття (читач, нарататор) текстового світу, тобто як категорії смислопородження і смислосприйняття (див. детальніше: [Бацевич 2011; 2017; 2018]), а в низці випадків — втілення і, відповідно, виявлення дослідником типів оповідних інстанцій (авторів, нараторів) (див.: [Бацевич 2018]).

Нижче на матеріалі художньо-белетристичних і публіцистичних текстів розглянемо проблему взаємозв'язків реєстрово-тональнісних аспектів з модусними характеристиками оповіді, а також залежності актуальних (комунікативних) смислів (риторичних ефектів) від модальних чинників дискурсу наративної історії. При цьому модуси розглядатимуться лише на рівні найзагальніших їх проявів (перцепція, когніція, віра, уява).

Модусні аспекти нарації

Модус перцепції, обраний автором як провідний щодо представлення наративної історії, у більшості випадків стає причиною породження реалістичної **оповіді (наративу)** й **опису** як типів текстових структур. Найважливішими категоріями їх втілення виступають **об'єкти** (у широкому значенні слова) з притаманними їм предикатами (динамічними і статичними: якісними і кількісними характеристиками, співвідношеннями, діями, станами, процесами і т. ін.) і **події, випадки**, які «рухають оповідь». Типовими модальностями, що супроводжують цей модус, зазвичай є евіденційність¹, очевидність, звичність (нормальність) / незвичність (ненормальність) сприйняття, упізнаваність / неупізнаваність, упевненість / неупевненість щодо ідентифікації органами чуттів, оцінка та деякі інші.

Ментальний модус зображення об'єктів і подій текстової (наративної) історії найчастіше породжує роздуми, міркування, припущення, різні типи суджень (аналітичні, гіпотетичні, аналогічні і т. ін.) та деякі інші. Найчастотнішими категоріями цих текстових структур є зв'язки, співвідношення, ієрархії, кількості, якості, події. Породжувані модусом типові модальності: раціональність / ірраціональність, наукова (парадигмальна на цьому етапі розвитку науки) евіденційність, істинність / можливість, оцінка.

Модус уяви здебільшого покладений в основу описів й оповідей (художнього, фантастичного змісту). Категоріями втілення модусу уяви є образи, події, випадки. Типові модальності, породжувані модусом уяви, це — неевіденційність, ірраціональність, неочевидність, оцінка.

Модус віри породжує різновиди релігійних (у широкому сенсі слова) текстотипів (опису, містичної або ж ченнелінгової оповіді, сповіді, молитви і т. ін.), категоріями яких найчастіше є релігійні (містичні, міфологічні та ін.) образи, події, стани і т. ін. Типові модальності втілення: ірраціональність як духовна раціональність, психологічна очевидність, духовна евіденційність, оцінка.

Тональнісно-регістрові характеристики згаданих текстотипів значною мірою залежать від динаміки модальних чинників наративів. Так, у разі відсутності різких змін модусів авторського сприйняття і представлення текстової історії наявна так звана рівна наративна тональність [Бацевич 2017, с. 240]. Фрагмент із оповідання М. Коцюбинського «Intermezzo»:

Йду. Гладжу рукою соболину шерсть ячменів, шовк колосистої хвилі. Вітер набива мені вуха шматками згуків, покошланим шумом. Тихо пливе блакитними річками льон. <...> Волошки дивляться в небо. <...> Твердий безостий колос б'є по руках, а стебло лізе під ноги <...> (Коцюбинський 1974, с. 278).

¹ Своєю чергою, евіденційність може бути використана як один із критеріїв розмежування типів нараторів.

У наведеному фрагменті, як і в оповіданні загалом, провідним модусом є перцептивний (дотиковий, слуховий, зоровий), який породжує евіденційність, наочність модальності оповіді.

У разі різких змін модусу представлення наративної історії відбувається злам її реєстрово-тональнісних характеристик. Так, наприклад, у «мікро-оповіданні» Д. Хармса «Події» спостерігаємо немотивований перехід від модусу авторської зорової перцепції текстових подій до модусу ментального осмислення цих подій з елементами «морального осуду» потенційних читачів, і як результат — породження гумористичних комунікативних ефектів сприйняття наративу:

Іванов вдарив Петрова в обличчя. Петров зацідив у морду Козлову. Козлов вліпив у пику Перетяткіну. Перетяткін брикнув ногою в живіт Тютькіна. Тютькін закричав, впав і помер. І ось я напружено міркую: а де ж ви були в цей час, панове? Що робили в ці драматичні для світу хвилини? (Хармс 1999, с. 147).

Модальні аспекти нарації

Найчастотніші ситуації співвідношення модальностей у наративах:

1. Наслідкування модальностей. Цей тип розгортання наративної історії особливо чітко виявляється у контекстах:

а) наслідкування в тексті оповіді модальності, закладеної в назві. Так, для прикладу, у замітці «*Без совісті, сорому й честі*» («Експрес», № 23, 2022 р.) автор розповідає про псевдоволонтерів, які, фактично, привласнювали гроші, що жертвували люди на потреби ВСУ. У тексті вживають імена референтів і предикати з негативною оцінкою вчинків цих людей: *зłodії, порушники закону, вкрали, привласнили, потрібно судити* та інші, що продовжують негативну модальну оцінку, закладену в назві, обґрунтовують її;

б) наслідкування модальностей у складниках структури наративу: абстракті, орієнтації, ускладнені, коди, оцінці. Спостерігаємо рівне тоналісно-реєстрове (не подієве, яке часто буває трагічним і бурхливим) представлення наративної історії. Таке явище маємо, наприклад, у розповідях очевидців про Голодомор в Україні 1932-1933 років, у яких переважно домінує перцептивний модус (тактильний, зоровий, слуховий, смаковий) і негативна (трагічна) модальна оцінка (див. про це детальніше в: [Бацевич 2022]).

2. Нейтралізація модальностей. Як і в попередньому разі цей тип динаміки комунікативних смислів (риторичних ефектів) виявляється і в назві, і в структурі наративу загалом. Так, наприклад, одне з оповідань Д. Хармса має назву «Глибокі міркування» (Хармс 1999, с. 128), що вводить ментальний модус і модальність серйозності роздумів автора щодо текстових подій. Однак насправді ці події торкаються дрібниць життя людей у комунальній квартирі, сварок і бійок між її мешканцями, тобто наявна нейтралізація модальності назви тексту і його змісту, а також зміна ментального модусу на перцептивний.

3. Конфлікт модальностей. Виявляється щодо назви наративу і його змісту, а також у межах самої текстової історії. Розглянемо фрагмент під назвою «Демократія 1» із повісті Ю. Олійника «Хроніка абсурду»:

Демократія.

У нашій квартирі встановили сигналізацію. <...> Не знаю, що саме вони там установили, але звідтоді часом виникає незборна потреба підскакувати по команді «Струнко!» (Олійник 2002, с. 6).

Слово *демократія* імплікує позитивну модальність. Зміст наративної історії засвідчує, що за оповідачем насправді стежать, ним маніпулюють, тобто має місце відсутність демократії.

Отже, динаміка модусних і модальних чинників організації наративів впливає на формування їх тональнісно-регістрових характеристик, а відтак — втілення (автор, наратор) і сприйняття (читач, нарататор) комунікативних (актуальних) смислів, риторичних ефектів текстів загалом. Дослідження впливу прагматичних чинників на організацію текстів різних функційних стилів — актуальна проблема сучасної лінгвістики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф. С. Модус і модальність як типологічні параметри містичного тексту. *Незгасимий Словосвіт : Збірник наукових праць. На пошану професора В.С.Калашника*. Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2011. С. 527–538.
2. Бацевич Ф. С. Модус, модальність і типологія одивнених художніх текстів. *Записки з українського мовознавства : Збірник наукових праць*. Випуск 24. Т. 1. Одеса : ОНУ ім. І. І. Мечникова, 2017. С. 239–247.
3. Бацевич Ф. С. Недиспозиційність і модальність як категорії одивненого художнього тексту. *Мовознавство*. 2018. № 1. С. 3–14.
4. Бацевич Ф. С. Лінгвонаративні аспекти розповідей очевидців про Голодомор в Україні 1932-1933 років. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2022. 144 с.
5. Дорошенко С. І., Маленко О. О. Професор Лідія Андріївна Лисиченко: науковець на вістрі слова і часу. *Лідія Андріївна Лисиченко. Бібліографія*. Харків : Видавництво «Монограф», 2018. С. 3–29.
6. Лисиченко Л. А. Лексико-семантичний вимір мовної картини світу : [монографія]. Харків : ВГ «Основа», 2009. 192 с.
7. Лисиченко Л. А. Ці невичерпні глибини слова : [монографія]. Харків : ВГ «Основа», 2011. 308 с.
8. Ніка О. І. Модус у староукраїнській літературній мові другої половини XVI – першої половини XVII ст. : [монографія]. Київ : КНУ ім. Т. Г. Шевченка, 2009. 444 с.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Газета «Експрес». № 23. 2022 р.
2. Коцюбинський М. Вибрані твори. Київ : «Дніпро», 1974. 512 с.
3. Хармс Д. Про явища та існування. СПб. : «Азбука», 1999. 380 с.
4. Олійник Ю. Хроніка абсурду. Київ : «Задруга», 2002. 292 с.

Віта Бондаренко

асистент кафедри англійської філології

Донецький національний університет імені Василя Стуса

v.holovenko@donnu.edu.ua

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ГУСТАТИВНИХ ВРАЖЕНЬ У ВІДЕООГЛЯДАХ АНГЛІЙСЬКОМОВНИХ YOUTUBE БЛОГЕРІВ

Розвиток сучасної лінгвістики вирізняється інтенсивною розбудовою *принципів антропоцентричного підходу* до вивчення мовних явищ та посиленою увагою до ролі МО в розвитку МКС, осмислення нею дійсності в межах сприйняття та категоризації довкілля й мовної репрезентації перцептивної інформації. Важливі методологічні постулати, що торкаються комплексного дослідження МКС в українській лінгвістиці, запропонувала Л. Лисиченко, які й актуалізуємо в цій науковій студії, зосередивши увагу на питанні розширення МКС англійської лінгвокультури завдяки динаміці оцінної лексики, що позначає смакові враження, які виникають від страв та продуктів харчування української кухні.

Об'єкт наукової розвідки — густативні номінації як фрагмент МКС англійської лінгвокультури та вплив на неї української лінгвокультури; *предмет* — концептуально зумовлені особливості мовної репрезентації густативних вражень, отриманих у процесі дегустації українських страв та продуктів харчування.

Мета — визначити тенденції щодо розширення МКС англійської лінгвокультури через актуалізацію процесу вербалізації сенсорних вражень від смаку страв та продуктів харчування української кухні, що простежуємо в межах розмовного дискурсу англійськомовного відеоблогу. Дослідницький *матеріал* містить 71 од. — 561 контекстів слововживання оцінних лексем англійської мови на позначення густативних відчуттів. Приклади дібрані методом суцільної вибірки з відеооглядів, розміщених на відповідних YouTube каналах, що присвячені дегустації українських страв та продуктів харчування, яку презентують англійськомовні блогери (загальна тривалість відео 11 год. 31 хв. 01 с.).

Специфіка джерела емпіричного матеріалу зумовлює доцільність використання *методології аксіологічних досліджень*, зокрема актуалізуємо традиційну класифікацію, яку застосовуємо до аналізу оцінної лексики з урахуванням (1) основних вимірів *шкали оцінки* — (а) позитивне, (б) нейтральне, (в) негативне (метод шкалювання) та (2) типів аксіологічного значення: (а) загальнооцінного та (б) частковооцінного, перше з яких, як відомо, реалізують за допомогою прикметників *хороший (гарний, добрий, позитивний)* і *поганий (негарний, недобрий, негативний)* та низки їхніх експресивних синонімів, а друге — відображає певні аспекти, нюанси об'єкта, що належить до однієї з таких груп оцінки, як: (1) сенсорна (сенсорно-смакова, психологічна); (2) сублімована

(естетична та етична); (3) раціоналістична (утилітарна, нормативна, теологічна) [Космеда 2000].

Перцептивна інформація, отримана в результаті дегустації, де смакові властивості страв та продуктів харчування є, зрозуміло, зовнішніми подразниками, перед етапом вербалізації трансформується та осмислюється у свідомості людини на основі певних сформованих мисленнєвих категорій. У цьому процесі важливо те, як людина сприймає та концептуалізує довкілля, зокрема й розширюючи обсяг МКС. На думку Л. Лисиченко, МКС — це «характер відображення в мові концептуальної картини світу і мовні засоби вираження знань про неї» [Лисиченко 2004, с. 37]. Концептуальну ж картину світу («багатовимірне явище, у якому, як у кристалічній сітці, відбиваються і елементи світового універсуму, і зв'язки між цими елементами» [Лисиченко 2009, с. 13]), дослідниця кваліфікує як більш універсальну категорію, оскільки ККС спільна для народів зі схожими світорозумінням, світовідчуттям і світобаченням та є своєрідним підґрунтям МКС, що відображає унікальний досвід кожного окремого народу [Лисиченко 2004, с. 37]. Аналізуючи структуру МКС, науковиця виокремлює три її рівні: (а) ментальний (домовний), (б) логічний (концептуальний) та (в) лінгвальний, що виражаються у відповідних взаємопов'язаних одиницях, — концепті, понятті, значенні [Лисиченко 2009, с. 20]. Дослідження МКС дає змогу виявити відмінності між національно специфічними МКС, що визначаються соціальними, культурними, психологічними й духовними особливостями народу та індивідуальними, своєрідними, існування яких зумовлено суспільними (соціальний статус, освіта, професійна діяльність, загальна ерудиція тощо) та індивідуальними (фізичними й психологічними) особливостями, що виражаються безпосередньо в мовленні [Космеда 2000; Лисиченко 2011, с. 107].

Відображення об'єктивної реальності у свідомості людини відбувається, що загальновідомо, під час формування певних перцептивних образів, які утворюються завдяки дії п'яти органів чуття людини та відповідних сенсорних відчуттів, — зору, слуху, смаку, дотику та запаху. Серед емпіричних відчуттів, притаманних людині, важливе відведено смаку — (1) одному з п'яти зовнішніх чуттів, які виникають у «людини й тварини при подразненні слизової оболонки язика харчовими та деякими нехарчовими речовинами»; (2) якості, властивості «їжі чи питва, що відчувається під час їхнього вживання» [Словник української мови].

Попри те, що *сприйняття смаку* — спільна (універсальна) властивість усіх людей, представників різних лінгвокультур, лексична сполучуваність іменників з прикметниками на позначення смаків, що виражається у формі атрибутивних та предикативних синтаксичних конструкцій, не є однаковою в різних мовах світу, що засвідчує неоднорідність особливостей концептуалізації предметів різними народами, що пов'язано передусім зі своєрідністю національної кулінарії та індивідуальною етнічною специфікою сприйняття та оцінки того чи того смаку [Гайдаєнко 2002, с. 13; Шапочка 2013, с. 186]. Мовне вираження смакових якостей реалізується насамперед, зрозуміло, через густативну

лексику, тобто слова на позначення смаку (від лат. *gustatus* — ‘смак, смакове відчуття; смакова властивість’) [Мохосоєва 2013, с. 116].

Перцептивна інформація, отримана шляхом сприйняття зовнішніх подразників, трансформується у свідомості людини, осмислюючись на основі сформованих мисленневих категорій. До процесу перцепції при цьому долучаються не лише об’єктивні, але й суб’єктивні чинники, зокрема те, як людина концептуалізує дійсність, базуючись на власних смаках, уподобаннях тощо. Найвагомішим елементом цього когнітивного процесу традиційно вважають оцінку, адже людина сприймає явища доквілля, категоризуючи їх як позитивні, нейтральні чи негативні, зважаючи на особисті уподобання або загальноприйняті норми [Буяр 2009, с. 145]. Оцінка — «категорія, що об’єднує всі засоби, які має сучасна мова у своєму розпорядженні для категоризації й позначення розмаїття оцінних значень, що мотивовані зв’язками між мовцем і дійсністю» [Космеда 2000, с. 305].

Під час відеоглядів українських страв та продуктів харчування англійськомовні блогери намагаються якомога виразніше схарактеризувати сенсорні параметри об’єктів дегустації та на основі своїх суб’єктивних смаків вербалізувати певне оцінне ставлення [Головенько 2019, с. 100]. Зважаючи на те, що об’єктами огляду стають страви та продукти харчування, основною метою відеоблогерів є певна кваліфікація їхніх густативних властивостей. У процесі мовної презентації перцептивних вражень мовці омовлюють смак, оцінюючи його, актуалізуючи опозицію приємний чи неприємний й використовуючи лексеми, що містять загальнооцінні та частковооцінні значення.

Унаслідок аналізу емпіричного матеріалу виокремлено 31 од. / 382 слововж. загальнооцінної лексики з позитивним та 4 од. / 8 слововж. з негативним знаком оцінки смаку. У семантичній структурі загальнооцінних лексем зі знаком «+» ключовою зазвичай є сема *good* ‘хороший / добрий’, яку розглядаємо як точку відліку на шкалі оцінки. Наприклад, англ. *amazing* «very good, especially in an unexpected way», *incredible* «extremely good, large, or great». Для лексем зі знаком «-» точкою відліку на шкалі оцінки є сема англ. *bad* ‘поганий / недобрий’, що входить до семантичного складу їхнього значення. Наприклад, англ. *terrible* «very bad», *god-awful* «informal, very bad or unpleasant».

Для ілюстрації вищезазначеного розглянемо мовленнєву ситуацію, у якій актуалізовано одиниці загальнооцінної лексики: канадський відеоблогер вперше куштує український банош в одному з ресторанів Львова й описує свої густативні враження — англ. *Oh my Gosh! That's awesome!* (укр. *Боже мій! Це приголомшливо!*), омовлюючи позитивну оцінку смаковим властивостям дегустованої страви. Певні аспекти смакових властивостей страв та продуктів харчування мовці описують за допомогою лексичних одиниць із частковооцінним значенням, зокрема тих, що належать до групи сенсорних (сенсорно-смакових, психологічних) оцінок. Аналіз емпіричного матеріалу дає змогу виокремити 36 од. / 171 слововж. із частковооцінним значенням, серед яких 20 од. / 112 слововж. належать до групи сенсорно-смакових оцінок, а решта 16 од. / 59 слововж. — до групи психологічних оцінок.

Серед одиниць сенсорно-смакової групи виокремлюємо лексеми з позитивною оцінкою смаку (15 од. / 99 слововж.), з-поміж яких 2 од. / 19 слововж. — наслідок моделювання метафор на базі актуалізації сенсорного лексикону інших перцептивних зон, наприклад, англ. *pretty* «something that is pretty is pleasant to look at or listen to but is not impressive», та з негативною оцінкою (5 од. / 13 слововж.), як, наприклад, англ. *yucky* «extremely unpleasant».

Прикладом вживання лексем з групи сенсорно-смакових оцінок може слугувати вербалізація такої ситуації: описуючи смак оселедця в поєднанні з маринованою цибулею, канадська відеоблогерка актуалізує такі густативні сенсоризми: англ. *The fish is delicious. It's so flavourful! I love it!* (укр. *Руба смачна. У неї такий сильний та приємний смак! Мені дуже подобається!*). Мовні одиниці, що належать до групи психологічних оцінок, можна також класифікувати за знаком оцінки на позитивно забарвлені (11 од. / 23 слововж.), наприклад, англ. *spectacular* (укр. ефектний), та негативно забарвлені (5 од. / 36 слововж.), наприклад, англ. *boring* (укр. нудний). Продемонструвати випадки вживання мовних одиниць, що належать до цієї групи, можна за допомогою мовленнєвої ситуації, під час якої вербалізуються негативні густативні враження відеоблогера після дегустації желейної цукерки: *This one [candy] is kind of weird. It has like a... I don't know...an aftertaste right now that I don't like* (укр. *Ця [цукерка] трохи дивна. Вона має нібито...не знаю...зараз такий післясмак, який мені не до вподоби*).

Суб'єкти комунікативного процесу вербалізують свої перцептивні враження від об'єктів дегустації за допомогою лексем із загальнооцінним чи частковооцінним значеннями, актуалізуючи сенсорно-смакові або психологічні типи оцінки. Залежно від ставлення мовця до об'єкта оцінки варіюється її знак (позитивна чи негативна типи оцінки). У межах густативного модусу перцепції суб'єкти комунікації виражають власне оцінне ставлення до українських страв та продуктів харчування шляхом уживання мовних одиниць із загальнооцінним (35 од. / 390 слововж.) або частковооцінним (36 слововж. / 171 слововж.) значеннями, демонструючи переважно задоволення від густативних ознак об'єктів дегустації (57 слововж. / 504 слововж. з позитивною оцінкою та 14 слововж. / 57 слововж. з негативною оцінкою).

Вочевидь домінує вербалізація позитивно оцінних смислів, хоча серед лінгвістів поширена думка, що загалом більш активними в мовленні є негативно оцінні смисли, що пояснюється тенденцію частіше сприймати світ у негативному світлі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Буяр І. Є. Лінгвістична категорія оцінки: оцінювання досягнутого у вітчизняній лінгвістиці. *Наукові записки. Серія «Філологічна»*. 2009. Випуск 11. С. 145–149.
2. Гайдаєнко І. В. Назви на позначення смаку: етимологія, семантика, функціонування : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Запоріжжя, 2002. 16 с.
3. Головенько В. В. Семантичні особливості оцінної сенсорної лексики в оглядах українських страв та продуктів харчування (на матеріалі YouTube відео англomовних блогерів). *Вісник СНТ ДонНУ імені Василя Стуса*. 2019. Вип. 11. С. 98–103.

4. Космеда Т. А. Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2000. 350 с.
5. Лисиченко Л. А. Лексико-семантичний вимір мовної картини світу : [монографія]. Харків : Вид. група «Основа», 2009. 191 с.
6. Лисиченко Л. А. Ці невичерпні глибини мови: [монографія]. Харків, 2011. 304 с.
7. Лисиченко Л. А. Структура мовної картини світу. *Мовознавство*. 2004, № 5–6. С. 36–41.
8. Мохосоєва М. М. Розвиток семантики густативної лексики в англійській, німецькій та українській мовах. *Проблеми зіставної семантики*. 2013. Вип. 11. С. 115–120.
9. *Словник української мови*. Академічний тлумачний словник (1970–1980) [Електронний ресурс]. URL : <http://sum.in.ua/> (дата звернення: 04.02.2023).
10. Шапочка К. А. Поняття «сенсорна лексика» у лінгвістичному аспекті. *Мова і культура*. 2013. Вип. 16 (1). С. 221–229.

Яна Василенко

кандидат філологічних наук,
викладач кафедри українознавства і лінгводидактики
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
jana.wasylenko@gmail.com

ПОНЯТТЯ БАТЬКІВЩИНА, ПАТРІОТИЗМ У МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ: СЕМАНТИЧНІ КОНОТАЦІЇ

Тезу Й. В. Гете «існують ідеї часу і форми часу», спроектовану на діалектику співвіднесеності феноменів змісту й форми в їх темпоральній динаміці, вважаємо найбільш продуктивною щодо таких духовно-культурних явищ і їхнього вербального існування, якими є *батьківщина* і *патріотизм* — одні із основоположних цінностей людського життя, першорядні компоненти мовної картини світу.

Говорячи ж про статус присутності в тій картині світоглядних понять *батьківщина*, *патріотизм*, по-перше, виходимо з міркування Л. А. Лисиченко, що мовна картина світу «...є засобом вираження не тільки знань про предметний світ, а й засобом вираження й формування духовного світу, тих надбань, які безпосередньо не сприймаються органами чуття, а знання про які виникають і формуються у результаті складних психо- і логіко-ментальних процесів, у яких мова виступає знаряддям об'єктивації духовного світу» [Лисиченко 2009, с. 37], а по-друге, простежуємо генезу, еволюцію, зміст такої бінарної пари ідей часу і форм часу.

Поняття *батьківщина* і *патріотизм* мають складну історію свого виникнення та розвитку й не менш складне, власне семантичне, навантаження. Витоки їх сягають доби родоплемінних спільнот, яку через панівний у ті часи культ предків називають патріархальною. Батько-прародитель був главою роду: у ча-

совому параметрі — його деміургом, захисником, уособленням поточної сталості і стабільності. Сукупно з параметром просторовим (тобто в онтологічній повноті), це ставало своїм, родинним, частиною обжитої землі, батьківщиною; визначало для людини місцеположення в бутті, детермінувало її ставлення до світу [Філософський енциклопедичний словник, с. 47].

Відтак архетип *батько/батьківський* став генеративним ядром похідного поняття *патріотизм*, де попри всі його пізніші смислові трансформації чи модифікації (ближні та дальні периферії) зі століття в століття залишається незмінним, хоча й далеко не завжди усвідомлюваним вербальним реліктом. Свідченням цього є те, що при пізнішій зміні граматичної форми дериватів слова «батько» (він) на іншу, жіночу (вона) — «батьківщина/вітчизна» чи «ojczyzna» (пол.) стабільно незмінним залишається їхня маскулінізована матриця — «батько/вітець (отець)», «ojciec».

Тим-то мовно-понятійна картина світу була, є і, вочевидь, залишиться в найдальшому майбутньому батьківщиною центричною, де індивідуальне людське «я» знаходить зміст і мету свого існування у найбільш загальному та цивілізаційно виправданому, одному для всіх — батьківсько-державницькому об'єднанні «ми».

Лексема *патріотизм* (*патріос* грец., *patria* (пізніше) лат.) з'являється в античну епоху — добу появи на теренах Греції та Риму перших державних утворень, семантично наповнюючись ідеєю обов'язку вже не перед своїм родом (по крові), а перед своєю громадянською спільнотою (по приналежності до організованого життя соціуму). Тоді ж сформувалося й уявлення про ідеального громадянина-патріота зі цнотами чесності, вірності, достоїнства, незламності, жертвовності й под. Прикладом такої особистості вважався засновник Римської республіки — Луцій Юній Брут, який приговорив до страти свого сина — зрадника Риму.

Надзвичай промовистим прикладом розуміння патріотизму як відданості надособистісному (державному) є розшукана археологами епіграфічна пам'ятка-стела III ст. до н. е давньогрецького Херсонесу Таврійського — поліса-держави на теренах північно-чорноморського побережжя України — з присягою, яку складали його мешканці, засвідчуючи нею готовність жертвувати власними інтересами в ім'я загального блага, тобто декларуючи свою патріотичність: «Я буду однодумним щодо порятунку і свободи громади і громадян і не зраджу Херсонес, Керкінітіду, Калос-Лімен, ані інші укріплення, і з решти хори [сільської округи — Я.В.], якою херсонесці керують чи керували, нічого нікого, ані елліну, ані варвару, і буду оберігати все це для херсонеського народу [Крисаченко 2000, с. 58].

Варто згадати, що саме в ту добу зродилася до життя актуальна й досі максима поділу людей за їхнім головним життєвим вибором на патріотів і не патріотів, відома з тодішньої латинської сентенції: «Ubi bene ibi patria. Ubi panis ibi patria» — «Де батьківщина, там добре. Де хліб, там батьківщина».

Попри все широке входження лексеми-поняття *патріотизм* у культурне життя Європи та утвердження його в багатьох її країнах як у традиційний,

уніфікованій формально-граматичній іпостасі, так і найбільш поширеному значенні любові до своєї Батьківщини, народу й відданості їм, було досить пізнім, позаяк датується аж XVIII ст. У період Середньовіччя патріотизм не розповсюджувався як ідея чи відчуття й жодним чином не пропагувався, адже і держава і суспільство були теократичними — зорієнтованими на Бога [Бондар 2021, с. 151]. Пов'язане це зі світоглядними змінами епохи Просвітництва, коли містичне тіло батьківщини (*corpus mysticum patriae*) здолало містичне тіло церкви (*corpus mysticum ecclesiae*), відтак на перший план висунулося підпорядкування життя людей громадянським інтересам.

Любов до батьківщини стала одним із ключових понять-лозунгів просвітителів. Вони протиставляли вірність країні вірності церкві чи монархові. У трактаті Ш. Монтеск'є «Дух законів» (1748) постулювалася переконання, що загальне благо базується на любові до законів і любові до Батьківщини. Сягаючи ж українських прикладів, варто зазначити, що в «Енеїді» (1798) І. П. Котляревського є прекрасні втілення сутності служіння батьківщині: *Любов к отчизні де героїть, / Там сила врага не устоїть, / Там груди сильніша од гармат або Де общеє добро в упадку, / Забудь отця, забудь і матку, / Лети повинність ісправлять* [Котляревський 2008, с. 125]. «Форми» — самого слова «патріотизм» — немає, але є виразно сформульована його «ідея».

Подібний стан речей залишився незмінним упродовж наступних часів, свідоцтвом чого може бути ключове гасло Великої французької революції (1789–1792): «Батьківщина в небезпеці!» Гасло актуальне і для XIX–XX століть і, на жаль, нашого XXI-го.

Зв'язок споріднених слів-понять *батьківщина* і *патріотизм*, як і вся їхня глибинна сутність, з особливою пронизливістю актуалізуються під час кризових ситуацій. Лексеми, що в мирному буденному житті зазвичай сприймають і абстрактно, і досить мляво, несподівано відкривають надпотужні кумулятивні ресурси. І коли це трапляється, то дистанція між ними й діями людини/народу скорочується до мінімуму. Ті слова стають детонаторами. У свіжій історії нашого народу їх підпалюють іскри 2014-го й 2022-го років. А ми стаємо свідками того, як в умовах загрози втратити державність раптово змінюється мовна картина українського світу, де завдяки їхній руйнівній силі спалахують іншим світлом семантичні конотації: «країна», «гімн», «нація», «своє», «тризуб», «паспорт», «самопосвята», «велич», «Майдан», «відчай», «героїзм», «прапор», «гордість», «воля», «рішучість», «надія», «жертвність», «страждання» тощо.

У всьому є своя не випадковість. Не випадково, що саме у 2014 році вийшов указ Президента України «Про День Гідності та Свободи», який Україна відзначає 21 листопада, як і те, що релевантні з лексемами *батьківщина*, *патріотизм* слова *гідність* і *свобода* поставлені врівень з ними, піднесені до рангу найвищих національних цінностей (усього ж, за спостереженням К. Р. Близнюк, лексико-семантичне поле «патріотизм» у сучасній українській мові складається із 319 лексем [Близнюк 2019, с. 7]). Не випадково й те, що із здобуттям Україною незалежності з'явилася низка указів про патріотичне виховання молоді (1999, 2002, 2013, 2015, 2017).

Важливість національно-патріотичного виховання зумовлена процесом становлення держави як єдиної політичної нації. В умовах поліетнічності населення саме патріотичні ідеї сприяють цілісності та соборності країни.

Патріотами не народжуються. Ними стають. Початком є виховання з самого раннього віку. Та істина стала впроваджуватися в життя в добу Просвітництва, коли сформувався пієтизм до патріотизму і його класичні, донині життєздатні форми. Так, філософ-енциклопедист Ж.-Ж. Руссо у праці «Нарис національного виховання, або План освіти для молоді» (1763) наголошував: «Дитинча, відкриваючи очі, повинно бачити батьківщину і до смерті не повинно бачити нічого, крім батьківщини» [Руссо 1961, с. 183]. Шляхи й методи патріотичного виховання є різноманітні, однак усі вони неодмінно пов'язані зі Словом — його пізнавальними та виховними ресурсами.

Прикладів тут надзвичайно багато, але зупинімося на деяких поетичних текстах щодо виховання любові до батьківщини, порівнявши шкільну практику Польщі і України. Головною відмінністю є те, що сусідня країна попри безліч патріотичних творів має один канонічний, сказати б, навіть доктринальний чи еталонний, яким є виданий у 1901 році (ще до здобуття Польщею незалежності, а в часи ПНР заборонений) вірш В. Белзи «Катехізис польської дитини». Останній має форму анкетування малюка на знання прописних істин:

*Kto ty jesteś?
Polak mały.
Jaki znak twój?
Orzeł biały.
Gdzie ty mieszkasz?
Między swemi.
W jakim kraju?
W polskiej ziemi.
Czem ta ziemia?
Mą Ojczyzną.
Czem zdobyta?
Krwią i blizną.
Czy ją kochasz?
Kocham szczerze.
A w co wierzysz?
W Polskę wierzę.
Coś ty dla niej?
Wdzięczne dziecię.
Coś jej winien?
Oddać życie
[Katechizm polskiego dziecka, s. 5].*

У тісноті поетичного ряду нормативно декларуються й відтак закріплюються у свідомості дитини державно-патріотичні поняття/лексми: *самоусвідомлення* («Kto ty jesteś?»); *польськість* («Polak», «polskiej», «Polskę»); *герб* («Orzeł

biały»); *суспільство* («Między swemi»); *країна* («kraju?»); *територія* («ziemi», «ziemia?»); *Батьківщина* («Ojczyzną»), *кров* («Krwia»), *рани* («blizna»), *любов* («kochasz?», «Kocham»), *віра* («wierysz?», «wierzę»), *вдячність* («Wdzięczne»), *обов'язок* («Coś jej winien?»), *жертвність* («Oddać życie»). Вірш щертє повен екзальтизму. Але позбавлений ліричності, мелодійності як такої. Останні й не потрібні там, де текст має характер сурового уставу, тим-то його римована форма не більш ніж мнемотехнічний засіб легкого запам'ятовування.

Будучи не менш багатим й пасіонарним, український тезаурус патріотичних поезій порівняно із «Символом віри» (друга назва твору Белзи) назагал вирізняється сентиментально-романтичною тональністю, описовістю, замилюваністю красою краю, лагідністю, м'якістю, відтак куди меншою екстремальністю чи ригористичністю (у нас навіть «вороги» то «воріженьки», тоді як польська мова нездатна створити такий демінутив).

Серед можливих творів патріотичного спрямування для учнів у зіставленні з польським найближчим взірцем є вірші В. Сосюри «Любіть Україну» (1944; теж свого часу заборонений цензурою) та В. Симоненка «Лебеді материнства» (1962). І коли твір Белзи є свого роду контрольною перевіркою правильності єдино можливих відповідей на поставлені питання державницької ваги, то Сосюрин — ліричним закликком любити рідний край, а Симоненків — нагадуванням про Батьківщину-матір, яку не вибирають. Знайомі з дитинства тексти давним-давно прописали в українській лінгвосвідомості такі лексеми-поняття під знаком «Батьківщина», як *патріотизм*, *щастя*, *радість*, *краса*, *мова* (В. Сосюра), а також *казка*, *мати*, *хата*, *колиска*, *мрії*, *дорога*, *ніжність*, *любов*, *друг*, *брат* (В. Симоненко). Це ті цінності, які сьогодні для українців пов'язані насамперед з рідною землею — Україною.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Близнюк К. Р.* Лексико-семантичне поле патріотизм в українській, англійській і польській мовах : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Вінниця, 2019. 20 с.
2. *Бондар В.Д., Якуніна К.І.* Патріотизм як інтерсуб'єктивне явище. Соціально-філософський дискурс. *Молодий вчений*. 2021. Т 9. С. 148 – 152.
3. *Кононенко І. В.* Національно-мовна картина світу: зіставний аспект. *Мовознавство*. 1996. № 6. С. 39-46
4. *Котляревський І. П.* Енеїда: поема, п'єси. Харків : Фоліо, 2008. 348 с.
5. *Крисаченко В. С.* Україна на сторінках Святого Письма та витяги з першоджерел, що засвідчують процес поширення християнства на теренах України від апостола Андрія до князя Володимира. Київ : Наукова Думка, 2000. 488 с.
6. *Лисиченко Л. А.* Лексико-семантичний вимір мовної картини світу : [монографія]. Харків : Видавнична група «Основа», 2009. С. 192.
7. *Маркова О. М.* Експлікація концепту патріотизм у мові друкованих ЗМІ України ХХІ століття : дис. ... канд. філол. наук. Суми, 2018. 216 с.
8. *Руссо Ж.-Ж.* Вибрані твори. Москва : Державне видавництво художньої літератури, 1961. 750 с.
9. *Філософський енциклопедичний словник*. Київ : Абрис, 2002. 742 с.
10. *Olejniczak E.* Patriotyzm «po polsku» — wybrane konceptualizacje pojęcia. *Prace literaturoznawcze*. Olsztyn, 2019. № VII. S. 5–16.

11. *Katechizm polskiego dziecka*. Napisał W. Bełza. Wydanie 5-te z rycinami. Lwów : Nakład i własność autora, 1912. S. 17.

Леся Гапон

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови та методики її викладання
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка
hapon_lesia@tnpu.edu.ua

ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАЛЕКТОЛОГІЇ В ЛІНГВІСТИЧНІЙ СПАДЩИНІ Л. А. ЛИСИЧЕНКО

Серед широкого кола наукових пошуків відомої ученої-мовознавиці Л. А. Лисиченко значне місце посідала українська діалектологія, яка, власне, була першим науковим напрямом дослідниці. Ще студенткою, а згодом аспіранткою Л. А. Лисиченко долучалася до збору діалектних матеріалів у Куп'янському й Дворічанському районах Харківської області за програмою Діалектологічного атласу української мови. Лінгвістичне опрацювання зібраних даних дозволило дослідниці захистити 1955 р. кандидатську дисертацію «Особливості говірок східних районів (Куп'янського і Дворічанського) Харківської області», яка була «чи не найпершою монографічною роботою, присвяченою говіркам цього регіону Слобожанщини» [Біобібліографія 2018, с. 5]. Опис різних структурних рівнів говірок Харківщини, недостатньо досліджених на той час, був вагомим внеском у розвиток української діалектологічної науки.

Питання діалектного мовлення порушувалися мовознавицею і в її пізніших працях, присвячених вивченню лексичних особливостей слобожанських говірок: «Деякі риси словникового складу с. Колодязне Дворічанського району» (1960); «До вивчення лексики Слобожанщини» (1960), «Архаїчні назви одягу в східнослобожанських говірках» (1971), «Говірки Східної Слобожанщини : поліаспектний аналіз» (2013).

Діалектологічні дослідження Л. А. Лисиченко торкаються як загальнотеоретичних проблем сучасної української мови, пов'язаних з її діалектним членуванням, формуванням діалектів, визначенням меж говорів південно-східного наріччя, діалектною основою сучасної української літературної мови, так і вивчення окремих говірок південно-східного наріччя.

Щодо територіального обсягу та глибини мовних розбіжностей місцевих різновидів мови дослідниця уживає терміни *говірка*, *говір*, *говори*, *діалект*, *наріччя* в їх звичному значенні. *Діалект* у розумінні Л. А. Лисиченко — це історична категорія, мовний субстрат, що виникає на певному етапі формування етносу й мусить або стати основою для формування мови народності чи нації, або влитися в єдину мову народу [Біобібліографія 2018, с. 20].

Традиційно мовознавця виокремлює в межах української мови три наріччя — північне (поліське), південно-західне й південно-східне, окреслюючи їхні зовнішні межі та зв'язок із колишніми племінними діалектами.

У системі південно-східних діалектів предметом зацікавлення Л. А. Лисиченко став *слобожанський діалект*, або *слобожанські говори* південно-східного наріччя, тому в діалектологічних працях авторки визначено межі його поширення, основа та різноговіркові риси. Діалектологиня відзначає мінімальну внутрішню здиференційованість слобожанського діалекту: «Говори Західної Слобожанщини (частина Сумщини, Західна Харківщина) цілком природно продовжують полтавські говори. На Сході ж помічаємо значну строкатість від говору одного села до другого навіть у межах одного району» [Лисиченко 2011, с. 75].

Заслужують на увагу міркування Л. А. Лисиченко про роль слобожанського говору у формуванні сучасної української літературної мови. Попри усталену думку, що діалектною основою української літературної мови став середньонаддніпрянський (полтавсько-київський) діалект, мовознавця долучає до нього ще й слобожанські, зокрема харківські, говірки [Лисиченко 2013, с. 3]. Така більш широка діалектна основа, на думку Л. А. Лисиченко, зумовлена тим, що у виробленні норм сучасної української літературної мови й створенні сучасної української літератури, важливу роль відіграли не тільки І. П. Котляревський і Т. Г. Шевченко, а й Г. Ф. Квітка-Основ'яненко, П. П. Гулак-Артемовський і ціла плеяда поетів-романтиків першої половини XIX ст., зокрема М. І. Костомаров, А. Л. Метлинський, Л. І. Боровиковський, М. М. Петренко та ін. Тому, на переконання вченої, «основу української літературної мови становлять середньонаддніпрянський і слобожанський діалекти південно-східно-го наріччя» [Лисиченко 2011, с. 33].

У працях Л. А. Лисиченко, присвячених дослідженню окремих говірок Слобожанщини, здійснена спроба визначити основу слобожанського говору, встановити генетичні зв'язки слобожанських говірок Харківщини зі старожитніми говорами української мови, прослідкувати розвиток цих говірок на новій території в нових умовах.

Характеризуючи східнослобожанські говірки Харківщини, Л. А. Лисиченко детально розглядає їхні фонетичні, морфологічні та лексичні риси, спираючись на певні методологічні засади, як-от: 1) використання власноручно зібраних експедиційним шляхом матеріалів і діалектологічних записів для точної характеристики різних рівнів діалектної системи; 2) застосування етимологічного підходу до аналізу звукового рівня говору; 3) детальний аналіз специфічно діалектних особливостей при розгляді граматичної будови говірок Харківщини; 4) виявлення лексичних особливостей досліджуваних говірок, що ґрунтується на їх системному аналізі за тематичними групами; 5) постійне зіставлення мовних фактів слобожанських говірок з їхніми відповідниками в українській літературній мові й суміжних говорах, зокрема полтавсько-київському говору; 6) багатий і різноманітний ілюстративний матеріал.

Внесок Л. А. Лисиченко у вивчення говірок Східної Слобожанщини є вагомим і на сучасному етапі розвитку української діалектологічної науки,

оскільки дослідниця узагальнила й систематизувала свої наукові спостереження в монографії «Говірки Східної Слобожанщини : поліаспектний аналіз». Ця праця, на думку С. І. Дорошенка, є «не лише лінгвістичним поглядом на діалекти української мови регіону (сфера лінгвогеографії), а й спробою історико-філософського осмислення діалектної диференціації живих мов» [Біобібліографія 2018, с. 19)].

Розглянуті праці Л. А. Лисиченко містять цінні думки, припущення, які не втратили свого значення й на сьогодні, багато з них підтверджені сучасними діалектологічними дослідженнями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лисиченко Л. А. Архаїчні назви одягу в східнослобожанських говірках. Київ : Наук. думка, 1971. С. 336–342.
2. Лисиченко Л. А. Говірки Східної Слобожанщини : поліаспектний аналіз : [монографія]. Харків : Монограф, 2013. 123 с.
3. Лисиченко Л. А. Ці невичерпні глибини мови : [монографія]. Харків, 2011. 304 с.
4. Лідія Андріївна Лисиченко : Біобібліографія / НАН України. Інститут української мови / Автори вступ. ст. С. І. Дорошенко, О. О. Маленко; упорядники бібліограф. І. Є. Богданова, Т. Ю. Лисиченко. Харків : Монограф, 2018. 106 с.

Ольга Гнатишева

аспірантка кафедри української мови

Харківський національний педагогічний університету імені Г. С. Сковороди

викладач кафедри іноземних мов

Харківський національний університет міського господарства ім. О. М. Бекетова

taria.eihani@gmail.com

АКСІОЛОГІЙНІ ЗАСОБИ ОПИСУ ВНУТРІШНЬОГО СВІТУ ЛІРИЧНОГО ГЕРОЯ — УЧАСНИКА БОЙОВИХ ДІЙ (НА ПРИКЛАДІ ТВОРЧОСТІ В'ЯЧЕСЛАВА ДАНИЛЮКА)

Сприйняття поезії як дзеркала душі автора давно закріпилося в нашій свідомості. Японський письменник Р. Акутагава зауважував, що поет — це «людина, яка відкриває перед тобою душу», а Ліна Костенко вважає поезію «безсмертним дотиком до душі».

Мовна картина світу автора і є тим середовищем, де реальність навколо поета трансформується в ліричні образи. При цьому Л. А. Лисиченко зазначає, що на формування мовної картини світу кожного письменника впливає не лише навколишня дійсність, але й інші фактори — поетична традиція, особистісні риси поета, індивідуальні психологічні фактори. Одним з таких чинників є пси-

хічний тип автора, з яким співвідносяться його твори — екстравертивний (спрямованість на довкілля) чи інтровертивний (спрямованість на внутрішні почуття) [Лисиченко 2009, с. 51–52].

Аналізуючи віддзеркалення авторського внутрішнього світу в художніх текстах, не можна забувати й про те, що через нього, прямо чи опосередковано, передається ставлення автора до подій його сучасності, тобто їх оцінка, адже людина не може існувати в історичному вакуумі. Але, згадуючи Аристотеля, варто зазначити, що поет відрізняється від історика тим, що говорить не про те, що трапилось, а про те, що могло трапитися, тому поезія має не стільки документальну, скільки філософську основу.

Тобто говорячи про масштабні події, певним чином відображені у творчості, не можна оминати й категорію оцінки, адже автор не документує події, а пропускає їх через свій власний досвід. Однак усі його висновки мають логічне підґрунтя, оскільки категорія оцінки, хоч і є філософською, але вона детермінована нормами соціуму та створюється на базі когнітивних, ментальних операцій (порівняння, асоціації, синтез тощо) [Халіман 2019, с. 20–21]. Попри те, що в основі категорії оцінки лежать позитивні чи негативні емоції, її все ж таки слід відокремлювати від лінгвоемоціології, тому що перша спирається або на об'єктивні норми суспільства, або на суб'єктивні судження автора висловлювання, тоді як друга тісно пов'язана з емоційною сферою діяльності людської психіки [Прокопченко 2014, с. 47].

Сплеск поетичної творчості в сучасний період часу є цілком органічним явищем, своєрідною реакцією людської психіки на навколишні події. Італійський учений Дж. Джордано в статті, присвяченій зв'язку поезії військового часу та показу в ній психологічної травми, зазначає, що описи страшних подій, типових для учасників війни, водночас є й способом документування самих подій, і показом психологічних наслідків, які залишаються з людиною на все життя, але водночас це також і нагадування нащадкам, до чого призводить військова агресія, спосіб розділити своє горе із читачем [Giordano 2020, с. 102]. Отже, поезія воєнного часу спрямована не тільки на виплескування авторських переживань, але й на спроби допомогти іншим відпустити свої травми через авторські словоформи — іншими словами, як сказав Василь Стус, «митець потрібен своєму народові та й усьому світові тільки тоді, коли його творчість зливається з криком його нації».

У цій науковій розвідці звернемо увагу на відображення через поезію внутрішнього світу людини, яка зіткнулася з війною, на прикладі поета В'ячеслава Данилюка, що презентував свої поезії на порталі «Поезія Вільних». У них він описує життєвий досвід людини, яка стала свідком окупації Київської області, а також сама брала участь у бойових діях. Одразу стає помітним прийом емоційних повторів окремих висловів або створення синонімічної групи, яка по суті теж є повтором однієї й тієї самої ідеї. Усе це є типовими рисами поетів холеричного темпераменту. Наприклад, у вірші «Мамо, я живий!» неодноразово повторюється заголовок, а у вірші «День десятий» — фраза десятий день війни. Функції цих повторів дещо різняться: якщо в першому автор ніби пробує

переконати передусім себе, то в другому ці повтори означають, що автор все ще не в змозі досягнути горе, що прийшло до його країни. Вони мають і різну оцінну маркованість: позитивну та негативну відповідно.

Фіксуємо й поезії, у яких однорідні ідеї сконцентровано в анафоричний повтор однієї й тієї самої конструкції, напр.: *Тож тільки стали тут потрібні сильні руки, тож тільки стали тут потрібні нові вміння, чи там вам не тепло? Чи там вам не тихо?* Серед повторів у синонімічних групах часто трапляються дієслівні (*обійме міцно, пригорне; і мріє, молиться, благає*), але є й іменникові (*за неньку, за рідную землю свою*), і прислівникові (*ідейно й ідеально*). Згущення однотипних форм забезпечує формування морфологічної домінанти досліджуваних поезій, а їхня оцінна специфіка дає змогу автору змодельовати емоційно-оцінну тональність творів загалом.

Зображуючи місцевість, автор, попри узагальнення, прив'язується до конкретної локації (це лиш історія одного села, що знищила війна), показуючи її як приклад жахливих наслідків, а зруйновані міста описує широкими, недеталізованими термінами — *чорна земля, горілі багатоповерхівки*. Рідні простори теж представлені великими природними об'єктами — *річка, поле*. Поле бою в нього звужується до одного окопу, де знаходиться ліричний герой, а армія — до одного побратима, що воює з ним пліч-о-пліч. Навіть ліричний герой-дитина, що молиться за світле майбутнє, розглядає цей світ крізь *шпарину*.

Світосприйняття в поезії В. Данилюка сконцентроване на особистих почуттях і відчуттях, а зовнішній світ або зображується широкими мазками, або масштабується до якоїсь конкретної локації, що вказує на авторський інтровертивний тип. Поет приділяє багато уваги фізичним відчуттям ліричного героя-воїна, що виносить тяготи служби (*мене заділо трішки та все норм, знімаючи з замерзших ніг чоботи, що їв, що пив ніхто не запитає, умію стоячи я спати, при цьому чути ворогів*), а також його мотивації до боротьби (*гадав, що злякаєш, принісши вогню, насправді розправив нам крила; Йому болить, йому пече і він страждає, бо з України й тут його коріння*).

Переживання героїв-цивільних теж часто показані через призму фізичної втоми (*а ми тремтіли, ми не спали* в мешканців села та безсонні ночі матері воїна). Загалом негативно конотовані слова та вислови фіксуємо в досліджуваній творчості частіше, ніж позитивні, що зумовлено як загальною тенденцією переваги відповідних засобів на шкалі оцінки, так і специфікою зображуваних подій та емоцій, пов'язаних з ними. Зокрема, уживання засобів несхвальної оцінки торкається в поезіях описів руйнувань місцевостей, що знайомі автору, фізичного та психологічного стану військових і цивільних, а також ворожой армії; позитивні характеристики у творах пов'язані з народом України, а особливо з тими, хто взяв до рук зброю, та відображають його вмотивованість та цілеспрямованість на шляху до перемоги.

У досліджуваній поезії автор однозначно й жорстко засуджує військову агресію проти України, широко використовуючи оцінні мовні засоби. Він номінує війну емоційно забарвленими словами *безглуздя* та *божевілля*. Ворожих солдатів названо *окупантами* та *катами*, але щодо них використано також гірку,

жорстку іронію, виражену через видозмінену лексику російської мови (наприклад, номінація *русский воин* у контексті розповіді про знищений Ірпінь указує на те, що у ворога якраз немає ніякої військової честі, а фраза *рускій мір* стоїть поряд з описами спаленого села на Київщині). Автор не раз використовує прийом протиріччя самому собі, розповідаючи про військові будні: він каже про своє поранення *царапина загоїться, пусте*, але всі подальші описи лише підтверджують небезпеку, що буває навкруги. Нерідко фіксуємо порівняння, особливо з негативними відтінками — зокрема, спалені міста та села названі словами *кладовище, згарище* та *тінь*, а поле бою — *пеклом*. Утім є приклади й позитивних характеристик — слідуючи народній традиції, поет порівнює українських воїнів з орлами та птахами загалом, оскільки птиця в польоті — символ прагнення до волі.

Отже, у результаті проведеного аналізу можемо зробити висновок, що психічний тип В'ячеслава Данилюка як поета — холеричний інтроверт, для якого важливу роль відіграють внутрішні переживання ліричного героя, його відчуття та сподівання, а світ виглядає ніби замкнутим на ньому. Емоційне ставлення ліричного героя до подій нерідко вербалізується за допомогою згущення — повторів або синонімічних рядів мовних, зокрема й оцінних, одиниць. Негативну оцінку автор виражає за допомогою емоційно забарвлених іменників, що показують руйнування та жорстокість загарбників, а його позитивні оцінки пов'язані із символами народної творчості та уособлюють волелюбність українського народу. Поет демонструє мужність захисників, які, попри всі обставини, готові боронити Батьківщину, але й не може втриматись від описів жахиття, яке залишили після себе загарбники.

Перспективою дослідження є подальше вивчення психічних типів авторів сучасної воєнної поезії, а також характеристика особливостей уживання аксіологічних засобів у їхніх творах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лисиченко Л. А. Лексико-семантичний вимір мовної картини світу. Харків : Вид. група «Основа», 2009. 192 с.
2. Поезія Вільних. Наша поезія — це зброя, що надихає тих, хто тримає зброю справжню. URL: <https://warpoetry.mkip.gov.ua>
3. Прокопченко А. В. Диференційні ознаки категорій експресивності, емотивності та оцінності. *Взаємодія одиниць мови та мовлення: комунікативно-когнітивний, соціокультурний, перекладознавчий і методичний аспекти. Матеріали Міжнар. наук.-пр. конф.* (28 березня 2014 р., м. Київ); НТУУ «КПІ»; ред. О. В. Ткачик. Київ : НТУУ «КПІ», 2014. С. 45–48.
4. Халіман О. В. Граматика оцінки: морфологічні категорії української мови: [монографія] / передне слово, наук. ред. проф. Т. Космеди. Харків : Майдан, 2019. 458 с.
5. Giordano G. Shell shock, war poetry and psychological trauma. *International Journal of Arts, Humanities and Social Studies (IJAHSS)*, Sep–Oct. 2020, pp 102–106.

Жанна Гончарова

аспірантка кафедри зарубіжної літератури та слов'янських мов
імені професора Михайла Гетманця
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди.
zhannagoncharova803@gmail.com

МОРФОЛОГІЧНА АТРАКЦІЯ В ІДІОСТИЛЯХ МАРЛЕНИ РАХЛІНОЇ ТА БОРИСА ЧИЧИБАБІНА

Наукова постать Лідії Андріївни Лисиченко привертає увагу багатьох дослідників-лінгвістів. Мовознавиця належала до піонерів наукового осмислення й опису в національній лінгвістиці таких понять, як концептуальна картина світу, мовна картина світу, концепт. Наприкінці 90-их років ХХ століття з'являються її статті, присвячені лінгвоконцептології, що надалі знайшло узагальнення в монографії «Лексико-семантичний вимір мовної картини світу» [Лисиченко 2009]. Докладно розглядається мовна картина світу та проблема художнього простору в ній у монографії «Ці невичерпні глибини мови» [Лисиченко 2011], окремий розділ якої присвячений спостереженням над мовою художніх творів, у тому числі й поетичних.

Поетичний простір є цариною максимальної реалізації потенціалу мовних одиниць, як на лексичному рівні, так і на граматичному. Продовжуючи традиції Харківської лінгвістичної школи, зокрема основи поетичної граматики, закладені в працях Олександра Опанасовича Потебні, О. О. Скоробогатова висунула гіпотезу про те, що поетичне функціонування сприяє актуалізації граматичних значень та серед регулярних засобів граматичної актуалізації у поезії нового часу виокремлює граматичну атракцію [Скоробогатова 2012].

Поняття «атракція» набуло широкого розповсюдження у філологічному обігу завдяки роботам О. О. Потебні (наприклад, «Из записок по русской грамматике»). Учений розумів це явище як повторення форми під впливом попереднього або наступного елемента і насамперед розглядав атракцію граматичних форм, морфологічним різновидом якої є атракція форм [Потебня 1968, с. 162]. Мовознавець вивчав морфологічну атракцію в давньоруських текстах, описуючи особливості та поширеність цього прийому. Він вказував, що при граматичній атракції «відношення між двома речами ніяк не виражене і вони зображені, так би мовити, на одній площині, без перспективи <...> Набагато легше й тому першообразніше поставити два однакових відмінки для вираження однакової самостійності речей, ніж відмінок з родовим («растоптаны ногами слонами», а не «растоптаны ногами слонов» — приклад О. О. Потебні), <...> для вираження певних відношень між цими речами» [Цит за: Скоробогатова 2019].

О. О. Скоробогатова, розглядаючи морфологічну атракцію як прийом, що найчастіше використовується у віршовій мові, виділила два основні її типи в поезії. Перший тип морфологічної атракції складають форми, що стали ознакою фольклорних текстів і частотним явищем у поетичному дискурсі

другої половини XX століття. Різні види уподібнень складають цей тип атракції у різних слов'янських мовах, але дослідниця виокремлює як найтипівіші «субстантивно-ад'єктивні сполучення з надлишковим прийменником» [Скоробогатова 2019].

Звернімося до творчості двох харківських поетів другої половини XX століття Марлени Рахліної та Бориса Чичибабіна. Той самий тип морфологічної атракції (сполучення з надлишковим прийменником) вони використовують по-різному: *У каждого у города / свой дух, свое лицо есть. / Наш славится рекордами, / работает на совесть* (Б. Чичибабін, «Добро, мой город, жизнь моя...»). Борис Чичибабін традиційно використовує зазначений прийом (прийменник у використано перед прикметником у препозиції, та перед іменником). У поезії Марлени Рахліної цей тип атракції набуває авторського розвитку: *...сидеть с ладонями у лба / И все их совершенство / На весь на белый слушать свет! / А их еще в помине нет...* (М. Рахліна, «Мои стихи»). Зазначаємо повтор прийменника на перед двома прикметниками у препозиції у сполученні *весь белый свет*, що, вказуючи на зв'язок з фольклорними текстами, додає стилістичного забарвлення текстам поетичним.

Ще одним прикладом авторського (креативного) розвитку типу морфологічної атракції, що розглядаємо, є повтор прийменника у сполученні займенник-субстантиват — займенник: *Что не так сложилась жизнь, / как могла бы. Ты держись / за такую, за какую / Бог дает. А я ликую:/ все могло б наоборот, / а Он такую мне дает.* (М. Рахліна, «Что-то я развоспоминалась...»). Марлена Рахліна трансформує модель субстантивно-ад'єктивних сполучень та використовує граматичну одиницю, що поєднує морфологічні ознаки, у даному випадку, іменника і вказівного займенника (субстантиват) та відносний займенник.

До другого типу морфологічної атракції О. О. Скоробогатова уналежнює однотипні та симетрично розташовані у віршовому ряду граматичні форми з метою створення граматичної симетрії: *Здравствуй, душенька с телешком / и телешко с душенькой! / Здравствуй, Дусенька с Олежком / и Олежек с Дусенькой!* (Б. Чичибабін, «Здравствуй, душенька с телешком...»). Паронімічні форми посилюються морфологічним та синтаксичним паралелізмом, семантичним хіазмом: *душенька с телешком / и телешко с душенькой! / Дусенька с Олежком / и Олежек с Дусенькой!* Граматичні форми апелятивів уподібнені граматичним формам онімів, створюючи образний зв'язок не тільки завдяки морфологічним засобам (використання сполучень іменників у формі називного та орудного відмінків), а й фонетичним — паронімічній атракції: *душенька — Дусенька, телешком — Олежком, душенькой — Дусенькой*. Семантичне зближення співзвучних слів, уподібнення форм і симетрія слугують для створення гри смислів та виразного ефекту, а також виступають засобом фасцинативності, поетичного зачаровування читача [Скоробогатова 2012; 2019; Zolotko 2022].

Звернемо увагу на граматичне уподібнення відмінкових форм імен, коли словосполучення пов'язуються формально та художньо: *Отрину бремя левого ребра, / раздую жар и зрение расширю, / и все, что прожил, брошу морю синю, / коли в нем нет духовного добра* (Б. Чичибабін, «Сонеты Любимой»); *Кто ветер*

пил в родных полях, / кто к **синю морю** бросил руки, / тому грузин, тому поляк / пребудут родичи и други (Б. Чичибабін, «Пушкин»). Борис Чичибабін використовує словосполучення **морю синю** / **синю морю** з іменником та короткою формою прикметника у постпозиції і препозиції. У словосполученні **морю синю** морфологічна атракція, вказуючи на зв'язок із фольклорною традицією, актуалізує внутрішню форму слова. Короткі форми ад'єктивів є давніми первинними формами з граматичної точки зору. У другому випадку, у сполученні **синю морю** зазначаємо використання постійного епітету у формі короткого ад'єктиву, що не тільки актуалізує внутрішню форму слова, але й створює пряму алюзію до пушкінських рядків (*Князь у **синя моря** ходит, / С **синя моря** глаз не сводит* (О. Пушкін «Сказка о царе Салтане»)), про що свідчить і сама назва поезії.

Отже, різниця поетичного мислення художників слова уможлиблює різне використання прийому морфологічної атракції в поезії зазначених авторів. Борис Чичибабін традиційно використовує прийоми атракції через граматичне уподібнення, Марлена Рахліна надає авторського (креативного) розвитку загальнопоетичним засобам, що можна дослідити на рівні окремого вірша і поетичного ідіостилю загалом. Такі спостереження свідчать про актуальність вивчення й опису граматичної атракції у віршованому тексті, зокрема в поетичних ідіостилях зазначених авторів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лисиченко Л. А. Лексико-семантичний вимір мовної картини світу: [монографія]. Харків : Видавнича група «Основа», 2009. 191 с.
2. Лисиченко Л. А. Ці невичерпні глибини мови : [монографія]. Харків, 2011. 304 с.
3. Потєбня О. О. Из записок по русской грамматике. Москва : Просвещение, 1968. Т. 3. 551 с.
4. Рахлина М. Д. Собрание стихотворений. Роман в стихах. Харьков : Фолио, 2015. 684 с.
5. Скоробогатова О. О. Грамматические значения и поэтические смыслы: поэтический потенциал русской грамматики (морфологические категории и лексико-грамматические разряды имени): моногр. Харьков : НТМТ, 2012. 480 с.
6. Скоробогатова О. О. Поетичне мовлення як джерело граматичних студій : Харківська філологічна школа та лінгвістика XX–XXI ст. Петро Олексійович Лавровський : наукова і науково-критична спадщина (до 190-річчя з дня народження). 2019. С. 33–46.
7. Чичибабин. Б. А. Собрание стихотворений. Харьков : Фолио, 2009. 890 с.
8. Zolotko A. A. Techniques for Creating a Fascinative Effect in Boris Szlutski's Poem «They were shooting Vanka-vzvodnyi...». *Cuadernos de Rusística Española*. 2022. № 18. С. 43–55. <https://doi.org/10.30827/cre.v18.24563>.

Костянтин Голобородько

доктор філологічних наук, професор,
декан українського мовно-літературного факультету імені Г.Ф. Квітки-Основ'яненка
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
konceptikos@gmail.com

ТЕОРЕТИЧНІ ПОЛОЖЕННЯ ЛІНГВОКОНЦЕПТОЛОГІЇ В ПРАЦЯХ Л.А. ЛИСИЧЕНКО Й УКРАЇНСЬКИХ МОВОЗНАВЦІВ (ЗАГАЛЬНИЙ КОМЕНТАР)

Термін *концепт* виходить із філософії середньовічного концептуалізму (Т. Гоббс, П. Абеляр, У. Оккам), де, за потрактуванням термінологічної енциклопедії «Сучасна лінгвістика», він розглядався як «універсалія, що узагальнює ознаки речей, містить важливу й актуальну інформацію та створена розумом для його внутрішнього використання [Селіванова 2006, с. 257]. В українській мові, як зазначає В. Л. Іващенко, слово *концепт* з'явилося наприкінці XIX ст. Так, видрукований 1882 року «Словник живої, народної, письменницької і актової мови руських юговіщань Російської і Австрійсько-Венгерської цесарії» Ф. Піскунова «подає слово *концепт* на позначення «період, думка, положення, правило» [Іващенко 2002, с. 193].

Актуалізація терміна *концепт* у лінгвістичному дискурсі відбулася у 70–80-х рр. XX ст. у зв'язку з розглядом терміна *поняття*, який отримав широке розуміння єдності загального, одиничного і особливого. На позначення такого тлумачення, як зазначає О. О. Селіванова, почали використовувати термін *концепт* [Селіванова 2006, с. 257]. Українське мовознавство напрацьовало кілька підходів до вивчення концептів. Лінгвоментальну інтерпретацію пропонує М. П. Кочерган, наголошуючи, що концепт — це «ментальний прообраз (нерозчленоване уявлення про об'єкт), ідея поняття й навіть саме поняття. Він має двоїсту сутність — психічну та мовну. З одного боку, це ідеальний образ, чи, точніше, прообраз, що уособлює культурно зумовлені уявлення мовця про світ, з другого — він має певне ім'я в мові» [Кочерган 2003, с. 25]. Лінгвософське тлумачення подає В. В. Жайворонок: «Концепт як поняттєва категорія, на відміну від поняття, є прерогативою не власне філософії, а радше лінгвософії. Якщо за поняттям стоїть передусім реалія, предметна субстанція, то за концептом — не лише предметна віднесеність, предметний смисл, а й слово-ім'я реалії, слово-знак як певна інтелектуально осмислена сутність, як субстанція значуща, або знак смислу» [Жайворонок 2004, с. 28].

Мовознавці А. М. Приходько, Н. В. Слухай доводять: щодо терміна *концепт* доцільно говорити про його смислову або змістову структуру, а не про лексичне значення і семантику [Приходько 2006, с. 213]. Н. В. Слухай також обстоює ідею, що для сучасної лінгвістики властива кваліфікація концепту як «набору смислів, якими оперує людина в процесі своєї ментальної діяльності та пізнання

світу й уявлення, відповідно до яких концептоструктури стоять між словами і екстралінгвістичною дійсністю» [Слухай 1995, с. 95].

Підтримує таку позицію і Л. А. Лисиченко, стверджуючи, що концепт «виражається в мові не стільки окремим значенням слова, скільки певним лексико-семантичним мікрополем, що знаходить узагальнене відбиття, наприклад, у дефініціях лексичного значення у тлумачних словниках» [Лисиченко 2009, с. 23]. В одній зі своїх монографій «Лексико-семантичний вимір мовної картини світу» Л. А. Лисиченко доповнює українську лінгвоконцептологію, зосереджуючи увагу на ролі й місця концептів у формуванні української мовної картини світу. Витоки теорії концепту мовознавець простежує з робіт засновника Харківської філологічної школи О. О. Потебні. Цитуючи його тезу про слово, яке «власне виражає не всю думку, що вважається за його зміст, а тільки одну його ознаку», Л. А. Лисиченко коментує: «У працях О. О. Потебні відзначається, що із численних ознак явища в значенні слова відбивається тільки одна, яка з погляду цього мовного колективу є найпомітнішою чи найсуттєвішою <...> У положенні О. О. Потрібні фактично дається визначення концепту в сучасному розумінні. Значення концепту як ментального явища в силу його складності передається в мові не окремим словом, а лексико-семантичним мікрополем мовних елементів, що можуть сполучатися в текстах із ключовим словом концепту» [Лисиченко 2009, с. 22].

Лінгвістичне осмислення і намагання подати цілісний опис концепту пов'язано з проблемою розмежування цього терміна з такими термінами, як *поняття*, *лексичне значення*, *сема*, *денотат* та ін., а також опису співвідношень концепту з такими поняттями, як *образ*, *символ*, *архетип*, *міфологема*. У лінгвістичній концепції вченої зафіксовано такі міркування: «У відношенні між концептом і поняттям відбувається етап пізнання від конкретного споглядання до узагальнення. Конкретні ж ознаки концепту становлять фрейми, найдрібніші елементи концепту, що потенційно можуть стати основою окремого поняття і відповідною йому назви в мові» [Лисиченко 2009, с. 25]. Під час роботи над цією проблемою «виникає питання, з якими мовними явищами співвідноситься концепт. Інколи його співвідносять зі словом, інколи не із словом, а із значенням» [Лисиченко 2009, с. 23]. Пояснюючи свою лінгвістичну позицію, Л. А. Лисиченко зазначає: «Основою лексичного значення слова є ознака, що стала в нашій свідомості ключовою для концепту. Ця ознака є основою для узагальнення в понятті й лексичному значенні слова. Фрейми в лексичному значенні можуть виражатися окремими семами, які стають помітними при зіставленні значень слів» [Лисиченко 2009, с. 25], тож фрейм можна розглядати як елемент значення. Згодом подано детальніший коментар: «Лексичне значення, зважаючи на його відносну стабільність, теж у процесі вживання поглиблюється і розвивається. Лексичне значення пов'язується і взаємодіє не тільки з найближчим етапом пізнавальної діяльності — поняттям концептуальної картини світу, але і, не пориваючи з конкретним спогляданням, співвідноситься із ментальним рівнем, що конкретно виявляється в денотативному компоненті лексичного значення. Збереження зв'язку між мовним значенням

і концептом дає можливість для численних індивідуальних інтерпретацій значення за рахунок сем, пов'язаних із різними фреймами концепту, не відбитими в понятті. Тому в розумінні того чи того мовного значення існують індивідуальні суб'єктні семи, що особливо виявляється в образному мовному світі художників слова [Лисиченко 2009, с. 25].

Вибудовуючи авторську концепцію мовної картини світу, у якій виокремлено три рівні (ментальний домовний (превербальний), концептуальний, власне лінгвальний), Л. А. Лисиченко подає одиниці кожного з них (концепт, поняття, лексичне значення) і встановлює зв'язок: «Три рівні МКС перебувають у тісній взаємодії: концепти є джерелом утворення понять про явища, лінгвальні одиниці дають матеріальну форму вираження для понять у лексичному значенні, лексичне значення уточнюється, конкретизують ся на основі індивідуального і соціального досвіду» [Лисиченко 2009, с. 61].

Наукові праці Л. А. Лисиченко та інших українських мовознавців, сучасний стан концептологічних досліджень уможливорює детальне і ґрунтовне вивчення дискурсивних систем мови на різних етапах її розвитку, письменницьких ідіостилів, специфіку мовної особистості, а також структурно-сміслові площини окремого концепту, аспекти функціональної взаємодії лінгвоментальну з утворень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Жайворонок В. В. Етнолінгвістика в колі суміжних наук. *Мовознавство*. 2004. № 5–6. С. 23–35.
2. Іващенко В. Л. Слово концепт у романських, германських та слов'янських мовах. *Мовні і концептуальні картини світу. Зб. праць*. Київ, 2002. С. 189–198.
3. Кочерган М. П. Мовознавство на сучасному етапі. *Дивослово*. 2003. № 5. С. 24–29.
4. Лисиченко Л. А. Лексико-семантичний вимір мовної картини світу. Харків : Вид. група «Основа», 2009. 192 с.
5. Приходько А. М. Концепт як об'єкт зіставного мовознавства. *Мова. Людина. Світ. Збірник наукових статей*. Київ : Вид. центр КНЛУ, 2006. С. 212–220.
6. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля, 2006. 716 с.
7. Слухай Н. В. Сучасні лінгвістичні теорії концепту як мовно-культурного феномену. *Мовні і концептуальні картини світу. Збірник наукових праць*. Київ : Логос, 2002. С. 462–470.

Тетяна Гуцуляк

доктор філологічних наук, доцент,
доцент кафедри сучасної української мови
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
t.gutsuliak@gmail.com

ОБРАЗНІ ДЕРИВАТИ ЯК ДЖЕРЕЛО РОЗВИТКУ ДІЄСЛІВНОЇ СИНОНІМІКИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Явище мовної синонімії як результат мисленнево-пізнавальної діяльності носіїв мови найвиразніше закріплюється в її лексичній та словотвірній підсистемах. В основі зафіксованої близькості значень двох чи більше слів, що її виявляє й усвідомлює мовець, лежать асоціативні зв'язки, сформовані на базі його мисленневих стимулів, інтенцій, які реалізуються в процесі пізнання й називання (часто характеризовування) певного елемента дійсності.

У добиранні синонімічних лексичних одиниць носій мови має на меті відобразити різне бачення елементів дійсності, через яке проступають наміри конкретизувати, індивідуалізувати, унаочнити мисленневий образ об'єктів пізнання, показати можливості їх багатопланового сприйняття й відтворити в синонімічній назві таку ознаку чи властивість денотата, які є актуальними для певної ситуації або ж мають важливе значення для конкретного носія мови.

Отож, як зазначає Л. А. Лисиченко, «синоніми виникають, насамперед, з необхідності фіксувати в слові нові особливості явища, уявлення чи поняття. З другого боку, синонімічні слова можуть характеризувати не саме явище, а своєрідність бачення, оцінки його, ставлення до нього». Поява слова-синоніма відображає закріплення в значенні ще однієї лексичної одиниці «нового знання» про вже відоме явище [Лисиченко 2008, с. 190].

Усі названі чинники, що розкривають причини появи синонімів, безпосередньо корелюють з функціями кожної синонімічної одиниці в мовленні — уточнювати зміст певного поняття; підсилювати його семантичну або емоційно-експресивну характеристику; стилістично вправно й адекватно позначати певне поняття відповідно до функціонально-стильових та емоційно-оцінних потреб мовлення; замінювати певні лексичні одиниці в контекстах «з метою уникнути зайвих повторень і одноманітності в мові» [Докладніше див.: Лисиченко 2011, с. 267; Тараненко 2000, с. 945–946].

Важлива роль синонімів у мовленнєвій діяльності носіїв мови дає підстави дослідникам розглядати синоніміку як основу своєрідності, багатства, й виразності словникового складу, а процеси синонімізації як такі, що постійно відбуваються в мові й відображають динамічні відношення між синонімами [Тараненко 2000, с. 952].

До найважливіших джерел розвитку й збагачення синонімічних одиниць української мови належать дериваційні процеси, зокрема такі, що відображають специфіку українського словотворення. У пропонованій розвідці маємо на

меті розкрити особливості поповнення дієслівних груп синонімів похідними одиницями, утвореними на базі образних мотиваційних відношень. Мотиваційні зв'язки такого типу ґрунтуються на пізнавальній здатності мовців за допомогою мисленневих механізмів аналогії, подібності чи суміжності встановлювати асоціативні зв'язки між елементами дійсності й відповідно між поняттєвими сферами, до яких вони належать.

У цьому аспекті зосереджуємо увагу на відсубстантивних дериватах, що розширюють дієслівні синонімічні групи своєрідними лексичними одиницями, морфологічна й семантична структура яких відображає національну специфіку світосприйняття мовців. У результаті образної деривації утворюються різнокореневі слова-синоніми, що позначають однаковий денотат, утім відображають специфічне образне уявлення про нього, підкріплене емоційно-експресивним сприйняттям.

У матеріалах фундаментальних словників синонімів української мови, що послужили джерельною базою дослідження, простежуємо позитивну тенденцію стосовно включення образних дериватів до лексикографічних статей слів різних частин мови (дієслів, прикметників, іменників та прислівників). Наприклад, в академічному двотомовому «Словнику синонімів української мови» (далі — ССУМ) (Київ, 1999 – 2000), що містить 9200 гнізд, за нашими попередніми підрахунками, похідні відсубстантивні утворення з образним компонентом змісту входять до складу майже 2,5% синонімічних груп [Докладніше див.: Гуцуляк 2019]. Наприклад: **обвислий** (про шкіру — яка втратила пружність і звисає донизу), **драглистий, драглий** [ССУМ, II, с. 5]; **лютувати** (бути в стані крайнього роздратування, гніву; дуже сердитися), **звірити, сатаніти** розм., **решетитися** розм., **біситися** [ССУМ, I, с. 795]; **настовбурчуватися** (про волосся, шерсть, щетину, пір'я — підніматися, ставати сторч), **наїжачуватися, наїжуватися** (про коротке або колоче волосся, шерсть і т. ін.); **їжитися, їжачитися** рідше, **щетинитися** розм. [ССУМ, I, с. 938].

У «Практичному словнику синонімів української мови» [Караванський 2008] (перше видання 1993 р.) С. Й. Караванський запровадив спеціальний маркер «о. — образно», яким позначає різні типи образних одиниць, зокрема й образні деривати (порівняймо: **засмучений** — о. охмарений [Караванський 2008, с. 121]; **лицемірити** — о. крутити хвостом [Караванський 2008, с. 183]; **обмежений** — п-к о. прокрустовий [Караванський 2008, с. 251]). Доопрацьовуючи матеріали свого словника (у наш час маємо п'ять видань), С. Й. Караванський у кожній наступній публікації вводить до лексикографічних статей слів різних частин мови чималу кількість синонімічних відповідників, виражених відсубстантивними образними дериватами. Наприклад, у третьому виданні словника (Львів, 2008) виокремлено заголовне слово — образне дієслово **амуритися** (← *Амур* 'бог кохання; любовні пригоди') з групою синонімічних відповідників: **фліртувати, крутити любов, пускатися в зальоти** [Караванський 2008, с. 5]; доповнено групи дієслівних синонімів: до **багрити, паленіти** додано лексему **буряковіти** [Караванський 2008, с. 9]; до **верховодити, ватажкувати** — **отаманувати, (переносно) козакувати** [Караванський 2008, с. 27]; образні дієслова

школити, вишколювати включено відповідно до синонімічних груп дієслів **готувати (кадри) навчати**, тренувати [Караванський 2008, с. 64]; **дресирувати (людей) тренувати** [Караванський 2008, с. 87]; синонімічну групу **задурювати, задурити, плутати, збивати з пантелику** С. Й. Караванський розширює відповідниками з образним компонентом змісту — **затуманити, замакітрити** [Караванський 2008, с. 109].

Важливо зазначити, що матеріали словників синонімів у багатьох випадках не містять того обширу образних дієслівних дериватів, що здавна закріпилися в українській мові й засвідчені в інших лексикографічних працях, зокрема в «Словарі...» за ред. Б. Д. Грінченка, в етимологічному словнику, у перекладних, діалектних лексиконах та ін.

Наприклад, багатоаспектність асоціативно-образного сприйняття процесуальної ознаки 'лестощами, догідливістю добиватися доброго ставлення до себе, вигоди, користі' [СУМ, VI, с. 211], що її позначає дієслово **підлабузнюватися**, можуть відтворювати такі відсубстантивні дієслова: **лисичити, налисичити, підлискуватися, марципанитися, хлібити, підхлібляти, шилитися (під кого)**. Наведені образні деривати не ввійшли до академічного словника синонімів, утім є важливим складником українського лексикону, оскільки вони дають змогу увиразнити мовлення, унаочнити певну ситуацію через типові для свідомості носіїв мови асоціативні зв'язки з об'єктами зі сфер матеріальної культури та світу природи.

Отже, запропонований підхід спонукає до більш ґрунтовного аналізу джерел лексичної синонімії та впровадження в лексикографічну практику тенденції розширювати синонімічні групи своєрідними синонімічними відповідниками, зокрема й образно мотивованими похідними одиницями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гуцуляк Т. Є. Образні деривати як джерело розвитку й збагачення прислівникової синоніміки української мови. *Dialogul slaviștilor la începutul secolului al XXI-lea*. Anul VII, nr. 1/2019 / Editori: Katalin Balázs, Ioan Herbil. Cluj-Napoca: Casa Cărții de Știință, 2019. S. 70–83.
2. Караванський С. Практичний словник синонімів української мови / 3 вид. Львів, 2008. 512 с.
3. Лисиченко Л. А. Багатозначність у лексико-семантичній системі: структурний, семантичний, когнітивний аспекти. Харків : Вид. група «Основа», 2008. 272 с.
4. Лисиченко Л. А. Структура синонімічного ряду в «Енеїді» І. П. Котляревського. Ці невичерпні глибини мови : [монографія]. Харків, 2011. С. 261–75.
5. ССУМ: Словник синонімів української мови. В 2 т. / А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук. Київ : Наукова думка, 1999–2000.
6. СУМ: Словник української мови. В 11 т. Київ, 1970–1980.
7. Тараненко О. О. Синоніми української мови. *Словник синонімів української мови: у 2 т.* / уклад. А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук. Київ : Наукова думка, 1999–2000. Т. 2. С. 945–954.

Інна Давидченко

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри

української лінгвістики, літератури та методики навчання

Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради

davidchenkoid@ukr.net

ФРАЗЕОЛОГІЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ПРАЦЯХ ЛІДІЇ ЛИСИЧЕНКО ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Лінгвокультурологічна компетентність реалізується в знаннях історичного розвитку української нації, духовної і матеріальної культури, фольклору, традицій, звичаїв і обрядів українського народу, у вміннях використовувати лінгвокультурологічні знання в професійній діяльності. Кожній особистості необхідно набутися вмінь характеризувати феномен української культури, історію її розвитку, місце у системі світової культури, оцінювати досягнення культури на основі знання історичного контексту їх створення, бути здатним до діалогу культур, уміти висловлювати й обґрунтовувати власну позицію до питань, що торкаються ціннісного ставлення до історичного минулого [Давидченко 2018].

Збереження традицій, вміння декодувати культурну інформацію, визначити власне місце в культурному просторі неможливе без вивчення специфіки мовного вираження навколишньої дійсності. У зв'язку із цим актуальним бачиться введення до програми підготовки фахівців з філології, культурології й етнокультурології курсів, які поглибили би знання про національні мови, форми й способи вираження етнічних рис у мовній системі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що засоби формування лінгвокультурологічної компетентності здобувачів вищої освіти розглядаються у наукових працях В. Адріанової-Перетц, Д. Бондаренко, О. Вернигори, Г. Каптура, В. Кононенка, Ю. Лотмана, Л. Лисиченко, С. Луціва, В. Маслової, Н. Мішітіної, П. Попова, М. Пязяком, М. Рибнікова, Т. Савінської, Л. Скрипник, О. Чувакіна та ін.

Предметом дослідження лінгвокультурологічної науки є одиниці мови, які набули символічного, еталонного, образно-метафоричного значення в культурі і які узагальнюють результати власне людської свідомості — архетипічного і прототипічного, зафіксовані в міфах, легендах, ритуалах, обрядах, фольклорних і релігійних дискурсах, поетичних і прозаїчних художніх текстах, фразеологізмах і метафорах, символах і пареміях (прислів'ях і приказках) тощо. При цьому одна лінгвокультурологічна одиниця може одночасно належати декільком семіотичним системам: стереотип ритуалу може увійти до приказки, а потім перетворитися на фразеологізм; наприклад, *був час, коли клятву їли*, тобто їли землю, зображуючи з'єднання з нею, як би жертвуючи собою при цьому; цей звичай закріпився у фразеологізмові *їсти землю* (сучасне вживання

в злодійському жаргоні); пісня «Лазар бідний», яку співали убогі й скривджені, посилена семантикою самого імені Лазар — «бог допоміг», підкріплена біблійською легендою про Лазаря, який отримав нагороду за свої муки на тому світі (Євангеліє від Луки), трансформувалася у фразеологізм співати Лазаря в значенні «Намагатися розжалобити, викликати співчуття» [Давидченко 2015].

У європейській лінгвістичній теорії ХХІ ст. останнім часом застосовується функціонально-комунікативний аспект до вивчення мовних одиниць, який має на меті не стільки описати структуру одиниці, скільки зазначити її функції в різних типах комунікації. Саме тому важливим для аналізу динаміки розвитку української мови є фразеологізми — певне «дзеркало, у якому лінгвокультурна спільнота визначає свою національну ідентичність».

Фразеологія як лінгвістична дисципліна — порівняно молода наука. Зародження її справедливо пов'язують з роботами відомих мовознавців — Ф. Буслаєва, О. Потебні, І. Срезневського, О. Шахматова, а також і їхнього попередника в особі швейцарського лінгвіста Шарля Баллі, думки якого викладені в книгах «Нарис стилістики» (1905) і «Французька лінгвістика» (1909; переклад 1961 року).

Фразеологізмами називають особливі стійкі словосполучення, які мають усталену (незмінну) форму та означають одне поняття, подібно до слова [Авксентьев 1983]. Наприклад, слово «втекти» має значення «швидко рухатися бігом звідкись». І таке ж саме значення має фразеологізм «накивати п'ятами». Тобто ми можемо поставити знак тотожності між словом «втекти» та стійким словосполученням «накивати п'ятами» [Словник фразеологізмів 2003]. Іноді одна і та ж лінгвокультурологічна одиниця втілюється і в міфах, і в приказках і у фразеологізмах: *вовк містить в собі уявлення древніх слов'ян про грабіжника, вбивцю, різанину*, тобто міфологему «вовк-розбійник», яка накладає відбиток на метафору вовк зарізав [Словник фразеологізмів 2003].

Логічно впливає і пріоритетність лінгвокультурологічного підходу в аналізі фразеологізмів (варто наголосити, що засоби масової інформації сьогодні не тільки використовують традиційні фразеологізми для емоційного підсилення висловлювання, а й продукують нові фразеологізми, що стають певними мовними універсалами в медіадискурсі [Сизонов 2015]).

Із нашого погляду, мовну картину світу (як відображення вербального світобачення) та фразеологізм (як фрагмент мовної картини світу) — можна логічно пояснювати через масову свідомість як індикатор настроїв сучасних реципієнтів. Медійний фразеологізм ми розглядаємо як мовну універсалію стилю масової інформації, певний ментальний масово-вербальний код, що характеризується смисловою неподільністю, семантичною цілісністю, емоційністю та експресивністю, що надає медійному тексту широкого стилістичного потенціалу впливати на реципієнта й маніпулювати його свідомістю.

Розглядаючи структуру мовної картини світу, Лідія Андріївна Лисиченко наголошує на її динаміці й визначає її сутність із позицій інтелектуальної еволюції [Лисиченко 2004]. Ключові моменти дослідництва аналізує в контексті взаємозв'язку «соціум — світ — мова», які виявляються й щодо функціонального

потенціалу фразеологізмів у медіа: у масовій комунікації вони з'являються в структурі медіатекстів з обов'язковим критерієм для реципієнтів — вказівкою на фонові знання.

Л. А. Лисиченко, розглядаючи примітивний (домовний рівень) пізнання дійсності, наголошує на тому, що «вербально не виражені уявлення створюють широкі можливості для різної інтерпретації знань про світ і зумовлюють різне членування його одиниць, різних мовних способів вираження зв'язків і відношень між ними» [Лисиченко 2004], а отже, ми можемо говорити і про нову інтерпретацію фразеологізмів у новій реальності — масовій. Тож фразеологізми в масовій комунікації вживають як маркери актуальних подій сучасності, що відповідає ментальним особливостям реципієнта: *язик до Києва доведе, перший млинець нанівець, на городі бузина, зміни бусів на автобуси*.

Емоційно-експресивного ефекту досягають трансформовані фразеологізми, які виникли в українській свідомості: *«На городі бузина, а в Києві хунта»: українці жартують над пропагандою; під лежачий камінь газ не тече; скільки партію не годуй...* (трансформація фразеологізму скільки вовка не годуй, а він у ліс дивиться).

Українська мова є носієм потужного заряду духовної енергії, здатної передавати загальнолюдські й національні цінності від покоління до покоління, культивувати їх у людській душі, допомагає формувати сильний характер, широкий світогляд, особисту культуру, збагачувати внутрішній світ людини, спрямовувати морально-етичний потенціал, розвивати інтелект, творчі здібності, естетичний смак.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Авскентеев Л. Г.* Сучасна українська мова. Фразеологія. Харків : Вища школа, 1983. 137 с.
2. *Давидченко І. Д.* Формування лінгвокультурологічної компетентності майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет». Слов'янськ, 2018. 359 с.
3. *Давидченко І. Д.* Фразеологізми як засіб формування лінгвокультурологічної компетентності майбутніх вихователів дітей дошкільного віку. *Сучасна педагогіка : теорія, методика, практика : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. : (м. Хмельницький, 16–17 жовтня 2015 року)*. Херсон : Гельветика, 2015. С. 42–45.
4. *Лисиченко Л. А.* Структура мовної картини світу. *Мовознавство*. № 5–6. 2004.
5. *Сизонов Д. Ю.* Мас-медіа як джерело нової фразеології сучасної української літературної мови. *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика* : [Зб. наук. праць]. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2017. Вип. XXXIV. С. 29–38.
6. *Словник фразеологізмів української мови / укладачі: В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк, В. В. Дятчук, Н. М. Неровня, Т. О. Федоренко*. Київ : Наукова думка, 2003. 1104 с.; 2-е вид. Київ, 2008. 1104 с.
7. *Ужченко В., Авксентьев Л.* Українська фразеологія : Навчальний посібник для студентів філологічного факультету університетів. Харків : Основа, 1990. 167 с.

Юлія Даниленко

кандидат філологічних наук, докторант кафедри зарубіжної літератури
і слов'янських мов імені професора Михайла Гетманця
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
alex.andr62@ukr.net

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ З КОМПОНЕНТОМ *ВЕСЬ* І КОМПОНЕНТАМИ-СОМАТИЗМАМИ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Міцним підґрунтям сучасних досліджень з української мови став науковий доробок професорки Лідії Андріївни Лисиченко. Ряд її статей присвячено питанням української фразеології: «Роль контексту у фразеологізації словосполучення» (Харків 1969), «До питання про місце ФО комунікативного типу у фразеологічних системах (Київ 1972), «Фразеологія у мовній картині світу Григорія Сковороди» (Харків 1992). Проблеми концептуальної й мовної картин світу знайшли відображення в численних працях Л. А. Лисиченко з когнітивістики, серед яких — монографія «Лексико-семантичний вимір мовної картини світу» (Харків 2009).

Людство протягом усієї історії свого існуванні в різний спосіб намагається зрозуміти, пояснити, описати, схарактеризувати навколишній світ, і мова — один із засобів його пізнання і відображення. Сучасні вчені-когнітивісти виокремлюють універсалії, притаманні будь-якій мові, серед яких — поняття «все», на необхідність дослідження якого вказувала польська дослідниця А. Вежбицька [Вежбицька 1997]. Українські мовознавці О. О. Скоробогатова, О. В. Радчук, що належать до Харківської філологічної школи, на матеріалі поетичного дискурсу аналізують граматичне уявлення поняття «все» і його протилежності — поняття «відсутність» [Скоробогатова 2021; Скоробогатова, Радчук 2021].

Один із проявів антропоморфізму — експлікація явищ і рис, притаманних людині. В українській мові досить широко представлено фразеологізми, у складі яких є компоненти-соматизми. Цю проблему розглянуто в кандидатській дисертації І. В. Тимченко «Структурно-семантичний аналіз фразеологічних одиниць з компонентами-соматизмами *голова, вухо, ніс, язик*» [Тимченко 1990]. У нашому дослідженні проаналізовано українські фразеологізми з компонентом *весь* і компонентами-соматизмами.

У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» зазначено такі форми і семантику займенника *весь*: *весь (увесь), всього (усього) ч., вся (уся), всієї (усієї) ж., все (усе), всього (усього) с.; всі, всіх мн.*; 1) означає щось як ціле, неподільне, взяте повністю; 2) у знач. ім. *все, всього, с.* Вичерпне охоплення, сукупність предметів, явищ, дій, понять; те, що є, без винятку; 3) *при* ім. з прийм. з (зо), *на*. Утворює сполуки способу дії, що означають повноту, посилений перебіг дії [URL: <https://1531.slovaronline.com/16768-весь>]. В українській мові досить широко представлені трьохкомпонентні фразеологічні сполучення із прийменником *на* (*на весь (все)+...*). Розглянемо ті, у яких один із компонентів має денотативну

основу «частини людського тіла» (органи мовлення): *на весь рот* (із дієсловами *галасувати, гукаати* тощо) — «дуже голосно»; (із дієсловами *їсти, глитати* тощо) — «з великим апетитом, зі смаком, жадібно»; *на весь язик* (говорити); *на все горло, (грубо: на всю горлянку)* (кричати, співати, сміятися); *на весь голос* (кричати, співати) — «з усією повнотою». Значення цих фразеологічних сполучень пов'язано із процесом мовлення (розмовляти, кричати, співати), із іншими фізіологічними процесами людини (позіхання, їжа). Означальний займенник *весь* (все) у конструкції з прийменником *на* утворює сполуку способу дії, що означає повноту та посилений перебіг дії. Значення опорної лексичної одиниці дозволяє досить легко зрозуміти значення усього фразеологічного виразу.

Прозорість значення притаманна й фраземі *протрубити* (*протуркотіти, протуркотати, протурчати, протуркати*) (*всі*) *вуха*, яка означає «дуже надокучити кому-небудь постійними розмовами про одне і те саме». Використання множини розповсюджує дію на усіх реципієнтів, які це можуть сприймати. Навпаки, умотивованість не збереглася у фразеологічному зрощенні (ідіомі) *на всю губу* (*рідко губу*), яке вживається зі словами *господар, пан, пані* і має значення «великий, значний, справжній, заможний, багатий», наприклад: *Бачимо, хазяї тут на всю губу*. Ідіома позначає вищий ступень виявлення якості суб'єкту.

Фразеологізмам, у складі яких є компоненти *очі, кишки, кров*, притаманна в більшості випадках, негативна конотація. Так, *видивити* (*виглядіти*) /(*діал.*) *видивлювати* (*всі*) *очі* має значення «чекати з нетерпінням кого-небудь, втрапивши надію на його прибуття, повернення; зіпсувати зір, виглядаючи кого-небудь, чекаючи чогось»; *прогледіти* (*проглядіти, продивитися*) (*всі*) *очі* — «втомитися від виглядання, очікування кого-небудь звідкись». Ці фразеологізми позначають стан пригнічення, страждання через тривале очікування.

У фраземі *вимотувати* (*мотати, тягти, тягнути*)/ *вимотати* (*втягати*) (*всі*) *кишки* (з кого і без додатка); *повимотувати кишки* (про багатьох або тривалий час) значення «мучити, знесилювати кого-небудь чимось» також має негативну конотацію: суб'єкт чинить насильницьку дію над об'єктом, примусово і болісно забирає те, що належить іншим. Схожа за значенням і семантичним забарвленням фразема із компонентом *кров*: *висмоктувати* (*випити і т. ін.*) / *висмоктати* (*випити і т. ін.*) (*всю*) *кров* з кого і без додатка — «дуже виснажувати, знесилювати кого-небудь; завдавати кому-небудь прикрощів, великого клопоту своєю поведінкою, вчинками, ставленням; жорстоко експлуатувати кого-небудь, доводячи до крайнього виснаження». Вживання у складі цих фразеологізмів словоформ все розширюють значення компонентів *кишки* та *кров* від частин фізичного тіла до символічного значення «все життя», поглиблюючи загальне значення цих фразем: знущатися над кимось дуже довго.

У фразеологічній єдності із компонентом *кров* є антонімічна пара: *віддати кров* за (Батьківщину, родину, дітей): суб'єкт сам, за власним вибором, добровільно віддає свою кров (життя) за те, що для нього важливо, навіть важливіше за власне життя. Прояви антонімії: контекстуальна антонімія дієслів (*висмоктати* — *віддати*); напрям дії суб'єкта (*забрати* — *віддати*); конотація фразем

(негативна — позитивна). Можемо зазначити, що цим фразеологічним одиницям із компонентом *кров* притаманна амбівалентна характеристика.

Значення фразеологічної єдності *посилати всі громи і блискавки на голову* (чию, кому) – «із гнівом та роздратуванням говорити комусь щось неприємне». Присутність у словосполученні *громи і блискавки* компонента *все* розширює контекстуальне значення до «вищої ступені невдоволення, гніву, злості».

Втіленням емоційного, ментального та духовного стану людини є душа. Фразеологізми із компонентом *душа* амбівалентні за своїми значеннями. Різка негативна характеристика притаманна фраземам *вимотати (витагти) (всю) душу* з кого і без додатка — «завдавати клопотів, мук, страждань кому-небудь, набридаючи чимсь неприємним»; *витагти (всю) душу* — «згубити, умертвити». Значення насилля зближує ці приклади із фраземами *вимотувати кишки, висмоктати кров*. Позитивна характеристика: *вкласти / вкласти (всю) душу* — «робити, виконувати, здійснювати що-небудь з великою любов'ю, старанністю, натхненням». Позитивні конотації характерні для фразем, у яких суб'єкт добровільно, за власним бажанням віддає цінний для нього душевний скарб; негативні конотації притаманні фраземам, значення яких пов'язано із примусовістю, насильством, пригніченням. Компонент *все* посилює значущість тих явищ, для характеристики яких використовують ці фразеологічні одиниці.

У буденній свідомості серце та душу часто ототожнюють, тому в нашій праці фразеологічні одиниці з компонентом *серце* розглянуто як ті, що належать ментально-емоційній структурі, а не за денотативною складовою (серце — «орган фізичного тіла живої істоти»). До того ж, в українській мові є декілька фразеологічних сполучень, у яких компоненти *душа* і *серце* виступають синонімічними варіантами. У фраземах *всім серцем, всією душею*, що вживаються зі словом *любити* у значенні «щиро, гаряче», зі словами *співчувати, розуміти* і под. у значенні «цілком, повністю, до кінця», *прилипнути всім серцем / всією душею* — «зріднитися з кимсь, полюбити когось, щось» прислівник *всім (всією)* позначає повноту дії — щирість і глибину почуттів суб'єкту. У фраземі *перевертати / перевернути всю душу (серце)* («мати сильне почуття тривоги, хвилювання, захоплення тощо») прислівник *все (всю)* посилює значення цілковитого охоплення. В іншому прикладі серце ототожнюється із думками і мріями: *думкою (мріями, серцем і т. ін.) линути (летіти)*; *всіма думками летіти*; *в думці линути* — «пориватися, прагнути до кого-небудь, чого-небудь, кудись». Деяким ідіомам, які характеризують розумову діяльність людини, притаманне жартівливе стилістичне забарвлення: *всі розуми поїсти* — «стати дуже розумним», *мати (всі) клепки в голові* — «бути розумним, розсудливим».

У сучасній українській мові досить широко представлені фразеологізми із компонентом *все (весь)* і компонентами-соматизмами (*голова, очі, рот, язик, вуха, губа, горло, кров, кишки*). Більшість із них — це фразеологічні сполучення (фразеологічні вирази) та фразеологічні єдності (фраземи). Компонент *весь* та його форми у фразеологізмах позначає повноту, посилений перебіг дій, вищий ступень виявлення якості, сукупність явищ. У деяких ситуаціях цей компонент

може бути відсутній, але семантика повноти в подібних фразеологізмах усе ж зберігається.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вежицкая А. Язык. Культура. Познание. Москва : Русские словари, 1997.
2. Великий тлумачний словник (ВТС) сучасної української мови. URL: <https://1531.slovaronline.com/16768-весь>
3. Лисиченко Л. А. До питання про місце ФО комунікативного типу у фразеологічних системах. *Питання фразеології східнослов'янських мов*. Київ : Наукова думка. 1972.
4. Лисиченко Л. А. Лексико-семантичний вимір мовної картини світу : [монографія]. Харків : ВГ «Основа», 2009. 192 с.
5. Лисиченко Л. А. Роль контексту у фразеологізації словосполучення. *Матеріали ювілейної сесії ХДПІ імені Г. С. Сковороди*. Харків. 1969. С. 35–38.
6. Лисиченко Л. А., Тимченко І. В. Фразеологія у мовній картині світу Григорія Сковороди. *Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 270-річчю з дня народження українського поета і філософа «Проблеми вивчення наукової і художньої спадщини Г. Сковороди»*. Харків : ХДПІ. 1992. 50 с.
7. Скоробогатова Е. А. Грамматическое представление понятия полноты в русско-язычном поэтическом дискурсе: когнитивная основа и функционирование. *Наукові записки ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. Літературознавство*. 2021. Вип. 2 (98). С.168 – 192.
8. Скоробогатова Е. А., Радчук О. В. Роль прототипов нет и без в формировании и экспликации понятия «отсутствие» в русской поэзии. *Studia Slavica Hung.* 66 (2021) 1, С. 199–212.
9. Тимченко І. В. Структурно-семантичний аналіз фразеологічних одиниць з компонентами-соматизмами голова, вухо, ніс, язик : дис. ... канд. філол. наук. Харків, 1990.
10. *Фразеологічний словник української мови*. URL: <https://123.slovaronline.com/521-ВЕСЬ>.

Катерина Дюкар

кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
kateryna.dukar@karazin.ua

У «НЕВИЧЕРПНИХ ГЛИБИНАХ МОВИ»: ЗІ СПОСТЕРЕЖЕНЬ НАД МОВО- І СЛОВОТВОРЧІСТЮ ОКСАНИ ПАХЛЬОВСЬКОЇ

Мова є не лише вінцем творіння людської думки й інтелекту, а й тим онтологічним виміром, що в ньому формується, розвивається і розкривається особистість. Із цих позицій невичерпні глибини мови інтуїтивно оприявнюються передовсім у поетичному мовленні й стають буквально зримими, потрапляючи у фокус наукових зацікавлень дослідників із широким спектром фахових інтересів.

Професор Лідія Андріївна Лисиченко, безумовно, належить до тієї плеяди науковців, наукова думка котрих сягала далеко за межі розгляду окремих мовних рівнів чи проблем. Зосереджуючись на різних аспектах мовної картини світу (у студіях «Структура мовної картини світу», «Рівні мовної картини світу і їх взаємодія», «Лексико-семантичний вимір мовної картини світу» тощо), чи на лексико-фразеологічних особливостях української мови (у працях «Архаїчні назви одягу в східнословобожанських говірках», «Антоніми в сучасній українській мові», «До питання про місце фразеологічних одиниць комунікативного типу в фразеологічній системі» тощо), чи на питаннях мовного простору і психології поета (у розвідках «Психологічний тип поета», «Письменник — Читач — Українська літературна мова», «Психологічний фактор у поетичному мовленні» тощо), дослідниця звертала увагу й на проблеми граматичного устрою (у роботах «Про словотвір Лесі Українки», «Із спостережень над системою словозміни в говірках східної Харківщини», «Синтаксис контексту в “Мисливських усмішках” Остапа Вишні» тощо).

Цікавим видається те, що, розпочинаючи роботу на науковій ниві, Лідія Андріївна в середині 60-х років ХХ ст. цікавилася поетичним словотвором і її міркування сьогодні, у ХХІ столітті, поза будь-яким сумнівом, не лише не втрачають актуальності, а навпаки, є добрим підґрунтям для подальших напрацювань. Мета нашої студії — установити особливості поетичного мово- і словотворення Оксани Пахльовської на матеріалі збірки «Долина храмів». Відповідно, об'єктом вивчення є поетичне мовлення Оксани Пахльовської, а предметом — граматична, зокрема словотвірна специфіка лексем, вилучених методом суцільної вибірки зі збірки «Долина храмів».

Розглядаючи особливості авторського словотворення, дослідники загалом звертають насамперед увагу на те, що є помітним, само собою кидається в око, як-от активне творення абстрактних іменників, залучення певної семантичної групи твірних або ж використання непродуктивних афіксів тощо. У такому разі поза розглядом і, відповідно, поза загальною парадигмою авторської словотворчості залишається те, що не є властивим не лише поодиноким текстам, а й корпусам текстів і мовотворчості загалом, однак насправді надзвичайно важливо для характеристики ідіолекту й осягнення ідіостилію письменника.

На перший погляд, це викликає певний когнітивний дисонанс: як те, чого немає, може бути тим, що водночас більш промовисте й наочне, ніж зафіксоване матеріально? На відповідь наштовхують міркування Лідії Андріївни Лисиченко щодо специфіки словотворення Лесі Українки: «У художніх творах Лесі Українки ми знаходимо прекрасні зразки стилістичного вживання суфіксів суб'єктивної оцінки. Вона відмовилась від надмірного вживання пестливих суфіксів, що мало місце в поезіях ряду її попередників і сучасників, і, продовжуючи традиції Т. Г. Шевченка, виробила свідомий підхід до вживання цього роду афіксів. У мові творів письменниці суфікси суб'єктивної оцінки вживаються або з виразною метою як допоміжний засіб для передачі почуттів, або ж у тих випадках, коли слово з таким афіксом стало традиційним для поетичної мови і

суфіксальність його мало відчувається. У мові ж персонажів суфікси емоціональної оцінки виконують дуже різноманітні функції» [Лисиченко 2011, с. 289].

Складно заперечити дослідниці щодо свідомого й чітко регламентованого використання поетесою суфіксів суб'єктивної оцінки, особливо зважаючи на те, що лінгвістичним маркером фемінності є оцінні висловлення, нерідко зреалізовані за допомогою безпосередньо дериваційного інструментарію — модифікаційних афіксів. До того ж знаємо, що поезія — це завжди глибоко інтимне й суб'єктивне переживання та почування, одним з поширених способів оприявлення чого є саме афікси суб'єктивної оцінки. Скажімо, у поезіях Миколи Вінграновського спостерігаємо цю тенденцію вже в назвах віршів: «Перепеленят перепелиці», «Ще молодесенька. Навшпинець не ходило», «Коло тебенько я — дивись!» [Вінграновський 2004] тощо. У зв'язку з тим під час аналізу збірки Оксани Пахльовської «Долина храмів» особливо контрастною є відсутність лексем зі зменшено-пестливою або збільшено-згрубілою семантикою, привнесеною модифікаційними афіксами й зазвичай властивою, по-перше, фемінному, а по-друге, поетичному словотворенню.

Отже, поезії на зразок *«Ще Пегас — малесеньке лоша. / Пасеться між безсмертником і маком. / А вже така згорьована душа — / мов цілий світ себе в ній переплакав»* [Пахльовська 1988, с. 13] дають підстави припускати, що йдеться не лише про свідомий добір мовних засобів поетесою, а й концептуальну значущість рядків, у яких фіксуємо такі рідкісні зразки одиниць, спродукованих за допомогою афіксів суб'єктивної оцінки. Як бачимо, у цій поезії прикметник «малесенький» є елементом смислового рівня, на якому літотність перших двох рядків антогонізує гіперболізації наступних, поглиблюючи й увиразнюючи символізм образного рівня.

Водночас використання не тільки власне словотвірних афіксів чітко регламентує поетеса, а й формотвірних. Скажімо, форми вищого чи найвищого ступенів порівняння прикметників і прислівників також трапляються радше спорадично, у контекстах на зразок: *«Плоди солодкі. Листя ще густе. / Адам освоїв найновіший трактор. / І так наївно яблуна росте, / а поблизу – чорнобильський реактор»* [3: 53]. Можемо припускати, що форма прикметника в цьому разі дає поетесі змогу не просто увиразнити зміщення й змішування часових площин, а й указати на домінанту інфантильного складника в антагоністичних вимірах одночасного існування людини, тобто наївність умовного Адама ніби вивищується над дихотоміями *минуле/сучасне, природне/штучне, ручне/механічне, безпека/небезпека, прогрес/регрес* тощо. Таким чином, поодинокі репрезентанти одиниць із суфіксами суб'єктивної оцінки — таке саме цінне джерело пізнання поетичного світу і безпосередньо особистості Оксани Пахльовської, як і активно використовувані авторкою дієприкметникові форми (переважно пасивні, у минулому часі, часто ад'єктивовані), на які просто неможливо не звернути уваги: *«рябенькі кози / пощипують **притоптану** траву. / І мерзне пам'ять **згорбленим** камінам — / із них давно вогонь не виглядав», «Твій слух болить від гамору кав'ярень / і **ошалілих** ритмів рок-н-ролу», «О Греціє! / Твої скульптурні коні / **запряжені** в стихії музикальні», «Йду назустріч. Я ледве ступаю / по не **ходженій** зранку*

траві», «Всі ролі трагічні у драмі ідей. / А люди на світі — **знедолене братство**» [Пахльовська 1988, с. 77; 89; 91; 128; 161]. У цьому контексті маємо зауважити, що поетичній манері Оксани Пахльовської властива динаміка, як на мовному рівні, зреалізовувана через активне вживання дієслів, зокрема дієприкметників і дієприслівників, іменників на позначення станів, процесів, рухів тощо, іменних частин мови, що виконують функції предикатів, так і смислово: «**Я усміхнусь тобі крізь сльози: їдь! Бо профіль вітру вранішнього строгий. / Твій корабель у гавані стоїть, готовий до дороги. / А берег знов пустельний і нічий. / А чорна буря розправляє крила. / Але я сонце вишила вночі / на цих вітрилах**» [Пахльовська 1988, с. 108]. На нашу думку, таким чином поетеса залучає читача не як стороннього спостерігача, а безпосереднього свідка тих почуттів, емоцій, переживань, у вирі яких перебувають її ліричні герої.

До речі, поетеса майже не вдається до вже звичного дослідникам словотворчості письменників арсеналу творення похідних okazіонального рівня, віддаючи перевагу поетизмам і рідко вживаним словам, зокрема спродукованим шляхом складної суфіксації: «**Я думаю про тебе, як молюсь. / Люблю тебе, і світ мені великий. / Рікою світла в тебе переллюсь, / як літня ніч у обрій вогне-ликий**» [Пахльовська 1988, с. 108]. Можемо припускати, що поетична манера Оксани Пахльовської, а відповідно, мово- й словотворчість, з одного боку, — це генетичне, вроджене відчуття і переживання рідного слова, а з другого — результат багаторічної зануреності в його глибини через родину, професійне становлення, активну культурну та громадську діяльність.

Підсумовуючи сказане вище, маємо підкреслити, що здобутки майбутнього завжди ґрунтовані на досягненнях теперішнього, міцно вкоріненого в звершен-ня минулого. У цьому контексті наукових доробок Лідії Андріївни Лисиченко складно переоцінити, оскільки її думки та висновки дають імпульс по-новому поглянути на фактичний матеріал чи окремий теоретичний аспект проблеми, а отже поглибити й розширити академічне уявлення про природу взаємодій «у невичерпних глибинах мови». Із таких позицій констатуємо той факт, що мовотворчість Оксани Пахльовської, зокрема її словотворчість, насправді більш прикметні не тим, що на поверхні й одразу впадає в око (активне використан-ня поетизмів, дієслівних форм і предикатів, виражених іменними частинами мови), а тим, що трапляється спорадично й засвідчує свідомий процес добору мовних засобів поетесою, із одного боку, і є складником смислового вузла кон-цептуального рівня — з другого.

Наша спроба розглянути особливості поетичного мово- та словотворення Оксани Пахльовської (на матеріалі збірки «Долина храмів») репрезентує один із напрямів наукової проблематики, що на сьогодні видається актуальним і за-требуваним. Не претендуючи на вичерпність висновків у межах заявленої теми, акцентуємо на необхідності й доцільності її подальшого розроблення.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Вінграновський М. С.* Вибрані твори: У 3 т. – Т. 1: Поезії Вступна стаття Т. Салиги. Тернопіль : Богдан, 2004, 400 с.

2. Лисиченко Л. А. Ці невичерпні глибини мови : [монографія]. Харків , 2011, 304 с.
3. Пахльовська Оксана. Долина храмів. Київ : Радянський письменник, 1988, 166 с.
4. Пахльовська Оксана. Я усміхнусь тобі крізь сльози... Мандрівний Волхв. <https://sites.google.com/site/mandrivnyjvolhv/home/virsi/pahlovska> (дата звернення: 19.02.2023).

Анатолій Загнітко

доктор філологічних наук, професор, член кореспондент НАН України
 професор кафедри загального та прикладного мовознавства і слов'янської філології
 Донецький національний університет імені Василя Стуса (м. Вінниця)
 Український мовно-інформаційний фонд НАН України
a.zagnitko@donnu.edu.ua

ТЕОРІЯ ТРАНСПОЗИЦІЇ: МІЖКАТЕГОРІЙНІ ТА ВНУТРІШНЬОКАТЕГОРІЙНІ ІНДИКАТОРИ

1. У сучасній граматичній теорії транспозиція має вузьке й широке тлумачення, де останнє ґрунтоване на використанні граматичної форми в генетично не усталених для неї функційних вимірах (форма теперішнього часу → значення майбутнього часу; форма теперішнього часу → значення минулого часу; форма індикатива → значення кон'юнктива; форма індикатива → значення імператива; форма розповідного речення → значення питального речення → значення спонукального речення і т. ін.). Граничним виявом такої транспозиції постає повна втрата похідною формою (транспонемою) зв'язку з вихідною (твірною), пор., наприклад: (1) *На світанку, коли хлопці Вітра-в-полі ледве встигли забрати покійну коханку отамана, сонну тишу Вемедівки розбудив шалений кінський галоп* (О. Бердник) і (2) *З воріт коні рушили галопом* (Р. Андріяшик). Генетична спорідненість *галоп* (1) і *галопом* (2) (← галоп) у внутрішньокатегорійному відмінково-парадигмальному просторі втрачена, статус *галопом* (2) закріплений у катерійно-прислівниковому просторі: *присл.* 1. Дуже швидким бігом; навскач (про коня або вершника) (СУМ 20/3, с. 460), у межах якої (*галопом*) уже диференціюється похідна сема: «2. *перен.* Дуже швидко»: *Завтра відпросишся з усіх уроків. Поїдеш ранішим. І галопом у сільраду* (П. Запаренко). У рамках широкого підходу до транспозиції відносять і метафоризацію, і різноманітні процеси переходів у лексичній системі та ін.

Вузьке тлумачення транспозиції охоплює міжкатегорійні (↔ міжчастиномовні) переходи, пов'язані з різною мірою активності тенденцій субстантивзації, ад'єктивзації, прономіналізації, нумералізації, адвербіалізації, кон'юнктивізації, копулятивності, інтер'єктивності, що, очевидно, можна доповнити і внутрішньокатегорійними транспозиціями (міжвідмінковими іменниковими, міжчисловими іменниковими, міжчасовими дієслівними та ін.).

2. Теорія транспозиції оперує поняттями **транспонованого**, **транспозитора** і **транспозита** (І. Мельник), з-поміж яких останній компонент доречно кваліфікуючи як **транспонему**, що в загальних концептуальних підходах відображає тенденцію до творення такого зразка термінів (лексема, текстема, сугестема і под.). Транспонована форма містить у своїй структурі відповідні інтенції функційного віддалення її внутрішніх складників із поступовим (неперервним або перерваним) до відокремлення, функціонування як самостійного слова ($\leftrightarrow$ категорійного аналога): (3) *За ніч відбулися вдячні зміни, та вже й сам туман був чудесною зміною, що радикально змінjala ситуацію в Максимову користь* (І. Багрянний); (4) *Чмир став уже думати, чи не обкласти хлібним податком контру* — з кожного по третині горбушки **на користь** блатарів (Б. Антоненко-Давидович), де *користь* (3) — іменник, а *на користь* (4) — прийменник (відбулося оприйменикування аналітичної словоформи $\leftrightarrow$ аналог прийменника). Абстрактна семантика лексеми *користь* уможливорює набуття нею в різних синтагмальних моделях видозмін — від категорійного субстантива до функційного оприйменювання в аналітичних формах.

3. Основи транспозиції сформулював Шарль Баллі [Баллі 1955, с. 130–155], концепція якого згодом знайшла розвиток у різних тлумаченнях функційних, позиційних, лексичних і семантичних різновидах міжкатегорійних переходів. Диференціюючи функційну й семантичну транспозиції, науковець наголошував, що категорійна замкнутість слів надзвичайно ускладнює їх використання в мовленні, але «завдяки міжкатегорійним замінам думка звільняється, а висловлення збагачується й набуває різних відтінків» [Баллі 1955, с. 143]. Згодом ідеї Ш. Баллі знайшли розвиток у дослідженнях Альбера Сеше [Сеше 2003, с. 11–44], Сергія Карцевського [Karcevskij 1927, с. 12–18], Анрі Фрея [Frei 1929, р. 27–45], які по суті сформулювали когнітивно-функційний (функційно-когнітивний) підхід до розгляду процесу транспозиції, оскільки мовець завжди перебуває перед вибором відповідної форми: (5) *Юний Ромцьо, рядовий стрілець, апізніше зв'язковий з сотні зв'язку, приходив увечорі до Петра в гості, сідав на ліжко* (І. Багрянний) і (6) *До Марійки Вістун я прийшов пізнім вечором* (Р. Андріяшик), де *увечорі* (5) $\leftrightarrow$ *вечором* (6).

4. Не менш важливим є диференціювання лексичної та синтаксичної деривацій, яке запропонував Єжи Курилович, наголошуючи, що використання терміна *деривація* в широкому сенсі слова уможливорює розуміння під ним не лише факту «утворення одних слів від інших для передання синтаксичних функцій, відмінних від синтаксичних функцій твірних слів, а й також того факту, що те саме слово може поставати в різних синтаксичних значеннях, реалізуючись в іншому синтаксичному оточенні» [Курилович 1962, с. 45]. Для лінгвіста «повна транспозиція передбачає або те, що відбулося в діяхронії мови, у процесі формування слова (словоформи), їхнього лексико-семантичного відокремлення від твірного слова (словоформи), або функційне перетворення афіксів за відповідними словотвірними моделями: перетворення відмінкової флексії в суфікс при адвербіалізації іменників і прикметників, наприклад: *кроком, часами* <...>; специфічна видозміна системи флексій при субстантивації прикметників

і дієприкметників» [Курилович 1962, с. 57]. Теорія Є. Куриловича стала основою для розвитку концепції дериваційного синтаксису, а також діагностування внутрішньокатегорійних ($\leftrightarrow$ внутрішньореченневих) і міжкатегорійних ($\leftrightarrow$ міжреченневих) варіацій, модифікацій і трансформацій та ін.

5. У концепції ж структурного синтаксису Люсьєна Теньєра теорія семантичної трансляції ґрунтована на функційних змінах лексем та набуття ними позиційного закріплення з їх поступовою категоризацією, входження в цілісну систему міжкатегорійних зв'язків. З опертям на синтаксичну концепцію науковець аргументує аналітичність як один із найактивніших шляхів транспозиції, адже, наприклад, наявність допоміжного дієслова уможливило використання в ролі предиката прикметника ((7) *Ліс стояв **зажурений***), що в цьому разі уже ніяк не відрізняється від прикметника у функції атрибута [Теньєр 1988, с. 173], але містить внутрішнє нашарування актуалізованої семантики часу, особи та ін.. Тому будь-який прикметник, заступаючи позицію присудка, на думку Л. Теньєра, постає «структурним еквівалентом дієслова» [Теньєр 1988, с. 170].

6. Транспозицію через призму модифікації та мутації проаналізував М. Докуліл, вважаючи, що перша має безпосередній стосунок до міжчастиномовних і внутрішньочастиномовних переходів, оскільки транспозиція завжди пов'язана зі зміною категорійності слова з адекватним збереженням його лексичного значення. Модифікація орієнтована на неістотні зрушення в семантиці лексеми тож самої частиномовності, а мутація орієнтована на формування цілком нового значення з опертям на твірне [Dokulil 1962, s. 29–49, 68–76]. Цілком логічно концепція М. Докуліла знайшла розвиток у теорії словотвору, орієнтованого на функційний синтаксис.

7. Найбільш цілісною в українській лінгвістиці теорія транспозиції постала в обґрунтуванні Івана Вихованця, який послідовно розмежував морфологічну, синтаксичну й семантичну міжкатегорійні транспозиції та викінчено подав класифікацію різновидів граматичних транспозицій з опертям на визначену ним систему морфологічних і синтаксичних одиниць і категорій, у межах яких відбуваються транспозиційні зрушення. Напрацьоване підґрунтя уможливило диференціювання трьох домінувальних транспозиційних класів (відповідно до усталених мовних ярусів та одиниць у їх межах): 1) реченневі транспозиції; 2) частиномовні транспозиції; 3) грамемні транспозиції (пор.: взаємопереходи у грамемній структурі морфологічних категорій іменникового відмінка, дієслівного часу, іменникового числа, дієслівного виду та ін.). Узагальнені класи передбачають розмежування в межах кожного з них відповідної мережі внутрішньокатегорійних, міжкатегорійних транспозицій.

8. Міжкатегорійна транспозиція безпосередньо пов'язана з позиційною видозміною лексеми, коли усталена позиція або заступається вторинним елементом, або ж відбувається елімінація певних структурних компонентів, внаслідок чого слово постає у невластивій для нього позиції: (8) *Я зніяковів, але **відступати** було соромно* (Р. Андріяшик); (9) *Зненацька майнула думка **відступати**, але якесь внутрішнє напруження не дозволило їй розвинутися* (А. Яна); (10) *У Залізній дивізії, відмовились **відступати** за Збруч і залишилися з пораненими* (Д. Білий);

(11) *Ругнеда почала задки відступати до дверей, тримаючи головешку поперед себе* (І. Білик), де *відступати* в (8), (10) — іменникова позиція, у (9) — прикметникова, в (11) — дієслівна.

Лінійна позиційність, яка окреслює перший транспозиційний крок (позиційний індикатор), у таких випадках поєднується з постпозиційним (внутрішньопозиційний індикатор) чи препозиційним (внутрішньопозиційний індикатор) розташуванням, що свідчить про накладання позиційності на функційну зміну (функційний індикатор) та семантичну (семантичний індикатор: *дорога ліворуч, годинник на стіні*) взаємодію. Позиційний (структурний, за Л. Теньєром), функційний і семантичний індикатори є обов'язковими в міжкатегорійній транспозиції, а для внутрішньокатегорійної — таким постає другий, а останній може мати перервний вияв, що зумовлює синкретизм словоформи, її «міжкатегорійне роздоріжжя». Повноцінне переміщення лексеми у вторинній функції в інший категорійний клас засвідчує кінцевий транспозиційний крок (категорійний індикатор із системним усталенням). Повноцінна міжкатегорійна транспозиція завжди доповнювана формалізацією лексеми — афіксацією (використанням певного афікса, перетворенням флексії в афікс та ін.).

9. Перспективним постає формування цілісного корпусу транспонем міжкатегорійних і внутрішньокатегорійних, одним із етапів якого можна вважати створення словників новітнього зразка, які охоплюють, наприклад, первинні та вторинні прийменники, а також лексеми у функції прийменників чи в значенні прийменників, аналоги прийменників (на сьогодні повноцінно опрацьовані ресурси оприйменикування в польській, білоруській, українській, почасти російській, болгарській мовах), а також реалізацію зіставних студій оприйменикованих чи інших одиниць із залученням корпусів різних мов. Актуальним є визначення теоретико-методологічної основи для лексикографічного упорядкування інших категорійних класів слів із чітким диференціюванням статусних етапів транспонем — початкового, динамічного, сталого розвитку, гранично закріпленого. Підґрунтям може бути створення адекватного профілю лексеми, у межах якого фіксованими постають усі характерологічні ознаки лексеми — від родо-видових до діагностування синонімічних, антонімічних, омонімічних (внутрішньокатегорійних та міжкатегорійних) відносин, що уможливить цілісне портретування слова.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. Москва : Издательство иностранной литературы, 1955. 126 с.
2. Вихованець І. Р. Система відмінків української мови. Київ : Наукова думка, 1987. 231 с.
3. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. Київ : Наукова думка, 1988. 256 с.
4. Вихованець І. Р. Транспозиція українських відмінкових форм. *Opera Slavica*. 1998. VIII. 4. С. 21–26.
5. Загнітко А. П. Теоретична граматики сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис. Донецьк : ТОВ «ВКФ «БАО», 2011. 992 с.

6. Курилович Е. Деривация лексическая и деривация синтаксическая. *Очерки по лингвистике: сб. ст.* Москва : Издательство иностранной литературы, 1962. С. 45–55.
7. Мельник І. Транспозиційна граматики українського дієслова. Луцьк : Надстир'я, 2015. 476 с.
8. Сеше А. Очерк логической структуры предложения. Москва, 2003. 236 с.
9. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса. Москва : Прогресс, 1988. 656 с.
10. Dokulil M. Tvoření slov v češtině 1. Teorie odvozování slov. Praha : Československé akademie věd, 1962. 263 s.
11. Frei H. La grammaire des Fautes: Introduction à la linguistique fonctionnelle. Paris : P. Geuthner, 1929. 317 pp.
12. Karcevskij S. Système du verbe russe: Essai de linguistique synchronique. Prague, 1927. 196 s.

Віра Калініченко

кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри
іноземних мов професійного спрямування
Донецький національний університет імені Василя Стуса (м. Вінниця)
kalinichenko.v@donnu.edu.ua

ТЕОРІЯ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ Л. А. ЛИСИЧЕНКО У ФОКУСІ ЛІНГВІСТИКИ БРЕХНІ

Професор Л.А. Лисиченко розробила ґрунтовну теорію мовної картини світу і лексичного значення як її репрезентанта, що у світлі сучасної лінгвістики може бути доповнена й розширена, про що пише й сама дослідниця: «Слово, як відомо, є однією з найважливіших мовних одиниць, у якій фіксуються в загальному вигляді наслідки пізнавальної діяльності людини. Питання про місце слова у мові, про його функції, значення, семантичну структуру має тривалу історію, воно по-різному розв'язувалося залежно від рівня розвитку мовознавства і суміжних із ним наук, від світоглядної позиції дослідника. Незважаючи на багатоманітність підходів до вивчення слова, воно на всіх етапах розвитку мовознавства, в усіх його напрямках вважалося одним з основних мовних елементів» [Лисиченко 2006, с. 5].

Сучасна поліфункційна лінгвістика збагатилася такими новими мовознавчими напрямками, як лінгвопрагматика, лінгвоконфліктологія, лінгвістична жанрологія, теолінгвістика, лінгвогендерологія, лінгвоемоціологія, лінгвістика креативу, комп'ютерна лінгвістика та ін. [Див.: Заніздра Н., Заніздра В. 2008; Маленко, Борисов 2021; Мельничук 1991 та ін.]. Серед них виокремлюється і *лінгвістика брехні* [Див.: Космеда 2022], методологічні засади якої розробили в другій половині XX ст. німецький філософ Х. Вайнрайх [Вайнрайх 1987, с. 44–87] і американський лінгвіст Д. Болінджер [Болінджер 1987, с. 23–43].

Очевидно, концептуальну й мовну картину світу доцільно вивчати у фокусі проблематики лінгвістики брехні, зокрема йдеться про такі ключові проблеми цього наукового напрямку, як омовлення бінарної опозиції *правда — неправда (брехня)* та її відображення в МКС з урахуванням модифікацій на зразок *правий (правдивий) — лівий (неправдивий), білий (правдивий) — чорний (неправдивий)* та ін., що в різних лінгвокультурах має своєрідний вияв. Інколи лінгвістику брехні номінують *лінгвістикою фейку*, що сфокусована на вивченні специфіки моделювання неправдивих смислів, тобто лексичних і паремійних формул омовлення брехні, що в сучасному мас-медійному дискурсі особливо актуально: простежуємо з'яву нових слів і значень, розширення МКС і семантики слова, формулювання неправдивих дефініцій та ін.

Предметом лінгвістики брехні може бути й етимологія: відомі випадки псевдоваріантів інтерпретації походження слів, актуалізацію так званої народної етимології, спрощене тлумачення внутрішньої форми слова та ін. Інколи в тлумачних словниках натрапляємо на псевдотлумачення значень слів і словосполучень, подання умовних номінацій, обмовок чи недомовок і под. Звернімо увагу й на формування термінології різних галузей знань, в основі якої компоненти *псевдо-* і *квазі-*, що активно фіксується словниками. Зазначене, як видається, дає право стверджувати про існування *псевдо* (чи *квазі*) мовної картини світу — картини світу, що вербалізує неправдиву дійсність, тобто картини світу, що фіксує вербалізацію неправди.

Л. А. Лисиченко зауважує, що значення слова — це таке мовне явище, «у якому відбивається вся складність мови як суспільного явища взагалі і слова як одиниці мовної системи. Із такого розуміння виникає і вивчення лексичного значення як багатокомпонентного явища» [Лисиченко 2006, с. 15], що має складну, до цього часу, як видається, до кінця не пізнану структуру. Серед типів лексичного значення Л. А. Лисиченко, услід за іншими вченими, указує на існування *об'єктивного* й *суб'єктивного* лексичного значення [Лисиченко 2006, с. 24]. Очевидно, суб'єктивне значення може бути неправдивим, таким, що не відповідає дійсності, неістинним, з актуалізацією викривленої інформації, неправдивої оцінки, фіксації псевдоемоцій тощо.

Лінгвістика неправди фіксує і особливості омовлення віртуальної реальності, вимислу, фантазії, оскільки паралельно до реального світу існує світ ірреальний, який також омовлюється. Подібна *класифікація неправдивих суб'єктивних значень* та неправдивої (брехливої) картини світу очікує на належне вивчення, вироблення відповідної класифікації значень за опозиційним параметром вияву *правда* чи *неправда*, хоч ці поняття є відносними. Крім того, як видається, компонент неправди може входити в структуру лексичного значення з урахуванням його базових компонентів: неправдиве денотативне значення (*спеціальна воєнна операція* замість *війна* — заміна реалій дійсності), неправдиве сигніфікативне значення (*від'ємний наступ* замість *відступ*), неправдиве прагматичне значення (*z-священник, окупація* — *z-зомбі*) з урахуванням усіх його модифікацій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Болинджер Д. Истина — проблема лингвистическая. *Язык и моделирование социального взаимодействия*. Москва, 1987. С. 23–43.
2. Вайнрайх Х. Лингвистика лжи. *Язык и моделирование социального взаимодействия*. Москва : Прогресс, 1987. С. 44–87.
3. Заніздра Н. О., Заніздра В. В. Напрями сучасного мовознавства. *Вісник КДПУ імені Михайла Остроградського*. Вип. 2, 2008 (49), ч. 1. С. 21–24.
4. Космеда Т. Моделирование псевдоинформации в научном лингвистическом дискурсе: активные манипулемы. *Perswazja językowa w różnych dyskursach [Речевое воздействие в разных дискурсах]*, кол. монограф. Т. 7, под редакцией Александры Климкевич, Изд. Гданьского университета, Гданьск, 2022. С. 155–175.
5. Лисиченко Л. А. Лексико-семантическая система украинской речи. Харьков : ХНПУ имени Г. С. Сковороды, 2006. 150 с.
6. Маленко О., Борисов В. Украинское мовознавство як науковий дискурс: історія, теорія, практика. Харьков : ХНПУ имени Г. С. Сковороды, 2021. 164 с.
7. Мельничук О. С. Методологические поиски в новых подходах к освещению речи. *Мовознавство*. 1991. № 2. С. 3–11.

Олена Карпенко

кандидат філологічних наук, доцент
доцент кафедри зарубіжної літератури та слов'янських мов імені професора Михайла Гетманця
Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди,
доцент відділення російської мови і літератури
Ардаханський університет (Ардахан, Туреччина)
karpenko_elena@ukr.net

Емре Кирли

кандидат філологічних наук,
завідувач відділення російської мови і літератури
Ардаханський університет (Ардахан, Туреччина)
emrekirli@ardahan.edu.tr

КОЛОРАТИВ 'KIZIL' ('ЧЕРВОНИЙ') У МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ ТУРКІВ

Останнім часом науковці зосередили свою увагу на вивченні картини світу, зокрема логічної, концептуальної, мовної тощо. Мовознавці аналізують національні й індивідуальні картини світу, досліджують поетичні. Поширилися й «дослідження етноспецифічних мовних і концептуальних картин світу як результату розумової діяльності членів етнічної групи, що є носіями конкретної мови» [Тімкова 2015, с. 144]. Доводиться тісний зв'язок мовної картини світу (далі МКС) з національною ментальністю [Лисиченко 2009; Красовська 2009 та ін.].

Пропонована розвідка ставить за мету дослідити фрагмент турецької МКС, пов'язаний з колоративом 'кизил', який є значущим для репрезентації культури й ментальності турків, та окреслити перспективи подальшого вивчення національної МКС, системного опису якої в лінгвістиці на сьогодні немає. Нам траплялися роботи Т. Тімкової, присвячені концептам ХМАРА та ДОЩ у турецькій МКС [Тімкова 2015; 2020], Г. Шаглі про окремі фрагменти турецької МКС [Шаглі 2008], нечисленні дослідження турецьких лінгвістів про етнонаціональні символи та їх репрезентацію в поезії [Genç 1997; Demir 2015].

У своїй роботі спиратимемося на концепцію МКС, запропоновану Л. А. Лисиченко в монографії «Лексико-семантичний вимір мовної картини світу» [Лисиченко 2009], послуговуватимемося визначеннями структурних рівнів, ідеями щодо їхньої репрезентації мовними одиницями, а також щодо рухливості МКС та залежності її від носія мови.

Отже, слідом за Л. А. Лисиченко, «під мовною картиною світу ми маємо на увазі характер відображення в мові концептуальної картини світу і мовні засоби вираження знань про неї» [Лисиченко 2009, с. 14]. Аналізуючи зазначений колоратив, розглянемо спочатку його символіку на довербальному рівні, після чого звернемося до системи його традиційних словникових значень, що зреалізовані у фразеологізмах, сталих сполученнях та прислів'ях, зважаючи на те, що «у мові закріплюються саме ті образні вислови, які асоціюються з культурно-національними еталонами, стереотипами» [Тімкова 2015, с. 144].

Колоратив 'kızıl' входить до ряду слів на позначення червоного кольору. Звичай у словниках цей ряд виглядає таким чином: 'kırmızı' ('al', 'kızıl'). Проте лексеми з'явилися в турецькій мові в різні часи і мають різне походження: 'kırmızı' прийшла з арабської, а 'al' та 'kızıl' — суто тюркські. На довербальному рівні символіка цих слів формувалася ступінчасто. Решат Генч зазначає, що з давніх-давен у народів, які мешкали на території сучасної Туреччини та загалом Азії, кольори символізували сторони світу: північ — 'kara'; південь — 'kızıl' ('al', 'kırmızı'), захід — 'ak', схід — 'yeşil' (або 'gök'), центр — 'sarı'. Пізніше ці символи забулися, але залишилися в назвах, наприклад, морів та озер — Karadeniz (Чорне море, бо на півночі), Akdeniz (Біле море, бо на заході), Kızıldeniz (Червоне море, бо на півдні), Gökçeğöl (Синє озеро — на сході) [Genç 1997, с. 1075-1077]. У доісламський період, в епоху шаманізму, колоратив 'червоний' набув нових символічних значень. У ті часи існував дух Вогню, або бог Вогню — Al Ruhü, Al Ateş, Al Tanrı, який оберігав душі й тіла людей, лікував хвороби й додавав сили. Культ вогню був дуже популярним у всіх тюркських народів. Із тих часів червоний колір сприймався як священний і національний, що відбивав почуття й душу тюрків, символізував їхню гарячу кров [там само, с. 1082-1084].

З XI століття турки-сельджуки використовували червоний шовковий прапор як прапор війни — 'kızıl bayrak', 'kızıl sancak'. І значення лексеми збагатилося, додалися семи «войовничість, невпинність» [там само, с. 1085].

Про нові значення колоратива 'kızıl' пише Реджеп Демір у дослідженні про поезію Дивану (XII – XVIII ст.). Так, саме з поезій у народну мову прийшли значення червоного як кольору нестримної пристрасті, похмілля від почуттів і

вина (*kızıl deli* — червоне божевілля), символу влади й пантюркізму (*kızıl elma* — червоне яблуко), негативних проявів (*kızıl iş* — злочинна діяльність; *ağzı kızıl* — червоний рот, рот, з якого линуць лайливі слова). У роботі також зазначається, що наразі лексема може бути як прикметником (при сполучанні з іменником), так й іменником (при автономному вживанні, наприклад *kızıl* — комуніст) [Demir 2015, с. 68–76]. Як бачимо, у результаті осмислення й переосмислення сем лексеми '*kızıl*' народжувалися нові значення й асоціації — як позитивні, так і негативні, — які сприяли розширенню означеного фрагменту МКС турків.

У сучасних словниках турецької мови фіксується чимало значень колоративу '*kızıl*'. Зіставимо їх для досягнення повної картини.

Актуальний словник турецької мови Турецької ради з мови надає такі значення: 1. Яскравий червоний колір; 2. Щось, що має такий колір; 3. Метаф. Вищий прояв чогось; 4. Метаф. Комуніст; 5. Перен. Дитяча хвороба скарлатина; 6. Прост. золото [Güncel Türkçe Sözlük].

У Великому словникові Стамбульського видання наведені значення: 1. Червоний, рудий; 2. Перен. Червоний, революційний; 3. Перен. Надмірний, махровий, затятий; 4. Перен. Хвороба скарлатина. Як варіант надається також значення 'золота монета'» [Büyük Sözlük 1994].

Вочевидь значення в обох словниках співвідносні, проте в Актуальному словникові перелік їх більш повний, хоча і не містить найбільш ранніх символічних значень, окрім значення кольору. Також обидва словники подають приклади сталих виразів, фразеологізмів та прислів'їв з нейтральним та негативним значенням. Наприклад, *kızıl deli* — шалений, *kızıl cahil* — повний невіглас, *Kızıl (kızılca) kıyamet kopmak* — сперечатися, розмовляти на підвищених тонах (негативні значення); *kızıl erik fırtınası* — буревій наприкінці липня, *Sabahın kızılığı akşamı kış eder, akşamın kızılığı sabahı güz eder* — червоні ранки несуть зиму ввечері, червоні вечори несуть осінні ранки (нейтр.).

Реалізація лексеми в позитивних або нейтральних і негативних контекстах засвідчує внутрішню полярність сем, навіть внутрішню їхню енантіосемію: червоний від радощів і червоний від злості; гарячий, що зігріває, і гарячий, що травмує, і т. ін. Таким чином, досягаючи семантичну структуру колоративу '*kızıl*', можна сказати, що в центрі поля знаходиться колоративне значення — червоний, і в цьому сенсі лексема в контексті може бути замінена іншими лексемами цього ряду — '*al*' або '*kırmızı*'. Проте в повсякденному спілкуванні на позначення кольору здебільшого вживають колоратив '*kırmızı*'. У метафоричних значеннях, які реалізуються в сталих виразах, фразеологічних одиницях, колоратив '*kızıl*' не може бути замінений ніяким іншим. Символічне значення колоративу — священний, національний колір — збереглося у свідомості турків як фантом і реалізується не в мовних одиницях, а в реаліях: національний червоний прапор з білими зіркою і півмісяцем, національне шлюбне вбрання — червоний кафтан у молодого та червоний пояс у молодої, традиційні обряди пригостання червоними цукерками в породіллі і т. ін.

Спостерігаючи за історією формування системи значень колоративу 'kızıl', ми впевнилися, що виниклі на довербальному рівні концепти, акумулюючи найбільш загальні ознаки, формують поняття, які позначаються відповідними мовними одиницями. Останні, своїм чином, у використанні їх носіями мови і етнокультури в різних контекстах, набувають нових значень, збагачуючи одиниці концептуального рівня — поняття. При цьому одні семи посуваються до семантичного центру поля, інші відходять на його периферію, а деякі зовсім не мають вербальної оболонки. На конкретному етапі розвитку й функціонування мови основні, найбільш уживані значення фіксують словники. Аналізуючи ці значення, можемо скласти уявлення про мінливість мовної і концептуальної картин світу представників тієї чи тієї етнокультури, а також про чинники, що спричиняють цей процес. Перспективами подальших досліджень може стати вивчення інших фрагментів концептуальної та мовної картин світу турків для створення системного їх опису, оскільки саме через цей матеріал можна досягнути «духовні цінності цілого народу» [Лисиченко 2009, с. 24].

ЛІТЕРАТУРА

1. Красовська К. В. Зв'язок концептуальної та мовної картин світу з етнічною ментальністю. *Культура народів Причорномор'я*. 2009. №154 [40]. С. 120–123.
2. Лисиченко Л. А. Лексико-семантичний вимір мовної картини світу: [монографія]. Харків : Вид. група «Основа», 2009. 191 с.
3. Тімкова Т. М. Концепт хмара у турецькій мовній картині світу. *Сходознавство*. 2015. №70. С. 143–155.
4. Тімкова Т. М. Специфіка реалізації концепту дощ у турецькій мовній картині світу. *Закарпатські філологічні студії*. 2020. Вип. 13. Т. 1. С. 143–155.
5. Шаглі Г. І. Фрагменти тюркської мовної картини світу. *Сходознавство*. 2008. №43 (22). С. 159–166.
6. *Büyük Sözlük. Türkçe – Rusça*. İstanbul : Multilingual, 1994. 950 s.
7. Demir Recep. Divan Şiirinde Kırmızı Renk. *Türkiyat Mecmuası*, C. 25/Bahar, 2015. S. 57–91.
8. Eyuboğlu İsmet Zeki. Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü. İstanbul, 2004. 409 s.
9. Genç Reşat (1997). Türk İnanışları ile Millî Geleneklerinde Renkler ve Sarı-Kırmızı-Yeşil. Erdem, ERDEM 27. SAYI, 1075-1110. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/erdem/issue/44394/549425>
10. Güncel Türkçe Sözlük, Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü.

Оксана Ковтун

кандидат філологічних наук, доцент,
докторант кафедри романо-германської філології та зарубіжної літератури
Донецький національний університет імені Василя Стуса (м. Вінниця)
o.kovtun.work@gmail.com

ІДЕЇ Л. А. ЛИСИЧЕНКО У СВІТЛІ ТЕОРІЇ ЛІНГВОАКСІОЛОГІЇ

Професор Л. А. Лисиченко — знаний в Україні мовознавець, авторка близько 200 наукових праць, що торкаються широкої лінгвістичної проблематики. «Загалом царина наукових зацікавлень Л. А. Лисиченко відбиває динаміку часу й світоглядних тенденцій доби. <...> Антропоцентричні підходи до вивчення мови зумовили продуктивність теорії мовної картини світу та мовної особистості, що знайшло реалізацію в монографічному дослідженні Л. А. Лисиченко «Лексико-семантичний вимір мовної картини світу» (Харків, 2009)» [Лінгвістична школа 2013, с. 6]. У світлі теорії мовної і концептуальної картини світу вчена розглянула й своєрідність моделювання прагматичних смислів, оцінних значень, систему конотацій, адже кожний «об'єкт дійсності можна оцінити за відповідними критеріями, розглянувши його як сукупність ознак, що оцінюються. З огляду на це оцінка виступає не тільки як пізнання, але і як те, що допомагає розрізнати властивості конкретного предмета або явища, що пізнається» [Космеда 2006, с. 306]. Іншими словами, мовна картина світу просякнута оцінкою.

Професор Л. А. Лисиченко розмірковує над природою «емоційно-експресивного забарвлення слова», актуалізуючи цей образний термін й наголошуючи, що окреслене прагматичне значення «зумовлене позамовними факторами» [Лисиченко 2006, с. 20]. Основні постулати концепції вченої щодо розуміння категорій оцінки й експресивності можна згрупувати й подати у вигляді системи таких тез:

(1) «у процесі пізнання людина не об'єктивістськи вивчає явища оточуючого світу, а визначає певні відношення між собою і явищем світу, оцінює його роль у своєму бутті: добре і зле, шкідливе і корисне, гарне і погане і т. ін.» [Лисиченко 2006, с. 20];

(2) «у багатьох словах експресивно-оцінний елемент може бути звичайно мало помітним, але сам він є потенційною базою для численних експресивних слововживань у загальнонародному та індивідуальному мовленні...» [Лисиченко 2006, с. 20];

(3) «експресивний елемент слова може виразно виступати при виникненні похідних значень слова» [Лисиченко 2006, с. 20];

4) «експресивний компонент лексичного значення може бути мотивованим, тобто ми виразно відчуваємо причини такої оцінки» [Лисиченко 2006, с. 21];

(5) однак «емоційне забарвлення може бути немотивованим або слабо мотивованим» [Лисиченко 2006, с. 21];

(6) «в основі емоційного компонента, як і в основі лексичного значення в цілому, лежать не всі ознаки даного явища, а тільки частина їх» [Лисиченко 2006, с. 21];

(7) «у художніх творах суперечність між сукупністю ознак явища і його емоційним забарвленням може стати основою художнього образу» [Лисиченко 2006, с. 21];

(8) у системі слів з експресивно-емоційним компонентом значення «слід окремо виділити слова, які називають почуття (*радість, сум, гордість, любов, ненависть*) або виражають оцінку явищ (*добрий, гарний, сердечний, гидкий, сердитий, радіти, веселитись, пишатись, печалитись* тощо). У таких словах емоції є суттю їх предметно-понятійної віднесеності, отже, в них логічний і експресивний компоненти збігаються. Тому <...> їх не можна вилучати із складу емоційної лексики, але й не можна зводити всю емоційну лексику до таких слів» [Лисиченко 2006, с. 21].

Теорія прагмалінгвістики й лінгвоаксіології на сьогодні має суттєвий розвиток: прагматичне значення розглядають як таке, що має природу, відмінну від значення семантичного. А в структурі ЛЗ виокремлюють денотативне, сигніфікативне і прагматичне значення, що характеризується можливим набором таких сем, як оцінна, емоційна, що завжди пов'язана з оцінкою (емоційно-оцінна), експресивна, асоціативна, стильова, стилістична з їхніми різновидами. Однак проблема виокремлення оцінних, емоційно-оцінних й експресивних (що не завжди виражають оцінку) сем як компонентів значення залишається актуальною. Оцінна сема може входити в денотативну чи сигніфікативну частину ЛЗ залежно від типу значення слова — лексико-граматичних сем, зокрема конкретності й абстрактності. Наприклад, лексема *стіл* в первинному значенні не містить оцінної семи, а лексема *правда* її містить у своєму первинному значенні (традиційна методика визначення — експертиза за відповідності лексичного значення вимірам оцінки: 'і це добре' чи 'і це погано') [Див. про це: Космеда 2000].

Розглядаючи проблему виокремлення типів лексичного значення Л. А. Лисиченко схарактеризували опозицію *об'єктивне* й *суб'єктивне* лексичне значення: (1) «для мови як засобу спілкування основним є об'єктивний зміст слова, який ґрунтується на понятті. Саме завдяки об'єктивному змістові лексичного значення всі носії мови однаково розуміють його» [Лисиченко 2006, с. 24] і (2) «суб'єктивні особливості значення пов'язані не з понятійним, а з предметним його компонентом. <...> Суб'єктивні особливості значення не є перешкодою для взаєморозуміння. У художній творчості вони можуть стати основою образної характеристики явища. <...> Але і для розуміння художнього образу, навіть переосмислення значення слова, необхідно, щоб індивідуальні, суб'єктивні елементи значення трималися на об'єктивній його основі, спільній для всіх мовців» [Лисиченко 2006, с. 24].

Як видається, теорія про типи суб'єктивного значення потребує подальшого вивчення, а постулати професора Л. А. Лисиченко щодо складної природи лексичного значення можна спроектувати на граматичне значення, що завжди супроводжує значення лексичне. Природа граматичного значення також складна. Граматичне значення при певних трансформаціях може мотивувати з'яву певного типу прагматичних значень, насамперед оцінних [Див.: Халіман 2019].

У світлі теорії лінгвоаксіології привабливим є й учення Л. А. Лисиченко про віддієслівні агентивні імена оцінки. Аналізуючи їх, учена звертає увагу на специфіку їх значення, зауважуючи, що їхня семантика «пов'язана з валентністю, але не залежить від категорії перехідності мотивуючого слова» [Лисиченко 2008, с. 46]. Відомо, що агентивні імена номінують тих, хто: (1) виконує певну дію, (2) характеризується як носій певних ознак чи властивостей. Називаючи предмет, агентивні оцінні іменники, одночасно характеризують людину за певними ознаками, її ставленням до суспільства, інших людей тощо. Вони називають особу, водночас оцінюючи її за відповідною властивістю, якістю, дією з огляду на відповідність / невідповідність певній нормі. Л. А. Лисиченко наголошувала, що «система значень іменників, утворених від дієслів, зумовлена семантикою і лексико-граматичними категоріями мотивуючого дієслова» [Лисиченко 2008, с. 5] й зумовлена не тільки змістом дієслівної основи, але й словотвірними афіксами [Лисиченко 2008, с. 35].

Л. А. Лисиченко переконана, що існує зв'язок між системою значень агентивного іменника, співвідносний з відповідним (мотивувальним) дієсловом, його категоріями, а тому «в системі іменників, співвідносних із дієсловом, обов'язково виявляються значення, пов'язані з прямим та супровідними при ньому об'єктами, інші ж типи об'єкта в системі значень іменника факультативні» [Лисиченко 2008, с. 37].

Л. А. Лисиченко наголошує, що спостерігається актуалізація застарілих похідних агентивних імен, які називають особу за властивістю: ці номінації, як доводить науковиця, раніше не мали негативного забарвлення, а інколи відображали й позитивний оцінний елемент. Повертаючись до вжитку, такі агентивні імена можуть вже набувати протилежного негативного оцінного значення, наприклад: *заробітчанин, найманець, наймит* — це 'ті, які працюють лише заради грошей, керуючись корисливими інтересами'. Простежуємо моделювання аксіологічної бінарності. Л. А. Лисиченко вважає, що «збереження або ж актуалізація застарілих слів в оцінному значенні досить поширене явище в українській мові» [Лисиченко 2008, с. 66]. Простежуємо моделювання аксіологічної бінарності.

Л. А. Лисиченко переконана, що «похідні лексико-семантичні відтінки в іменниках, мотивованих пасивними дієприкметниками та віддієслівними прикметниками, є об'єктними. Диференціація значень відбувається <...> за емоціональним компонентом значення (*недобиток, недоносок*)» [Лисиченко 2008, с. 70], носієм якого у подібних агентивних іменах є твірна основа, афікси додають негативну емоційно-експресивну та стилістичну забарвленість лексем.

На думку Л. А. Лисиченко, значна кількість агентивних імен, що «характеризують особу за зовнішніми рухами чи діями, мають похідні лексико-семантичні відтінки, що є назвами негативних внутрішніх властивостей людини (дзвонар, крутько)» [Лисиченко 2008, с. 72–73], та актуалізують негативне оцінне значення, порівн.: *дзвонар* — 1) ‘служитель, який дзвонить у церковні дзвони’; 2) перен., зневажл. ‘той, хто без потреби багато говорить; базіка, плетун’.

Очевидно, що теорію Л. А. Лисиченко щодо своєрідності природи лексичного і граматичного значення, а також значення об’єктивного і суб’єктивного, слід актуалізувати в сучасних порівняльно-зіставних лексико-семантичних і граматичних дослідженнях.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Лисиченко Л. А.* Лексико-семантична система української мови : [монографія]. Харків : Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, 2006. 150 с.
2. *Лисиченко Л. А.* Мовна картина світу: лексико-семантичний вимір : [монографія]. Харків: ВГ «Основа». 2008. 272 с.
3. *Лінгвістична школа* доктора філологічних наук, професора Л. А. Лисиченко / уклад. С. І. Дорошенко, О. О. Маленко; Харків. нац. пед ун-т імені Г. С. Сковороди. Харків : Монограф, 2013. 36 с.
4. *Космеда Т.* Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка. 2000. 350 с.
5. *Халіман О. В.* Граматика оцінки: морфологічні категорії української мови: моногр. / пер. слово, наук. ред проф. Т. Космеди. Харків : Майдан, 2019. 458 с.

Жанна Колоїз

доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української мови
Криворізький державний педагогічний університет
koloiz.zv@gmail.com

КВАНТИТАТИВНІ ФРАГМЕНТИ ПАРЕМІЙНОЇ КАРТИНИ СВІТУ

Знакові продукти природної мови, у яких виражається колективна свідомість, національний менталітет, культурно марковані одиниці, мовні репрезентації особливостей етнічної свідомості й культури і т. ін. неодноразово ставали об’єктом спеціальних лінгвістичних досліджень. У різний спосіб і крізь призму різних аспектів вітчизняні науковці оприявнювали інформацію щодо вербалізації кодів культури загалом і в ментальному просторі української культури зокрема, виявляли основні теми й мотиви, які формують культурний текст, здійснювали опис системи різнопланових одиниць культурного тексту й установлювали прагматичні особливості одиниць, що вирізняються

національно-культурним забарвленням, реконструювали й транслювали національно-мовні картини світу, світогляду, системи цінностей.

Важливими у цьому плані були і є праці відомої представниці Харківської філологічної школи, авторки наукових студій із лексико-семантичної структури української мови, лінгвопоетики й лінгвоконцептології — Лідії Андріївни Лисиченко, яка повсякчас утверджувала думку про першорядну роль мови у створенні національної культури й накопиченні культурних здобутків, убезпечувала своїх поціновувачів від деформації мовної картини світу, що, на її глибоке переконання, обов'язково призводить до девальвації духовних цінностей. Її праці на зразок «Формування мовної картини світу людини як засіб її духовного збагачення», «Мовна картина світу і стан мови», «Мовна картина світу та її рівні», «Лексико-семантичний вимір мовної картини світу» тощо зробили неоціненний внесок у розбудову вітчизняної теорії концептуальної і мовної картин світу, актуалізують загальнонаукові підходи щодо потрактування концептуальної картини світу, яка є підґрунтям мовної. Щоправда, «ККС більш універсальна і є спільною для народів із однаковим рівнем знань про світ», а мова «відображає досвід кожного народу і виявляє не тільки спільні знання, а й своєрідність бачення світу» [Лисиченко 2011, с. 96]. Відштовхуючись від засадничого твердження про антропологічний контекст розвою сучасної лінгвістичної парадигми, дослідниця постійно апелює до переходу від вивчення мови «в самій собі та для себе» до вивчення мови в тісному зв'язку з людиною та для людини, своєю науковою діяльністю пропагує необхідність дослідження мовної картини світу та її відображення засобами різних мовних рівнів, зокрема й паремійного.

Українська паремійна картина світу являє собою «документальну стрічку» тисячолітнього буття українського народу, віддзеркалює його морально-етичні цінності, стереотипи народної свідомості, універсальні й національні культурні смисли, категорії й установки життєвої філософії, уможливорює пробудження, мобілізацію й активізацію образної уяви [Колоїз 2014]. Реалії об'єктивної дійсності (предмети живої і неживої природи, їх атрибути, способи дії і т. ін.), трансльовані паремійною картиною світу, адресат не просто сприймає через матеріальну форму вираження, а інтерпретує їх під кутом емоційної оцінки. Цілком закономірно, що в полі зору зазвичай перебувають найвиразніше протиставлювані «одна одній назви предметів і не-предметів (ознак)» [Вихованець 2004, с. 44], де назви не-предметів передбачають як процесуальні (динамічні), так і непроцесуальні (статичні) ознаки.

Узагальнені назви субстанційних об'єктів, що є реальними предметами або сприймаються як такі в нашій свідомості, яка найлегше розрізняє саме ці матерії і чітко окреслює їх межі, мають найбільш безпосередній характер, утворюють поняттєвий центр номінативних одиниць, які в паремійній картині світу подекуди конкретизуються, доповнюються, увиразнюються, зокрема й квантитативними елементами. Інакше кажучи, трансльють квантитативні фрагменти мовної картини світу загалом і паремійного її рівня зокрема, наприклад: *Біда, коли один в обороні, а десять в стороні; Двома кінцями Божий піст: попові*

сало, мирянам руб'ячий хвіст; **Сім** бід на **один** обід: і хата стара, і жінка крива, і колесо зламалося; Прийде **сто** душ та візьме **сто** груш, то мало що останеться, а прийде **сто** душ, принесе **сто** груш, то буде мірка. З-поміж квантитативних «кадрів» паремійних сюжетів вирізняються ті, які містять так звані квантифікатори, дають кількісну (безпосередню чи опосередковану, точну чи невизначену) характеристику певних предметів (у широкому потрактуванні), демонструють універсалії життєвого досвіду в проекції національної логіки обчислення, проведення арифметичних операцій із різними числовими назвами.

Основним репрезентантом квантитативної семантики, безумовно, вважають слова, уналежнені до лексико-граматичного розряду, віддавна кваліфікованого як числівники, що, як відомо, є показниками абстрактної математичної кількості. Такі квантитативи здебільшого займають присубстантивну препозицію, утворюючи квантитативно-субстантивну структурно-семантичну єдність, що по-різному експонується в різних паремійних зразках. Дібраний фактичний матеріал дає змогу говорити принаймні про два основні різновиди квантитативних фрагментів паремійної картини світу: 1) узагальнено-реальні; 2) узагальнено-віртуальні. У першому разі кількісні показники об'єктивної дійсності є справжніми, закономірними, логічно вмотивованими (**Одним** пальцем і голки не вдержиш; Брехня стоїть на **одній** нозі, а правда стоїть на **двох**; Кінь на **чотирьох**, та й то спотикається); у другому — уявними, такими, що існують лише у свідомості людини, логічно не вмотивованими (**Сім** літ минуло, як музика грала, а він ще й тепер скаже; **Сім** хат з хлівами, а **дев'ять** душ з свинями; **Один** за **вісімнадцять**, а **другий** без **двох** **двадцять**).

За умови репрезентації узагальнено-віртуальних квантитативів характеризують предмети з погляду, так би мовити, несправжньої, незрозумілої, вигаданої кількості, не зовсім такої, якою її видають (пор.: **Сім** (**п'ять**, **десять**) літ минуло, як музика грала, а він ще й тепер скаже). Важко сказати, чому саме те чи те числове значення закодоване в подібних пареміях і яке з них є найархаїчнішим. Вочевидь, у процесі історичного розвитку відбулися певні структурно-семантичні модифікації, зумовлені конкретними мовленнєвими ситуаціями, що спричинило різні функційні варіації, зокрема й кількісного компонента: *Мужик у землю дивиться, а на **сім** (**десять**) сажень бачить; Пошануй худобу **один** раз, а вона тебе **десять** (**сто**) раз*. Такі квантитативи, з одного боку, мають статус означено-кількісних числівників, з іншого — оприявнюють нечітку, невиразну, точно не встановлену, тобто неозначену, кількість, яка не має видимих, очевидних меж, а відтак просто асоціюються з великою кількістю й легко декодуються через квантитатив іншого гатунку на зразок «багато».

Доволі часто в паремійні «кадри» потрапляють квантитативи, що ілюструють експліцитно-імпліцитні параметральні опозиції «один/ сім (десять)», які актуалізують певні арифметично-логічні дії: *Горе не **одне** йде, а за собою **сім** веде; Зійшлося **сім** бід на **один** обід; Біс біду перебуде, **одна** згине, **десять** буде; Злодієві **одна** дорога, а тобі **десять**; **Одна** сорока з плота, а **десять** на пліт; **Одна** голова, та **десять** язиків; **Одному** кара, **десятьом** страх; За **одного** винного **десять** невинних покутує*. Адресат зазвичай декодує відповідну інформацію за

полярною квантитативною шкалою «мало / багато», сприймає й усвідомлює кількісні показники в напрямку числового зростання, рідше — спадання. Деякі паремії демонструють квантитативи, об'єднані в певні ієрархічні структури: *Одна рада хороша, а дві ліпше; Дві баби — торг, а три баби — ярмарок; Де два, там рада, де три, там зрада; Один гість — радість, два — вага, три — тягар*. Такі структури загалом і квантитативи зокрема інтуїтивно зрозумілі будь-якому середньостатистичному носієві мови, що, маючи мовне чуття і спираючись на власний досвід, знання і т. ін., несвідомо вловлює істину, правильно уявляє й відтворює реальну дійсність, установлює не лише основне значення, але й додаткові смислові й стилістичні відтінки.

Паремійна картина світу, демонструючи водночас і здатність людини до логічних / нелогічних операцій з числами, транслює інформацію, пов'язану з давніми звичаями, традиціями, віруваннями, міфологією (*Нате й моїх п'ять, щоб було десять; Коштувало йому п'ять пальців і трохи страху; Свято – сім баб розп'ято; Не хвалися жінкою в сім день, а хвалися в сім літ*). Звідси, відповідно, узагальнено-віртуальні квантитативи мають передовсім символічний смисл, містично-сакральне наповнення [Войтович 2002, с. 582–587]. Подекуди їх використання зумовлене взаємодією різних фонетичних засобів, які забезпечують ритмічну організацію та/або римування: *У нашого старости три радости: корова здохла, хата згоріла, жінка вмерла; Ліпше свій гість, як чужих шість; Усім по сім, а мені вісім*.

Так, скажімо, використання квантитативів у крайньому зразкові, вочевидь, зумовлене використанням такого стилістичного прийому, як алітерація: ритмічна повторюваність приголосного [с] створює своєрідний акустичний акомпанемент, підвищує інтонаційну виразність. Окрім того, різні за значенням, але подібні за звучанням квантитативи *сім* і *вісім* забезпечують паремії ритмічну довершеність. У будь-якому разі квантитативні компоненти в структурі паремії не лише конкретизують інформацію про ту чи ту ситуацію об'єктивної дійсності, але й уможливають її адекватну інтерпретацію й оцінку.

Узагальнюючи, зауважимо: квантитативні фрагменти паремійної картини світу є доволі істотними, значущими, інформаційно навантаженими, але до кінця не пізнаними об'єктами наукового пошуку, потребують комплексного дослідження й системного аналізу. Декодуючи кількісні показники впорядкованої паремійної картини світу, можна пізнати прадавню історію числових назв, їх виникнення, продукування, значення, особливості функціонування і т. ін.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови. Київ : Пульсари, 2004. 400 с.
2. Войтович В. Українська міфологія. Київ : Либідь, 2002. 664 с.
3. Колоїз Ж. В., Малюга Н. М., Шарманова Н. М. Українська пареміологія : [навч. посібник]. Кривий Ріг : КПІ ДВНЗ «КНУ», 2014. 349 с.
4. Лисиченко Л. А. Ці невечерні глибини мови : [монографія]. Харків, 2011. 304 с.

Тетяна Космеда

професор (Україна), професор титулярний (Польща),
професор кафедри романо-германської філології
та зарубіжної літератури, доктор філологічних наук,
Донецький національний університет імені Василя Стуса (Вінниця)
tkosmeda@gmail.com

Л. А. ЛИСИЧЕНКО — БЛИСКУЧИЙ МЕМУАРИСТ

Vestigia jember adora (лат.)

(Завжди благоговій перед слідами минулого)

Народна мудрість

У сучасній вітчизняній гуманітарній науці актуалізовано цивілізаційно-культурологічний підхід до вивчення духовної сфери життя суспільства та окремої людини, тому й простежуємо зростання уваги дослідників до джерел особового походження, наприклад, мемуарної літератури як пам'ятки культури, зокрема й лінгвокультури певного суспільства, та презентації специфіки омовлення самосвідомості окремої людини, її самопрезентації.

У світлі зазначеного зацікавлення викликає моделювання авторської своєрідності персонального дискурсу Лідії Лисиченко — її спогадів «І на тім рушникові...» (2012) у фокусі теорії «Я-лінгвістики» з урахуванням типових й індивідуально-авторських ознак зазначеного виду дискурсу. Це важливо, оскільки в полі зору лінгвістики ХХІ ст. персональні тексти, або еґо-тексти вишуканих МО, дослідження яких дає змогу більш глибоко зрозуміти лінгвоперсону, її психотип, характер персонального мовного простору, своєрідність лінгвокреативності, манеру мовлення, комунікативні стратегії і тактики, ідіостиль та ідіолект, що виразно виявляються саме під час творення персональних документалізованих й одночасно інтимізованих текстів. Аналіз цих текстів дає змогу глибше осмислити поняття мовної особистості.

Еґо-текст, як і будь-який інший текст, — це складний згусток смислів, «текст у тексті», гібридний дискурс, оскільки в ньому поєднуються буденне, розмовне мовлення з професійним, художнім, публіцистичним, філософським та ін. Під час здійснення мовленнєвої діяльності *Еґо* виявляється в *апперцепції*, про що докладно писали ще наприкінці ХІХ ст. О. Потебня («Думка і мова») та І. Франко («Із секретів поетичної творчості») [див. про це: Космеда 2000], кваліфікуючи цей феномен як сприйняття, що існує на рівні свідомості й характеризує персональний рівень людського бачення довкілля, відображає залежність сприйняття від минулого досвіду й установок індивіда, від загальної психічної діяльності людини та її індивідуальних особливостей. У сучасній психології апперцепцію розуміють як процес, за допомогою якого новий досвід асимілюється і трансформується під впливом слідів минулого. Апперцепція, як відомо, трактується як наслідок життєвого досвіду індивідуума, який забезпечує

усвідомлене бачення довкілля, що залежить від світогляду, переконань, освіти, емоцій, установок кожної конкретної особистості та найбільш послідовно, вочевидь, виявляється саме в *его-текстах* — персональному мовленнєвому просторі, серед яких мемуари. Мемуари (спогади) — це, як відомо, «оповідь у вигляді записок від імені автора про реальні події минулого, учасником або очевидцем яких він був» [Гром'як, Ковалів 1997, с. 448].

Узагальнімо ознаки мемуарних текстів, на які вказують учені, зокрема це (1) авторський суб'єктивізм, (2) тенденційність викладу, (3) ретроспективність оповіді, (4) діалог з пам'яттю, з власним Его, (5) неможливість визначити ступінь достовірності джерел, на які посилається автор [див.: Словських 2006, с. 154–155], очевидно, слід додати й такі: (6) вияв певного ступеня документалізму й певна ідеалізація аналізованого часопростору, (7) широка вербалізація категорії інтимізації, (8) своєрідне омовлення індивідуальної мовної і когнітивної картин світу, інтерпретація слів та виразів епохи, сімейного дискурсу; (9) авторська інтертекстуальність (прецедентні імена, прецедентні висловлювання, прецедентні тексти); (10) вияв ідіолекту та ідіостилю мемуариста та ін.

Авторка передмови до мемуарів Лідії Лисиченко О. Маленко наголошує, що «життя людини — її власний міф, сюжет і пафос якого залежать від самого автора. Лідія Андріївна пише сценарій свого буття з оптимістичним переконанням у великій силі добра, любові, розуму, гідності й честі. І головне — прагне передати ці чесноти тим, хто поруч у житті й науці. Життя цієї Жінки, Людини, Ученого — частина великої епохи. Епохи, що була, є і завжди буде в пам'яті тих, хто створював свій час, віддаючи найкращі почуття, душевні сили, розум і працю служінню людині й суспільству, впорядковуючи світ гармонією власного буття» [Маленко 2012, с. 6]. У тексті розглядуваних мемуарів Л. Лисиченко зауважує, що її спогади *«пов'язані з певними подіями, одягнені в "мовну матерію"»* [Лисиченко 2012, с. 65]. Розмірковуючи про специфіку свого дискурсу, вона правдиво омовлює походження свого родоvodu й пишається ним, порівн.: ***Звертаюся до власних спогадів і до спогадів родичів не тому, що предки були надто видатні чи то титулами й званнями, чи то багатством, чи якимись вчинками (хоч були серед них і видатні в цьому, останньому, сенсі постаті, пам'ять про які закарбувалася серед земляків принаймні у власних назвах). Ні, я не буду шукати у своєму родоводі князів і гетьманів, як те модно в наші дні. Мої предки були хлібороби й воїни, майстри й інтелігенти, але ж і Рюрикові прабабушки не були князями, і в кожного короля, царя, еміра, каліфа і т. п. у коренів був або хлібороб, або скотар, або рибалка, або воїн. Важливо те, що всі вони були чесні й порядні люди, а це не дрібничка*** [Лисиченко 2012, с. 9]. Простежуємо історію України через призму її усвідомлення окремою людиною з народу.

Отже, Л. Лисиченко — знаний учений, родоначальник власної наукової школи, талановитий лектор, викладач вишу й вихователь молоді, визнаний організатор науки, високоморальна людина, блискучий мемуарист, вишукана мовна особистість, своєрідний вияв якої простежуємо не лише в наукових текстовому просторі вченої, її повсякденному фаховому й побутовому мовленні,

але й у мемуарах як персональному дискурсі, що сьогодні приваблює особливу увагу мовознавців і розробляється в межах Я-лінгвістики.

У дискурсі мемуарів Л. Лисиченко простежуємо прагнення зафіксувати свою участь в історичних подіях, презентувати власне місце та роль у суспільстві, що найповніше виявляється на схилі життя, коли виникає потреба в саморепрезентації, вербалізації фактів, затриманих у пам'яті, повчальних уроків, унікальних інтимних та приватних відомостей, що мають важливе значення для біоісторіографічних та персонологічних студій.

За змістом его-тексти Л. Лисиченко презентують широку й різнопланову тематику (громадянська війна, сільське післяреволюційне життя, голодомор, довоєнний період, вітчизняна війна й еміграція, повоєнний час — сталінський період, репресії, брежнєвський період, період незалежної України), що вирізняється ключовими словами й висловами вітчизняної історії, які й актуалізує авторка персонального тексту. Крім того, мемуаристка вербалізує власну когнітивну картину світу, демонструє фрагменти своєї МКС на тлі когнітивної й МКС певної епохи (XX ст. і початок XXI ст.), певного часопростору (переважно це Слобожанщина XX ст.). Мемуаристка не лише знайомить зі своїм життєписом, але й з мовною біографією та біографією психологічною — особливостями сприйняття довкілля, зокрема й мовного, його оцінювання, вияв відповідних рис характеру та вдачі. Простежуємо опис власного «Его», власного досвіду в контексті буття в певній культурі. Лінгвокультура розглядуваного періоду характеризується функціонуванням російсько-українського білінгвізму, що виразно простежується у XX столітті на Слобожанщині зокрема: показано, що в сімейному дискурсі Л. Лисиченко побутовали російська й українська мови.

Мемуари Л. Лисиченко — це спогади (1) представника інтелігенції, еліти української нації, (2) ученого-лінгвіста, професора, (3) людини дорослого віку, (4) мемуари мають автобіографічний характер (опис родоvodu, сімейної комунікації, традицій, особливостей спілкування з різним оточенням у всі періоди життя, що відбувалося в основному на території Слобожанщини), що демонструється на тлі подій описаної епохи, (5) характеризуються вкрапленнями філософських роздумів, ліричних (художніх) відступів; (6) події описуються за авторськими рефлексіями, асоціаціями, враженнями, апперцепцією, сенсорними відчуттями, не завжди за хронологією, дещо фрагментарно, увага фокусується на важливих подіях життя, що міцно ввійшли в пам'ять крізь призму часу (дитинство, юність, молодість, зрілість, старість), (7) вони частково документалізовані (фото документів, архівні сімейні фото), (8) призначені не лише одноким друзям і родині, близьким колегам, але й більш широкій аудиторії; (9) аксіологічність виявляється переважно в межах дихотомій *свій – чужий, привабливий – непривабливий, той, що викликає чи не викликає симпатії, співчуття*; (10) опис власного буття дещо суб'єктивний та ідеалізований, наскрізь інтимізований, що виявляється й у вербалізації емоцій автора відповідними лексико-фразеологічними (сімейні слова й вислови, прізвиська та ін.) та граматичними й стилістичними формами (компаративні конструкції, елатив та суперлатив, відповідні етикетні формули, своєрідна невербаліка); (11) виявлено характерні

рисидіюстїлію та ідіолекту мемуарїсткї (діалогїчність мовлення, його афорїстїчність, широка інтертекстуальність, вербалїзація гумору з укралпеннями іронїї, моделювання мовної гри, неологізмів, певних тропів і фігур та ін.); (12) розглянутий дискурс мемуарів є складним, оскїлки містить елементи науково-популярного дискурсу, публіцистичного, філософського, художнього, фольклорного (анекдоти, перекази), розмовного, що презентує багатовимірну систему мовленнєвих жанрів, як-от: опис, розповідь, роздуми, похвала, подяка, осуд, засудження, ущипливість та ін.

Перспективу дослідження вбачаємо в необхідності більш активного дослідження системи різновидів персонального дискурсу Л. Лисиченко (листи, есебувальщина та ін.) для моделювання цілісного портрету мемуарїсткї.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гром'як Р. Т., Ковалів Ю. І. та ін. Літературознавчий словник-довідник. Київ : ВЦ «Академія», 1997. 752 с.
2. Єловських У. О. Загальнотеоретичні питання вивчення мемуарів як історичного джерела: історїографія проблеми. *Спеціальні історичні дисциплїни: питання теорїї та практики*. 2006. №13. С. 152–161.
3. Космеда Т. Аксіологічні аспекти прагмалїнгвістїки: формування і розвиток категорїї оцїнки. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка. 2000. 350 с.
4. Лисиченко Л. А. І на тім рушникові... / вступ. ст. О. Маленко. Харків, 2012. 274 с.
5. Маленко О. Людина своєї епохи. Лисиченко Л. А. І на тім рушникові... / вступ. ст. О. Маленко. Харків, 2012. С. 5–6.

Юрїй Кохан

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
iu.kokhan1961@gmail.com

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ІДЕОЛОГІЧНИХ НАРАТИВІВ В УКРАЇНСЬКІЙ РАДЯНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ ДЛЯ ДІТЕЙ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ ВСЕВОЛОДА НЕСТАЙКА «ТОРЕАДОРИ З ВАСЮКІВКИ»)

Дитяча література була і є важливим складником українського літературного процесу. У багатьох представників класичної української літератури наявні твори, що написані для дітей чи про дітей і можуть бути уналежені до дитячої літератури: вірші й казки Олени Пчілки, оповідання «Грицева шкільна наука», «Малий Мирон» І. Франка, «Харитя», «Маленький грішник», «Ялинка» М. Кцюбинського, «Школяр» А. Тесленка та ін. Однак про власне дитячу літературу

і суто дитячих письменників зазначеного періоду говорити, очевидно, не випадає. Натомість у повоєнний час в українській літературі з'явилося і стало потужно розвиватися таке явище, як дитяча література. Зрозуміло, що радянська влада, проголосивши курс на побудову нового суспільства і створення нової спільноти — радянського народу, не могла залишити поза увагою такого засобу виховання молодого покоління, як література. Через дитячу книжку до юних громадян Радянського Союзу доносились (звісно, в адаптованій формі) основні постулати й наративи радянської ідеології.

Однак попри значний масив дитячих творів в українській літературі ступінь їхньої дослідженості мовознавцями нам видається недостатнім. У тім числі потребує значно більшої уваги і вербальне вираження ідеологічних настанов в українській дитячій літературі радянського часу. З огляду на сказане вважаємо актуальним дослідження мовних одиниць, що є вербальними маркерами часу, як складника дитячої радянської літератури щодо їхньої ролі в донесенні до юних читачів морально-ідейних настанов.

Серед українських дитячих письменників зазначеного періоду особливе місце посідає Всеволод Зіновійович Нестайко. Його називають класиком дитячої української літератури. Попри це наукових досліджень творчості автора майже немає. Серед мовознавчих праць можна назвати статтю Г. Атрошенко та І. Негрій «Поетика казок Всеволода Нестайка: мовностилістичний аспект» [Атрошенко, Негрій 2014] та розвідку О. Данилевської «Слова-свідки в дискурсі української дитячої книжки», де значна частина аналізованого фактажу взята з творів В. Нестайка [Данилевська 2012].

Донесення ідеологічних настанов до юного читача «Тореадорів з Васюківки» автор здійснює як за допомогою певних вербальних засобів, так і шляхом зображення ситуацій, у яких проявляються риси характеру чи норми поведінки, що слід було прищепити дітям. Найвиразніше ідеологічні настанови виявляються у словах чи словосполученнях-ідеологемах. «Під ідеологемою розуміють переважно назву якої-небудь ідеології, її частини чи взагалі будь-який елемент, пов'язаний з ідеологічною системою», — писав Р. Сердега [Сердега 2011, с. 99]. Ідеологеми, як твердить М. Варданян, «пронизують усю дитячу літературу, яка <...> розглядається як могутнє знаряддя комуністичного виховання покоління» [Варданян 2012, с. 131]. Загалом у «Тореадорах...» ужито не так багато власне ідеологем. Очевидно, це пов'язано з важкістю їхнього сприйняття дитиною, що зумовлено насамперед офіційно-публіцистичною сферою функціонування подібної лексики та фразеології. Як справедливо зазначала Л. Лисиченко, «письменник спрямовує свій твір до певного адресата, читача, тому й мова того, хто пише, має відповідати мовній компетенції того, хто буде читати» [Лисиченко 2004, с. 18].

Ужиті в «Тореадорах...» ідеологеми поділяються на дві групи: слова й словосполучення суспільно-політичного характеру на позначення реалій тодішнього радянського життя і мовні одиниці, що репрезентують реалії або минулого, «дожовтневого» життя, або сучасної на той момент «заокеанської» дійсності. Зрозуміло, що ці ідеологеми мають різну, власне, протилежну конотацію. Мовні

одиниці, що є маркерами радянського життя, у тексті набувають позитивного забарвлення. Реалії, названі цими словами, сприймаються героями книги як щось своє, рідне, позитивне і, відповідно, мають так же сприйматись і читачами. До таких ідеологем уналежнюємо слова *радянський, товариш* (офіційне, ідеологічно конотоване звертання), *піонери, комсомольці, соцзмагання*. Дітям і підліткам певної вікової групи прищеплювались відповідні моральні цінності й риси поведінки. Наприклад, виразниками таких цінностей були слова *піонер, комсомолец*, оскільки члени піонерських чи комсомольських організацій стереотипно сприймалися як носії певних рис — бадьорість, спортивність, успішність у навчанні: *дзвінка пісня; бадьорі піонерські голоси; веселий піонерський загін; мускулистий, засмаглий фізкультурник; круглий відмінник*.

На противагу ідеологемам, що позитивно конотують реалії радянського життя, ужито негативно конотовані мовні одиниці на позначення нерадянського, капіталістичного, а тому чужого й ворожого життя. У «Тореадорах...» для негативної оцінки людей і подій автор використовує слова і словосполучення *наймит, кріпак, фашисти, імперіалісти, шпигуни, палії війни*. Причому нерідко ці мовні одиниці використовуються в ситуаціях, далеких від подій «дореволюційного» життя, війни чи суспільно-політичних реалій західного життя, тобто виступають засобом загальної негативної оцінки. Напр.: *«нешасний пригнічений наймит»* (опис героя після проваленого іспиту); *«Так тільки фашисти роблять!»* (реакція на потовчені на баштані кавуни); *«– Якийсь фашист хотів позбутися, — сказав я»* (реакція на вкинуте до криниці цуценя).

Одним із тогочасних ідеологічних постулатів була постійно афішована радянською пропагандою дружба народів. Наратив про «дружбу братніх народів СРСР», насамперед, звісно ж, про дружбу зі «старшим братом» виразно простежується і в «Тореадорах...». Автор неодноразово акцентує на тому, що деякі позитивні герої твору є росіянами. Такими героями є сільський бібліотекар, винахідник-аматор Антон Фадейович (*«Він десь з-під Тамбова. «Руський человек»*), солдат-росіянин Іванов (*«весь якийсь ловкенький солдат із Рязані, на ім'я Митя Іванов»*). У позитивному ключі згадується міфічний *«руський мужик Артамонов, що велосипед видумав»*. Через ідеологеми в романі маніфестується і дружба з представниками інших народів СРСР. Приміром, ідеологічне кліше *дружба народів* використано для опису бучного весілля учительки-українки і офіцера-грузина, унаслідок чого створився інтернаціональний «осередок суспільства»: *«Це було не тільки весілля. Це було свято дружби народів»*.

До ідеологічно забарвленої лексики уналежнюємо також часто вживані в романі оніми. Неодноразово в тесті вжито урбаноніми — назви міських об'єктів, де відбуваються події твору. Це типові, традиційно-безликі назви, наявні в кожному населеному пункті: вулиці *Леніна, Свердлова, Січневого повстання, Червоноармійська, Орджонікідзе*, бульвар *Дружби народів, площі Калініна, Ленінського комсомолу* тощо. «Як правило, подібні назви формували центральний громадський простір кожного міста», — зазначає Г. Мацюк [Мацюк 2017, с. 73]. Уважаємо, що таке акцентування на локаціях з цими назвами, часте використання їх у мовленні героїв твору було свідомим і мало на меті формувати

в читача сприйняття їх як своїх, рідних, позитивних і, відповідно, формувати його ідентичність.

Ми торкнулись лише деяких проявів радянських ідеологічних наративів і, відповідно, функціонування окремих груп лексики і фразеології у тексті аналізованого твору як засобу впливу на молоде покоління. Ця тема потребує подальшого поглибленого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Атрошенко Г. І., Негрій І. І.* Поетика казок Всеволода Нестайка: мовностилістичний аспект. *Наукові записки ХНПУ ім. Г. С. Сковороди*. 2014. Вип. 3(79), частина друга. С. 3–11. URL: D:/Downloads/2669-5337-1-SM.pdf
2. *Варданян М. В.* Свій – Чужий в українській діаспорній літературі для дітей та юнацтва: національна концептосфера, імагологічні моделі : [монографія]. Кривий Ріг : Видавництво «Діонат», 2018. 406 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Vardanian_Maryna/Svii__Chuzhyi_v_ukrainskii_diaspornii_literaturi_dlia_ditei_ta_iunatstva_natsionalna_kontseptosfera.pdf?PHPSESSID=g0vv049016nq5h78jriec696a0
3. *Данилевська О. М.* Слова-свідки в дискурсі української дитячої книжки. *Наукові записки НУКМА. Філологічні науки (Мовознавство)*. 2012. Т.137. С.69–73. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/149238311.pdf>
4. *Лисиченко Л. А.* Письменник. – Читач. – Українська літературна мова. *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*. 2004. Вип. 10. С. 18–37. URL: D:/Downloads/apyl_2004_10_5.pdf
5. *Мацюк Г.* Лінгвістичний ландшафт України як взаємодія мови та ідеології: минуле і сьогодення. *Мова і суспільство*. 2017. Випуск 8. С. 71–82.
6. *Сердега Р. Л.* Семантичний аналіз ідеологем суспільно-політичної сфери (нацизм, націоналізм, расизм, фашизм, шовінізм). *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна: Філологія*. 2011. № 963. Вип. 62. С. 98–103.

Лариса Кравець

доктор філологічних наук, професор, професор кафедри філології
Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II
kravets.larysa@kmf.org.ua

ПРОБЛЕМА МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ В ПРАЦЯХ Л. ЛИСИЧЕНКО

Актуалізацію питань антропоцентричної лінгвістики часто пов'язують зі зміною наукових парадигм, що відбулася в науці наприкінці ХХ ст. Л. Лисиченко коригує цю думку й наголошує: «філологічна наука нового часу вже від кінця ХVIII ст. мала антропоцентричне спрямування, що виявлялося насамперед у працях з питань поетичної творчості і екстраполювалося на мовні явища» [Лисиченко 2009, с. 10]. Дослідниця підкреслює, що ідеї зв'язку мови з

історією народу, специфіки мовного вираження світогляду «були сформульовані й пропагувалися в наукових працях професорів Харківського університету» ще в першому десятилітті XIX ст. [Лисиченко 2009, с. 10]. Погляди В. Гумбольдта як «провісники антропоцентричного підходу до мови» знайшли розвиток у дослідженнях О. Потебні, науковий доробок якого став засадничим для українських лінгвістів у вивченні взаємодії мислення людини, її світогляду і мови. У науковій концепції харківського вченого Л. Лисиченко простежує ідеї, суголосні сучасним трактуванням концептуальної і мовної картин світу, концепту як ментального явища. На думку Л. Лисиченко, акцентована О. Потебнею функція мови як середньої ланки між світом речей і людиною пов'язана з концептуальною картиною світу, а суб'єктивний зміст слова, описаний ученим, корелює із концептом як ментальним явищем [Лисиченко 2009, с. 11].

Теза вченого про мову як проміжну (середню) ланку між світом і людиною, зауважена Л. Лисиченко, є одним із методологічних контрапунктів, що засвідчує розходження позицій представників різних напрямів у лінгвістиці. Неогумбольдтіанці Е. Сепір і Б. Ворф твердили, що мова відіграє особливу роль у процесі сприйняття людиною дійсності, а саме (1) мова зумовлює спосіб мислення народу, який нею говорить; (2) спосіб пізнання реального світу залежить від того, якою мовою мислять люди. Подібних поглядів дотримувався і Л. Вайсгербер, вважаючи, що в мові закладена сила, яка істотно впливає на свідомість її носія в усіх сферах духовної культури. Мову він розумів як первинну дійсність, а отже, людина пізнає не об'єктивну дійсність, а ту мову, носієм якої вона є. Л. Вайсгербер поділяв думку Е. Сепіра і Б. Ворфа про те, що людина завжди бачить світ крізь призму рідної мови, тому світ постає в її уяві таким, яким його дає змогу побачити мова. На думку цих вчених, люди, які говорять різними мовами, живуть у різних світах.

Істотно доповнили теорію лінгвістичної відносності її прихильники Д. Хаймс, Д. Олфорд, Дж. Керрол. Так, наприклад, Д. Хаймс увів ще один принцип функціональної відносності мов, згідно з яким між мовами існують відмінності в характері їх комунікативних функцій. Проте теорія лінгвістичної відносності зазнала і жорсткої критики за абсолютизацію впливу мови на мислення і пізнавальну діяльність людини, за нехтування ролі практичної діяльності людини тощо (Д. Додд, Г.В. Колшанський, Б.А. Серебренніков, Е. Холленштейн та ін.). Г.В. Колшанський, не диференціюючи наукове і донаукове пізнання, доводив, що мова — це не окрема сутність, яка стоїть між світом і мисленням: «мова виступає формою оволодіння світом, але не формою особливого світу. Ось чому не можна говорити окремо про мовну свідомість, окремо про мовний третій світ і окремо про мовну картину світу. Мова не є, відповідно, і особливим інструментом пізнання, як не є вона і деміургом свідомості» [Колшанський 2006, с. 25 – 26]. Картина світу, за Г. В. Колшанським, — це сукупність наукових знань про світ [Колшанський 2006, с. 21], а мовна картина світу — це «вторинне» існування об'єктивної картини світу [Колшанський 2006, с. 40].

На думку Л. Лисиченко, концептуальна картина світу пов'язана з усім континуумом знань людини про світ, а мовна картина світу є засобом експлікації

цих знань [Лисиченко 2009, с. 12]. Розвиваючи цю думку вченої, можна сказати, що концептуальна картина світу знаходить вираження не тільки в мові, а і в образотворчому мистецтві, ритуалах, етикеті тощо. У мові структури ментального плану перетворюються в значення — структури мовної свідомості, у яких зафіксоване загальнонаціональне бачення світу. Концептуальна картина світу складається з концептів як результатів відображення дійсності, а в основі мовної картини світу лежать значення, втілені в готову (фіксовану) форму, та значення, добуті із мовних форм і потім абстраговані на цій основі. Л. Лисиченко підкреслює, що «обидві ці картини світу є лише відображенням у взаємопов'язаних формах — формі пізнавальної діяльності і формі мови — вираження позамовної дійсності» [Лисиченко 2009, с. 12]. Мовна картина світу означає основні елементи концептуальної картини світу і пояснює засобами мови зміст концептуальної картини світу. Оскільки у творенні концептуальної картини світу беруть участь як вербальні, так і невербальні типи мислення, то вона багатша за мовну картину світу, це «багатомірне явище, в якому, як у кристалічній сітці, відбиваються і елементи світового універсуму, і зв'язки між цими елементами» [Лисиченко 2009, с. 13].

Значної теоретичної розбудови набуває в працях Л. Лисиченко ідея про динаміку концептуальної і мовної картин світу. Дослідниця неодноразово вказує, що концептуальна і мовна картини світу постійно взаємодіють. Роль зачинателя у цій взаємодії відіграє концептуальна картина світу, водночас сама вона змінюється і під впливом мовної картини світу, і тих знань, які людина одержує невербальним шляхом. Тобто концептуальна картина світу динамічна, вона зберігає набуту інформацію і водночас сприяє засвоєнню нової. За словами Л. Лисиченко, «концептуальна картина світу поширюється і поглиблюється у зв'язку з безперервністю процесу пізнання світу людиною. Відповідним чином реагує на ці зміни й мова, фіксуючи зміни в концептуальній картині світу і вносячи належні уточнення в мовну картину світу» [Лисиченко 2009, с. 30]. Сучасні спостереження свідчать, що динамічність концептуальної картини світу спричиняє різні перетворення мовних одиниць, у тому числі й появу в них концептуальних значень, які розширюють семантичне поле того чи того мовного знака. Унаслідок цих змін слово починає функціонувати як культурний концепт.

Л. Лисиченко наголошує: «Особливості мовної картини світу і її кореляція із концептуальною картиною світу наочно виявляються в лексичній системі: з одного боку, спостерігається прагнення мовної картини максимально точно виражати явища концептуальної картини світу в лінгвальних одиницях, а з другого, невідповідність і навіть недосяжність повного злиття двох картин світу: у мовній картині світу завжди виявляються семантичні лакуни, не заповнені мовними одиницями. Такі лакуни особливо помітні при зіставленні мовних картин світу різних мов, коли наочною стає своєрідність бачення світу» [Лисиченко 2009, с. 13].

Важливо зазначити в працях Л. Лисиченко вмотивовану вказівку на співвідносність поняття «мовна картина світу» тільки з однією конкретною

національною мовою, оскільки саме по собі воно є науковою абстракцією. Дослідниця слушно акцентує, що в національній мовній картині світу фіксується унікальний світогляд певної нації, сформований у процесі її історичного розвитку, але неоднаково властивий різним членам мовного колективу. Кожен мовець є носієм індивідуальної мовної картини світу, яка є своєрідною маніфестацією національної мовної картини світу [Лисиченко 2009, с. 48]. Кожна національна мовна картина світу містить велику кількість специфічних для певної культури понять, які й визначають її неповторність.

Евристично-методологічну цінність мають також міркування вченої щодо мовних картин світу різних стратів: «При зіставленні мовних картин світу різних стратів помітна, на перший погляд, парадоксальна ситуація: чим вищий ступінь унормованості, тим «бідніша» мовна картина. Ось через що мова носіїв української мови, для яких вона є не рідною, а навченою, є дуже правильною, але «дистильованою», без нюансів, якими володіє людина, що сприйняла мову з живомовного середовища» [Лисиченко 2009, с. 44]. Окреслена проблема як і вивчення окремих стратів української мови перебувають на периферії української лінгвістики, хоч їх дослідження має важливе теоретичне і практичне значення, як зауважує Л. Лисиченко [Лисиченко 2009, с. 44].

Отже, Л. Лисиченко характеризує мовну картина світу як інтерпретативне відображення навколишнього світу в мовних знаках, формах, категоріях, значеннях. Основою мовної картини світу, як впливає з праць вченої, є універсальні логічні категорії, національні особливості світобачення, світосприйняття і світорозуміння, а також закономірності національної мови. Відповідно до різних видів людської свідомості, дослідниця розрізняє наївну мовну картину світу, наукову мовну картину світу, мовну картину світу окремої нації, індивідуальну мовну картину світу тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гумбольдт В. фон. О различии строения человеческих языков и его влияния на духовное развитие человечества. Гумбольдт В. фон. *Избранные труды по языкознанию*. Москва : Прогресс, 1984. С. 37–297.
2. Колшанский Г. В. Объективная картина мира в познании и языке. Москва : КомКнига, 2006. 128 с.
3. Лисиченко Л. А. Лексико-семантичний вимір мовної картини світу : [монографія]. Харків : «Основа», 2009. 191 с.

Ігор Камінінкандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри англійської філологіїХарківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
igor_stone@ukr.net

РОЗВИТОК ТИПОЛОГІЧНОЇ СТРУКТУРИ ЗАПОЗИЧЕНИХ СЛІВ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Питанням вивчення типологічної структури лексичних одиниць в українській мові присвячено декілька праць Л. А. Лисиченко, серед яких «Лексикологія української мови. Семантична структура слова» (1977), «Лексико-семантична система української мови» (1997), «Багатозначність у лексико-семантичній системі: структурний, семантичний, когнітивний аспект» (2008). Такий дослідницький підхід уможливорює вивчення семантичних процесів у структурі запозичених лексичних одиниць.

Одним із типів змін семантичної структури запозичених лексичних одиниць є ускладнення. У процесі розвитку мови в деяких запозичених словах з'являються нові значення, які відсутні в слова-етимона з мови-джерела. Тобто відбувається ускладнення семантичної структури слова, яке полягає в тому, що слово з меншою кількістю значень або з одним значенням набуває в процесі розвитку нових додаткових лексико-семантичних варіантів. Основним шляхом виникнення нових значень у запозичених словах, як і в лексичній системі взагалі, є перенесення найменування, яке здійснюється за законами метафори і метонімії.

Залежно від того, яке із запозичених значень слова-етимона лежить в основі перенесення найменування, ми розрізняємо:

- ускладнення структури на базі значення, співвідносного із прямим номінативним значенням слова-етимона;
- ускладнення структури на базі значення, співвідносного із похідним значенням слова-етимона.

У разі ускладнення семантичної структури на базі значення, співвідносного із прямим номінативним значенням слова-етимона, можливі декілька типів щодо статусу прямого номінативного значення слова-етимона в сучасній семантичній структурі запозиченого слова в українській мові. Це значення може зберігати характер прямого номінативного, а нові значення, завдяки яким відбувається ускладнення, сприймаються як похідні від нього. Інший тип ускладнення структури слова на базі значення, співвідносного із прямим номінативним значенням слова-етимона, має ту відмінність, що це значення в сучасній семантичній структурі запозиченого слова в мові-реципієнті посідає підпорядковане місце, а власне українське значення, що утворилося від нього, є прямим номінативним.

Ускладнення може виникати й шляхом розвитку нового значення від ЛСВ, співвідносного з одним із похідних значень слова-етимона. У сучасній семантичній структурі запозиченого слова воно може відповідати прямому номінативному. У цьому разі можна говорити про розвиток нового значення від прямого номінативного, яке співвідносне з похідним слова-етимона.

Нове значення може виникати й від значення, яке співвідносне з одним із похідних слова-етимона і є похідним в семантичній структурі запозиченого слова в мові-реципієнті. У цьому разі ми говоримо про ускладнення структури на базі похідного значення, співвідносного із похідним слова-етимона. Такий тип ускладнення може виникати в словах, у семантичній структурі яких є декілька запозичених значень.

Коли семантична структура запозиченого слова ускладнюється завдяки декільком власне українським значенням, які утворюють елемент ланцюжкової структури, то одно з них може виникати на базі похідного, яке розвинулося вже в мові-реципієнті й не збігається з жодним значенням слова-етимона.

Таким чином, ми розглянули можливі типи ускладнення структури в запозичених словах. В основі нашої типології лежить: 1) співвідносність значення, що є в основі виникнення нових похідних у мові-реципієнті, з елементами семантичної структури слова-етимона; 2) статус цього значення в сучасній семантичній структурі запозиченого слова в українській мові. За нашими спостереженнями, у переважній кількості запозичень ускладнення структури відбувається на основі прямого номінативного значення, яке співвідносне з прямим номінативним слова-етимона. Можливі, але значно рідше, і такі випадки, коли вихідне значення співвідносне з похідним слова-етимона, але в сучасній структурі в мові-реципієнті є прямим номінативним.

Іншим важливим семантичним процесом у розвитку семантичної структури багатозначного слова є спрощення. Воно полягає в тому, що в процесі семантичного розвитку слово втрачає якісь значення, чим спрощує свою структуру. Цей процес досить поширений і в запозичених словах, які вступають в лексико-семантичну систему української мови не з усіма своїми значеннями, а з одним чи кількома. Внаслідок спрощення полісемантичне слово-етимон при запозиченні втрачає частину значень. Аналіз матеріалу дає підстави розрізнити декілька видів спрощення семантичної структури при запозиченні:

- спрощення на базі прямого номінативного значення. У цьому разі запозичують тільки пряме номінативне значення полісемантичного слова-етимона, тобто багатозначність у мові-джерелі спрощується до однозначності (моносемії) в українській мові;
- спрощення на базі прямого номінативного і похідного або декількох похідних;
- спрощення на базі похідного або декількох похідних значень слова-етимона.

Значення полісемантичного слова-етимона в мові-джерелі і значення запозиченого слова в мові-реципієнті утворюють певну семантичну структуру, якій

властива біль-менш стала ієрархія, у межах якої виділяють пряме номінативне і похідні значення. Коли полісемантичне слово запозичують не в одному конкретному значенні, а в мову-реципієнт входять декілька його ЛСВ або навіть вся семантична структура, ієрархія значень семантичної структури в мові-джерелі не завжди збігається з ієрархією значень семантичної структури в мові, що приймає й адаптує це слово.

Розбіжність ієрархії значень у семантичній структурі запозиченого слова і слова-етимона є наслідком відсутності мотивованості запозичених значень, втрати їх внутрішньої форми, що перешкоджає встановленню похідного зв'язку, а також втратою зв'язку в результаті запозичення окремих значень не одночасно, а з певним інтервалом часу. Переінтеграція ЛСВ в полісемантичній запозиченій лексемі не завжди відбувається в системі запозичених одиниць. Вона може бути і наслідком ускладнення семантичної структури слова значеннями, що виникли в мові-реципієнті. При цьому значення порівняно нове може висунутися на позицію прямого номінативного, а етимологічне, запозичене пересунутися на другий чи й третій план.

Ієрархія значень у мові-джерелі і в мові-реципієнті не збігається ще й через те, що запозичені слова розвивають нові, не властиві слову-етимону значення, які, ускладнюючи структуру запозиченого слова, можуть змінювати пряме номінативне значення. Таким чином, сучасне відчуття зв'язку між значеннями в запозичених словах не можна переносити на його минуле або на зв'язок значень у відповідному слові-етимоні в мові-джерелі.

Співвідношення між різними значеннями слова в сучасній мові само по собі не може свідчити про історичний розвиток семантики слова, а перерозподіл значень у слові, зміна в їх співвідношенні, навпаки, ще раз підтверджує той факт, що сукупність значень слова завжди характеризується певною організацією.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лисиченко Л. А. Лексикологія сучасної української мови. Семантична структура слова : [монографія]. Харків : Харк. ун-т, 1977. 114 с.
2. Лисиченко Л. А. Лексико-семантична система української мови : [монографія]. Харків : Харківський держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди, 1997. 131 с.
3. Лисиченко Л. А. Багатозначність у лексико-семантичній системі: структурний, семантичний, когнітивний аспекти : [монографія]. Харків : «Основа», 2008. 270 с.

Алла Лучик

доктор філологічних наук,
професор кафедри загального і слов'янського мовознавства
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
allal@meta.ua

КОНЦЕПЦІЯ ПОБУДОВИ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ В ПРАЦЯХ Л. А. ЛИСИЧЕНКО ЯК НАУКОВЕ ПІДГРУНТЯ ДЛЯ ВІТЧИЗНЯНИХ ЛІНГВОКОГНІТИВНИХ СТУДІЙ

Останні десятиліття XX й початок XXI століть знаменувалися активізацією пошукової діяльності в галузі когнітивної лінгвістики. Багато відомих учених відстоювали думку про необхідність певного переходу під «парасольку» когнітивістики, наприклад, таких наукових галузей, як теорія пізнання, психологія, штучний інтелект, нейрофізіологія, лінгвістика. Зазначене розмаїття дисциплін, об'єднаних ідеєю пізнання внутрішньої організації розуму, деякою мірою підпорядковувало їх когнітивістиці, відсуваючи власні об'єкти дослідження або традиційні шляхи їх пізнання на задній план. Нова система поглядів, зокрема й на мову, усе частіше іменувалася революційною. У лінгвістиці міцнішали думки про нову науку про мову й неважливість традиційних її обстежень, при цьому часом навіть забували, що саме мова може слугувати прототипом для досліджень когніції.

Наслідком новітніх підходів до розуміння мови стало створення в межах когнітивної лінгвістики кількох лінгвістичних шкіл в Україні: черкаської, запорізької, херсонської та ін. Поринувши в царину когнітології, предметом дослідження якої є когніція, тобто взаємодія систем сприйняття, представлення й продукування інформації в слові, представники цієї сфери, через відсутність власної теорії й концепції дослідження, мусили визначатися, у якому напрямі розвиваються вітчизняні дослідження — чи то шляхом класичного американського когнітивізму, чи то за принципом російських структурно-семантичних пошуків. Важливим виявилось і те, на яких позиціях вони перебувають щодо таких засадничих понять, як сутність мови, її взаємодія з дійсністю, мисленням, свідомістю, логікою, мовленням, чи керуються вони у своїх пошуках теорією «лінгвальної відносності», чи заперечують її, адже, з погляду О. Т. Кривоносова, «когнітивно-комунікативна лінгвістика» — це повернення до старої як світ проблеми «взаємовідношення мислення й мови» [Кривоносов 2006, с. 146].

Сьогодні у вітчизняному мовознавстві, на нашу думку, лише представники Харківської лінгвістичної школи, завдяки конструкторові дослідницької проблематики Лідії Андріївни Лисиченко, торують власний шлях наукових пошуків у галузі когнітивної лінгвістики. Якщо заглибитися в міркування Л. А. Лисиченко щодо наукової діяльності в антропоцентричній парадигмі, стає очевидним, що дослідниця передовсім розвивала погляди свого видатного земляка О. О. Потебні, який насправді був передвісником когнітивної лінгвістики й пра-

ці якого вчена надзвичайно цінувала. «Одним із видатних філологів, — зазначала Л. А. Лисиченко, — що надавали великої ваги проблемам взаємодії мислення людини, її світогляду і мови, був, як відомо, О. О. Потебня» [Лисиченко 2009, с. 11].

Плинність лінгвістичної традиції в працях Л. А. Лисиченко спостерігаємо під час її витлумачення термінології когнітивної лінгвістики в співвіднесенні з мовними фактами, встановленими й описаними видатним О. О. Потебнею. Як відомо, надаючи характеристику внутрішньої організації слова, О. О. Потебня виокремив у ньому два змісти — об'єктивний і суб'єктивний. Л. А. Лисиченко узгодила ці спостереження вченого із сучасною науковою термінологією, довівши, що об'єктивний зміст у слові співвідноситься з лексичним значенням і його поняттєвою основою, а суб'єктивний — із концептом [Лисиченко 2009, с. 11]. Запропонувавши визначення дискусійному терміну *концепт*, дослідниця також виходила із положень О. О. Потебні, наголосивши, що в його працях «фактично дається визначення концепту в сучасному розумінні» [Лисиченко 2009, с. 22]. На противагу поширеним поглядам про конструювання концептів за встановленими синоптичними схемами Л. А. Лисиченко, наслідуючи традиції українських мовознавців, переконувала, що значення концепту «передається в мові не окремим словом, а лексико-семантичним мікрополем мовних елементів» [Лисиченко 2009, с. 22, 23]. Із цього випливає, що конструюванню концепту має передувати будування лексико-семантичного поля, на чому свого часу наголошували й ми [див. Лучик 2009], однак, на жаль, наші спостереження були не зовсім однозначно сприйняті мовознавчою спільнотою.

У своїй концепції побудови мовної картини світу Л. А. Лисиченко послугувалася й іншими новітніми на той час для мовознавства термінами, трансформуючи їх у традиційно лінгвістичний вимір. Так, міжгалузеву номінацію *фрейм*, дефініцію якої пропонували лідери когнітивістики з опертям на факти позамовної дійсності, порівнюючи фрейми з модулями технічного пристрою, з рамкою кіно тощо, Л. А. Лисиченко пояснювала абсолютно лінгвістичними категоріями: *фрейм* — це елемент концепту, якому в семантичній структурі лексичного значення відповідають семи. Можна припустити, що проникнення в традиційне мовознавство масиву термінів із когнітивістики не викликало в науковиці вагомих заперечень, а лише спонукало її до конструювання алгоритму внутрішньої організації цих одиниць крізь призму власне лінгвістичної проблематики.

Розуміючи під *мовною картиною світу* «характер відображення в мові концептуальної картини світу і мовні засоби вираження знань про неї» [Лисиченко 2009, с. 14], Л. А. Лисиченко тим самим, з одного боку, встановлювала співвідношення між мовною й когнітивною картинами світу, а з іншого — визначала предмет дослідження мовної картини, яким, на її думку, мають бути знакові одиниці — морфеми, слова, стійкі сполучення слів. Важливою у цьому аспекті є й акцентуація на запереченні нехтування обстежень матеріальної форми знаків, без якої вони не можуть існувати.

Глибоке занурення лінгвістичної думки на помежів'ї XX–XXI століть у проблематику власне когнітивістики викликало справедливе занепокоєння в мовознавчих колах, коли навіть доводилося нагадувати, що об'єктом мовознавства усе ж є мова [див. Лучик 2011]. Проте вже й на той час Л. А. Лисиченко пропонувала такі шляхи опрацювання мовного матеріалу крізь призму антропоцентричної парадигми, які б не відсували власний об'єкт дослідження на периферію мовних пошуків. Так, визнаючи, що в мовній картині світу функціонують різні категорії психічного й логічного порядку, дослідниця наполягала, що ототожнювати їх не можна, оскільки вони пов'язані з різними картинами світу. Мовній картині світу притаманні логічні категорії, що відбиваються в мовних одиницях [Лисиченко 2009, с. 20]. Із цього випливає, що конструювання мовної картини світу має здійснюватися через пізнання мовних одиниць та їхніх зв'язків.

Збереження традиційних поглядів щодо обстеження мови як об'єкта мовознавства й творче опрацювання новітніх надбань сучасних галузей лінгвістики — властивість усієї наукової спадщини, що її залишила Л. А. Лисиченко своїм вдячним послідовникам, які сьогодні активно розвивають і добросовісно популяризують ідеї свого Вчителя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кривоносов А. Т. Мышление, язык и крушение мифов о «лингвистической относительности», «языковой картине мира» и «марксистско-ленинском языкознании» (Подступы к сущности языка). Москва ; Нью-Йорк : ЧеРо, 2006. 821 с.
2. Лисиченко Л. А. Лексико-семантичний вимір мовної картини світу : [монографія]. Харків : Вид. група «Основа», 2009. 191 с.
3. Лучик А. А. Компонентний аналіз у зіставних дослідженнях лексичних одиниць. Сучасні дослідження з іноземної мови : зб. наук. праць. Вип. 7. Ужгород : ТОВ «Папірус-Ф», 2009. С. 258–262.
4. Лучик А. А. Про плинність лінгвістичної традиції. *Магістеріум. Мовознавчі студії*. Вип. 37. Київ : ВПЦ НаУКМА, 2011. С. 45–49.

Олена Маленко

доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри українознавства і лінгводидактики
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
malenalingva@gmail.com

«МОВНА ПОВЕДІНКА» СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ЗМІ: ЕЛІТАРНІСТЬ VS МАСОВІСТЬ

Питання мовного стану, мовної ситуації, мовної політики й мовної екології постають у науковому доробку професора Л. А. Лисиченко як важливі проблеми ментального, духовного й суспільного значення. На думку мовознавиці, мова, ментальність і духовність перебувають у прямій залежності: «усякі зміни ментальності ведуть до змін мовної картини світу, а зміни в мові закономірно викликають адекватні зміни в менталітеті» [Лисиченко 2011, с. 90]. Ідеться про менталітет у широкому його значенні, як «сукупність соціально-психологічних настанов, автоматизмів та навичок свідомості, які формують способи бачення світу й уявлення людей, що належать до тої або тієї культурної спільноти» [Галушко]. Мова є важливим інструментом формування свідомості — індивідуальної і колективної, тобто суспільної, у якій віддзеркалюються синхронні процеси, пов'язані із зовнішнім і внутрішнім буттям соціуму: ідеологією, політикою, наукою, технологіями, освітою, культурою. Залежно від векторів руху суспільства та його ціннісних пріоритетів формується лінгвосвідомість спільноти та націомовна картина світу з її визначальними маркерами доби.

Оскільки мова — явище динамічне й конвенційне, то всі суспільні трансформації (зміни, тенденції, впливи, виклики) відбиваються на її стані, на функціонуванні різнорівневих мовних ресурсів, тобто на характерові колективної картини світу, зокрема на її лексико-семантичному складникові. Особливого впливу зовнішніх чинників мова зазнає в умовах кризових станів суспільства, до яких традиційно уналежнюють процеси глобалізації, а зараз це й події російсько-української війни, яка вже стала загальною для людства проблемою. Інформаційним інструментом ознайомлення світової спільноти з перебігом цієї війни є національні масмедіа.

В Україні офіційним медійним джерелом інформування про війну є телевізійний марафон «Єдині новини», який почав трансляцію 24 лютого 2022 року. Призначення цього медійного проекту як новинного жару — ознайомлювати українське суспільство з фактами, подіями, героями війни, коментувати це із залученням впливових осіб та експертів, ініціюючи дискусію як засіб долання наявних суперечностей.

Власне, це традиційний функціонал звичайних телевізійних новин, ціловою аудиторією яких є масовий споживач широкого кола — глядачі різних соціальних статусів і груп, вікових та освітніх цензів. Окрім суто інформативної функції, телевізійні новини є засобом формування колективної (масової)

свідомості під потрібним суспільству чи владі радикалом — ідеологічним або ціннісним. Відповідно до цих прагматичних цілей новини як складник мас-медіа характеризуються орієнтованістю на масового адресата й когнітивно-рецептивною співвіднесеністю з його лінгвосвідомістю, що реалізується за допомогою удоступненого для масового адресата мовностилістичного ресурсу. Тобто мова телевізійних новин має бути зрозумілою масовому реципієнту на поняттєвому рівні (лексико-семантична об'єктивація), на граматичному (синтаксичне моделювання), на емоційному та оцінному (емоціогенні та аксіогенні засоби стилістики).

Така мовна стратегія (разом з іншими прагматичними інструментами ЗМІ) забезпечує маніпулятивний вплив на споживача новин, спрямовуючи його установки на бажане для суспільства / влади сприймання дійсності в її стереотипах, оцінках, цінностях, провокуючи потрібні моделі його поведінки. Чим доступніша формально-змістова організація телевізійних новин (вербальний рівень), чим наснажливіша їхня емоційна конотація, тим ширшою для маніпуляцій буде цільова аудиторія масового споживача (у цьому разі масовість досягається завдяки реципієнтам із невисоким освітнім цензом та IQ). І можна говорити про досягнення прагматичних цілей — сформована для потреб системи (зазвичай тоталітарної, імперської) масова свідомість, не готова до аналітичних і критичних рефлексій та оцінок (бо це вихід із зони комфорту), і відповідно, до протистояння. Тобто створена ЗМІ медіареальність стає зручною, приємною й бажаною для споживачів (про таке конструювання реальності-симулякру за чіткими лекалами писав Г. Г. Почепцов, аналізуючи цивілізаційний синдром постправди [Почепцов]). Це унаочнено сьогодні результатами медійної російської пропаганди й сугестії на колективного (вся територія росії) споживача телевізійних новин, якого можна вважати повністю зомбованим, із втратою таких важливих когнітивних операцій, як рефлексія, аналіз, синтез.

Іншу ситуацію, тобто «мовну поведінку» ЗМІ, спостерігаємо в лінгвокомунікативних стратегіях українських «Єдиних новин», дискурсивною інтенцією яких стало ускладнення мовностилістичного, зокрема лексико-семантичного, ресурсу науковими термінами, запозиченнями-англізмами, нелогізмами. Ця стратегія послідовна в текстах ведучих, репортажах журналістів, коментарях та інтерв'ю політиків, експертів, запрошених до студії гостей. Прокоментуємо деякі телеконтексти щодо вживання в них надто книжних або новітніх слів, які, на нашу думку, утруднюють смислове декодування змісту повідомлень.

Найчастотнішим у мові «Єдиних новин» є термін наратив, який у гуманітаристиці має досить широку й невизначену семантику. Наведемо лише декілька визначень наративу різними науковцями: а) наратив — це «репрезентація (як результат і процес, об'єкт і акт, структура чи структурування) однієї чи більше дійсних або вигаданих подій, поданих одним, двома чи кількома (більш чи менш проявленими) нараторами одному, двом чи кільком (більш чи менш проявленим) нарататорам» [Prince 2003, p. 56]; б) наратив — це «об'єкт та акт повідомлення про справжні чи фіктивні події, здійснюваний одним (кількома) наратором, адресоване одному (кільком) нарататорам. <...> особливе утворення

події в тексті як акту концептуального бачення людини <...>» [Гром'як 2006, с. 476]; в) «нарратив є складним феноменом реальності, що має актуальне сучасне звучання, постає як значущий фактор суспільного життя, що викликає неослабний науковий інтерес і виробляє сенси» [Дьяковська 2017, с. 71]. Ряд дефініцій нарративу можна продовжувати, але при всіх індивідуальних потрактуваннях цього терміна науковці актуалізують у його семантиці дві смислові домінанти: «по-перше, нарратив — це репрезентація; а по-друге, предмет цієї репрезентації демонструє певний ряд властивостей, а саме — часові й причинові» [Сінна 2022].

У якому зі значень використано цей термін у мові «Єдиних новин», можна реконструювати за контекстом: *сьогоднішні **нарративи** війни; нарративи Білого Дому; **нарративи** рашистської пропаганди; **нарративи** кремля; європейські (американські) **нарративи** збройної взаємодії; **нарративи** живуть іншими правилами, ніж пам'ятники; **нарратив** Джо Байдена засвідчив його бажання стабільно підтримувати Україну та ін.* Але ця семантична реконструкція відбувається за умови, якщо людина знайома із цим словом або за контекстом може змоделювати його смисл.

Продуктивними є філологічні терміни *парадигма й дискурс (парадигма війна, парадигма домовленостей, парадигма перемоги; суперечливий дискурс, дискурс про блекаут, політичні дискурси)*; видається, у деяких контекстах є значеннева некоректність щодо вживання цих термінів, хоча вони теж широкої семантики: ***парадигма** російського газу завершилася; ці події викликали жвавий емоційний **дискурс** (можливо, дискусію?).*

Рясніє мова телевізійного марафону книжним, професійним, науковим слововживанням (почасти складним для свідомості звичайного реципієнта): *не впали в паніку та **фрустрацію**, а **відрефлексували** свій біль у мистецтві; реалізація тих **фреймів**, які ми переживаємо в газовому сценарії; митці **артикулюють** потрібні для України **меседжі**; чи хто купиться на такий **симулякр**, як путін на Донбасі?; **бенефіціар** цієї кривавої війни — путін; Україна може стати **турбулентною** базою для багатьох подій; у нашій точці **біфуркації** події розгортаються стрімко; розкажіть про оборонний **кластер** і як він буде реалізований; ця **нуклеарна** істерика може тривати довго; я проти використання **суперлативів** на позначення цих характеристик; наш бізнес, навіть **редукований**, піднімається на ноги; наші герої — справжні **геймченджери**; для студентів Івано-Франківська організували **коворкінг**.*

Очевидним є тяжіння до іншомовної лексики, хоча в українській мові для певних понять є відповідники: *фрустрація — тривожність; біфуркація — розгалуження, роздвоєння; нуклеарний — ядерний; бенефіціар — одержувач грошей; суперлатив — найвищий ступінь порівняння; редукований — скорочений.* Або використання англізмів, що створюють так звану надлишкову синонімію: *шелтер (прихисток): сьогодні у Львові відкрили **шелтер**; лонгрид (ситуативний синонім матеріал): у цьому **лонгриді** пояснюємо, як потрібно діяти <...>; праймер (зручний час): дрони шукають **праймер**; флікер (світловідбивач): прохання до перехожих: використовуйте **флікери**.*

Є використання метафоричних моделей, наприклад, зі словом *трек*: *Україна — це один трек, росія — інший; у кожного свій трек у цій війні; зі словом кейс: цей кейс ще не вичерпаний; цей кейс обговорювали дуже детально; над цими кейсами працюють у нас і в Європі.*

Постає питання: на що спрямована така ускладнена «мовна поведінка» ЗМІ, що загалом не бажано для масової телевізійної комунікації? Можливо, на дистанціювання вербального контенту українських новин від російського новинного ресурсу на рівні опозиції «складне, інтелектуалізоване (наше) — примітивне (вороже)»? Свого часу Л. А. Лисиченко зазначила: «вводячи нові лексичні й семантичні стандарти «мовної поведінки», ми культивуємо нові стандарти й поведінки людської» [Лисиченко 2011, с. 94]. Вочевидь, дискурсивно-прагматичний курс «Єдиних новин» спрямований на формування нового українського масового споживача — елітарного, інтелектуального, освіченого, обізнаного з новим лексиконом (новий лінгвоменталітет) на протигагу зомбованому й обмеженому егалітарному російському.

Тож хто цільова аудиторія «Єдиних новин»? Чи можемо говорити про її комунікативно-рецептивну однорідність? Чому редакторська політика цього марафону, який дивляться багато українців, узяла курс на обтяження всіх контекстів словами, які не завжди знайомі широкому (і не тільки широкому) глядацькому загалу? Подекуди це гальмує або й припиняє процеси сприймання інформації, унеможливорює її обробку й тим паче переробку, тобто продукування власних, зокрема й оцінювальних, суджень реципієнтів про повідомлювані події та факти, провокує когнітивний дисонанс. Як результат — може не відбутися очікуваний ефект впливу на адресата й формування масової свідомості. І чи не загрожує сучасній українській мові таке засилля в ЗМІ англізмів? Багато європейських мов, потерпаючи від невиправданої експансії запозичень, уже намагаються протистояти цьому на рівні державної мовної політики. Тож питання мовного впорядкування українських ЗМІ потребує осмислення.

Сьогодні ми говоримо про важливість збереження оригінальності нашої мови й формування українськоцентричного лінгвоменталітету, вербальним патерном якого має бути літературна українська мова з її потужним потенціалом мовно-виражальних засобів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Галушко К. Ю. Ментальність, менталітет. *Енциклопедія історії України*: Т. 6: Ла-Мі / НАН України. Інститут історії України. Київ : В-во «Наукова думка», 2009. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Mentalnist> /
2. Гром'як Р. Літературознавчий словник-довідник. Київ : ВЦ «Академія», 2006. 752 с.
3. Дьяковська Г. Наратив як складова дискурсивної реальності. *СХІД*. 2017. № 5 (151). С. 70–73. URL: <https://cutt.ly/kKRr4Hh>
4. Лисиченко Л. А. Ці невичерпні глибини мови : [монографія]. Харків, 2011. 304 с.
5. Почепцов Г. Г. Постправда как новый виток развития цивилизации. URL: <https://ms.detector.media/mediaanalitika/post/22902/2019-05-19-postpravda-kak-novyy-vytok-razvytyya-tsyvylizatsyy/>

6. Сінна Л. Поліаспектність наукового омилення терміна наратив у гуманітарній парадигмі. *Матеріали II Міжнародної славістичної конференції, присвяченої пам'яті святих Кирила і Мефодія* / за заг. ред. О. О. Маленко. Харків – Шумен : ХНПУ; ХІФТ, 2022. С. 145–150.
7. Шевченко Л. І., Сизонов Д. Ю. Слова та фразеологізми в українських масмедіа : [словник]. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2022. Ч. 5. 359 с.
8. Prince G. Dictionary of Narratology /Gerald Prince. University of Nebraska Press: Lincoln and London, 2003. 126 p. URL: <https://cutt.ly/9KRrbDp>

Наталія Міняйло

доктор філософії з філології,
викладач кафедри іноземних мов та міжкультурної комунікації
Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця
nvminyaylo@gmail.com

МАРИНІСТИЧНА МЕТАФОРА КОХАННЯ В УКРАЇНСЬКОМОВНОМУ ПРОЗОВОМУ ДИСКУРСІ

Для становлення лінгвістики тексту як галузі мовознавства основоположну роль відіграли праці Олександра Опанасовича Потебні, а в подальшому (серед інших відомих імен) праці ще одного харківського вченого — Леоніда Арсенійовича Булаховського [Лінгвістика тексту 2016]. Продовжуючи й усебічно розвиваючи лінгвістичні традиції Харківської філологічної школи, професор Лідія Андріївна Лисиченко в пошуках «глибшого змісту слова» в художньому тексті так само закликала досліджувати «мовні особливості у зв'язках із психічною основою» письменника, оскільки його мовлення — «це цілий світ, у якому єднаються думка, почуття, мова, реальність (об'єктивна чи уявна), музика та ін.» [Лисиченко 2011, с. 171].

Одним зі сенсовірних складників індивідуально-психологічного «світу», безперечно, є найсвітліше людське почуття — кохання. У запропонованій розвідці ми поставили за мету простежити особливості вербалізації (омовлення) почуття кохання в українськомовних оригінальних і перекладних мариністичних текстах, оскільки море — це завжди натхнення, і біля моря майже кожен стає «художником».

Мариністичні розгорнуті метафори й порівняння майстрів художнього слова занурюють у неповторний, безмежний світ стосунків чоловіка і жінки. Серед основ письменницьких аналогій — чуттєве осягнення природних явищ, як, наприклад, температури й густоти морської води під дією іншого атмосферного явища (так, потрактування науковим стилем звучить дещо дивно — Н. М.) у фрагменті роману Станіслава Стеценка «Чорна акула в червоній воді» (1999 р.):

Ми стояли поряд. Вона взяла мене за руку і подивилася прямо в очі. **Руки в неї м'які і теплі. М'які і теплі — як що? Як море під час зливи** (Стеценко, с. 81). Це образне порівняння засвідчує неабиякий потенціал метафоризації морських реалій в аспекті якнайтоншого зображення людських відчуттів і почуттів.

Надзвичайно зворушливо зображено почуття любові в порівнянні її з температурою й стрімкістю вітру в романі Ернеста Гемінгвея «По кому подзвін» у перекладі Андрія Савенця: *Від неї, від цієї долоні біля його долоні, від їхніх сплєтених разом пальців і від її зап'ястя поруч щось переходило в його долоню, пальці й зап'ястя — щось таке ж свіже, як перший легенький бриз, що, надлітаючи знад моря, ледве брижить нерухому дзеркальну поверхню...* (Гемінгвей (1), с. 204). Прикметно, що мариністична метафора не статична, вона завжди динамічна, у кожній аналогії ми спостерігаємо активний рух, дію, як, наприклад, у живописанні привабливості жіночого волосся через порівняння цієї звабливої краси із коливальним рухом водної поверхні: *Волосся буде спадати тобі просто на плечі, а на кінцях завиватиметься, як баранці на морській хвилі...* (там само, с. 439].

У деяких фрагментах художнього прозового дискурсу мариністична аналогія має складнішу основу, що «розгортається» послідовно, як, наприклад, в оповіданні Ернеста Гемінгвея «Ніхто ніколи не вмирає» в перекладі Катерини Міхаліциної: *<...> її губи були немов острів у білому морі болю, що нахлинув зненацька пекучою, нестерпною, ярою хвилею, яка все наростала й наростала, доки не накрила його з головою* (Гемінгвей (2), с. 119 - 120). Такий тип мариністичної аналогії можна назвати «метафорою в метафорі»: 1) губи ↔ острів у морі, 2) море ↔ біль, 3) посилення болю ↔ наростання хвилі.

Мариністичну «метафору в метафорі» бачимо й у фрагменті славетного роману Юрія Яновського «Майстер корабля» (1928 р.), у якому автор евфемістично сексуалізує термінологію мореплавства: *Уночі, коли хміль у мене проходив, я відчув на шиї руки — гарячі та міцні. То Ганка притулилася до мене, як парус — тремтливий і випнутий. Я увійшов у парус, як увиходить горішній вітер, і ми вдвох понеслися в одкрите море* (Яновський, с. 68).

Актуальною і складною проблемою, відзначала проф. Л. А. Лисиченко, є проблема мовного вираження простору, яка «заслужує пильної уваги дослідників, бо дає цінні матеріали для розуміння не тільки явищ літератури, мови, естетики, а й того, що сьогодні ми називаємо ментальністю народу» [Лисиченко 2011, с. 164]. В українців морський простір — органічний складник буття, оспіваний майстрами художнього слова, тому маємо неосяжну глибину змістової специфіки мариністичного лексикону, як, наприклад, лексеми море в одному із фрагментів «Майстра корабля»: *Море — це розпутна красива жінка <...>. Ця жінка лише збуджує жагу, вашу шалену пристрасть. <...> вона ввижається вдень і вночі. Задовольняє один подув пристрасті, але викликає два інших* (Яновський, с. 39). У наведеному уривкові пристрасний потяг до коханої жінки Юрій Яновський метафорично відобразив вітряним морем, у якому подуви вітру бувають різної інтенсивності, звідки й така глибинна в авторському розгорнутому живописанні метафорична домінанта «подув пристрасті».

Крім метафоричної аналогії «жінка — море», простежуємо в прозовому дискурсі (у повісті Джозефа Конрада «Межа тіні» в перекладі Ольги Фири) й аналогію «жінка — корабель», що наочно ілюструє своєрідність мариністичних індивідуальних асоціацій майстрів художнього слова: <...> і щоб він [капітан пароплава, ущипливий співрозмовник] не мав на увазі, що б не думав про мій корабель, я знав, що той, **мов рідкісна жінка**, був одним зі створінь, самого існування яких достатньо, **щоб викликати щиру втіху: ти думаєш, що добре жити в світі, де існує щось подібне** (Конрад, с. 62).

Отже, способи й засоби формування любовно-інтимної «грані» української прозової мариністики потребують не меншої уваги мовознавців, ніж традиційно більш помітної поетичної. Попередній аналіз засвідчив такі унікальні мариністичні аналогії, як *море під час зливи* → *м'які і теплі **руки** коханої жінки*; *баранці на морській хвилі* → ***волосся** коханої жінки*; *острів у білому морі болю, що нахлинув знеацька пекучою, нестерпною, ярою хвилею, яка все наростала й наростала* → ***губи** коханої жінки*; *тремтливий і випнутий парус* → *жінка в **нестримному бажанні***; *море з подувами вітру* → *жінка, **яка збуджує шалену пристрасть***; *корабель* → *рідкісна жінка, яка викликає щиру втіху*.

Подальших ґрунтовних досліджень потребує синтагматика розгорнутих інтимно-ліричних мариністичних порівнянь (метафор) в українськомовних прозових текстах: епітетних словосполук (на взірць *пекуча, нестерпна, яра хвиля; тремтливий і випнутий парус*), евфемістичних (*ми вдвох понеслися в одкрите море*), перифрастичних (*острів у білому морі болю*), суто метафоричних (*подув пристрасті*) тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Лінгвістика тексту* / Л. В. Кравець. *Енциклопедія сучасної України* [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2016. URL: <https://esu.com.ua/article-55503>
2. *Лисиченко Л. А. Ці невичерпні глибини мови : [монографія]*. Харків: ВГ «Основа», 2011. 304 с.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. *Гемінґвей (1) Ернест*. По кому подзвін : роман / перекл. з англ. Андрія Савенця. Львів : Видавництво Старого Лева, 2021. 608 с.
2. *Гемінґвей (2) Ернест*. Сніги Кіліманджаро : коротка проза / перекл. з англ. Катерини Міхаліциної. Львів : Видавництво Старого Лева, 2021. 224 с.
3. *Конрад Конрад Джозеф*. Межа тіні. Тайфун / пер. з англ. Ольги Фири, Миколи Рошківського. Київ : Знання, 2019. 286 с.
4. *Стеценко Станіслав*. Чорна акула в червоній воді. Черкаси : Асоціація підтримки української популярної літератури, 1999. 344 с.
5. *Яновський Юрій*. Майстер корабля : [роман]. Київ : Знання, 2020. 175 с.

Роман Міняйло

доктор філологічних наук, доцент,
професор кафедри української лінгвістики, літератури та методики навчання
Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради
roman298@gmail.com

«МАЙСТЕР КОРАБЛЯ» ЮРІЯ ЯНОВСЬКОГО: ЧУТТЄВЕ ЖИВОПИСАННЯ ЗАГАЛЬНОЛЮДСЬКОГО ЛЕКСИКОЮ МОРЕПЛАВСТВА

Мабуть, небагато знайдеться у світі людей, байдужих до морської стихії. Хтось насолоджувався нею з дитячих років, хтось побачив і відчув море пізніше. Хтось марив морем — і став професійним мореплавцем, комусь судилося плавати морями-океанами у мріях-снах. Суворі романтика моряцького буття завжди спонукала до художньо-образного його осмислювання, до чуттєвого живописання загальнолюдського крізь призму реалій мореплавства. Тож цілком природно, що багатоаспектний, живомовний лексикон мореплавців по-всякчас захоплював поціновувачів рідного слова.

Сьогодні неможливо не помітити, як у лексикон навіть пересічного мовлянина органічно ввійшло чимало метафоризованих (художньо-образно усуспільнених) термінів мореплавства на взірць *лавірувати* 'плисти під вітрилами, маневруючи ними так, щоб зустрічний вітер дув то з правого, то з лівого боку' > 'виявляти спритність, виходячи зі скрутного становища, пристосовуючись до певних обставин' [СУМ IV, с. 430]; *фарватер* 'найзручніший і найбезпечніший водний шлях для плавання суден, позначений сигнальними знаками' > 'головна лінія, напрям діяльності, подій і т. ін.' [СУМ X, с. 564]; *флагман* 'головний корабель (літак), де перебуває командир ескадри' > 'про що-небудь велике, головне серед подібних' [СУМ X, с. 603]. У сучасному масмедійному дискурсі, у молодіжному і професійному сленгах відчуваємо неабиякий метафоричний потенціал широкозначних (але для минулих поколінь українців виключно судноплавних!) термінів-англізмів *топ* 'верхній кінець щогли або стеньги (на судні)' [СУМ X, с. 194] > 'найкраще' (♦ бути в топі); *тренд* 'місце стику нижніх кінців рогів і нижньої частини веретена адміралтейського якоря' [Ляшкевич 2018, с. 118] > ♦ *ведмежий тренд* (у сленгові економістів) 'стадія розвитку ринку, яка характеризується безперервним штучним зниженням цін' [Шевченко, Сизонов 2020, с. 93]; *лаг* 'борт судна' [СУМ IV, с. 431], *ла́гом ста́ти* / *stand across* 'стати до борту' (кажуть: «лагом до хвилі») [Ляшкевич 2018, с. 71] > сучасне сленгове 'затримка в часі' [Лук'янюк]. І хоча образними основами метафоризації термінів *топ*, *тренд*, *лаг* у сучасному мовленні українців стали, звісно, не безпосередньо судноплавні терміни, подібні приклади вможливають розуміння особливостей лінгвокреативної діяльності моряків і всіх залюблених у стихію мореплавства.

Віддаючи належне ролі судноплавної термінології в становленні узуальних переносних значень, усе-таки поціновувачів художнього слова більше приваблювали й приваблюють абстраговані конкретно-чуттєві мариністичні найменування (мовні образи) в «мовосвітах» письменницьких. Це тонко усвідомлювала професор Л. А. Лисиченко, коли писала про потребу не лише літературознавчого, а й мовознавчого (!) аналізу художнього простору, про досліджування мовних засобів його вираження в аспекті «особливостей мовної картини світу, властивой художнику» [Лисиченко 2011, с. 161].

У сучасному мовознавстві «мовний образ» розуміють як поєднання метафори когнітивної (*способу* концептуалізації) і мовної (*засобів* відтворення образної інформації лексемами і фраземами), що вможливорює тлумачення мовного образу як динамічної категорії, що «формується на різних рівнях образності, кожен із яких має особливості лінгвальної репрезентації» [Щепанська 2020, с. 246].

Мовний образ, формуючись через пізнання людиною дійсності, органічно поєднує національне з універсальним — індивідуальною інтерпретацією, особливою суб'єктивізацією реалій довкілля. Влучно підсумувала міркування мовознавців про сутність мовної картини світу Л.А. Лисиченко: «праві ті, хто вважає, що картина світу, у тому числі мовна, містить у собі риси свого творця — носія мови» [Лисиченко 2009, с. 14].

Дебютний, з ознаками автобіографічності роман Юрія Яновського «Майстер корабля» (1928 р.) не просто насичений термінами судноплавства. У цьому проникливо-ліричному творі моряцька термінологія виконує функцію опертя для творення розгорнутих авторських метафор і алегорій, що набувають, як у кожного справжнього митця, онтологічного (сутнісного) змісту.

Уже перші поетичні рядки присвяти скеровують читача до сприймання авторського мариністично-термінологічного контексту як сув'язі чуттєвих образів людського буття:

*Надувши груди білі, йшли фрегати, / Над морем місяць уставав солдатом /
І просторінь шляхів охороняв.*

*Веселий день любові кочової! / На палубі вино і брязкіт зброї / І плескіт хвиль,
неначе крик коня.*

*Любовна міць на палубі рухливій, / На кораблі, що йде, мов білий привид, /
Й зорю на щоглу, як ліхтар, підняв!* [Яновський 2020, с. 3].

«Поезією у прозі» є й неримовані авторські міркування: *Ви ніколи не жили біля моря? Ви не знаєте пахоців порту й не ловили бичків на хвилерізі? Вам чужі такі слова, як «клівер» або «грецький» та «очаківський» паруси?* [Яновський 2020, с. 11].

На ліричне сприймання мариністики Юрія Яновського налаштовує дієслово *милуватися* (наприклад, «з рівної лінії» крил парусів): *Море спокійно вилискувало за маяком, і на обрії стояли ніби в ряд високі паруси. Вони не рухалися. Іноді один чи другий зникав, неначе йдучи за воду. Тепер, сидючи біля Професора, знову милувалася з рівної лінії їхніх крил. Кожний парусник віддалявся від берега лише*

до тієї лінії. Там на лінії він зупинявся, і тоді тільки нижчим і нижчим ставав його парус [Яновський 2020, с. 149].

Промовистим є фрагмент роману — вірш, присвячений батькові (головному героєві твору), до написання якого сина «спокусив» корабельний журнал Професора:

... Ми любимо з тобою корабельну снасть / і **тиск вітрів** у прову бригантини, / **морів далеких** хвилі. Хижу сласть / розбудженої, сильної людини.

Хай будуть завше справні такелажі, / а мачти — **гомінкі й живі, мов віти**. / **Ми слово маємо, як парус лажий: / розпустимо ж його – в моря летіти!** [Яновський 2020, с. 151].

Далі міркування сина, адресовані вже братові, набувають онтологічного змісту: <...> **стоячи на місці, людина рухається назад. Завше відчувати на щоках вітер шляхів. Бачити попереду просторінь.** <...> Коли ти сидиш біля стерна, ти **відчуваєш те ж саме, що батько твій на кораблі, що й дід твій на коні. Жага за просторінню!** «Вперед!» – кричить твоя істота! [Яновський 2020, с. 151–152].

У наведених уривках особливе емоційне натхнення формують прикметники **далекій, гомінкий, живий, іменники жага, просторінь, синтагми тиск вітрів, вітер шляхів.**

Проникливою чуттєвістю (про яку свідчать і прикметники **зворушливий, незрівнянний, блискучий, іменники переливи, безвість**) відзначені рядки, у яких персоніфіковано морські реалії: **Чи є що зворушливіше за отакий парус, коли йде він, тремтливо випнувши груди? Чи є в світі щось подібне і чи може бути в світі щось подібне до такого незрівнянного змагання з стихією?** [Яновський 2020, с. 58]; **Море тихе й блискуче.** Ми ходимо, не розмовляючи. Під нами **шаланди, розпустивши паруси, похляскавши ними на тихому вітрі, одна за одною відриваються від берега, набравши вітру в парус.** Вони довго **сновигають у гавані, як нічні птахи, лавірують, хитрять із вітром і врешті, як гуси, випливають за хвилеріз** [Яновський 2020, с. 44]; Коли **судно стоїть на березі, його треба оточити любов'ю і увагою, веселістю, легкими піснями і достойними людьми.** Корабель на березі, як і хвора людина, потребує нашої безмежної вибачливості й терпіння. Уявити треба його нудьгу і потяг до здоров'я, тоскне завивання вітру в оголених **ребрах-шпантах, легенький рип дерева в риштованні, цілу гаму звуків: сосни, дуба, бука, негній-дерева. Бриг на березі — ще не бриг. Це — біль народження, захват і радість праці, мерехтіння думок і колискова пісня.** «Бриг великий виростає, бриг у море випливає!» [Яновський 2020, с. 147]; Мені не хочеться вже почувати під собою хисткої палуби. Я зайшов до порту й кинув якір. **Під моїми парусами вирости молоді кораблі — сини.** Тепер хай вони роблять рейси по морях [Яновський 2020, с. 173].

Вражають авторські розгорнуті метафори, які назвемо «степ-корабель» і «корабель-баский кінь»: **І високе бліде небо блакитними шовками звисає до обривів, дзвенить відблисками дорогого каміння, голубими переливами степової тайни й високими, наче з безвісти донесеними, мелодіями степових птахів, що приліпилися десь у небі й ніяк не знайти їх простим оком. Пливе степ, наставивши вітрила** [Яновський 2020, с. 50]; **І, на наше щастя, погода вирішила перемінитися. Десь**

піднісся взгору туман, і свіжий низький бриз забив у паруси. Загальна радість наче ще підбадьорила вітрову силу. **Бриг вирівнявся, як кінь під добрим вершником, і летів птахом, припавши до хвиль** [Яновський 2020, с. 76].

Особливого стилістичного забарвлення набуває судноплавна термінологія в контексті розгорнутого авторського живописання із постпозицією прикметників в атрибутивних словосполучах: *Радісна праця — ознака творчості. Тесляр теше дуба й бука з захватом. Стовбури цих дерев підуть на зміцнення кіля й форштевня. Дубовий прикорень стоїть біля верстата. На нього покладено тю-тютю. Голенасті окоренки, **стовбури соснові** з корою, дошки, **обаполи дубові**, купи стружок, верстати. Над ним ранкове сонце, вилізши зза моря, дивиться на початок робіт біля колишнього дубка «Тамара»* [Яновський 2020, с. 145–146].

Упадає в око й стилістичний прийом, який можна назвати вживанням «персоніфікованої» прикладки: *тоскне завивання вітру в оголених **ребрах**-шпантах; В риштованні-колисці стоїть майбутній бриг* [Яновський 2020, с. 147].

Роман Юрія Яновського «Майстер корабля» — чудовий взірець української художньо-образної мариністики, надзвичайно важливої для нас сьогодні як незаперечний доказ споконвічного морського складника буття українців на своїй землі. Тож упевнені, що мовна палітра роману і в подальшому зачаровуватиме читачів, а досліджування способів концептуалізації і засобів лінгвалізації чуттєвих образів людського буття не втратить своєї актуальності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лисиченко Л. А. Лексико-семантичний вимір мовної картини світу : [монографія]. Харків : ВГ «Основа», 2009. 191 с.
2. Лисиченко Л. А. Ці невичерпні глибини мови : [монографія]. Харків : ВГ «Основа», 2011. 304 с.
3. Лук'янюк В. Словник морських термінів. Джерело доступу: <https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/u/book/mySIS.pl?showSISid=46609864-10073&pageSISid=1&action=showSIS&h=f>
4. Ляшкевич А. І., Бабишена М. І. Тлумачний словник морської термінології. Херсон : ХДМА, 2018. 148 с.
5. Словник української мови : в 11 т. / редкол.: І. К. Білодід (голова) та ін. Київ : Наукова думка, 1970–1980.
6. Шевченко Л. І., Сизонов Д. Ю. Нові слова та фразеологізми в українських масмедіа : [словник]. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2020. Ч. 3. 120 с.
7. Щепанська Х. Мовний образ чи мовні засоби вираження образу: кореляція понять. Вісник Львівського університету. Серія філологічна. 2020. Вип. 72. С. 244–250.
8. Яновський Ю. Майстер корабля : [роман]. Київ : Знання, 2020. 175 с.

Олена Олексенко

кандидат філологічних наук, професор,
професор кафедри української мови імені проф. Л. А. Лисиченко
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
oleksenkoolena@gmail.com

ЗМІНИ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ СЬОГОДЕННЯ: ДЕФОРМАЦІЯ ЧИ РОЗВИТОК?

Праці професора Л. А. Лисиченко, присвячені проблемам формування мовної картини світу, її зв'язку з концептуальною картиною світу, були і є актуальними для лінгвістів, оскільки в них порушені важливі питання, пов'язані з законами розвитку української мови, з динамічними процесами, часом непростими, у виформовуванні мовної системи під впливом живого мовлення.

Одне з положень концепції Л.А. Лисиченко торкається «питання про мовну картину світу не стільки як засіб вираження знань від об'єктивного світу, скільки питання про неї як засіб вираження духовності, тих надбань, що безпосередньо не сприймаються органами чуття, а знання про які виникають у результаті складних психо- і логіко-ментальних процесів, у яких мова виступає знаряддям об'єктивації духовного світу» [Лисиченко, Олексенко 2014, с. 92]. З другого боку, Л. А. Лисиченко висновковує: «Якщо мова відіграє таку велику роль у житті людини, то вона і ментальність та духовний світ людини перебувають у прямій взаємній залежності: усякі зміни ментальності ведуть до змін у МКС, а зміни у мові закономірно викликають адекватні зміни в менталітеті» [там само, с. 93]. Це положення, у свою чергу, спирається на думки, викладені в працях О. О. Потебні, В. фон Гумбольдта, на гіпотезу Е. Сепіра – Б. Уорфа та інших мовознавців.

Л. А. Лисиченко, спостерігаючи зміни в українській мові, доходить висновку, що в XIX–XX століттях українська літературна мова очищувалася від усього грубого, буденного, збагачуючись шаром естетично позитивної лексики, а в XXI ст. відбувається протилежне явище — пейоризація мови, спричинена удаваною «демократизацією», а точніше вседозволеністю: лексика згрубіла, просторічна пересувається в активний словниковий фонд носіїв мови, у ЗМІ і навіть у сферу поетичного. Унаслідок цього, на думку науковця, деформується мовна картина світу, а те, що стає домінантним у МКС, стає домінантним і в ментальності, і в духовному житті народу [Лисиченко, Олексенко 2014].

Такі висновки шановного лінгвіста підтверджуються як текстовими опублікованими матеріалами різної стильової спрямованості, так і даними словників новотворів, арго, жаргонів, сленгів, що відображають сучасне мовлення українців (укладачі Л.О. Ставицька, Г.М. Вокальчук, А.М. Нелюба та ін.). Зміни в якісному складі лексики новітньої української мови під впливом екстралінгвальних чинників, зміни в аксіологічному ореолі узуальних мовних одиниць, у характері новотворів, у семантичному наповненні фразеологізмів були

предметом пильної уваги таких лінгвістів, як Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк, Н. Ф. Клименко, Ж. В. Колоїз, А. К. Мойсієнко, В. Д. Пономаренко, Я. Ю. Сазонова, М. І. Степаненко, О. А. Стишов, О. О. Тараненко та багатьох інших. Так, Я. Ю. Сазонова дослідила мову відомого блогера й дослідника історії України, що криється за псевдонімом дід Свирид (Свирид Опанасович), щодо наслідків номінації опонента засобами народного гумору, до складу якого входять слова обценної й лайливої лексики та новотвори на цій словотвірній базі, що слугують протидією можливому страху суспільства перед викликами сьогодення [Sazonova 2019; 2020].

Однак із 2014 року, а тим більш радикально після 24 лютого 2022 року концептуальна картина світу українців змінилася, що призвело до аксіологічного вибуху на лексико-семантичному, фразеологічному, словотвірному рівнях мовлення українців і до відповідних змін у мовній картині світу. Своєю чергою, реакція мови на появу нових концептів не могла не вплинути на їхнє поняттєве наповнення. Передусім це торкається концепту «війна», який актуалізувався аксіологічно насиченими мікроконцептами «ЗСУ», «росія як агресор», «путін як уособлення зла», «захід як уособлення допомоги» тощо. Мовне вираження цих концептів, поряд із традиційними засобами, обросло новотворами на ґрунті твірних основ запозичених слів, оцінною лексикою, багато якої виникло або внаслідок переосмислення семантики відомого слова, або належить до ненормативної, часто обценної чи інвективної лексики.

До прикладу, сприйняття українцями агресії росії узагальнилося як неприйняття разом з ненавистю до загарбників і готовністю захищати Батьківщину в широковідомому не тільки в Україні, а й в усьому світі мемі «*Русский военный корабль, иди нах*й*» — фразі-відповіді українських захисників острова Зміїний російським окупантам. Цей вираз, за версією словника сучасної української мови та сленгу «Мислово», став словом (виразом) минулого року в нашій країні, лейтмотивом усього життя українського суспільства в часи широкомасштабної загарбницької війни. Як стверджують укладачі словника, цей вираз став римейком української національної ідеї, що в 2014 р. сформулював Лесь Подерев'янський — «*від*біться від нас*» [Словник «Мислово»].

Як на це реагувати? Безумовно, обценна лексика — відразлива, непристойна. Її вживання ніколи не віталось й не вітається в суспільстві, мовці переважно не можуть перетнути внутрішню, духовну, застережну межу й примусити себе відтворити цю мовну одиницю, як і обценну лексику назагал. Не можна не погодитися з дослідниками цього шару словникового складу мови (Д. М. Синяк, С. В. Форманова), які відзначають, що масове вживання її негативно позначається на культурі суспільства й насправді, як відзначала Л.А. Лисиченко, призводить до деформації мовної картини світу, до девальвації духовних цінностей народу.

Не вдаючись до особливостей такої лексики в українській мові, історії її виникнення і шляхів поповнення, звернімо лише увагу на прагматичний ефект від наведеного виразу. Цей вислів, як і відоме означення путіна, дістав поширення, був із захватом сприйнятий суспільством як гасло не тому, що це

соковитий матюк, а тому, що суспільству в стані стресу, розгубленості, у стані величезної фізичної і психічної напруги потрібен був такий психологічний посыл, такий заклик, який означував перспективу переможної боротьби з ворогом, фактично став номінацією незламності українського народу.

Звичайно, такий ефект і таке сприйняття обценної лексики було б неможливим тридцять років тому. Суспільство було підготоване внаслідок своєрідної демократизації мови — «легалізації» в побутовому мовленні, у художній літературі та ЗМІ обценної і лайливої лексики, що пов'язане з розкріпаченням соціального життя в незалежній Україні, а обценна лексика стала своєрідним мірилом цього розкріпачення [Форманова 2012, с. 87]. Свідченням цьому є художня література — твори Леся Подерев'янського, Юрія Андруховича, Юрія Іздрика, Любо Дереша, Сергія Жадана, Ірени Карпи та ін., деякі інтернет-видання. Безумовно, це не радує, світ став злішим, а обценна лексика — це спрощений вияв злості, ненависті, що в принципі свідчить про збіднення позитивної сторони духовного світу людей. Однак в умовах війни вживання обценної лексики можна вибачити і зрозуміти, оскільки вона виконує функцію стосовно духовності суспільства не руйнівну, а підтримувальну — катартичну, для емоційного розрядження, і для економії мовних засобів у ситуаціях стиснутого часу, коли немає можливості вдаватися до науково-естетичних роз'яснень — це торкається передусім військових, про що свідчить безліч відео-блогів з фронту, наприклад, блог «Мадяра».

Безумовно, використанням обценної лексики і виразів для позначення понять, пов'язаних із підступністю росії, з воєнними діями, з обороною України, не вичерпуються динамічні процеси в сучасній українській МКС. З'являється багато нових слів і словосполучень позитивної семантики (*Доброго вечора, ми з України!, хаймерснутити, хаймерсивізація, заджевелініти, Джонсонюк, притулята* тощо), але більше все-таки, з огляду на жорстокість ситуації, новотворів з негативним оцінним ореолом (*москворотий, удвохсотитися, недовійна, недокраїна, недосолдати, недоутворення* (про ДНР і ЛНР), *блекаутний, русскомірець, їхтамнетка, спутінізувати, скріпонутий* тощо). Семантика подібних утворень, їхнє словотвірне значення, прерогативи у використанні певних словотвірних моделей і формантів — перспектива нагальних лінгвістичних досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лисиченко Л. А., Олексенко О. А. Диференціація мовної картини світу — девальвація духовних цінностей. *Лінгвістичні етюди : зб. наук. пр. к. ф. н., проф. О. А. Олексенко*. Харків, 2014. С. 90–97.
2. Словник «Мислово». URL: http://myslovo.com/?page_id=4634
3. Степаненко М. Публіцистично-політичні перифрази в українській мові: 2017 рік : [монографія]. Полтава : Дивосвіт, 2018. С. 57–83.
4. Форманова С. В. Інвективи в українській мові : [монографія]. Київ : Вид. Дім Дмитра Бураго, 2012.
5. Sazonova Ya. Yu. Fighting Fear with humour: the linguistic-pragmatic aspects. *Language of Conflict. Discourses of the Ukrainian Crisis*. Ed. N. Knoblock. Bloomsbury Academic, 2020. P. 233–252.

6. Sazonova Ya. Yu. Linguistic-pragmatic means of filling-in ontological lacunas in blog texts of post-Maidan Ukraine. *CADAAD Journal*. 2019. Volume 11 (2). URL: <https://www.lancaster.ac.uk/fass/journals/cadaad/volum>

Віталія Папіш

кандидат філологічних наук, доцент,
докторант кафедри романо-германської філології та зарубіжної літератури
Донецький національний університет імені Василя Стуса (Вінниця)
vitalija.papish@uzhnu.edu.ua

МЕТОДОЛОГІЯ ВИЗНАЧЕННЯ ПСИХОТИПУ ТА ТЕМПЕРАМЕНТУ ПИСЬМЕННИКА В КОНЦЕПЦІЇ Л. А. ЛИСИЧЕНКО

Колеги й однодумці Л. А. Лисиченко десять років тому слушно наголосили, що «логічним продовженням мовознавчих концепцій і положень Олександра Потебні стала наукова діяльність представниці Харківської філологічної школи, відомої української лінгвістки, доктора філологічних наук, професора Лідії Андріївни Лисиченко, теоретичний доробок якої становлять численні праці з лексикології, словотвору, лексикології, історії української мови, лінгвостилістики, лінгвопоетики, вивчення мовної картини світу й мовної особистості» [Лінгвістична школа 2013, с. 3]. Однак в перелік лінгвістичних галузей, теоретичні постулати яких розробляла знана мовознавиця, слід віднести й психолінгвістику.

Серед проблем психолінгвістики, яких торкалася вчена, передусім виокремимо ті, що пов'язані з (1) моделюванням психологічного портрета письменника за його поетичною картиною світу [Лисиченко 1993]; (2) виокремленням психологічного типу поета та його темпераменту на основі його художнього мовлення [Лисиченко 1996]; (3) психологічною детермінованістю художнього мовлення [Лисиченко 2000; Лисиченко 2002]; (4) психологією сприйняття тексту читачем [Лисиченко 2007]; (5) психологією сприйняття довкілля в персональних спогадах [Лисиченко 2012].

Однак найбільш ґрунтовним дослідженням із цієї проблематики вважають монографічну працю Л. А. Лисиченко, що написана у співавторстві з її послідовницею Т. В. Скорбач — «Мовний образ простору і психологія поета» [Лисиченко, Скорбач 2001]. У цій монографії наголошено, що «ми не звикли ще зважати на внутрішні психічні властивості людини як фактор, що зумовлює індивідуальність художника. Дослідження ж поетичної творчості у співвідношенні з психічним складом письменника виявляє цікаві закономірності» [Лисиченко, Скорбач 2001, с. 4]. Серед них авторки монографії виокремлюють

такі: (1) важливість психоментальних особливостей письменника, що відбиваються в його тексті: закономірні зв'язки психотипу й темпераменту письменника з його художнім сприйманням і мовним враженням світу; (2) письменник не може виявити у своєму тексті свободи волі й творчості; (3) відмінність психотипів виражається в (а) характері лексичного матеріалу, (б) частотності певних слів, що стають ключовими в текстовому просторі письменників, (в) характері, способі номінації, (г) презентації синонімів, антонімів та ін., а також у (ґ) наданні переваг щодо моделювання певних граматичних конструкцій — актуалізації різних типів речення та елементів, що його ускладнюють та ін.; (д) своєрідним виявом експресії, конотації та загалом орнаменталіки. Щоправда, насамперед ідеться лише про два психотипи — екстравертивний та інтровертивний. Амбівертивний не розглядається.

У названій монографії теоретичні постулати, що торкаються проблеми *психотип письменника та його відображення в художньому тексті*, розглянуто на прикладі аналізу лінгвокреативної діяльності кількох поетів, зокрема *Михайла Семенка*: при цьому увага фокусується, за визначенням науковців, на (1) «загальній характеристиці словникового складу його поезій»; (2) «мовному образі його “ідилічного” простору»; (3) «мовному вираженні далекосхідного простору» з актуалізацією уваги на концепті «верх»; (4) «мовному образі простору міста»; (5) «вербалізації назв рослин і їх властивостей»; (6) «презентації образу людини». Дослідження художнього простору *Валер'яна Поліщука* щодо визначення його психотипу здійснюється за моделлю, що дещо трансформована через своєрідність авторського ідіолекту та ідіостилю, зокрема виявляються: (1) «загальна характеристика словникового складу поетичного простору»; (2) «мовне вираження горизонтального простору»; (3) «вербалізація явищ живої природи»; (4) «своєрідність омовлення звуків»; (5) «презентація образу людини».

Порівнявши (1) психологічні характеристики названих поетів на основі свідчень їхніх сучасників (друзів, родичів, колег) і самохарактеристики (автобіографії) та (2) своєрідність вербалізації довілля в проаналізованому художньому просторі цих поетів, здійснений за вказаними вище моделями, дослідниці визначили психотипи цих письменників: М. Семенко тяжіє до інтровертивного психотипу з холеричним темпераментом, а В. Поліщук виявляє риси екстравертивного психотипу з подібним темпераментом.

Отже, Л. А. Лисиченко розробила методологію визначення психотипу письменника та його темпераменту на базі аналізу своєрідності художнього мовлення. Зі своїми учнями виробила оригінальну модель визначення психотипу й темпераменту письменника на основі аналізу специфіки вербалізації окремих параметрів розглянутого художнього простору. Цей новаторський психолінгвістичний підхід до вивчення тексту потребує актуалізації та подальшого застосування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лисиченко Л. А. І на тім рушникові... / вступ. ст. О. Маленко. Харків, 2012. 274 с.
2. Лисиченко Л. А. Літературна мова і її рецепція читачем. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. праць / за заг. ред. проф. Л. А. Лисиченко. Харків, 2007. Вип. 22. С. 68–97.

3. Лисиченко Л. А. Мова і психологічний тип поета. *Мовознавство: тези та повідомлення III Міжнародного конгресу україністів*. Харків : Око, 1996. С. 234–239.
4. Лисиченко Л. А. Психологический портрет писателя в его поэтической картине мира. *Лексика русского языка и методика ее изучения в школе*. Киев-Харьков, 1993. С. 34–42.
5. Лисиченко Л. А. Психологічний аспект художнього мовлення. *Вісник ХНУ*. 2001. Вип. 491. С. 128–139.
6. Лисиченко Л. А., Скорбач Т. В. Мовний образ простору і психологія поета : [монографія]. Харків : ХДПУ ім. Г. С. Сковороди, 2001. 160 с.
7. *Лінгвістична школа доктора філологічних наук, професора Л. А. Лисиченко* / уклад. С. І. Дорошенко, О. О. Маленко. Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2013. 36 с.

Елизавета Пересада

аспірант кафедри романо-германської філології та зарубіжної літератури
Донецький національний університет імені Василя Стуса
ye.peresada@donnu.edu.ua

ЛЕКСИКАЛІЗАЦІЯ, СЕМАНТИКАЛІЗАЦІЯ І ПРАГМАТИКАЛІЗАЦІЯ ЛАТИНСЬКИХ ЛІТЕР В УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКОМУ МОВНОМУ ПРОСТОРІ В ПЕРІОД РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Зміни, які переживає кожне суспільство, зрозуміло, віддзеркалюються в мові. Як слушно наголошує Л. Лисиченко: «Концептуальна картина світу поширюється і поглиблюється у зв'язку з безперервністю процесу пізнання світу людиною. Відповідним чином реагує на ці зміни й мова, фіксуючи зміни концептуальної картини світу і вносячи належні уточнення в мовну картину світу» [Лисиченко 2009, с. 30], яка формується на основі досвіду та відповідних знань окремих етносів, оскільки «мова відображає досвід кожного народу і виявляє не тільки спільні знання, а й своєрідність бачення світу» [Лисиченко 2009, с. 14]. Зміни особливо активізуються в періоди глобальних потрясінь, а «за останні два століття, у зв'язку з розвитком суспільства, відбулися значні зміни у світі та в картині світу концептуальній, що шукало собі вираження і в мовній картині» [Лисиченко 2009, с. 31]. Зазначені твердження Л. Лисиченко актуальні й характерні для сучасного мовознавства. В українському мовному просторі простежуємо процеси лексикалізації, семантизації і прагматикалізації літер латинського алфавіту.

Мова, як відомо, акумулює концепти культури та перетворює їх на знакове втілення, презентоване словами. Концепт, що відображає процес світосприйняття, фіксується вже на графічному рівні мови та презентується в графемах (літерах), звуко-буквах (Т. Космеда, І. Фаріон). Зауважмо, що «крім традиційних

функцій, які виконують графеми в мові, можна виділити і їх нові функції, пов'язані з тим, що назва літери може не лише лексикалізуватися й семантизуватися, тобто набути статусу самостійної лексеми, отримати значення чи здатність виражати певний смисл, але й, функціуючи в дискурсивному просторі, мовленні, зафіксувати певні конотації, зреалізувати здатність виконувати систему прагматичних функцій (виражати емоції, почуття, експресію та ін.)» [Космеда & Соболев 2018, с. 65]. У сучасне українське мовлення, мовну картину українців увійшли латинські графеми, їх назви, зокрема літера «Z», як символ «спеціальної військової операції» — квазітермін, запропонований агресором для позначення російсько-української війни.

На сьогодні вже існує система смислових (семантико-прагматичних) інтерпретацій назви цієї літери, що мотивовано і її давнім символічним значенням, порівн.: (а) 'культ германських рун і свастики в третьому Рейху'; (б) символ хрест на могилах, що мав значення «'завершення земного шляху' [...], а саме 'смерть та єднання з Отцем небесним'» [Космеда 2022, с. 117]. Однак окупанти, зрозуміло, заперечують існування таких смислів і наголошують, що ця літера належить не латиниці, а давній кирилиці, де вона мала назву «земля». Указують представники російської лінгвокультури й на те, що (в) ця буква має містичне значення, оскільки вона «була справжнім захистом від темних сил» (Защита от тёмной силы).

У мовній свідомості окупантів, у сучасному російському мовному просторі літери латиниці набули символічних значень, що пов'язані безпосередньо з російсько-українською війною. Вони насамперед слугують для позначення (1) відповідного типу військ окупантів, порівн.: «Z — східні сили РФ, Z (усередині квадрата) — сили РФ з Криму, O — сили з Білорусі, V — морська піхота, X — чеченці (кадірівці), A — сили спецпризначення (СОБР, АЛЬФА, ССО)» [Українські військові показали]; (2) напрямку пересування ворожої техніки, що відповідає першим звуко-буквам назв сторін світу російською мовою, зокрема: «Z позначає війська західного напрямку, V — східного (рос. 'восток')» [Рашизм, або чому росіяни — нові нацисти]; (3) початковим літерам прізвища й ініціалів чинного президента України: «Z — Зеленський, V — Володимир, O — Олександрович» (Рашизм, або чому росіяни — нові нацисти). Крім того, існує думка, що (4) «Z» — це цифра 2, що вказує на символізм дати початку повномасштабної російсько-української війни, зумовленої датою ратифікації угоди про «дружбу, співпрацю та взаємодопомогу» із самопроголошеними ДНР та ЛНР — 22.02.2022 (Що означає літера Z?).

Водночас у кінематографі, художній та публіцистичній літературі простежуємо згадки про велику кількість лиходіїв, чиї імена починаються з літери «Z», зокрема Жан-Батист Еммануель Зор і прибулець Зім та ін.: вони виявляють агресію, прагнуть негативно вплинути на поступ історії, перевернути світ, тому збіг початкових літер їхніх прізвищ з буквою «Z» також підсилюють негативну прагматику цієї звуко-букви.

У сучасному українському медіапросторі з'являються неологізми, що творяться шляхом приєднання до них літери «Z»: це вказує на певний зв'язок

з державою-агресором, рф, рашистами. Наведімо приклади таких утворень, що називають: (а) абстрактні поняття: *z-пропаганда; знацизм; z-рашизм; зпубліка; z-нація; z-техніка*; і (б) поняття конкретні, що репрезентують прямі й переносні значення: *збаран; z-патріарх; z-патріот; z-свастика; z-священник; z-нелюдь; z-істота; z-спільнота*.

Негативне смислове навантаження цієї літери в Україні відображене в промовистій назві української кінострічки «ЗЛО» (в Ірпені знімають фільм з такою назвою): ідеться про повномасштабне вторгнення Росії в Україну та нелюдські злочини російських агресорів.

Окрім того, літеру «Z» сприймають як *міфічний символ*, що характеризує *живих мерців*, зокрема в українськомовному просторі громадян росії порівнюють із зомбі, порівн.: *Поглинання Білорусії та окупація z-зомбі* («Поглинання Білорусії та окупація z-зомбі»...), *Зетавсесвіт: нація Зомбі* (Зетавсесвіт: нація Зомбі...), рос. *Неизвестные солдаты ЗОМБ-країни Путіна* («НЕИЗВЕСТНЫЕ солдаты...»), *Мозок зомбі* (Звичайний рашиЗм...).

Простежуємо, що зміни, які відбуваються в концептуальній картині світу, фіксуються в МКС, що стосується й номінацій латинських літер, оскільки їхні назви лексикалізуються і семантизуються, використовуючись для назв об'єктів російської ідеології, зокрема найбільшого поширення набула саме буква «Z» («зет»).

Отже, спостерігаємо розширення семантико-прагматичного навантаження окремих літер латинського алфавіту, насамперед лексикалізацію, семантизацію і прагматикалізацію літери «Z», що актуалізується в російському та українському лінгвопросторі в період російсько-української війни, набуваючи амбівалентної оцінки та низки прагматичних смислів.

Попри те, що російські окупанти перетворили латинську літеру «Z» на бренд для прихильників агресії та надали їй позитивної семантики і прагматики, в українському медіапросторі відбувається стрімкий процес творення неологізмів, що омовлюють різко негативне ставлення до росії і всього, що з нею пов'язане та семантизоване цією звуко-буквою. З'являються номінації з високим ступенем вияву негативних емоційно-оцінних смислів, що демонструє глузливе, зневажливе, презирливе ставлення до ворога та прихильників росії, політики російського президента загалом.

Простежуємо певну лінгвокреативність у переосмисленні актуалізованих понять, вербалізацію нових типів оцінки, що номінують і характеризують нову реальність. Очевидно, до кінця повномасштабної війни латинські літери будуть доповнюватися новим семантико-прагматичним значенням, що вимагає певного осмислення і фіксації, що становить перспективу цієї наукової розвідки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Космеда Т. А. Нове семантико-прагматичне навантаження літер латиниці в період російсько-української війни. *Культура слова*. 2022. № 96. С. 113–130.
2. Космеда Т., Соболев Л. Сучасна українська лінгвографія: термінологічне поле. *Studia Ukrainica Posnaniensia*. 2018. № 6. С. 61–71.

3. Лисиченко Л. А. Лексико-семантичний вимір мовної картини світу : [монографія]. Харків : Вид. група «Основа», 2009. 191 с.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. *Защита от тёмной силы*: Z русской армии оказалась древним славянским символом. URL: https://tsargrad.tv/news/zashhita-ot-tjomnoj-sily-z-russkoj-armii-okazalas-drevnim-slavjanskim-simvolom_512804 (дата звернення 03.01.2022).
2. «НЕИЗВЕСТНЫЕ солдаты» ЗОМБИ-країни Путіна. URL: <https://cutt.ly/OVD49vZ> (дата звернення 10.11.2022).
3. «Поглинання Білорусі та окупація z-зомбі» : Подоляк назвав мету Росії у втягненні РБ у війну. URL: <https://cutt.ly/wVD4ZpT> (дата звернення 10.11.2022).
4. *Рашизм*, або чому росіяни — нові нацисти. URL: <https://voxukraine.org/rashyzm-abo-chomu-rosiyany-novi-natsysty/> (дата звернення 10.11.2022).
5. *Українські військові* показали, як ворог маркує свою техніку. URL: https://zaxid.net/ukrayinski-viyskovi-pokazali-yak-vorog-markuye-svoyu-tehniku_n1537191 (дата звернення 23.10.2022).
6. *Що означає літера Z?* URL: <https://svoboda-news.com/svwp/%D1%89%D0%BE%D0%BE%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D1%87%D0%B0%D1%94-%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B0-z/> (дата звернення: 01.02.2023).
7. *Звичайний рашизм*. Як одна літера Захопила і нацифікувала Росію. URL: <https://cutt.ly/4VD44XT> (дата звернення 10.11.2022).
8. *Zetavsesvit*: нація Зомбі Чим керується Путін при прийнятті рішень? URL: <https://cutt.ly/UVd4BIz> (дата звернення 10.11.2022).
9. «ЗЛО»: в Ірпені знімають фільм про вторгнення росії в Україну. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3531096-zlo-v-irpeni-znima-ut-film-pro-vtorgnenna-rosii-v-ukrainu.html> (дата звернення 01.11.2022).

Тетяна Петрова

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри мовної підготовки
Державний біотехнологічний університет
t.petrova.science@gmail.com

ЗАРОДЖЕННЯ ТЕРМІНОГРАФІЧНОЇ КРИТИКИ В УКРАЇНІ

Актуалізація оцінного ставлення до результатів наукових знань і діяльності людства відкрила шлях до породження критичного мислення, критики. Зародження критики в суспільстві засвідчує високий рівень його розвитку і якісний етап еволюції. «Представники кожного нового напрямку починали свою діяльність із критики попередніх теорій, визначаючи при цьому нові завдання» [Лисиченко 2009, с. 13]. Виникнення критики підтверджує також факт поступу джерелознавства, книгодрукування, словникарства тощо.

На початку ХХІ ст. *термінографічну критику* ще не визнано формалізованою галуззю, утім є всі підстави стверджувати, що вона має свою історію розвитку, яку формували критики спеціальних джерел ще в кінці ХІХ ст. Завдяки праці цих фахівців нині можливо пізнати *історію термінографічної критики* як окремий її науковий підрозділ. На сьогодні відомі поодинокі праці, присвячені вивченню історії розвитку термінографічної критики як самостійного наукового напрямку [Петрова 2018; Петрова 2021], однак це питання не отримало ретельного дослідження і не стало об'єктом спеціальної уваги науковців.

Якщо друкувати спеціальні джерела в Україні починають у середині ХІХ ст. [див.: Петрова 2019], то *перші критичні публікації*, у яких їх оцінюють, з'являються в кінці ХІХ ст. У становленні термінографічної критики важливе значення мали періодичні часописи «Записки Наукового Товариства імені Шевченка», «Книгарь», «Літературно-науковий вістник», що стимулювали її поступ систематичністю і ритмічністю виходу, а також офіційністю виокремлення відповідних рубрик чи розділів у їх структурі. Оцінювання спеціальних джерел на етапі закладання його основ здійснюють рецензенти, які володіють достатнім рівнем знань словникарської науки, сукупністю прийомів аналізу словників, відповідними практичними навичками їх укладання, достатньою критичною інформацією. Починає виформовуватися зв'язок *словник ↔ рецензія*, що лягає в основу напрямку *термінографічної критики*, а отже, установлюється її взаємозв'язок з термінографією.

У «Записках Наукового Товариства імені Шевченка», 1895 р. (Т. VIII, кн. 4) відстежуємо рецензію «М. Уманець і А. Спілка. Словарь російсько-український, т. I: А–К., т. II: Л–П. Льв., 1893 і 1895, т. I – ст. 318, т. II – ст. 286+IV», у якій підкреслено недосконалий переклад російських терміноодиниць правознавчої, анатомічної, математичної наук.

Часопис «Літературно-науковий вістник» поширював інформацію про вихід у світ українських книг, зокрема й словників. У першому його томі відстежуємо лише замітку без підпису про цю працю — «Д-р Осип Ростафинський: Ботаніка на низщі кліяси шкіл середних. На язык русский переложив Иван Верхартський. Львів. 1898. Сторін 80» (1898) як друге видання підручника. Позитивна оцінка стосується насамперед науковості дібраного термінологічного матеріалу, а також якісно укладеного покажчика термінів.

Пожвавлення суспільно-політичного життя, наукової та освітянської роботи інтенсифікувало видавничу справу, спеціальне словникарство, а також і його критику. Осередками оцінювання термінологічних словників упродовж 00–10-х рр. ХХ ст. стають Львів і Київ, що пов'язано з друкуванням наукових журналів у названих містах. Ці роки позначені духом звільнення українського народу від московського політичного поневолення. Через чинність Емського указу (діяв до 1905 р.) й на поч. ХХ ст. управлінці ще забороняли українськомовні видання. Події революції 1905–1907 рр. посилили боротьбу українців за свободу й рівноправність рідної мови з іншими мовами. У цей період учені визначають вартість якісного словника як коштовної речі.

На поч. 00-х рр. XX ст. з'являються лише поодинокі й досить «стримані» критичні розвідки, що зосереджуються переважно на бібліографічному описі й аналізі форми. Зокрема, 1902 р. в «Літературно-науковому вістнику» розміщено коротке повідомлення оцінювального характеру «Англійський науковий словник» про видання «Cyclopaedia Britannica». Під текстом рецензії інформацію про автора подано однією літерою — «В». Наприкінці аналізованого десятиліття з'являються вже розлогі критичні публікації. Наприклад, експертуючи «Українсько-Російський словник» (1909) В. Дубровського, І. Огієнко оцінює і якість подання термінів. У рецензії на німецько-український «Збірник математично-природописно-лікарської секції Наукового Товариства імені Шевченка. Том XII під редакцією І. Верхратського, д-ра В. Левицького і д-ра Ст. Рудницького; р. 1908, у Львові» (1909) В. Щербаківський докладно аналізує праці І. Верхратського та С. Рудницького.

З початком Першої світової війни царський уряд посилив утиски українського слова, українських видавництв, періодики, переслідування українського національно-культурного руху тощо. Із січня 1915 р. знову набуває сили Емський указ. Натомість у цей період критики визначають принципи відображення національних одиниць в українських словниках.

Період Української революції (1917–1921) вирізняється «книжковим бумом», сплеском розвитку книгодрукування та преси як одного із чинників культурного становлення української нації. Як наслідок підвищується попит на українськомовні праці, спостерігається «книжковий голод» і «голод на словники». Однак надруковані в наступні роки термінографічні джерела потребували підвищення їх якості. У кінці 10-х рр. XX ст. експерти виявляють більшу категоричність у своїх судженнях щодо значущості окремих словників. Деякі критики висловлюються про *необхідність запровадження покарання за укладання неякісних словників*, порівн.: «Чи не можна-б було законодатнім шляхом встановити кару за видання подібних 'книжок'» [Паночіні 1918, с. 529]. Відповідно, тоді постала нагальна потреба в *системному експертуванні нової опублікованої словникарської спеціальної продукції*.

Водночас із вересня 1917 р. в Києві розпочинає діяльність критико-бібліографічний щомісячний часопис «Книгарь». Активними дописувачами цього часопису стали В. Королів, Є. Лукасевич, С. Паночіні, П. Синицький, Є. Тимченко та ін.

Через певні об'єктивні й суб'єктивні чинники, зокрема непостійність політичної ситуації в тогочасній Україні, тривалість воєнних дій, зміну однієї влади іншою, складний економічний стан, дефіцит паперу та друкарської техніки, підвищення ціни на продукцію припиняють роботу деякі журнали, а отже, гальмується і друк *критичних розвідок щодо якості термінологічних словників*. Робота з *національного будівництва* цього періоду сповнена труднощів і перешкод. Відчутною стає нетерпимість до української лінгвокультури. У цьому вбачаємо вияв *лінгвонаціоналізму*, який Т. Космеда пояснює як «складник ідеології, державної мовної політики загалом, за якою перевагу надають певній 'своєї'»

мові, а інші мови вважають 'нижчими', такими, вивчати які немає потреби» [Космеда 2019, с. 479].

Попри нетривалість існування окремих журналів («Книгарь») і водночас рясність рецензій на їх сторінках, а також довгочасність виходу інших («Літературно-науковий вістник»), але з пунктирним аналізом у них словників, усе ж таки вони мали надзвичайну вагу в становленні термінографічної критики в Україні. В опублікованих у них рецензіях згенеровано головні підходи до експертування словників, *принципи їх оцінювання*, формуються *аксіологічні традиції* української термінографічної критики кінця XIX ст. – поч. XX ст.

У центрі уваги *національної термінографічної критики* окреслюються такі *проблеми укладання термінологічних словників*: (1) необхідність вичерпного викладу інформації в передмові; (2) потреба вироблення принципів добирання термінів до реєстру, а також у зоні перекладу, зокрема, критики діагностують: (а) новотвори на московський штиб, москалізми [Тимченко 1917]; «ковані на скору руку» слова [Синицький 1918]; невдалі новотвори, не зв'язані з народною мовою [Королів 1918]; (б) «легенько 'українізовані' <...> с'як-так перекладені на мову українську», неможливість розібратися, «котра половина словника російська, а котра українська» [Паночіні 1918]; «є слова, ніби перекладені на московську, а не українську мову» [Королів 1918]; (3) неповнота словника (Тимченко 1917); «вбоге» відображення термінології науки [Королів 1918]; (4) необхідність використання значущих, ґрунтовних джерел [Огієнко 1909].

Отже, зародження української термінографічної критики відбувається в складних суспільно-політичних умовах кінця XIX ст. – поч. XX ст. У її становленні важливе значення відіграють часописи, у яких рецензенти активно висвітлюють проблеми експертування словників, формують *завдання термінографічної критики* (системне експертування нової термінографічної продукції), *критерії та алгоритм оцінювання словників* (покрокове рецензування побудови, передмови, джерел, реєстру тощо), а також *прагнення примножувати найкращі національні словникарські традиції*. Експертування термінографічних праць цього етапу має *українізаторський / націєцентричний характер*, при цьому ключовим принципом є опір усьому московському, чужому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Космеда Т. А. «Сильна нервова система» української мови: (окреслення актуальної проблематики української лінгвоконфліктології). *Теорія лінгвістичних парадигм* : [колективна монографія]. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2019. С. 474–495.
2. Лисиченко Л. А. Не словникові холоди. *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*. Київ, 2009. Вип. 19. С. 12–20.
3. Паночіні С. Фізична термінологія. (Російська-Українська). Уложив педагогічний гурток слухачів Вінницького учительського ін-ту. Вінниця, 1918 р. Ст. 32. Ціни не зазначено. *Книгарь*. Київ, 1918. Ч. 9. С. 527–529.
4. Петрова Т. Витоки й становлення української термінографії. *Лінгвістичні студії*. Вінниця, 2019. Вип. 37. С. 20–25.

5. Петрова Т. О. Українська термінографічна критика: від витоків до сучасності. *Науковий вісник Нац. ун-ту біоресурсів і природокористування України. Серія: Філологічні науки*. Київ, 2018. № 292. С. 208–217.
6. Петрова Т. О. Українська термінографічна критика: становлення, розвиток та перспектива (на матеріалі критичної оцінки термінологічних словників) : [монографія] / передне слово, наук. ред. проф. Т. А. Космеди. Харків : Майдан, 2021. 460 с.

Олена Половинко

аспірантка кафедри української мови імені проф. Л. А. Лисиченко
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди
paniolena15@gmail.com

РЕАЛІЗАЦІЯ ФУНКЦІОНАЛЬНО-СИНТАКСИЧНО ОБМЕЖЕНИХ ЗНАЧЕНЬ У ПОРІВНЯЛЬНИХ КОНСТРУКЦІЯХ З ОРУДНИМ ПРИІМЕННИМ

На існування функціонально-синтаксично обмежених значень уперше в українському мовознавстві звернув увагу В. Виноградов. Пізніше це значення розглядали у своїх роботах Л. Лисиченко, В. Русанівський, М. Кочерган, О. Олексенко, В. Ващенко, О. Безпояско та інші. На сьогодні немає однозначного підходу щодо класифікації значень слова на основі синтаксичного критерію в поєднанні з ономазіологічним. До того ж більшість науковців у категорії синтагматично зв'язаних значень слова виокремлює фразеологічно зв'язані та синтаксично зумовлені, не виділяючи при цьому конструктивно зумовлені значення. Ми будемо дотримуватися поглядів В. Виноградова, Л. Лисиченко та О. Олексенко, які були найбільш послідовними у розкритті проблематики типології значень слів, зокрема граматично зв'язаних.

Л. Лисиченко в роботі про багатозначність слова зазначає: «Функціонально-синтаксично обмежені значення слів виникають у слові тільки в тому разі, коли воно вживається у певній синтаксичній функції: як члена речення, як слова, не пов'язаного з членами речення при виконанні в реченні ролі службового слова і т. ін.» [Лисиченко 2008, с. 154]. Так само, як і В. Виноградов, вона вважає, що такі значення «якісно відрізняються від усіх інших типів значень тим, що синтаксичні властивості слова як члена речення тут нібито включені в його семантичну характеристику» [там само, с. 154]. Зміна синтаксичної функції такого ЛСВ неможлива, оскільки при цьому виникає вже інший ЛСВ, інше значення [там само, с. 160].

Саме Л. Лисиченко вперше звернула увагу на вживання форми орудного відмінка іменника в синтаксичній функції обставини способу дії як характерної особливості функціонально-синтаксично обмежених значень. Її ідеї знайшли продовження в роботах О. Олексенко, яка додала значення орудного часового та порівняльного до кола синтаксично зумовлених значень [Олексенко 2014, с. 277]. Л. Лисиченко зазначає, що в такому випадку поняттєва основа тотожна із відповідним осередком прямого значення. У таких ЛСВ картина аналогічна між словами, що називають одне поняття у формах різних частин мови [Лисиченко 2008, с. 156]. Але варто зазначити, що відбувається переосмислення не всього поняття, а тільки певних його ознак [там само, с. 156]. Так у сполученні *шрам ниткою* порівняння відбувається на основі зовнішньої схожості за товщиною, а в *спина дугою* на перший план виходить схожість за формою, у *сльози градом/рікою* — за кількістю. Лексикалізована форма орудного відмінка не зумовлює значення слова, а «є індикатором семантичного поширення слова, тобто є показником нового значення» [Олексенко 2014, с. 266].

Зміст й обсяг понять, що становлять основу прямих і переносних значень для творення порівняльних конструкцій з орудним відмінком у приіменному вживанні, різний. Відбувається абстрагування, відчуження, абсолютизація однієї ознаки, властивої предмету порівняння [Лисиченко 2009, с. 157]: у компаративемі *живіт барабаном* поєднані поняття «частина тіла людини» та «музичний інструмент» для абсолютизації форми предмета порівняння; у порівнянні *військо хмарою* сполученні значення «збройні сили» та «явище природи» для гіперболізації кількісної характеристики; у *дорога рушником* пов'язані «шлях» та «артефакт» для увиразнення якісної характеристики.

Як бачимо, порівняння з орудним приіменним утворюються на основі таких ознак:

- за формою (*обличчя пальницею, ніс гачком/картоплиною, брови шнурком/дашком/півмісяцем*);
- за якістю (*курява стовпом, дим пеленою, земля пухом/пером*);
- за кількістю (*військо хмарою, сльози градом*).

Переважають компаративеми для позначення постійної ознаки, що має зовнішній вияв (*вбрання/фігура мішком, губи варениками/сердечком; борода віником/лопатою*). Матеріально не виражене дієслово-зв'язка в словосполученнях з орудним порівняльним приіменним не впливає на створення компаративної семантики. Ці порівняння є самодостатніми, сформований образ — виразним. Дієслово ж легко відновлюється: *плечі* стирчать *шпичаками*, *дощ* лле *стіною*, *чоботи* зім'яті/складені *гармошкою*. Усі ці дієслова є неперехідними. На здатність утворювати ЛСВ властивості неперехідними дієсловами Л. Лисиченко вказувала, досліджуючи лексико-семантичний вимір мовної картини світу, зокрема звернула увагу на той факт, що саме неперехідні дієслова мотивують характеристики за їхніми зовнішніми та внутрішніми ознаками [Лисиченко 2009, с. 126].

Семантична самодостатність компаративем типу *руки граблями, пальці закарлюкою, хвіст трубою* без матеріально вираженого дієслова пояснюється тим, що «семантична валентність дієслова знаходить вираження не у зв'язках дієслова з різного роду об'єктами (синтаксичними категоріями), а в семантичних компонентах, що втілюються в іменниках різних семантичних груп (відношення семантичні). В іменниках виражаються не всі об'єкти, зв'язки слова, а тільки ті, що входять до його знакової характеристики» [Лисиченко 2009, с. 140].

Когнітивно-ономасіологічний підхід до аналізу порівняльних конструкцій з орудним приіменним дає можливість з'ясувати типи мотивації. У компаративемах, що будуються на основі зовнішньої схожості за формою або кількісним показником простежується дифузно-метафорична мотивація, що «передбачає поєднання різних доменів на підставі аналогії» [Селіванова 2011, с. 484] (*брови дугою* — брови, що мають форму подібну до дуги; *дощ стіною* — дощ настільки сильний, що за ним нічого не видно, як за стіною; *сльози/запитання/слова градом* — сліз/запитань/слів так багато, як граду в дощ). У порівняннях, що будуються на основі якісної характеристики, знаходимо змішану мотивацію, за якою «в ономасіологічній структурі поєднані мотиватори різного статусу в структурі знань про позначене» [Селіванова 2011, с. 485] (*руки граблями* — так говорять зазвичай про необережну людину, яка своїми руками все навколо перевертає, або про того, хто руками не може гарно виконати певну справу; *земля пухом/пером* — побажання померлому легкого життя після смерті; цей вираз транслює ідею трансцендентності).

Ще однією властивістю конструкцій з орудним порівняльним є здатність до адвербіалізації. На нашу думку, саме тип значення зумовлює цю можливість, що підтверджується й поглядами Л. А. Лисиченко: «Функціонально-синтаксично обмежені значення виникають не на рівні ЛСВ, а на рівні словоформи, що сприяє переходові таких словоформ іменників у невідмінювані частини мови» [Лисиченко 2008, с. 174]. О. Безпояско, аналізуючи прислівник, визначила ЛСВ, що найчастіше адвербіалізуються: «Лексичні значення предмета, статичної ознаки, процесу, стану ставляться в залежність від предикативного (ознакового) слова, внаслідок чого формуються відношення двох предикативних (ознакових) слів, семантика яких кваліфікується як ознака ознаки. Ця семантика синтаксичних відношень накладається на лексичні значення вихідних одиниць [Безпояско 1993, с. 244]. О. Олексенко, досліджуючи функціонально-семантично зв'язані значення, звертає увагу на якісну зміну предметних сем у процесі адвербіалізації орудного порівняльного й указує на тематичні групи іменників, орудний відмінок яких здатний виражати адвербіальні відношення: 1) предмети характерної форми; 2) предмети чи явища з характерною дією; 3) істоти з характерною поведінкою [Олексенко 2014, с. 278].

В основі виникнення порівняльного значення орудного приіменного лежить предикативно-характеризувальна функція, агент і референт порівняння виражені конкретними іменниками, а матеріально не виражене дієслово-

зв'язка — неперехідним дієсловом. Такі компаративеми використовуються з прагматичною метою та є характеризувальними.

ЛІТЕРАТУРА

1. Безпояско О. К., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Граматика української мови. Морфологія : підруч. для студ. філол. ф-тів вузів. Київ : Либідь, 1993. 334 с.
2. Лисиченко Л. А. Багатозначність у лексико-семантичній системі: структурний, семантичний, когнітивний аспекти. Харків : Вид. група «Основа», 2008. 272 с.
3. Лисиченко Л. А. Лексико-семантичний вимір мовної картини світу. Харків : Вид. група «Основа», 2009. 191 с.
4. Лінгвістичні етюди: збірник наукових праць к. ф. н., проф. О. А. Олексенко. Харків : ФОП Крамаренко Ю.М., 2014. 304 с.
5. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2011. 844 с.

Анатолій Поповський

доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри українознавства та іноземних мов
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ
popovski@i.ua

УКРАЇНСЬКІ ПРИЗВИЩА З КОМПОНЕНТОМ СИВ-

Українські прізвища є важливим складовим елементом усного й писемного мовлення. Вони формують і віддзеркалюють генетичний код українського етносу на різних щаблях історичного розвитку нашого народу. Серед них певне місце посідають своєрідні номінації з компонентом *сив-*, які широко використовують у фольклорі, художній літературі, наукових студіях, періодиці тощо.

Такі антропоніми в основному характеризуються низкою індивідуальних ознак, як-от:

а) частини людського тіла: *в у с а* (*Сивоус*), *б о р о д а* (*Сивобородько*), *г о л о в а* (*Сивоголов*, *Сивоголовко*), *л о б* (*Сиволюб*), *ч у б* (*Сивочуб*), *р у к а* (*Сиволап* < лапа < рука [Словник синонімів 2001, т. I, с. 745]) та ін.;

б) вік людини, виконавця дії: *Сиводід*, *Сивуля*, *Сивопляс*;

в) кольорова ознака (масть) тварин, птахів, місцевості, приналежних певній особі: *Сивокінь*, *Сивогривий*, *Сивокобила*, *Сивокобиленко*, *Сивоволенко*, *Сивокоз*, *Сивоворона*, *Сивораक्षा* < *Сивограк* [Грінченко, т. IV, с. 118], *Сивокоренко*, *Сиволап*; *Сиворотка* < сиворотка² < «сироватка» [сиворотчаний] [Етимологічний словник 2006, т. V, с. 225];

г) за місцем проживання: *Сиваш*;

- д) патронімічні назви: **Сиверин, Сивирин** < *Северин* < лат. *severus* — суворий [Скрипник, Дзятківська 1996, с. 98];
- е) назва головного убору: **Сивошанка**.

Їхня територіальна палітра творення й функціонування має як спільні загальноукраїнські риси, так і суто місцеві. Свідченням цього є лексикографічні праці українських прізвищ трьох основних говіркових масивів України, які дають можливість наочно спостерігати й порівнювати наявність таких мовних одиниць у:

- **піденно-західних говорах:**

Сивак ‘сива, посивіла людина’, *Сиванич* ‘сивоволосий’, *Сивицький*, *Сивич*, *Сивка*, *Сивній*, *Сивоус*, *Сивоховп* (першим компонентом є прикм. *сивий*, а другим — нечленний прикм. від місц. укр. діалектизму *ховп* — ‘жмут’, ‘пасмо’, отже, етимон прізвища ‘сивоховпий’, тобто ‘той, у кого у волоссі сивий ховп’); *Сивохоп* < фонетична видозміна прізвища *Сивоховп*; *Сивулич* — укр. утворення з суф. *-ич* від жін. прізвиська *Сивуля* < від апел. *сивуля* ‘стара людина’, ‘стара дівка’, *Сивулька* від антр. *Сивуля* + суф. *-ка* [Чучка 2005, с. 511]; *Сивокінь*, *Сивулич* [Редько 1968, с. 198]; *Сивак* < *сивак* ‘про сиву людину’, ‘темно-сірий віл’, ‘порода голубів’, *Сивенький* < *сивенький*; атр.-прізви. н., *Сивий* < *сивий*; атр.-прізви. н., *Сивко* < атр.-прізви. н., *Сивохоп* — етим. непр. Фаріон [Фаріон 2001, с. 281]; *Сивак*, *Сиваковський*, *Сиван*, *Сивачук*, *Сивашов*, *Сиверин*, *Сивець*, *Сивирин*, *Сивицький*, *Сивйолов*, *Сивка*, *Сивко*, *Сивов*, *Сивоконь*, *Сивопляс*, *Сиворотка*, *Сивохін*, *Сивуняк*, *Сивчук* [Словник прізвищ практичний 2002, с. 319];

- **північних говорах:**

Сивак, *Сивий*, *Сивило*, *Сивилук*, *Сивинюк*, *Сивицький*, *Сивобород*, *Сиволап*, *Сиворотка*, *Сивоха* [Словник прізвищ півн.-захід. України 2013, с. 357];

- **південно-східних говорах:**

Сива — дуже рано (молодою) посивіла, *Сиваш* — працював на Сиваші, *Сивашка* — відпочивала в санаторії поблизу *Сиваша*, *Сивий* — біловолосий, *Сивий* — мудрий, досвідчений; *Сивий Кінь* — старий сивий парубок, *Сиволап* — ? [Чабаненко 2005, т. II, с. 378];

Сивийко, *Сивун*, *Сивушкин* [Кравченко 2004, с. 191]; *Сиваш*, *Сивоглаз*, *Сивогривий* [Горпинич 2010, с. 303];

Сиваш, *Сивоволенко*, *Сивоголов*, *Сивогуб*, *Сиводєдов*, *Сивок*, *Сиволап*, *Сиволоб*, *Сиволожський*, *Сиворожка*, *Сивочуб*, *Сивуха*, *Сивухін* [Падалка 2010, с. 248];

Сивак, *Сиваченко*, *Сиваш*, *Сиващенко*, *Сиверин*, *Сиверін*, *Сивець*, *Сивих*, *Сивицький*, *Сивков*, *Сивоволов*, *Сиводід*, *Сивокінь*, *Сивоконенко*, *Сивоконєв*, *Сивоконь*, *Сивокоренко*, *Сиволапов*, *Сиволодський*, *Сиворакиша*, *Сивченко* [Глуховцева 2011, т. II, с. 203];

Сив, *Сиваєв*, *Сивак*, *Сиваков*, *Сиваковський*, *Сиванич*, *Сиванов*, *Сивахо*, *Сивашенко*, *Сивенков*, *Сивер*, *Сиверін*, *Сиверський*, *Сивець*, *Сивидов*, *Сивий*, *Сивирін*, *Сивицький*, *Сивков*, *Сивковський*, *Сивов*, *Сивовол*, *Сивоголовко*, *Сивогуб*, *Сивокінь*, *Сивокобиленко*, *Сивокобильський*, *Сивокоз*, *Сивоконенко*, *Сивоконь*,

Сиволап, Сиволдаєв, Сиволін, Сиволюб, Сиволобов, Сиволицький, Сивоненко, Сивох, Сивохін, Сивохо, Сивульський, Сивунов, Сивух, Сивцев, Сивцов, Сивченко, Сивченков, Сив'яков [Новикова 2007, с. 751–752];
Сиваш, Сивак, Сиваченко, Сивенюк, Сивоволов, Сиволап [Горпинич, Корнієнко 2012, с. 214];
Сиваков [Корнієнко 2017, с. 310].

Попри власне українські антропоніми тут спостерігаємо вкраплення російських як результат тривалої колонізації українських земель: *Сивашов, Сивйолов, Сивов, Сивохін, Сивушкин, Сивоглаз, Сивоконєв, Сиваєв, Сивенков, Сиволдаєв, Сивцов, Сив'яков* та ін.

Семантика досліджуваних антропоутворень досить прозора, оскільки словотвір їх в основному формувався на безафіксній основі — *Сив*, за допомогою суфіксів: **-ак** (*Сивак*), **-к** (*Сивко*), **-ан** (*Сиван*), **-ач-ук** (*Сивачук*), **-цьк-** (*Сивицький*) та ін.; за допомогою основоскладання: *Сивоус, Сивоголовко, Сиводід, Сивокінь, Сиволап, Сивоволенко* та флексії **-ий**: *Сивий*. Серед цих прізвищевих назв маємо також і славні талановиті постаті, які внесли вагомий вклад у розвиток української культури і медицини:

Сиваченко Микола Єфремович (22. XI. 1920 – 7. X. 1999) — український літературознавець і фольклорист. Директор Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії імені Максима Рильського НАН України. Член-кореспондент НАН України.

Сиваченко Тамара Порфирівна (5. X. 1923 – 3. II. 2015) — український лікар-радіолог, педагог, один з провідних учених-радіологів і організаторів радіологічної служби України. Доктор медичних наук, професор. Заслужений діяч науки і техніки України.

Сивокінь Григорій Матвійович (10. VIII. 1931 – 19. XII. 2014) — український літературознавець, доктор філологічних наук, член-кореспондент НАН України. Заслужений діяч науки і техніки України.

Антропоніми з цим компонентом також використовувалися як псевдоніми прогресивними діячами української культури: **Сивий** — *Гаврилюк Максим, Сивенький* — *Самійленко Володимир, Сивко* — *Піснячевський Віктор, Сивошапка* — *Вротновський Кость, Сивульський* — *Бабюк Андрій* [Дей 1969, с. 346]; **Сиво-монюк** — *Іванкова Марія* [Дей 1969, с. 530] і українськими повстанцями ОУН–УПА: *Сивак, Сивий* — 31 повстанська номінація [Павликівська 2010, с. 324].

Отже, ретельне студіювання українських прізвищ залишається відкритим. По-перше, вони становлять код української нації. По-друге, древо роду, яке мусимо оберігати, досліджувати його витоки й передавати наступним поколінням як важливий історичний і духовний чинник родоводу. Прізвище — це живий організм родоводу і невід'ємний дух нації, яке живе доти, доки існує носій його родоводу. Воно зникає в лихоліттях природних катаклізмів і загартбницьких кровожерливих війнах так, як безповоротно зникли на планеті рідкісні види рослин і тварин, від чого людство втрачає багато в природному і духовному середовищі сучасного життя українського суспільства, яке й нині

веде тяжку визвольну війну за незалежність з рашистськими загарбниками. То ж свято оберігаймо древо свого родоводу.

Призвіщевий словничок з компонентом *сив-*

Сив	Сивово	Сивохоп / Сивоховп
Сива	Сивобород	Сивочуб
Сивак	Сивоглаз	Сивошапка
Сиваков	Сивогривий	Сивулич
Сиваковський	Сиводедов	Сивульський
Сиван	Сиводід	Сивуля
Сиванич	Сивоволенко	Сивулька
Сиванов	Сивоволов	Сивун
Сиваченко	Сивоголов	Сивунов
Сивачук	Сивоголовий	Сивуняк
Сивахо	Сивоголовко	Сивух
Сиваченко	Сивогуб	Сивуха
Сиваш	Сивок	Сивухін
Сивашка	Сивокінь	Сивушкин
Сивашенко	Сивокобиленко	Сивцев
Сивашов	Сивокобильський	Сивцов
Сиващенко	Сивокоз	Сиваченко
Сивенков	Сивоконенко	Сивченко
Сивенюк	Сивоконев	Сивченков
Сивер	Сивоконь	Сивчук
Сиверин	Сивокоренко	Сив'юк
Сивирин	Сиволан	Сивов
Сиверін	Сиволанов	Сив'яков
Сиверський	Сиволап	
Сивець	Сиволдаєв	
Сивидов	Сиволоб	
Сивий	Сиволобов	
Сивийко	Сиволодський	
Сивило	Сиволожський	
Сивилук	Сиволоцький	
Сивинюк	Сивомонюк	
Сивирін	Сивоненко	
Сивих	Сивопляс	
Сивицький	Сиворакша	
Сивич	Сиворожка	
Сивйолов	Сиворотка	
Сивка	Сивоус	
Сивко	Сивох	
Сивков	Сивоха	
Сивковський	Сивохін	
Сивній	Сивохо	

ЛІТЕРАТУРА

1. Глуховцева К. Д., Глуховцева І. Я., Леснова В. В. Словник прізвищ жителів Луганщини: у 2 т. / за ред. проф. К. Д. Глуховцевої. Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. Т.2. 364 с.
2. Горпинич В. О. Болгарські прізвища в сучасному антропоніміконі Бердянщини. Дніпропетровськ : Нова ідеологія, 2010. 278 с.
3. Горпинич В. О., Корнієнко І. А. Антропонімія Дніпровського Припоріжжя і суміжних регіонів України / 2-ге вид. Дніпропетровськ-Миколаїв, 2012. 232 с.
4. Грінченко Борис. Словарь української мови. В 4-х т. Київ, 1907–1909.
5. Дей О. І. Словник українських псевдонімів та криптонімів (XVI–XX ст.). Київ : «Наукова думка», 1969. 558 с.
6. Етимологічний словник української мови: у 7-ми т. Київ, 2006.
7. Корнієнко І. А. Матеріали до словника антропонімів Північного Причорномор'я (м. Очаків, с. Куцуруб, с. Чорноморка). Миколаїв : Іліон, 2017.
8. Кравченко Л. О. Прізвища Лубенщини. Київ : «Факт», 2004. 198 с.
9. Новикова Ю. М. Практичний словозмінно-орфографічний словник прізвищ Центральної та Східної Донеччини / за ред. проф. Т. Ю. Ковалевської та проф. І. Є. Намакштанської. Донецьк : «Вебер», 2007. 996 с.
10. Павликівська Н. Словник псевдонімів ОУН–УПА. Вінниця : О. Власюк, 2007. 440 с.
11. Падалка Р. М. Динаміка прізвищ Донецької Слов'янщини. Донецьк : АНБОУ, 2010. 275 с.
12. Скрипник Л. Г., Дзятківська Н. П. Власні імена людей : Словник-довідник / за ред. В. М. Русанівського. 2-ге вид. Київ, 1996. 332 с.
13. Редько Ю. К. Довідник українських прізвищ. Київ, 1968. 342 с.
14. Словник прізвищ північно-західної України та суміжних земель / упорядник Г. Л. Аркушин. Луцьк : Вежа-Друк, 2013. 556 с.
15. Словник прізвищ: практичний словозмінно-орфографічний (на матеріалі Чернівеччини). Чернівці : «Букрек», 2002. 424 с.
16. Словник синонімів української мови: у 2-х т. Київ: «Наукова думка», 2001. Т. 1. 1026 с.
17. Фаріон І. Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини наприкінці XVIII – початку XIX століття (з етимологічним словником). Львів : Літопис, 2001. 371 с.
18. Чабаненко В. Прізвиська Нижньої Наддніпрянщини. Словник. Книга 1, 2. Запоріжжя, 2005. 491 с.
19. Чучка П. Прізвища закарпатських українців. Львів : Світ, 2005. 704 с.

Ярослава Сазонова

доктор філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри англійської фонетики і граматики
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
sazonova.yaroslava.hnpu@gmail.com

ДИНАМІКА МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ СУБ'ЄКТІВ-РЕЦИПІЄНТІВ СТРАХУ В ТЕКСТАХ ЖАХІВ

Дискурс текстів жахів вирізняється з-поміж інших видів художнього дискурсу специфічною побудовою вигаданого світу, де порушені онтологічні й аксіологічні засади світоустрою, що породжує страх у суб'єктів цього типу дискурсу. Автор тексту жахів інтенційно створює естетику страху через комунікативний смисл «страх», який знаходить матеріальне втілення в мові.

Окреслимо засади подальших міркувань (більше див. [Сазонова, 2018]):

- страх — базова емоція, яка має біологічні й соціальні чинники та наслідки;
- дискурс жахів — комплексне мультимодальне й еkleктичне явище сучасної культури;
- текст жахів — одне із утілень дискурсу жахів, який разом із цим увіходить до системи художнього дискурсу;
- засадничими елементами тексту жахів є суб'єкт-джерело страху і суб'єкт-реципієнт страху.

Тут будемо говорити не про мовну картину світу читача текстів жахів, а про мікрорівень мовної картини світу суб'єктів-реципієнтів страху у вигаданому світі текстів жахів: як відбувається злам звичного сприйняття світу пересічної людини, коли вона стикається з чимось, що навіює страх, і як це відбивається на омовленні нового досвіду, а саме — на номінації джерел страху.

Теоретичне підґрунтя цієї розвідки значною мірою спирається на роботу Л. А. Лисиченко «Лексико-семантичний вимір мовної картини світу», де вона дає мовній картині таке визначення: «це мовна система плюс складні психо-і логіко-ментальні асоціації людини» [Лисиченко 2009, с. 184]. Водночас автор пропонує розрізняти мовну модель світу (яка «співвідноситься із концептуальною картиною світу») і мовну картину («власне лінгвальні засоби вираження останньої» [Лисиченко 2009, с. 61]). Це розмежування важливе для нашого дослідження, оскільки дозволяє укласти мовну модель вигаданого світу жахів і класифікувати засоби її вираження, тобто її мовну картину. Відповідно, як було вказано вище, одним із засадничих елементів текстів дискурсу жахів є опозиція джерела і реципієнта страху, які номіновані у той спосіб, що дозволяє система мови, і відповідно тим інтенціям, які закладає у вигаданий світ його автор; тобто номінація джерела страху — це відбиття мовної моделі в мовній картині.

У зазначеній праці Л. А. Лисиченко знаходимо класифікацію рівнів концептуальної картини світу, серед яких першим вказано домовний, або ментальний. «Ментальна картина світу збагачується із розвитком знання про світ і мовних засобів, що це знання закріплюють і диференціюють, вона відбиває індивідуальний досвід мовців, узагальнений у процесі комунікації» [Лисиченко 2009, с. 27]. Оскільки страх вважається базовою емоцією, біологічний різновид якого поєднує всі живі істоти в цьому світі, то в структурі мовної моделі світу реципієнта страху його джерело завжди буде мати ознаки, що несуть загрозу життю, здоров'ю, добробуту, території тощо. Отже, постає питання, як має бути номінований суб'єкт з такими ознаками. Як зауважує Л. А. Лисиченко, «зв'язки між домовною (ментальною), концептуальною і мовною картинами світу виражаються в послідовності пізнавального процесу від конкретного споглядання (концепт) до абстрагування (поняття) в концептуальній картині світу і до мовного значення, завдяки існуванню і функціонуванню якого люди спілкуються і виражають свої знання про світ, про себе, тобто застосовують МКС на практиці» [Лисиченко 2009, с. 26]. Приклади, дібрані з англо- й українськомовних текстів жахів, свідчать про те, що якщо автор не вдається до використання традиційних міфічних імен джерел страху (типу чорт, мара, phantom тощо), він змушений спочатку «скасувати» нейтральну номінацію суб'єкта, щоб потім дібрати йому «нове» ім'я, тобто зробити старі знання про світоустрій неактуальними, неправдивими і затвердити нові правила. Наприклад, маємо в М. Кідрука номінацію *хлопчик*, яка змінюється з розгортанням текстової історії на *бот*, або, як це зроблено М. Ші, номінація [Joe Allen's] *corpse* стає неактуальною, і її замінює іменник *alien*.

Процес «скасування» звичної номінації розглядаємо як динамічне явище, яке має свої етапи (їхня кількість, засоби мовного утілення і навіть завершеність залежать від намірів автора тексту жахів). Сталою характеристикою цієї динаміки вважаємо логіку заперечення, оскільки, як було зазначено вище, передусім має бути скасована онтологія і аксіологія звичного світу (Л. А. Лисиченко зазначає: «Якщо вважати, що концептуальна картина світу — це пізнання та інтерпретація світу людиною, то з необхідністю маємо визнати, що ККС розвивається і в категоріях логіки» [Лисиченко 2009, с. 30]). Наприклад, ось так відбувається руйнація звичної логіки онтологічного впорядкування світу в М. Кідрука в тексті роману «Бот»:

Що це? — Я тобі кажу — це хлопчик. — Відколи це в Атакамі завелись білошкірі хлопчачи, га? — Дивно, пацан геть голий. — Білошкірий хлопчак стовбичив сам-один посеред мертвого безмежжя Атаками, але при цьому не кричав і не біг назустріч машині. Не робив узагалі нічого. Стояв і дивився. — Його статуру можна було б вважати досконалою, якби не голова. Вона здавалася непропорційною через надміру опуклу верхню частину черепа. — Те, що постало перед Джей Ді, відкарбувалось у його мозку навіки. Хлопчик мав застигле, подібне на маску обличчя. Під мармуровим чолом палали зовсім не дитячі очі, з яких рвалося щось чорне. Зіниці іскрилися вогкою синню, але білки ... білки були не просто почервонілими, ні, вони вщерть набрякли багряною кров'ю. Лікар несподівано

усвідомив, що до нього наближається не хлоп'я, а щось незнайоме і чуже в подібності невинної дитини.

Наведений приклад ілюструє укладання нової мовної моделі світу, тобто процес когнітивного опрацювання нової реальності на первинній стадії, коли загроза ще не усвідомлена й суб'єкти тексту ще не поділилися на реципієнтів і джерел страху. Номінації *хлопчик, хлопчак, пацан, хлоп'я* нейтральні або навіть позитивно забарвлені поза контекстом тексту жахів, але дії й ознаки цього суб'єкта тут (доповнена референція в конкретному тексті дискурсу жахів) є нехарактерними для представника класу об'єктів, які номінуються цими іменниками: не можуть білі хлопчакі стояти посеред пустелі голими й не кликати на допомогу; не можуть будь-які хлопчакі мати такі фізичні риси. Наприкінці цитованого уривку підсумовується результат цього усвідомлення (*не хлоп'я, а щось в подібності невинної дитини*).

Заперечення логіки онтології звичного світу здійснене не тільки у прямий спосіб (вживанням частки *не*), а й омовленням модальності сумніву як початкової стадії заперечення засобами різних мовних рівнів, наприклад, прислівником *відколи*, присудковим словом *дивно*, складними реченнями зі сполучниками *якби не й але*, в яких наводяться аргументи, що допомагають заґрунтувати нову онтологію, дієсловом *здається* і предикатом *можна було б*. Аксіологічне руйнування звичного світу і його закріплення в новій мовній моделі світу відбувається у більш складний спосіб, оскільки текст дискурсу жахів є і зразком художнього дискурсу, де недостатньо омовити аксіологію лише за допомогою прикметників *добрий — поганий*. Наприклад, у цитованому уривку аксіологічна опозиція вибудована шляхом заперечення іменника *хлоп'я* і використання словосполучення *щось незнайоме і чуже в подібності невинної дитини*. Аксіологічне протиставлення підсилене також описом зовнішності суб'єкта, що імпліцитно порівнює голого білявого хлопчика, який має мармурове чоло, з ангелом, але так само імпліцитно його натура демонічна, бо його очі, що традиційно є «дзеркалом душі», мають ознаки, закріплені за диявольськими силами (вони палають, з них рветься щось чорне, зіниці іскряться, а білки налиті кров'ю).

Оскільки наведений приклад ілюструє лише початкову стадію осмислення суб'єкта як джерела страху, маємо звернути увагу і на закладені в мовній картині світу суб'єкта-реципієнта страху ознаки потенціалу динаміки побудови і його мовної картини, і мовної моделі. Важливим елементом моделі світу є ідентифікація неозначеності суб'єкта, який на початку видається дивним, девіантним, але ще не страшним. У мовній картині це традиційно актуалізовано займенником *щось* і його атрибутами, які деталізують референцію. Як підтверджує і приклад з тексту роману М. Кідрука, *щось незнайоме і чуже в подібності невинної дитини* — це та номінація, яка стає базовою для розгортання історії (з доповненнями, уточненнями, стилістичним й емоційними варіаціями), доки цьому суб'єкту не буде знайдена номінація, що відповідає новій онтології і аксіології світу дискурсу жахів. Якими детальними б не були уточнені ознаки суб'єкта, іменованого *щось*, він не є остаточно скласифікованим і номінованим,

відповідно, він не може вважатися пізнаним елементом когнітивної картини світу.

Л. А. Лисиченко обґрунтовувала подібні явища появою семантичних лакун: «Семантичні лакуни з'являються у зв'язку з поширенням і поглибленням МКС. Поширення МКС відбувається внаслідок появи на її ментальному рівні нових явищ, які раніше в ній були відсутні», а «Поглиблення МКС зумовлюється поглибленням наших знань про вже відомі в мовній картині явища» [Лисиченко 2009, с.33]. Тож динамічний процес пізнання невідомого страхітливого суб'єкта стає основою розгортання частини або цілої історії, а завершальна номінація такого суб'єкта остаточно відносить його до джерел страху і переводить історію на новий рівень, де укладена нова онтологія, де аксіологія вкладається в чорнобілий спектр боротьби добра зі злом і починають діяти правила існування в новому світі.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Лисиченко Л. А.* Лексико-семантичний вимір мовної картини світу. Харків : Вид. група «Основа», 2009. 191 с.
2. *Сазонова Я. Ю.* Феномен страху в текстах жаків української й англomовної літератури: лінгвопрагматичні аспекти. Харків : ХІФТ, 2018. 344 с.

Олена Семенов

доктор педагогічних наук, професор
завідувач кафедри української мови і літератури
Сумський державний педагогічний університет імені А. С.Макаренка
olenasemenog@gmail.com

МОВНА МАЙСТЕРНІСТЬ ПЕДАГОГА-НАСТАВНИЦІ ЛІДІЇ ЛИСИЧЕНКО

2022 рік — рік повномасштабної агресії росіян — став жорстоким випробуванням для українського народу й української освіти. Водночас це рік переосмислення нашого професійного й особистого життя, соціальної відповідальності, віри в Україну, українську школу. Президент НАПН України В. Кремень на засіданні Стратегічної сесії керівників закладів вищої освіти, що відбулася 1 березня 2023 р., наголосив: «завдяки вчителю Україна відстояла свою державність, завдяки вчителю Україна переможе російського агресора, завдяки вчителю Україна займе достойне місце в сім'ї Європейських народів» [Кремень 2023].

З-поміж вагомих чинників якісної освіти фахівці все частіше означають наставництво та їх сродну працю. Саме така праця є продуктивною, «потрібне

робить неважким». Натомість «несродна праця» (тобто не відповідна нахилам і здібностям), зауважував український філософ Г. Сковорода, може призвести до трагедії зламаной долі [Сковорода 2016].

Яскравою представницею академічного наставництва, яка *все професійне життя присвятила «сродній» праці на шанованій в Україні кафедрі*, є Лідія Андріївна Лисиченко, доктор філологічних наук, професор, фундатор «Наукової школи комплексного дослідження української мови в діяхронійно-синхронійному вимірі: від мовознавчих доробків представників і послідовників Харківської філологічної школи до сучасних наукових парадигм вивчення мови, авторка вагомих теоретичних праць з мовознавства [Лисиченко 2008; Лисиченко 2011]. Саме Лідія Андріївна започаткувала феномен наставництва на кафедрі української мови Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди, якою відома мовознавиця керувала 36 років. «Так склалося, що від самого початку на нашій кафедрі поєдналися дві вертикалі — вікова й наукова. Минав час, з'явилися нові люди, але гармонійне поєднання старших і молодших, учителів й учнів зберігається й досі. Я завжди дбала, щоб кожен мав умови для зростання», — читаємо у статті Л. А. Лисиченко «Екскурс в історію кафедри української мови» [Лисиченко, 2018, с. 33].

Лідія Андріївна глибоко поважала благословення свого дідуся: *«Чим мені вас благословити? Благословляю вас працею. Праця — найбільш безпрограшний білет»* [Лисиченко 2012]. Для учнів життєвий шлях Лідії Андріївни Лисиченко сприймається невід'ємною частиною «епохи тих, хто створював свій час, це життя людини «своїї держави, яка сформувала її дух, гідність, людські чесноти, цінності» [Лисиченко 2012, с. 6].

Самобутні дослідження вченої якісно синтезують актуальні проблеми діалектології, лексикології, фразеології, лінгвоконцептології, лінгвопоетики, історії української мови та українського мовознавства, лінгводидактики середньої школи і вищої професійної освіти. У наукових працях органічно поєднуються енциклопедичні знання вченого-лінгвіста, дослідницьке чуття і «наукова іскорка» стиліста. При широкому діапазоні мовознавчих інтересів науковій творчості Л. А. Лисиченко властиві фундаментальність, методологічна глибина, системність, відкритість до нових ідей і внутрішня цілісність.

Багатогранну діяльність наставниці характеризує власний, неповторний стиль як засіб репрезентації індивідуально-авторської картини світу [Загнітко 2017, с. 23]. Ці питання досліджує лінгвоперсонологія (А. Загнітко, Т. Космеда та ін.), наука, що опікується комплексними дослідженнями мовної особистості крізь призму аксіології та акмеології.

Світ українського мовознавства Лідія Андріївна Лисиченко збагачує і підносить величиною свого наукового і педагогічного таланту. Її кредо — оперативно відгукуватися на найбільш гострі й актуальні проблеми мовознавства і водночас виважено оцінювати переваги, недоліки і перспективи нового наукового явища, теорії і цілого напрямку.

Міркування про предмет дослідження реалізуються дослідницею через призму особистого ставлення, захоплюють своєю оригінальністю, влучною

інтерпретацією, глибоким проникненням у сутність аналізованих явищ: *Метод дослідження пов'язаний із шляхом вивчення та розв'язання поставленого питання і застосуванням конкретних прийомів. Існує значний обсяг літератури про методи й прийоми дослідження: розділи в курсах вступу до мовознавства й загального мовознавства, спеціальні монографії, що характеризують методи наукових досліджень у багатьох аспектах. Однак для дисертантів питання про методи, що застосовуються в роботі, є прикрою перепорою. Річ у тім, що дисертант пише вступ, де містяться названі питання, не на початку роботи, а після її завершення й часто не розуміє, навіщо все це потрібно, коли він і так уже все зробив. Насправді ж визначення методів необхідне вже при формулюванні теми, мети і завдань дисертації, бо для кожного завдання можна і треба визначити відповідні методи чи прийоми. Без урахування необхідності визначати методи, зумовлені завданнями роботи, їхня характеристика видається набором випадкових назв, що не завжди відповідають текстові дисертації* [Лисиченко 2015, с. 107]. Глибина думки поєднується з ясністю чітких дефініцій і простотою викладу складної проблеми. За цією простотою — щоденна праця, висока внутрішня організованість, самодисципліна.

Лекції, консультації Лідії Андріївни — це лабораторія академічного діалогу і партнерської взаємодії зі студентами, аспірантами, докторантами. Науковий діалог з Майстром допомагає формувати самостійність, відповідальність, відкритість, спонукає до розвитку умінь представити власну думку в гармонії форми і змісту.

Відома й наукова принциповість Л. А. Лисиченко, вона не дозволяла ані собі, ані своїм дисертантам наукової легковажності чи поспішності: *За півстоліття з часу дискусії стилістика розвинулася в багатовимірну науку, що взаємодіє з філософією антропоцентризму й когнітивістики, з проблемами етнології, міфотворчості. У цьому розділі мовознавства з'явилися різні напрями, залежні від аспектів і методів дослідження. Однак у темах кандидатських дисертацій мало представлене це різноманіття, що пригальмовує розвиток нових ідей. Часті такі дисертації клонують праці попередників, що сприяє кар'єрному зростанню й поширенню наукового досвіду керівників, але не є внеском у науку* [Лисиченко 2015, с. 107].

Важливою ознакою успішного розвитку наукового наставника Л. А. Лисиченко вважала відкритість до самого себе, до колег, до часу, у якому живемо і на запити якого маємо відповідати.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Загнітко А.* Теорія лінгвоперсонології : [моногр.] Вінниця : Нілан-Лтд, 2017. 136 с.
2. *Кремень В. Г.* Підготовка вчителя: виклики і відповіді: За результатами наукової доповіді на засіданні Стратегічної сесії керівників закладів вищої освіти, 1 березня 2023 р. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2023. 5 (1), С. 1–6. <https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5104>
3. *Лисиченко Л. А.* Екскурс в історію кафедри української мови. *Лінгвістичні дослідження*. 2018. № 5.2. № 47. С. 33–36.

4. Лисиченко Л. А. Багатозначність у лексико-семантичній системі: структурний, семантичний, когнітивний аспекти. Харків : Вид. група «Основа», 2008. 272 с.
5. Лисиченко Л. А. І на тім рушникові... / вступ. ст. О. Маленко. Харків, 2012. 274 с.
6. Лисиченко Л. А. Роздуми під час захисту дисертацій з мовознавчих проблем. *Український світ у наукових парадигмах : зб. наук. пр. ХНПУ імені Г. С. Сковороди* / за ред. О. О. Маленко. Харків : ХНПУ; ХІФТ, 2015. Вип. 2. С. 104–110.
7. Лисиченко Л. А. Ці невичерпні глибини мови : [монографія]. Харків, 2011. 304 с.
8. Лисиченко Т. Ю. Мовно-естетичний образ жінки-вченого в палітрі спогадів колег, учнів, послідовників. <http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/lingvistics/article/view/482/0>
9. Сковорода Г. Повна академічна збірка творів / за ред. проф. Л. Ушкалова. 2-ге вид., стер. Харків. 2016.

Дмитро Сизонов

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри стилістики та мовної комунікації
Навчально-наукового інституту філології
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
dm_sizonov@ukr.net

КОМУНІКАТИВНІ ПАРАМЕТРИ НЕОФРАЗЕОЛОГІЇ КРИЗЬ ПРИЗМУ ІДЕЙ Л. ЛИСИЧЕНКО

У сучасному лінгвістичному світі дискусії щодо статусу фразеологізму та його комунікативно-функціональних характеристик точаться давно. І причина цьому — розвиток функціональної парадигми, у рамках якої почали інтерпретувати мову: йдеться передусім про праці Ш. Балі, вчених Празького лінгвістичного гуртка, Міжнародного товариства функціональної лінгвістики (SILF). Фразеологія з її триєдинним поділом на «зрощення — єдності — сполучення» (т. зв. виноградівська теорія) стала об'єктом аналізу в працях багатьох науковців. Щоправда, ця класифікація не вичерпувала всього масиву фразеології, що існувала в мові (афоризми, крилаті вислови, паремії, сталі терміносполуки та інші одиниці випадали з ряду фразеологізмів), а тому виникало логічне запитання щодо розширення цих класифікаційних характеристик. Вочевидь, наголошено на комунікативній природі фразеологізму з його можливостями вживання в мові відповідно до ситуації.

Уже із середини минулого століття визначається «свіжий» вектор щодо аналізу мовних одиниць — функціонально-стилістичний (див. стилістичні роботи Д. Х. Баранника, Л. А. Булаховського, М. А. Жовтобрюха, і пізніше — С. Гайди, С. Я. Єрмоленко, Ю. А. Карпенка, Л. І. Шевченко та ін.). Цей аспект дозволив трактувати сталі словосполучення в новому ракурсі, враховуючи комунікативну

ситуацію та функції одиниць у стильовому синкретизмі (для художнього стилю, напр., — естетична функція; для офіційно-ділового — функція інформування та регламентації; для наукового — фактологічна тощо). Ми поділяємо думку, яка панує в науковому середовищі лінгвистилістів, щодо розширення можливостей фразеології в комунікативному контексті, про що ми зазначали вище. На комунікативній природі фразеологізму наголошувала і Л. А. Лисиченко: фразеологізм відтворюється в мові відповідно до актуальної ситуації, а комунікативна характеристика фразеологізму стала домінантною, на що безумовно впливає контекст [Лисиченко 1972].

Вирізняючи конотативність, експресивність, емоційну забарвленість та вторинність семантики як головні ознаки фразеологізма, Л. А. Лисиченко наполягала і на творенні нових фразеологізмів за аналогічним принципом. Варто наголосити, що важлива роль у цьому процесі належить мовній картині світі, зокрема коли йдеться про концептуальний рівень, основною одиницею якого є концепт [Лисиченко 2009]. Саме концептуально орієнтоване усталене словосполучення може утворювати нову фразеологічну одиницю. Наприклад, номінація *майдан* концептуалізувалася в масовій свідомості, що спричинено суспільно-політичними процесами. Це, у свою чергу, породило масу нових фразеологізмів типу *палити шини, помаранчевий майдан, Майдан гідності, виходити на майдан, майданно орієнтуватися* у значеннях «протестувати», «мітингувати», «відстоювати свої права». Або інший приклад — колір *зелений*, який відповідно до зміни комунікативної ситуації набув нових конотацій у структурі фразеологізма: *зелений коридор, молоде і зелене, зелене світло*, і концептуалізація кольору — *зелена команда, зелені чоловічки, зелена Зе-компанія* та ін.

Відтак творення *неофразеологічних одиниць*¹ у сучасній мові диктується передусім екстралінгвальними факторами — політичними подіями, соціальними перетвореннями, економічним та технічним розвитком, культурними цінностями та ін. На ці фактори в динаміці мовних процесів звертала увагу ще в 70-х рр. минулого століття Л. А. Лисиченко: «тільки всебічне врахування позамовних і внутрішньомовних зв'язків забезпечує справді наукове розуміння явищ мови <...> в їх виникненні й зникненні» [Лисиченко 1977, с. 4–5]. Цим і пояснюється не тільки поява, але і зникнення (а подекуди і деактивація) певних, подекуди неактуальних сьогодні, фразеологічних одиниць: *піонер своєї справи, дефіцитний товар, сарафанне радіо, влаштувати суботник, отримати трудовні* та ін.

¹ У сучасній лінгвістиці існують дублетні номінації щодо нового фразеологізму — фразеологізація, фразеологічний неологізм, фразеологічна інновація, інноваційний фразеологізм та ін. (О. А. Стишов, Л. М. Пашинська, Л. І. Шевченко, А. М. Нелюба, А. А. Смеречко, Ю. М. Стефанишин та ін.). Причиною неоднозначності в усталеності терміна є, на нашу думку, неоднакове зарахування усталеного словосполучення в розряд нових, критерії їх розрізнення та функції, які вони виконують у мовній комунікації.

Саме комунікативний параметр розглядаємо як основний у тиражуванні фразеологізмів (передусім у масовій комунікації). А медійні канали допомагають фразеологізмам поширюватися в маси та набувати додаткових відтінків у семантиці. Тут можемо пригадати персоніфковані фразеологізми, що набули статусу афоризованих (*Україна — не Росія; куля в лоб; маємо те, що маємо; стадіон так стадіон* з відповідними значеннями «відмінність»; «іти до кінця»; «констатація факту»; «прийняття виклику»). Або рекламні слогани, що стали прецедентними, увійшовши до активного вжитку українців (*солодка парочка; райська насолода; вузла та забула* з відповідними значеннями «близькі стосунки»; «під задоволення»; «відпустити якусь ситуацію»).

Отже, до неофразелогії зараховуємо фразеологізми, що не зафіксовані фразеологічними словниками; фразеологізми ідіоматичного характеру, які є цитатами відомих політиків, культурних діячів та інших відомих особистостей; рекламні слогани та політичні гасла, які відбиваються в масовій свідомості та тиражуються широкими масами; фразеологізми, кальковані з інших мов, переважно англійської, що відтворюються в комунікації мас; нові штампи та кліше офіційно-ділового стилю; нові термінологічні словосполучення; семантичні трансформації термінологічних сполучень; різного типу метафоричні перифрази з постійною відтворюваністю в масовій комунікації; алюзійні та переосмислені стійкі словосполучення, що пов'язані з категорією інтертекстуальності та прецедентності; молодіжні сленгові звороти, що мають частотну вживаність у комунікації; okazіональні фразеологізми, що виникають в художній комунікації; нові афористичні одиниці, крилаті вислови, паремії. Більшість із цих одиниць виникають і активно поширюються в медійному просторі [Сизонов 2017].

Для таких одиниць ми пропонуємо номінацію **медійного (нео)фразеологізму**, що має свої ступені оцінності та образності саме в мові ЗМІ. Вважаємо, що саме найбільша кількість таких інноваційних одиниць виникає в медійному просторі [Шевченко, Сизонов 2022], що відбиває тенденції оновлення української мови в масовій комунікації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лисиченко Л. А. До питання про місце фразеологічних одиниць комунікативного типу в фразеологічній системі. *Питання фразеології східнослов'янських мов*. Київ: Наукова думка, 1972. С. 44–45.
2. Лисиченко Л. А. Лексикологія сучасної української мови. (Семантична структура слова). Харків : «Вища школа», 1977.
3. Лисиченко Л. А. Лексико-семантичний вимір мовної картини світу. Харків : «Основа», 2009. 192 с.
4. Сизонов Д. Ю. Функціонально-стилістична парадигма медійної фразеології. *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*. 2017. Вип. 35. С. 56–70.
5. Шевченко Л. І., Сизонов Д. Ю. Нові слова та фразеологізми в українських масмедіа: словник. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2022. Ч. 5. 369 с.

Ярослав Скидан

аспірант кафедри української мови імені професора Л. А. Лисиченко
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди
yaskidan@ukr.net

МОВНА КАРТИНА СВІТУ СТЕПАНА САПЕЛЯКА

Предметом нашого наукового зацікавлення стала поезія Степана Сапеляка, зокрема вираження концепту *СЛОВО* у віршах цього автора. Аналізуючи тексти, не можна не помітити численних образів, пов'язаних із боротьбою поета за національне відродження України в період з 70-х до 90-х рр. минулого століття. І не випадково, адже С. Сапеляк — громадський діяч, борець за незалежність і свободу, який протягом 10 років відбував покарання в ГУЛАГівських концтаборах. Беззаперечним є те, що середовище й умови існування, життєвий досвід того чи того митця є невід'ємним чинником впливу на формування думок автора й ключем до розуміння його творів. Так, професор Г. Сивокінь переконаний, що творчість письменника слід розглядати «у зв'язку з особою творця» [Сивокінь 1999, с. 29], отже, розуміння творчості автора слід шукати в особливостях його життєдіяльності.

Зовнішні події та внутрішні переживання знайшли відображення в поетичних рядках С. Сапеляка, зокрема в концепті *СЛОВО*. Поняття «концепт» було предметом вивчення багатьох як зарубіжних (Л. Талмі, Дж. Лакофф, С. Аскольдов, В. Маслова та ін.), так і українських лінгвістів (В. Жайворонок, В. Іващенко, Л. Лисиченко, О. Селіванова, М. Скаб та ін.). На думку М. Скаб, концепт є абстрактною одиницею ментального рівня, яка відбиває зміст результатів людського пізнання [Скаб 2009, с. 5–6], а за твердженням В. Жайворонка, «слово-концепт — це вмістилище узагальненого культурного смислу» [Жайворонк 2007, с. 10].

Концепт *СЛОВО* належить до так званих базових концептів і давно привертає увагу українських науковців, серед яких Н. Мех, Ю. Гладир, Н. Мочалова, М. Федурко, А. Огар, К. Голобородько, Н. Ковтонюк та ін. Проте малодослідженим у такому руслі залишається творчість С. Сапеляка, що й зумовило актуальність цієї розвідки. У поезії досліджуваного автора концепт *СЛОВО* є віддзеркаленням світогляду митця й відображенням тієї дійсності, яку він пережив, тож не дивно, що в поетичній збірці із промовистою назвою «Во ім'я слова» ліричний герой так само, як і його автор, возвеличує слово й виконує роль ретранслятора думок і переживань митця.

Поняттям, що відбиває зв'язки між людиною та навколишньою дійсністю, є картина світу, витоки теоретичного дослідження якого знаходимо ще в працях В. фон Гумбольдта, О. Потебні, К. Ясперса й Л. Вайсгербера. Усе те, що йде від людини, плід її сприйняття, фантазій, мисленневих процесів і перетворювальної діяльності створює її так звану картину світу. Термін «картина світу»

отримав чимало потрактувань, однак зводиться до того, що це «сукупність уявлень людини про її довкілля» [Соколовская 1993]. Зі свого боку В. Жайворонко зазначає, що мовна картина світу — це те, що йде передусім від людини, плід її сприйняття, фантазій, мисленневих процесів і перетворювальної діяльності [Жайворонко 2007, с. 9].

Як характер відображення в мові концептуальної картини світу і мовні засоби вираження знань про неї розглядає мовну картину світу Л. Лисиченко, наголошуючи при цьому, що матеріалом для мовної та концептуальної картин світу є домовна картина, сформована уявленнями про світ, які є джерелом для нього [Лисиченко 2004, с. 37–38]. Отже, картина світу — це віддзеркалення світу у свідомості людини крізь призму її індивідуальності, що склалася під впливом національно-культурних особливостей, від роду її занять, оточення, внутрішніх індивідуальних рис характеру тощо. Картина світу відтворює специфіку особистості, її буття, взаємозв'язку зі світом.

У межах антропоцентричної лінгвістики поруч із концептуальною та мовною картинами світу виокремлюють ще й художню, або поетичну, картину як одну із форм індивідуальної мовної картини, що знаходить своє вираження через поетичне мовлення. На думку З. Попової та Й. Стерніна, художня картина світу виникає у свідомості читача під час сприйняття ним художнього твору, створюється через відповідні мовні засоби і спроможна «відображати індивідуальну картину світу у свідомості письменника [Попова 2007, с. 40]. Виходячи із цього, розуміємо, що в літературно-художньому творі формами експлікації авторського світогляду є індивідуально-авторська художня й мовна картини світу. Тобто текст письменника є своєрідним поєднанням елементів національної картини світу з антропоцентричними особливостями індивідуально-авторської картини, фіксуючи унікальність через вираження за допомогою власного набору мовних засобів.

Значну увагу аналізу творчої манери С. Сапеляка приділив професор М. Ткачук, називаючи художній світ поета надзвичайно багатим і широким, а мову вірша — метафоричною. Науковець стверджує, що метафора стає основним способом мислення цього поета, а структурація смислів, асоціацій і їх стилістичне вираження в сапеляківській моделі світу відбуваються через семантичне розширення значення слова й наповнення його новими відтінками [Ткачук 2001, с. 15–16].

У мовомисленні С. Сапеляка слово набуває концептуалізованої ваги і знаходить вираження в різних смислових наповненнях. Так, в авторській мовній картині світу цього поета передусім шляхом метафоризації концепт **СЛОВО** постає зокрема в таких художньо-семантичних наповненнях (термін К. Голобородька [Голобородько 2010]), як **СЛОВО-САКРАЛЬНІСТЬ**: *Святеє слово. Ноїв мій ковчег...; Слово — хлібино моя і Покрово // Мови моєї...; Слово, хрещене зі шпилью Говерлі...; Слово розіп'яте...; соборне слово*; **СЛОВО-НАЦІОНАЛЬНІСТЬ**: *і сотворилося // СЛОВО // українське...; і сталося ворогування // між словами // українськими...; Мово — свободо моя українна*; **СЛОВО-СТАН**: *і СЛОВОМ понівеченом у лоні вдовиного ридання...; Слово моє в жалобі... // Чужіє войовничо...*

і слово моє многодумне... // множитья...; угнічені твої слова...; негордим словом по щоці...; Слово стало на коліна...; Мово – свободо моя...), а також в оказіональних формах: І СЛІВ СУМНЕ САПЕЛЯКІВ'Я...; написати // сапеляків'ям ... словогуллям бабаєвим.

Саме ці художньо-сміслові наповнення якнайкраще передають зв'язок творчості поета із його біографічними особливостями. Степан Сапеляк як незрадливий вірянин і патріот, як непримиренний борець і правдолюб (*Час совісті при слові дня...; наповнює ... слово голосом громадянської совісті й голосом Божим...*) непохитно поєднував слово із ділом, до останнього подиху продовжуючи відстоювати свободу слова і свободу України.

Як бачимо, однією зі складових частин мовно-поетичної картини світу С. Сапеляка є концепт **СЛОВО**, що знаходить своє вираження зокрема й шляхом метафоризації в художньо-семантичних наповненнях національного й культурного рівнів. Пропущена крізь призму індивідуально-авторського світосприйняття, у поетичній творчості досліджуваного автора лексема «слово» концептуалізується й набуває ознак символу життєвої ідеології митця. Таким чином, концепт *слово* в художній картині світу С. Сапеляка є одним із провідних, проте мало досліджених, тож заслуговує на увагу науковців.

ЛІТЕРАТУРА

1. Голобородько К. Ю. Ідіостиль Олександра Олеся: лінгвокогнітивна інтерпретація : [монографія]. Харків : Харківське іст.-філол. т-во, 2010. 527 с.
2. Жайворонок В. Українська етнолінгвістика : Нариси : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.]. К. : Довіра, 2007. 262 с.
3. Лисиченко Л. А. Структура мовної картини світу. *Мовознавство*. 2004. № 5–6. С. 36–41.
4. Попова З. Д., Стернин И. А. Когнитивная лингвистика. Москва : АСТ : Восток-Запад, 2007. 314 с.
5. Сапеляк С. І каміння те стало хлібами...: у 3 т. Т. 1 : *Поезії*. Харків : Майдан, 2001. 336 с.
6. Сивокінь Г. Самототожність письменника. До методології сучасного літературознавства. Київ : Укр. кн., 1999. 199 с.
7. Скаб М. В. Концептуалізація сакральної сфери в українській мові : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2009. 36 с.
8. Соколовская Ж. П. Картина мира в значениях слов — «семантические фантазии» или «катехизис семантики?». Симферополь : Таврия, 1993. 232 с.
9. Ткачук М. Скорботна пісня України (творчий портрет С. Сапеляка). Передмова. Сапеляк С. *І каміння те стало хлібами...: у 3 т. Т. 1 : Поезії*. Харків : Майдан, 2001. Т. 1. С. 9–27.

Олена Скоробогатова

доктор філологічних наук, доцент,
професор кафедри зарубіжної літератури та слов'янських мов
імені професора Михайла Гетманця
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
skorobogatova.elena@gmail.com

ГРАМАТИЧНЕ ПІДґРУНТЯ ПРЕЦЕДЕНТНОСТІ ПОЕТИЧНИХ АФОРИЗМІВ

Тема цієї розвідки перетинається з кількома філологічними площинами, у які зробила значний науковий внесок професор Лідія Андріївна Лисиченко, насамперед лінгвопоетикою, фразеологією та вивченням становлення і розвитку Харківської філологічної школи у XIX–XXI століттях [Лисиченко 2015]. Неперевершена наукова ерудиція науковиці допомагала бачити філологічні проблеми комплексно, тлумачити закони розвитку мови й мовлення історично, а в методиці дослідження поєднувати здобутки класиків вітчизняного мовознавства із найсучаснішими науковими теоріями і гіпотезами. Завдяки її працям і якостям Вчителя в Україні виросло покоління дослідників, що продовжують потєбнянську традицію поетичного підходу до вивченні мови й мовознавчої рецепції поезії, серед яких треба назвати Костянтина Голобородька, Тетяну Лисиченко, Олену Маленко, Олену Олексенко та багатьох інших науковців.

Поняття поетичного афоризму ввів у науковий обіг Володимир Семенович Калашник — багаторічний товариш, колега, близький друг Л. А. Лисиченко. В. С. Калашник називав поетичним афоризмом естетичний знак, який представляє поетичний стиль й поетичну мову загалом [Калашник 2011, с. 124]. Серед таких афоризмів і рядки з народних пісень, і вислови Григорія Сковороди та Івана Котляревського, і фрази Тараса Шевченка й Івана Франка, Лесі Українки та Павла Тичини, Максима Рильського, Ліни Костенко й Сергія Жадана та багатьох-багатьох українських митців слова.

Досліджуючи багато років поетичну мову нового та новітнього часу, ми виокремили багато десятків поетичних прецедентних висловів, що відтворюються в поетичному дискурсі або вказують на поетизацію тих чи тих елементів дійсності, перетворюючи сьогоденне буття, за висловом Михайла Епштейна, на «надпоезію». Більшість із них має характерні ознаки, що вказують, з одного боку, на певну афористичну стійкість, з другого, на поетичну маркованість й естетичне навантаження алюзивного й ритмічного типу. Типовими функціями поетичного афоризму в будь якому дискурсі є естетична (поетична) функція, створення фасцинативного ефекту [Zolotko 2022], апеляція до авторитету.

Як й інші афористичні вислови, поетичні афоризми можуть втрачати або актуалізувати авторство залежно від завдань їхнього використання в конкретному фрагменті дискурсу. Окрім того, вони часто трансформуються відповідно

до освіченості мовця, що їх використовує, та експресивних завдань цілісного висловлювання або фрагменту тексту.

Щоб виконати те чи те дискурсивне завдання, трансформований поетичний афоризм має бути впізнаним реципієнтом, алюзивна відсилка «вчитана» та усвідомлена. Це відбувається завдяки популярності тих чи тих прецедентних рядків, збереженню значної частини оригінального фрагменту тексту, а в інших випадках потребує додаткової прямої вказівки або креативної «підтимки» у фрагменті-відгуці.

Розглянемо використання поетичного афоризму у вірші сучасного поета, що народився в Україні, Григорія Певзнера: *Мир ловил меня и, увы, поймал – / впрочем, что по правде меня ловить?* (Григорій Певзнер). Автор залучає до віршового простору чи не найвідоміший вислів Григорія Сковороди, але трансформує його, додавши вигук увы, та помінявши зміст на протилежний, прибравши не у фрагменті *не поймал*, бо підкреслює власну людську слабкість та недосконалість. Цей фрагмент для більшості читачів-реципієнтів не потребує додаткового пояснення посилання на первинний вислів: він широко відомий та зберігається у вторинному використанні майже повністю, хоч и набуває іншого наповнення.

У відгуку на вірш ізраїльської поетеси Мінни Озар (Minna Ozar) читач Євген Снітковський, який, як і авторка вірша, народився та виріс у Харкові, використав поетичну формулу Павла Тичини з невеликою звуковою трансформацією: *О, панно Мінно, панно Мінно!* Відсилка до хрестоматійного фрагменту з поезії Тичини «О панно Інно, панно Інно!» має паронімічну та граматичну природу. Співзвуччя імен та атракція за морфологічною (клична форма) та синтаксичною (звертання) ознаками не лише пов'язує імена двох жінок, але й додає читачькому відгуку відтінку особистого інтимного звертання, що притаманний первинному тексту. На відміну від інших фрагментів з використанням кличної форми імені Інна та співзвучних із ним (наприклад, в поезії Майка Йогансена «Любов» : ...*він так і не посміє увійти / ісказати ясно: івнінг, Іно...*) у відгуку на поезію М. Озар зв'язок з прецедентним текстом очевидний, у ньому повністю зберігається звукове уподібнення кличних форм і синтаксичний малюнок первинного фрагменту.

Використання маркованої кличної форми призводить до граматичної атракції в багатьох поетичних фрагментах [Скоробогатова 2019], наприклад, у присвяті Івана Драча Володимиріу Калашнику : *Семеновичу мій, Калашнику, / Мій Володимире, мій брате!*), та надає поетичним фрагментам із звертанням афористичного відтінку: — *Як тебе не любити, Києве мій!* (Дмитро Луценко).

Граматичне підґрунтя має прецедентність у віршовому, медійному, науково-популярному функціюванні афористичних поетичних фрагментів з використанням наказового способу, номінативних речень, на експресивну природу яких звертав увагу Юрій Шевельов [Шевельов 2012], номінативних та інфінітивних рядів [Голікова, Мірошніченко 2021] та низки інших, маркованих за морфологічною та / або синтаксичною ознакою сталих у українській поетичній картині світу одиниць. Перспективою цього напряму філологічних студій може

статистичного дослідження корпусу українських поетичних афоризмів та вивчення їх функціонування та віршових трансформацій у сучасному поетичному дискурсі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Голюкова О., Мірошніченко В. Прецедентність художньої форми номінативного ряду. *Наукові записки Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Літературознавство*. Вип. 2(98). Київ : Вид. дім Д. Бураго, 2021. С. 65–81.
2. Калашник В. С. Людина та образ у світі мови : вибрані статті. Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2011. 368 с.
3. Лисиченко Л. А., Лисиченко Т. Ю. Харківська філологічна школа. Лінгвістичні традиції : до 180-річчя від дня народж. О. О. Потебні : [монографія]. Харків : Вид-во «НТМТ», 2015. 230 с.
4. Скоробогатова О. О. Поетичне мовлення як джерело граматичних студій : Харківська філологічна школа та лінгвістика ХХ-ХХІ ст. *Петро Олексійович Лавровський : наукова і науково-критична спадщина (до 190-річчя з дня народження : Зб. наук. праць*. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2019. С. 33–46.
5. Шевельов Ю. До питання про генезу й природу називних речень / До друку підготувала К. Карунік за участі С. Вакуленка. Харків : Харківське історико-філологічне товариство, 2012. 135 с.
6. Zolotko A. A. Techniques for Creating a Fascinative Effect in Boris Szlutski's Poem «They were shooting Vanka-vzvodnyi...». *Cuadernos de Rusística Española*, 18, 43–55. 2022. URL: <https://doi.org/10.30827/cre.v18.24563/>

Катерина Сопіна

аспірантка філологічного факультету

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

kateryna.sopina@gmail.com

ДОМІНАНТИ УКРАЇНСЬКОЇ КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ КАРТИНИ СВІТУ ТА ЇХ ВІДОБРАЖЕННЯ В ТЕКСТАХ- ЗАКЛИКАХ ПЕРІОДУ РЕВОЛЮЦІЇ ГІДНОСТІ

Революційні події в Україні 2013–2014 років започаткували новий етап суспільного життя України, стали важливим чинником культурної генералізації ціннісних орієнтирів української ідентичності та національної самосвідомості.

В. Гумбольдт зазначав, що мова — це «дух народу», не продукт діяльності, а сама діяльність, що тісно взаємопов'язана з духовним розвитком людства [Гумбольдт 2000, с. 10; 48]. В українському мовознавстві ці ідеї розвинув О. Потебня, який наголошував, що «дух без мови неможливий, тому що сам утворюється за допомогою мови, і мова в ньому є першою за часом подією» [Потебня

1922, с. 37]. Дух народу як сфокусовані життєводіальнісні, ментальні, світоглядні настанови етносу, оприявлені в мові, втілені в форми мови, виявляє себе в концептуальній та мовній картинах світу.

Л. А. Лисиченко, розглядаючи концептуальну та мовну картини світу, зауважила: «Обидві ці картини світу є лише відображенням у взаємопов'язаних формах — формі пізнавальної діяльності і формі мови — вираження позамовної дійсності [Лисиченко 2009, с. 12]. Концептуальну картину світу дослідниця визначає як багатомірне явище, у якому, як у кристалічній сітці, відбиваються і елементи світового універсуму, і зв'язки між цими елементами [Лисиченко 2009, с. 13]. «Концептуальна картина світу (а отже і її фрагменти) — явище динамічне, а не статичне, мовні одиниці, що її відображають, зазнають усіляких перетворень і набувають концептуальних значень, що розширюють семантичне поле того чи іншого мовного знака» [Жайворонок 2002, с. 51].

Аналіз євромайданного дискурсу свідчить про те, що текстотвірними домінантами закликів є такі фундаментальні, історично тяглі для української лінгвосвідомості концепти, як *ВОЛЯ, БАТЬКІВЩИНА, ЄВРОПА, БОРОТЬБА, СОБОРНІСТЬ*.

Концепт *ВОЛЯ* є провідним. Він реалізується в поняттях, що мають безпосередній зв'язок із волею, свободою, демократією, незалежністю. Концептуалізація поняття *воля* в підсвідомості українців зумовлена історичними чинниками, насамперед постійною боротьбою за незалежність та свободу, чим власне й був спричинений Євромайдан. У закликах під час Революції Гідності спостерігаємо, що через концепт *ВОЛЯ* актуалізуються конотемами *перемога, боротьба, досягнення мети, визволення* тощо, які мають позитивний емоційно-експресивний характер із відтінками піднесеності. Наприклад, у дописі «*Люди, за демократичну Україну! Невже, це таке велике бажання? Свобода! Воля! Незалежність! Європа! Україна РЕВОЛЮЦІЯ! #євромайдан*»¹ (твіттер: @grosul13 від 25 листопада 2013 р.) адресант чітко описує мету революції за допомогою синонімічного ряду: *вільна, незалежна, демократична, європейська держава* (лексему *Європа* автор використовує в цьому контексті як синонім до *свобода, воля, незалежність*).

Концепт *БАТЬКІВЩИНА* безпосередньо пов'язаний із поняттям *свобода*, є універсальним. Він пов'язаний із базовими складниками як світогляду окремого індивіда, так і суспільства загалом. Ідея Батьківщини як найвищої суспільної цінності для життя нації висвітлена в українському патріотичному гаслі «*Україна понад усе*». Важливим метафоричним складником концепту Батьківщина є образ матері, який для українців є одним із найвагоміших, а тому уособлення України через цей образ показує важливість держави («*Наш Президент — має бути батьком нації, з таким батьком, як зараз, краще мати вітчима! Батьківщина — наша духовна мати — боронимо її!*» (твіттер: @Prapores від 9 лютого 2014 р.)).

Окрему увагу треба приділити концепту *ЄВРОПА*, що є одним із ключових в української національної ідентичності й відіграє виняткову роль для

¹ Цитати та приклади подаємо, як в оригіналі.

розумінні суспільно-ціннісних інтенцій Революції Гідності. Розглядаючи концепт *Європа*, зазначимо, що завдяки історичним подіям українське суспільство остаточно усвідомило: вибір між ЄС та Митним Союзом має екзистенційний характер, якщо йдеться про існування незалежної України. Більшість українців обрала євроінтеграційний шлях і висловила це, зокрема, у гаслі «*Україна в ЄС*» («#euroidan, #euromaydan, #євромайдан За Різдва без Януковича! **Україна в ЄС, а Яник в ТС!**»)» (твіттер: @Cometogetherman від 26 листопада 2013 р.). Цікаво, що опозити Європейський Союз / Митний Союз формують модель темпорального протиставлення, де перше розглядається як сучасність та майбутнє, а останнє — радянське минуле.

Вищезазначені концепти тісно пов'язані із концептом *БОРОТЬБА*, який також втілюється в закликах часів Революції Гідності. Автори дописів використовували висловлювання українського пророка Т. Шевченка, який ще в XIX ст. закликав повставати та боротися за свободу. Поширеними в XXI ст. під час революції були цитати із вірша «Кавказ» Т. Шевченка: «*Борітеся — поборете, Вам Бог помагає! За вас правда, за вас сила. І воля святая!* Т. Шевченко #Єврореволюція» (твіттер: @sprotiv від 2 лютого 2014 р.), а також із «Заповіту» Т. Шевченка: «*поховайте та вставляйте, кайдани порвіте і вражою злою кров'ю волю окропіте*» (твіттер: @alfavlad від 19 лютого 2014 р.), у яких автор подає боротьбу як єдиний можливий вибір особистості. Т. Шевченко оспівує силу українського народу, що в боротьбі досягне своєї головної мети — свободи. До того ж заклик боротися користувачі мережі виражали й через цитування творів поетеси Л. Костенко («*Ліна Костенко: Боріться або не беріться*» (фейсбук: Україна – Ukraine від 7 січня 2014 р.).

Боротьба проти авторитарного режиму неможлива без єдності. Протестувальники усвідомлювали, що єдність народу — це шлях до перемоги. На це вказує і народна приказка *Один у полі не воїн*, яку протестувальники використовували, закликаючи більше людей приєднуватися до Революції Гідності. Концептуалізація поняття *єдність* в українській традиції пов'язана в широкому сенсі з цілісністю України («*хто б там і що не казав, а Україна завжди буде вільною і єдиною!!! ми нація, яка заслуговує на соборність!!! від Львова до Донецька #Євромайдан*» (твіттер: @mc_oleh від 20 лютого 2014 р.), а у вузькому — із єдністю людей, які готові боронити Батьківщину («*Навколо стрільба, але ми стоїмо без зброї. Тому що наша зброя — віра. Ми віримо, що Україна переможе. Разом — і до кінця! #євромайдан*» (твіттер: @Turchynov від 18 лютого 2014 р.).

Отже, події 2013–2014 рр. сприяли тому, що у свідомості українців утворилася концептосфера *ЄВРОМАЙДАН*, яка об'єднує концепти *ВОЛЯ*, *БАТЬКІВЩИНА*, *ЄВРОПА*, *БОРОТЬБА*, *СОБОРНІСТЬ* тощо. Значущість цих понять для українського народу є споконвічним і генетично усвідомленим.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию / Пер. с нем. Москва : Прогресс, 2000. 400 с.

2. Жайворонок В. В. Проблема концептуальної картини світу та мовного її відображення. *Культура народів Причорномор'я*. 2002. № 32. С. 51–53.
3. Лисиченко Л. А. Лексико-семантичний вимір мовної картини світу : [монографія]. Харків : Основа, 2009. 191 с.
4. Потебня А. А. Мысль и язык / 4-е изд. Одесса : Гос. изд-во Украины, 1922. 185 с.

Микола Степаненко

доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри журналістики та мовної комунікації
Національний університет біоресурсів і природокористування України
myk_ivan@ukr.net

СТРУКТУРА І ЗМІСТ МОВНОЇ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ КАРТИН СВІТУ: ФІЛОСОФСЬКО-ЛІНГВІСТИЧНА КОНЦЕПЦІЯ Л. А. ЛИСИЧЕНКО

Упродовж тривалого часу не втрачає виняткової актуальності у філософії і лінгвістиці питання концептуальної та мовної картини світу. Інтерес до нього посилюється у зв'язку з активізацією антропоцентричного підходу до мови як явища суспільного й водночас особистісного — невіддільного від кожного індивідуума. З-поміж чинників, які сприяли концептуалізації цієї проблеми, — вихід у світ праці В. Гумбольдта «Про відмінності будови людських мов і її вплив на духовний розвиток людського роду» (див.: [Гумбольдт 1956]). Дослідники тривалий час по-різному інтерпретували концептуальну та мовну картини світу. Філософи віддавали перевагу концептуальному вимірові, лінгвісти — мовному, однак їхні пошукові шляхи неодмінно перехрещувалися, взаємодоповнювалися, що засвідчує складність аналізованого феномену, синкретичність та багатовимірність його природи. Вельми сутнісним у цьому контексті є інтерпретування концептуальної і мовної картин світу, з одного боку, у проєкції на світ як складну ієрархічно впорядковану гетерогенну систему (або, за Г. Сковородою, макрокосм) та мову як явище суспільне, що є найважливішим засобом спілкування, формування думок і вираження почуттів, а з іншого, — на можливу фрагментизацію світу (або, за Г. Сковородою, мікрокосму), отже, і класифікацію мов за генетичним (мовні сім'ї, групи, підгрупи), типологічним (мовні типи, класи), ареальним (мовні ареали, зони) та іншими критеріями.

Цінність становлять студії, стратегічним завданням яких є системна характеристика симетричних й асиметричних відношень між концептуальною та мовною картинами світу. Достойне місце серед них займають роботи відомого українського мовознавця Л. Лисиченко. На особливу увагу заслуговує монографія «Лексико-семантичний вимір мовної картини світу» (див.: [Лисиченко 2009]),

у якій, по-перше, розглянуто першорядні теоретичні питання мовної картини світу (сутність, структура, рівні, національна й індивідуальна своєрідність) не осіб, а подеколи на тлі, а частіше в логічно вмотивованому взаємозв'язкові з концептуальною картиною світу, по-друге, з'ясовано явища лінгвального рівня у співвіднесенні з ментальним превербальним та концептуальним, або поняттєвим, рівнями. У цьому складному синтезі чітко вияскравлено взаємну детермінованість мовної картини світу концептуальною і навпаки, на конкретних прикладах переконливо доведено їхню діалектичну єдність, вияскравлено їхні іманентні характеристики.

Опираючись на праці В. Гумбольдта, О. Потебні, Л. Лисиченко зацентровує на тому, що «функція мови бути ланкою між світом речей та людиною, яка пізнає світ, пов'язана з концептуальною <...> картиною світу» [Лисиченко 2009, с. 11] — багатомірним явищем, у якому, «як у кристалічній сітці, відбиваються і елементи світового універсалу, і зв'язки між цими елементами» [Лисиченко 2009, с. 13]. Концептуальну картину світу, як найуніверсальніший в онтологічному плані феномен, вирізняє широта внутрішнього змісту, що інтегрує в абсолютно повному обсязі континуум знань людини про все, що було і є довкілля неї, та прогнозує те, що настане в майбутньому. Значущість і всеохопність мовної картини світу полягає в тому, що вона з достеменною точністю об'єктивує його, а ще — затримує його в часі й просторі, перетрансформовує в нові локативно-темпоральні реалії, які відрефлексовують неминучий поступ окремого суспільства й цивілізації загалом.

У центрі концептуальної і мовної картин світу стоїть людина, вона вивищується над ними, тобто опертям для картин світу, про які йдеться, є антропоцентричність, що аргументовано обґрунтував М. Полані: «Оскільки ми живі істоти, то неодмінно змушені дивитися на [Всесвіт. — Л. Л.] у термінах людської мови, сформованої життєвими потребами людського спілкування. Будь-які спробі зовсім виключити людську перспективу з нашої Картини Світу обов'язково приводять до нісенітниці» (цит. за: [Лисиченко 2009, с. 12]).

Кореляція концептуальної та мовної картини світу запрограмована на всі мовні рівні, але найпослідовніше репрезентує її лексико-семантичний стратум, що є цілком логічною річчю, оскільки лексеми як його одиниці, наділені номінативним, когнітивним, функційним, конотативним та іншими потенціалами, відведено центральне місце в гетерогенній мовній системі: усі інші одиниці або сфокусовані у структурі лексеми (фонемі, морфемі), або утворені за її безпосередньою участю (фраземи, синтаксеми, стилістеми).

Залежність між концептуальною і мовною картинами світу в різних науках тлумачать неоднозначно — від максимального зближення до максимального розходження. Переконливим видається твердження Л. Лисиченко, згідно з яким «концептуальна картина світу є підґрунтям мовної картини світу, однак ККС більш універсальна і є спільною для народів з однаковим рівнем знань про світ», тоді як «мова відображає досвід кожного народу і виявляє не тільки спільні знання, а й своєрідність бачення світу» [Лисиченко 2009, с. 14]. Отже, мовна картина світу — «відображення в мові концептуальної картини світу

і мовні засоби вираження знань про неї» [там само]. Важливо не забувати, що обидві картини світу містять риси їхнього творця, тобто носія мови.

Для глибинного пізнання сутності обох картин треба враховувати таке важливе їхнє джерело, як домовна картина. «У домовному, ментальному рівні МКС, — наголошує дослідниця, — містяться ті численні уявлення, зв'язки, враження, що в разі потреби фіксації їх у свідомості шляхом абстрагування й узагальнення утворюють поняття, що стають основою для концептуальної й лінгвальної КС і фіксуються в лексичному значенні» [Лисиченко 2009, с. 21]. Механізм цієї дії — вияв такого базового взаємозв'язку, як мова та мислення. Він уможливорює, з одного боку, перетворення практичних знань окремих індивідумів у колективне надбання, а з іншого, — забезпечує освоєння окремим індивідумом колективного досвіду людства. Це перманентний процес, який виходить за береги описуваних картин світу і, як неминучий наслідок їхньої діалектики, був, є і залишиться одним із важливих чинників поступу суспільства й цивілізації.

Мовна картина світу є складною когнітивною структурою з притаманною їй універсальністю (поширення на мову як специфічну знакову систему), індивідуальністю (екстраполювання на окремо взятую мову чи на об'єднані за певними критеріями мови) та багаторівневістю [психоментальний превербальний, концептуальний (логіко-лінгвальний), або поняттєвий, і лінгвальний рівні]. Кожен із рівнів має свою одиницю і спосіб лінгвального вираження. Психоментальний превербальний рівень репрезентує відповідно концепт як психоментальне явище й лексико-семантичне (мовно-семантичне) поле, концептуальний — поняття і мовний знак, а лінгвальний — слово (мовна одиниця) і мовне значення. Ці рівні діють не осібно, а в сукупності, системній послідовності. У цій взаємодії «відбиваються етапи діалектичного шляху пізнання: від безпосереднього спостереження (пізнання концептів та їх ознак на домовному рівні) до узагальнення (на рівні концептуальному), до мовної практики» [Лисиченко 2009, с. 21].

Мовна картина світу перебуває в постійному розвитку. Її вектори спрямовані як у бік новації, питомості, прескриптивності, індивідуальності, кодифікованості, так і в бік архаїзації, запозичення, дескриптивності, загальномовності, узуалізації, тобто у ній «відбивається вся складність світу і його сприймання людиною та відтворення у мові» [Лисиченко 2009, с. 60]. Мовна картина світу невіддільна від концептуальної картини світу як інтегратора всіх знань окремого індивідуума й людства загалом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гумбольдт В. фон. О различии строения человеческих языков и его влияния на духовное развитие человечества : Избранные труды по языкознанию. Москва : Прогресс, 1984. С. 307–323.
2. Лисиченко Л. А. Лексико-семантичний вимір мовної картини світу. Харків : Вид. група «Основа», 2009. 191 с.

Юлія Суховець

аспірантка кафедри загального і слов'янського мовознавства
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
yuliia.sukhovets@ukma.edu.ua

МІЖСТИЛЬОВІ СИНОНІМІЧНІ ВІДНОШЕННЯ МІЖ ПРИСЛІВНИКОВИМИ ЕКВІВАЛЕНТАМИ СЛОВА

Ім'я Лідії Андріївни Лисиченко, безсумнівно, посідає чільне місце серед українських лексикологів. Зокрема, науковиця першою в монографії «Лексикологія сучасної української мови. Семантична структура слова» (1977) на матеріалі української мови узагальнила наявні теоретичні положення загальної й української семасіології та визначила певні закономірності розвитку структури полісемантичного слова [Лисиченко 1977, с. 7]. І ця наукова праця для українських філологів – як і тих, хто лише опановує науку, так і досвідчених — досі одна з основоположних.

Як слушно зазначає К. Голобородько: «Вагоме місце в лінгвософії Л. А. Лисиченко посідають дослідження семантичної структури слова в українській мові. Статті, докторська дисертація й монографія стали вагомим внеском у закладання теоретичного й поняттєвого підґрунтя для опису лексико-семантичної системи української мови й семантичної структури слова» [Голобородько 2018, с. 92]. Засадничі ідеї зазначених праць знайшли своє продовження в монографії «Багатозначність у лексико-семантичній системі: структурний, семантичний, когнітивний аспекти» (2008).

Деякі із цих ідей виявляються корисними під час вивчення семантичної організації нарізнооформлених сполук, що мають цілісне значення й перебувають на межі між словом та фразеологізмом. У цьому дослідженні зосередимося на їхніх синонімічних відношеннях.

Розглядаючи лексичну синонімію, Л. А. Лисиченко називає три основні класи синонімів: логічні, стилістичні та емоціональні. До другого класу синонімів належать стилістичні, для яких «основним є протиставлення не за відмінностями в понятті, а за вживанням слова переважно в тому чи іншому функціональному стилі» [Лисиченко 1977, с. 74].

Панівною для нашої розвідки стала теза Л. А. Лисиченко про важливість розрізнення синонімічних відношень і синонімів, «оскільки не всі слова, що вступають у синонімічні відношення в контексті, є синонімами» [Лисиченко 1977, с. 9].

Розгляньмо кілька рядів¹ прислівникових еквівалентів слова, що перебувають між собою в міжстильових синонімічних відношеннях. Під еквівалентами слова розуміємо «зв'язані сполучення, яким властива стійкість, єдність значення, здебільшого постійна, незмінна форма» [Рогожникова 2003, с. 5].

¹ Зауважимо, що послуговуємося цим словом не в термінологічному значенні.

Джерелами дослідницького матеріалу стали опубліковані протягом 2010–2021 років оригінальні та перекладні тексти шести функційних стилів сучасної української мови — наукового (64 тексти, зокрема статті, монографії та науково-популярні видання); офіційно-ділового (20 Законів України); публіцистичного (37 газетних і журнальних видань); розмовного (3 видання, зокібна 8 стенограм та 94 свідчення); художнього (62 видання ліричних, прозових і драматичних текстів); конфесійного (9 видань, серед яких Біблія, Коран, молитовники, Псалми).

Найбільший ряд утворюють одиниці з (із) *цікавістю* (П, Р, X²) — з (із) *зацікавленням* (П) — з (із) *зацікавленістю* (Х) — з (із) *інтересом* (Х) — з (із) *заінтересованістю* (О-Д) із загальним значенням «виявляючи цікавість, інтерес до чогось» [Лучик 2008, с. 75]. Три одиниці — з (із) *цікавістю*, з (із) *зацікавленістю*, з (із) *інтересом* — зафіксовано в художньому стилі, дві — з (із) *цікавістю*, з (із) *зацікавленням* — у публіцистичному. Одиницю з (із) *цікавістю* також виявлено в розмовному стилі, а скальковану з (із) *заінтересованістю* тільки в офіційно-діловому. Пор. речення: Х — *Уляна з цікавістю подивилася на кур'єра* (Брати Капранови); *Аделаїда підвелася — і всі смішки одразу урвалися. Причому з різних причин: хлопці дивилися на неї із цілком конкретною зацікавленістю*³, *дівчата — переважно із заздрістю* (В. Аренев); *По обіді до садиби приїздить весілля — фотографуватися на пам'ять у романтичних декораціях. Вітаються, з інтересом розглядають чужих* (С. Жадан); П — *Артеківці з цікавістю сприйняли інформацію про конкурс Shoot&Play, де переможець за короткий однохвилинний Інстаграм-фільм отримає 1000\$ («Культура і життя»); Надзвичайно цікавий анімаційний фільм <...> у переповненому залі з великим зацікавленням дивилися всі: від старого до малого* (Л. Самійленко); *Наступне враження – людей стало більше вдень, вони ходили з цікавістю* (Т. Мазур); О-Д — *До виключної компетенції наглядової ради, крім питань, визначених Законом України «Про акціонерні товариства», належить: <...> 1) прийняття рішень про надання згоди на вчинення акціонерним товариством правочинів із заінтересованістю <...>* (Закон України «Про особливості реформування підприємств оборонно-промислового комплексу державної форми власності»).

Наступний ряд охоплює одиниці як *слід* (К, Н, П, Р, Х) — як *належить* (К, Х) — як *годиться* (Х) — як *треба* (Х), що передають значення «за встановленим порядком, за певними правилами» [Лучик 2008, с. 164]. Усі вживаються в художньому стилі, як *належить* — також у конфесійному, а як *слід* — ще й у науковому, публіцистичному та розмовному функційних стилях. Наприклад: Х — *Мої однокласники поводили себе як слід* (Л. Базь); *Ні, вони до останньої хвилини*

² Назву функційного стилю позначатимемо великими літерами: К — конфесійний, Н — науковий, П — публіцистичний, О-Д — офіційно-діловий, Р — розмовний, Х — художній.

³ Вважаємо, що прислівникові еквіваленти слова можуть «розриватися», тобто поширюватися атрибутивними й указівними елементами. Детальніше див.: [Суховець 2022, с. 134, 135].

виконують усе **як належить** (Ю. Андрухович); *Поруч рукомийник, як годиться*, з мильницею, повною мила, на кілочку вафельної роботи рушничок, допоки доволі охайний (Б. Жолдак); *Пахло від пана Трюцшлера <...> як треба пахло* (В. Арєнєв); К — *Подібно їй Бог навчає людину так, як належить, її Бог дає їй настанови* (Ісаї 28:25); *Коли щось не виходить, як розпізнати, чи в цьому полягає Божественна воля, чи, може, причиною цього є просто моє невміння організувати все як слід?* (Антоній (Паканіч), архієп.); Н — *Доктор Догерті уважно оглянув шприц, щоб переконатися, що той справді працює як слід, а потім театральнo ввів рідину наляканому пацієнтові* (Джо Диспенза, пер. І. Павленко); П — *Збірній України як слід підготуватися до офіційних стартів завадили хвороби та організаційні проблеми під час тренувальних зборів* (Г. Хата); Р — *Досі як слід не налагоджений механізм взаємодії Міноборони з волонтерами* (П. О. Порошенко).

У трикомпонентному ряді без упи́ну (К, Н, Х) — без перестану (Х) — без уга-ву (Х) з узагальненим значенням «не зупиняючись» найбільшою вживаністю характеризується одиниця без упи́ну. Її зафіксовано в конфесійному, науковому та художньому стилях, дві інші — без перестану й без угаву — лише в розмовному. Пор. контексти: Х — *Битися об кригу Битися без упи́ну* (Ю. Мусаковська); *А в понеділок вранці дзвони знову дзвонили без перестану* може з годину, а може, й більше (М. Матіос); *Наче тільки того й чекали, з-за хмар, що скупчилися над Вовкоградом, почали без угаву бити блискавки <...>* (В. Арєнєв); К — *Як ви пили чашу мого гніву на моїй святій горі, так само всі народи без упи́ну питимуть її* (Овдія 16); Н — *Існує небезпека знеславити вимоги прощення, надто коли вони без упи́ну заглиблюються в минуле* (П. Брюкнер, пер. П. Таращука).

Як бачимо, загалом одиниці кожного ряду можуть взаємозамінюватися й функціонувати в різних функційних стилях. Цим прислівникові еквіваленти слова, що перебувають у синонімічних відношеннях, суттєво відрізняються від власне-слів, визнаних синонімами, оскільки «взаємозамінність синонімів є не повною, а до певної міри обмеженою, частковою» [Лисиченко 2008, с. 196].

Найбільш виразно міжстильові синонімічні відношення простежуються, на нашу думку, у двокомпонентних рядах *по черзі* (К, Н, П, Р, Х) — *на зміну* (Х); *у (в) майбутньому* (К, Н, О-Д, П, Р, Х) — *у (в) майбутті* (Х); *у (в) подальшому* (Н, О-Д, П, Х) — *у (в) наступному* (Н). Так, якщо першими компонентами названих рядів послуговуються майже в усіх функційних стилях, то другі зафіксовані лише в одному зі стилів і, до того ж, вони мають оказіональний відтінок.

Прислівниковий еквівалент слова *по черзі* зі значенням «у певній послідовності, один за одним» [Лучик 2008, с. 131] зафіксовано в конфесійному, науковому, публіцистичному, розмовному й художньому стилях: К — *Після того як було розпочато святу роботу, всі вмілі майстри стали по черзі приходити і казати Мойсею <...>* (Вихід 36:4–5); Н — *Зустрічі «Плеяди» відбувалися по черзі вдома в Кониських, Косачів, Лисенків і Старицьких* (О. Полюхович); П — *Після того як Володимир Кличко по черзі програв сутички Тайсону Ф'юрі та Ентоні Джошуа, Україна на певний час залишилася без свого повпреда в найпрестижнішому боксерському дивізіоні* (Г. Хата); Р — *У переддень подій на Грушевського дві ночі казали: велика загроза, хто може, їдьте. Пам'ятаю, що вже не знаю, як своєму чоловіку*

сказати, бо троє дітей, ми **по черзі** їздили (У. Онищук); Х — *Спати [хлопці] домовилися по черзі, щоб пильнувати вогонь* (А. Бачинський). Пор. синонімічну їй одиницю на зміну: Х — *Мали ми скрипку й чарівний бубен Бавились стафом і бальними танцями Гralись на зміну в кота і мишку Брались за ролі поета і пасії* (Ю. Іздрик).

Найбільш «універсальним» виявився прислівниковий еквівалент слова у (в) **майбутньому** зі значенням «з часом, згодом, надалі», зафіксований в усіх функційних стилях сучасної української мови: К — *Прислухайся до поради і прийми повчання, щоб у майбутньому стати мудрим* (Прислів'я 19:20); Н — *Чим довше громадянське суспільство закриватиме очі на наступ влади на відвоюваний простір громадянських прав та свобод, тим довше триватиме процес їх відвоювання в майбутньому* (К. Смаглій); О-Д — *Основними завданнями Бюро економічної безпеки України є: <...> 5) збирання та аналіз інформації про правопорушення, що впливають на економічну безпеку держави, та визначення способів запобігання їх виникненню в майбутньому <...>* (Закон України «Про Бюро економічної безпеки України»); П — *Отже, сподіваємося, що в майбутньому міський голова прислухатиметься до думки місцевих громад <...>* («Егоїст Києва»); Р — *20 лютого [2014 року] ми запустили проект OPIR.ORG, який було задумано як інформаційна підтримка Автомайдану з метою зробити все можливе, щоб у майбутньому Автомайдан можна було вберегти від потрапляння в пастки, як це сталося на Лаботорному і Кріпосному провулку* (В. Грезев); *Він не плекав ілюзорних надій на те, що він сам чи хтось із його дітей стане в майбутньому імператором* (Н. Сняданко). Обмежено в цьому значенні вживається одиниця у (в) **майбутті**: Х — *А я борюся з диким болем, Що вітром душу вирива, Пером мережу чисте поле І сію зернами слова. У майбутті, уже без мене, Вони, я вірю, проростуть. Слова, мов ліки з трав зелених, Комуś до рани прикладуть <...>* (Т. Лемешко).

Схожу ситуацію спостерігаємо з одиницями у (в) **подальшому** (Н, О-Д, П, Х) — у (в) **наступному** (Н) «через деякий час, надалі» [Лучик 2008, с. 27], що їх виокремимо в особний ряд. Перша з них уживана в науковому, офіційно-діловому, публіцистичному й художньому стилях, а друга — лише в науковому. Пор. у реченнях: Н — *З кожною новою спробою, з бажанням і без надміру емоцій набуваються нові досвідчення, які стануть у пригоді в подальшому* (Д. Стейнберг, пер. В. Сахна); О-Д — *У подальшому порядок розміщення народних депутатів визначається комітетом, до предмета відання якого належать питання регламенту, за пропозиціями депутатських фракцій* (Регламент Верховної Ради України); П — *У подальшому [Дем'ян] Ігнатович фігурує як чернігівський полковник та гетьман сіверський наказний* (в. о. Дорошенка по Сіверщині) (В. Мамалига); Х — *Натомість ти, вперше сюди потрапивши, намагався з'ясувати для себе розташування всіх важливих маршрутів та головних нервових точок, із якими доведеться в подальшому мати справу* (С. Жадан) та Н — *В наступному цей термін [«найкращі інтереси дитини»] неодноразово застосовано і в інших міжнародно-правових актах* (В. Даценко).

Цілком імовірно, що деякі досліджувані одиниці стануть або вже є власне синонімами в системі мови, однак «для виявлення семантики синонімів і їх

місця в мові важливо розкрити поняття відтінку, або додаткового значення» [Лисиченко 1977, с. 70], що не було метою цього дослідження.

Отже, у межах прислівникових еквівалентів слова спостерігаються різні співвідношення стосовно вживаності у функційних стилях сучасної української мови. Більшість із них зафіксовані в художньому стилі, деякі функціонують лише в одному чи кількох стилях. Ряди, що містять три й більше одиниць, характеризуються меншою стилістичною виразністю, ніж ряди з двома одиницями, другий компонент яких переважно вжитий оказіонально.

Здійснене спостереження свідчить про те, що прислівникові еквіваленти слова, на відміну від власне слів-синонімів, здебільшого можуть взаємозамінюватися, а це, своєю чергою, вказує на певні розмивання меж між функційними стилями сучасної української мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Голобородько К. Ю. Слово в лінгвофілософії професора Лідії Лисиченко. *Український світ у наукових парадигмах* : зб. наук.праць ХНПУ імені Г. С. Сковороди. 2018. Вип. 5. С. 89–94.
2. Лисиченко Л. А. Лексикологія сучасної української літературної мови. Семантична структура слова. Харків : Вища школа, 1977. 109 с.
3. Лисиченко Л. А. Багатозначність у лексико-семантичній системі: структурний, семантичний, когнітивний аспекти. Харків : Вид. група «Основа», 2008. 272 с.
4. Лучик А. Словник еквівалентів слова української мови. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 174 с.
5. Рогожникова Р. П. Толковый словарь сочетаний, эквивалентных слову. Москва : Астрель ; АСТ, 2003. 416 с.
6. Суховець Ю. Репрезентація формальної структури прислівникових еквівалентів слова приєднанниково-відмінковими формами. *Мова: класичне – модерне – постмодерне*. 2022. Вип. 8. С. 123–142.

ДЖЕРЕЛА ФАКТИЧНОГО МАТЕРІАЛУ

Науковий стиль

1. Брюкнер П. Тиранія каяття: есе про західний мазохізм / пер. із фр. П. Тарашука. Київ : Темпора, 2013. 216 с.
2. Даценко В. Концептуальні засади забезпечення найкращих інтересів дитини в міжнародному праві. Слово Національної школи суддів України. 2020. № 1 (30). С. 51–62.
3. Диспенза Джо. Ефект плацебо: коли розум стає матерією / пер. з англ. І. Павленко. Київ : Форс Україна, 2020. 368 с.
4. Полюхович О. Українські аристократки та аристократи: салонна романтика і культурне просвітництво у творчості Олени Пчілки. Бунтарки: нові жінки і модерна нація : есеї / упоряд. В. Агеєва. Київ : Смолоскип, 2020. С. 57–79.
5. Смаглій К. Тривожний дзвінок громадянському суспільству України. Агора. Вип. 19–20 : Громадянське суспільство та криза ліберальної демократії у Східній Європі / відп. ред. К. Смаглій. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2017. С. 21–25.

6. *Стейнберг Д.* Філософія для життя. Пізнати себе краще / пер. з ісп. В. Сахна. Київ : Культурна Асоціація «Новий Акрополь», 2014. 172 с.

Офіційно-діловий стиль

1. *Про Бюро економічної безпеки України* : Закон України. Відомості Верховної Ради. 2021. № 23, ст. 197. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20#Text>
2. *Про особливості реформування підприємств оборонно-промислового комплексу державної форми власності* : Закон України. Відомості Верховної Ради. 2021. № 46, ст. 378. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1630-20#Text>
3. *Регламент Верховної Ради України* : офіційне видання / Верховна Рада України. Київ : Парламентське вид-во, 2010. 228 с.

Публіцистичний стиль

1. *Егоїст Києва* : інформ. дайджест : спец. випуск. 4 с.
2. *Культура і життя* : загальнодерж. укр. газета. № 24. 10 червня 2016 р. 16 с.
3. *Культура і життя* : загальнодерж. укр. газета. № 32. 5 серпня 2016 р. 16 с.
4. *Україна молода*. № 128 (5860). 3 грудня 2021 р. 16 с.
5. *Україна молода*. № 129–130 (5861–5862). 7–8 грудня 2021 р. 16 с.
6. *Україна молода*. № 134 (5866). 17 грудня 2021 р. 16 с.

Розмовний стиль

1. *Верховна Рада України сьомого скликання. П'ята сесія* : зб. стеногр. бюлетенів (2 вересня – 20 жовтня 2014 року). Т. 11 : № 1–5 та позачергові. Київ : Парламентське вид-во, 2016. 295 с.
2. *Майдан. Свідчення*. Київ, 2013–2014 роки / за ред. Л. Фінберга та У. Головач. Київ : Дух і Літера, 2016. 784 с. (Бібліотека спротиву, бібліотека надії).

Художній стиль

1. *Андрухович Ю.* Коханці Юстиції : [роман]. Чернівці : Меридіан Черновіц, 2018. 304 с.
2. *Аренев В.* Бісова душа, або Заклятий скарб : [повість-фантазія]. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2013. 220 с.
3. *Аренев В.* Дитя песиголовців : [повість] : колекційне вид. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2018. 308 с.
4. *Аренев В.* Порох із драконових кісток : [повість] : колекційне вид. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2015. 216 с.
5. *Базь Л.* De Profundis : [роман]. Київ : КП «Редакція журналу “Однокласник”», 2018. 272 с.
6. *Бачинський А.* З Енштейном у рюкзаку : [повість]. Львів : Вид-во Старого Лева, 2019. 152 с.
7. *Брати Капранови.* Забудь-річка : [роман]. Київ : Нора-Друк, 2016. 544 с.
8. *Жадан С.* Вогнепальні й ножові : [поезії]. Харків : КСД, 2012. 160 с.
9. *Жадан С.* Anarchy in the Ukr : [роман]. Луганський щоденник : [нарис]. Харків : КСД, 2014. 240 с.
10. *Жолдак Б.* Нестяма : [збірка оповідань]. Львів : Вид-во Старого Лева, 2017. 336 с.
11. *Іздрик [Ю.]*. Ab out : [поезії]. Львів : Вид-во Старого Лева, 2014. 240 с.
12. *Лемешко Т.* Полиновий сон : [поезії]. Київ : Вид-во імені Олени Теліги, 2012. 136 с.

13. *Матіос М.* Черевички Божої Матері: вирвана сторінка з буковинської саги : [повість]. Львів : Літ. агенція «Піраміда», 2013. 208 с.
14. *Мусаковська Ю.* Маски : [збірка поезій]. Київ : Смолоскип, 2011. 120 с. (Лауреати «Смолоскипа»).
15. *Сняданко Н.* Охайні прописи ерцгерцога Вільгельма : [роман]. Львів : Вид-во Старого Лева, 2017. 544 с.

Конфесійний стиль

1. *Антоній (Паканич),* архієп. Не ходи один. Роздуми над Святим Письмом. Київ : Вид. дім УПЦ, 2012. 160 с.
2. *Біблія.* Переклад нового світу. Нью-Йорк : Watchtower Bible and Tract Society of New York, Inc., 2014. 1796 с.

Оксана Халіман

доктор філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови імені професора Л. А. Лисиченко
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
khaliman_oksana@hnpu.edu.ua

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІЮВАННЯ ЗАЙМЕННИКА Я В ПОЕТИЧНОМУ МОВЛЕННІ ЯК МАРКЕР ВИЗНАЧЕННЯ АВТОРСЬКОГО ПСИХОТИПУ (НА МАТЕРІАЛІ ПОЕЗІЇ СВІТЛАНИ АНТОНИШИН)

Мовна картина світу кожного народу знаходить своє відбиття в індивідуальному мовленні носіїв відповідної мови, що, як доводять численні дослідники, залежить від багатьох культурно-історичних і психічних чинників. Як зазначає Л. Лисиченко, «особливо яскраво індивідуальна мовна картина виявляється саме в художній творчості, де знаходить вираження не тільки загальна мовна картина світу, а й поетична картина світу письменника, найбільше позначена його індивідуальністю» [Лисиченко 2001, с. 13]. Серед чинників, що впливають на поетичну мовну картину світу письменника, важливе місце посідають його психічний світ і психічний тип [Лисиченко 2009, с. 52]. В екстравертів, наголошує дослідниця, «у поетичній картині світу на першому місці об'єкт, який зображується або з приводу якого виражаються почуття, міркування тощо. Основна увага спрямована на явище, поет є тонким приймачем і трансформатором відповідних явищ, виразником думок і почуттів з приводу об'єктів» [Лисиченко 2009, с. 52]. Поетична мовна картина світу поета-інтроверта — «всередині його, на першому плані не об'єкт, не зовнішній світ, побачений зором художника, а світ внутрішній (почуття, настрої), що формуються під впливом зовнішніх факторів» [там само].

Серед інших мовних одиниць, що демонструють специфіку функціонування в поетичних текстах залежно від психотипу автора, увагу сучасних лінгвістів привертають прономінативи, зокрема займенник *Я*, «оскільки він природно пов'язаний зі способом вираження ліричного героя» [Калашник 2022, с. 246]. Як наголошує О. Олексенко, одна з рис творчої манери поетів екстравертивного типу — «деталізація світу й себе в ньому, що виявляється і в семантизації займенника *Я*, який служить передусім для вияву 'свого' зовнішнього світу, осягнення себе на тлі реального життя – реальних подій і реальних осіб» [там само, с. 247], поети-інтроверти «на передній план висуюють потребу осмислення свого внутрішнього світу» [там само].

У цьому аспекті привертає увагу поезія сучасної авторки Світлани Анто-нишин. Частотність уживання прономінатива *Я* в її віршах дуже висока, що є ознакою їх егоцентричності. Це передусім «*Я* ідентифікаційне», що здебільшого вживається як підмет у реченнях зі складеним іменним присудком. О. Олексенко такий тип семантизації досліджуваного займенника, що «полягає в осмисленні свого призначення, своєї ролі в різних сферах життя, історії народу, світі та ін.» [Калашник 2022, с. 249], називає «функційним *Я*», напр.: *Я — тіло. Я — душа. Я — оболонка. Я — ополонка, крига. Білина. Я — посмішка граційної болонки...; Я гілка На стині миті, Вічності і сну...; Я — мати, Я — біль, я — беззахисний світ; Я — місяць без належної орбіти: Сама себе збиваю на льоту. Я...; Я — тіло. Я — минуцість; Я — крик на розхитаних ніжках; Я лиш дзеркало ваших ілюзій і втрат; А я — квадратик світла сірих вулиць, Я — сон, що у проміння відліта; Я — просто скло у дерев'яній рамі, Прозорий глянець на мінливій тлі; Я лиш продих у вічність; Я грішний птах. Я однокрилий птах; Та я — неслухняний метелик з гарячої свічки; Я — метелик з холодної свічки; «Я тим уже боржник, що українець зроду». А я боржниця тим, що смію і живу та ін.*

Як бачимо, лише декілька з наведених номінацій ідентифікують ліричне *Я* за роллю в різних сферах життя — за родинними зв'язками (*мати*), національністю (*українець*), а більшість із них прямо чи опосередковано (образно, символічно) вказують на його внутрішній стан (*посмішка, біль, крик; крига, скло, дзеркало ілюзій і втрат, квадратик світла сірих вулиць* та ін.). Аналіз засвідчує, що авторка в такий спосіб вербалізує переважно негативні емоції, зосереджуючись на переживаннях ліричного *Я* та пошуках ним себе. На таку специфіку у вияві мовної картини світу письменників звертала увагу й Л. Лисиченко, порін.: «у поетів-інтровертів велика питома вага слів, що виражають «світ душі» — назви почуттів, настроїв, емоціонального стану тощо» [Лисиченко 2009, с. 53]. Крім того, ліричний герой ототожнює себе з персоніфікованими елементами природи, що символічно репрезентують його спустошений внутрішній стан (*ополонка, місяць без належної орбіти, грішний птах, однокрилий птах, неслухняний метелик з гарячої свічки, метелик з холодної свічки*). Така особливість поетичного мовлення, як наголошують лінгвісти, також є ознакою творчості поетів-інтровертів.

Фінітні форми дієслів, що вживаються в досліджуваній поезії як присудки з підметом *Я*, теж репрезентують різні аспекти внутрішнього світу ліричного

героя, порівн.: 1) форми теперішнього: *я мовчу завжди невчасно; — Я не плачу...; Я вірю в пречисту зорю, Яка возсіяла во дні безнадій над Вертепом; Я вірю: над нашим корабликом — лагідна длань І хвиля солодка зі смаком червоної солі*; 2) форми минулого часу: *Я забула про все... Я пробачила все... Я загоїла виразки; Не вас я шукала по зламаній вірі. Не вас я чекала на зламі віків; Я себе щасливо загубила; «Куди ж ви, люди? Я ж вас так любила!»*; 3) форми майбутнього часу: *Допоки виє, я собі поплачу; Я тихенько поплачу; Я все збережу...; Я тільки вип'ю трунок за надію.*

За допомогою Я-речень Світлана Антонішин реалізує низку модальних відтінків, що розкривають внутрішній стан ліричного героя: його страхи (*Я сама себе часом боюся зустріти у сквері; Я боюся вертати!*), бажання (*Я не хочу в нікуди!*), наміри (*Я спробую вас розсмішити*), вміння (*Я не владне нічого змінити, бо я — німота; Ти ж знаєш... я не вмію Прощать. Чекають. І плакати в жилет; А хто ж те знав, що я не вміла жити*), судження (*Я спізнилася жити*) та ін. Аналіз засвідчує: автор-інтроверт не пов'язує «ліричне Я» «із конкретними хронотопними характеристиками – ані з фактами своєї біографії, ані з реальними подіями життя суспільства» [Космеда 2019, с. 248].

Варто наголосити, що в поезії Світлани Антонішин часто фіксуємо анафоричне вживання займенника *Я*. Як відомо, «анафора за своїм локусом на початку рядка виконує змістоцентристу функцію, актуалізує увагу читача на повторюваному понятті як на основному для вираження ідеї твору» [Калашник 2022, с. 108]. Повтор цього прономінатива індивідуалізує текст, стає його семантичною домінантою; створюючи змістовий стрижень поезії, ставить у центр осмислення її змісту ліричного героя і його почуття, напр.: *Я — тіло. Я — душа. Я — оболонка. / Я — ополонка, крига. Білина. / Я — посмішка граційної болонки; Я одержима. Я знайду. Я мушу... / Я не впускаю... самого... до зорі.*

У віршах досліджуваної поетеси займенник *Я* функціонує також у складі риторичних питань, напр.: *«Я — є?»; Я мислю?; Як Я?* Останнє є назвою вірша (зимового етюд), який складається з обірваних умовних конструкцій, а закінчується риторичним питанням, співзвучним з назвою вірша, порівн.: *Якби я не була україркою... Якби я не була жінкою... Якби я не була... Якби я не... Якби я... Якби... Як Я?* Ірреальна модальність, реалізована такими фрагментами, репрезентує невербалізовані відтінки значень умовного, можливого, бажаного. Інші незавершені речення, обірвані форми також поширені у віршах й указують на неоднозначний внутрішній стан героя, що висвітлений у такий спосіб лише натяками, відкритими для осмислення читачем (*«Я лю...»; Я...*).

Досліджуваний прономінатив також функціонує в порівняльних конструкціях, причому фіксуємо чотири вживання іменника *сніг*, що порівнюється з «ліричним Я», порівн.: *А сніг, як я: спокійний і блідий; Той сніг, як я. Він падає навзиск, Над прірвою провівши чорну долю; Бо сніг, як я. Відтане і втече; Той сніг, як я... Як Я?* Як відомо, ознаки об'єкта порівняння яскраво виражені й всім відомі, властиві для нього в певних умовах чи загалом, ознаки суб'єкта пізнаємо, розкриваємо за допомогою іншого (об'єкта порівняння). Наголосимо, що поетеса порівнює саме сніг (суб'єкт порівняння) з ліричним Я (об'єкт порівняння), а не навпаки, при цьому конкретно вербалізує ознаки суб'єкта для такого порівняння

(спокійний, білий, падає навznak, відтане, втече), що вказують на внутрішній стан героя та зміни в ньому.

Отже, прономінатив *Я* відіграє особливу роль у поезії Світлани Антонішин як засіб презентації ліричного героя, що корелює з авторським *Я*. Особливості його функціонування слугують маркером для ідентифікації авторського психотипу. Аналіз дібраного ілюстративного матеріалу дає підстави зробити висновок про егоцентричність як елемент авторського поетичного світобачення. Висока частотність уживання займенника *Я*, ідентифікація ліричного *Я* через символічні образи, що розкривають внутрішній світ героя, метафорична репрезентація ліричного *Я* через елементи природи, відсутність хронотопної конкретизації описуваного — усі ці риси характеризують авторку досліджуваної поезії як інтроверта.

Л. Лисиченко аргументувала перспективність аналізу мови поетичних творів у співвіднесеності з психічним типом (екстравертивним чи інтровертивним) письменника [Лисиченко 2009, с. 52]. Аспектуальний аналіз функціонування мовних одиниць у поезії Світлани Антонішин підтверджує можливість продовження аналізу в обраному напрямі. Віднесеність письменниці до інтровертивного типу засвідчує й уживання інших мовних одиниць (засоби номінації простору, уживання кольороназв, типи метафор та ін.), що становить перспективу дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Калашник О. В., Олексенко О. А., Халіман О. В. Художня семантика й стилістика займенника в українській інтимній поезії II пол. XX – поч. XXI ст. Харків : ХІФТ, 2022. 160 с.
2. Космеда Т., Олексенко О., Павлова І. Семантика й прагматика дискурсивного слова та його потенціал для діагностики психотипу мовної особистості: аспектуальний опис / за наук. ред. проф. Т. Космеди. Харків : ХІФТ, 2019. 308 с.
3. Лисиченко Л. А., Скорбач Т. В. Мовний образ простору і психологія поета. Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2001. 160 с.
4. Лисиченко Л. А. Лексико-семантичний вимір мовної картини світу. Харків : Вид. група «Основа», 2009. 191 с.

Олександр Шуленок

аспірант кафедри української мови Інституту філології
Київський університет імені Бориса Грінченка
shulenok@ukr.net

ЛІНГВОКУЛЬТУРНА СПЕЦИФІКА ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ ІЗ КОМПОНЕНТОМ *ГУСИ* В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Важко уявити собі українську оселю без свійських птахів — курей, качок, гусей, індиків та ін. Здавна український селянин розводив птицю, чим істотно поповнював свої харчові запаси м'ясом і яйцями. Характерно, що свійська птиця слугувала для людини не тільки засобом отримання продуктів харчування, але й своєрідною метеорологічною лабораторією. Стежачи за поведінкою птахів, хлібороби дізнавалися про зміну погоди; у давні часи півня приносили в жертву напередодні жнив, яйця використовували в обрядах, магічних діях тощо [Павлюк, 1994, с. 314–315].

У нашій праці ставимо за мету дослідити лінгвокультурні особливості фразеологізмів української мови з компонентом *гуси*. *Гуси* (зменшено-пестливе — *гусоньки*; *гусак*, *гусь* — самець; *гуска* — самка; *гуся*, *гусеня* — пташа) — великі водоплавні птахи з шиєю середньої довжини (більш довгою, ніж у качок, але коротшою, ніж у лебедів), доволі високими лапами.

Тісний зв'язок гусей із водою зумовлює появу таких фразеологізмів: *так живе як гуся на воді* «заможність»; *як гусь без води, так вдівець без жінки*; *лишилася як гуска на воді* «самотність, смуток». Відзначаємо також ФО, пов'язані з уживанням людиною алкоголю: *п'є горілку як гуска воду*; *напитися як гуска води*; *пий як гуска*, *їж як чорт*. Зауважимо, що порівняно з качками та лебедями, гуси знаходяться на воді значно менше, а більшу частину життя проводять на суші.

В українській культурі гусяча зовнішність (довга шия), поведінка, зокрема ходьба, викликають у людини певні асоціації. Напр., такі фраземи, як: *нести (свою) голову (високо) як гуска (гусак)*; *ходити як гуска (гускою)*, символізують горду, зарозумілу, пихату особу. Зауважимо, що вислів *ходити як гуска (гускою)* має й інше значення, вказуючи на ходу вагітної жінки.

Коли людина зовсім не реагує на щось, ніщо не впливає, не діє на когось, говорять: *(зійде) як (і)з гуски (гусака, гуся) вода*. Варто зазначити, що вода з гусячого пір'я спадає тому, що цей птах постійно змащує його жиром, який виробляє залоза, розташована біля хвоста.

Характерно, що пір'я в гусей виростає з ущільнень в епідермісі, які мають схожість із людськими волосяними фолікулами. Після того, як гусяче пір'я ви-смикують, на його місці залишаються виступи. Ось чому шкіра птаха асоціюється з тілом людини, на якому мимоволі виступили невеликі пухирці від холоду, сильних емоцій (страх, благоговіння, захоплення чи сексуальне збудження). Звідси ФО, на зразок: *гусяча шкіра*; *аж гусяча шкура вилізла*. Відчуття,

яке виникає під час появи гусячої шкіри, зазвичай описують так: «мурашки по шкірі побігли» або «волосся стало дибки».

Гуси фігурують у фраземах, які символізують пліткарство, поговор. Наприклад, *гусей підпускати; гусей дражнити (дратувати); от і понесла Химині гуси!* «говорити неправду, розпускати плітки». Фіксуємо вислів *хвалилися гуси, що їх предки Рим врятували (спасли)*, пов'язаний із хвальковитістю. Крім того, птахи позначають також хитру людину (*хитрий як Панасова гуска*). Проте гуси також асоціюються й із нерозумністю: *дурний як гуска; безмозга гуска*.

Компонент *гусак* у складі ФО здатен втілювати щось значне: *за курку судилась — гусака несе*. Натомість цей птах може позначати і що-небудь незначне. Для прикладу, у фразеологізмі *часто лисові дарують гуску, щоб здерти з нього шкуру* говориться про підступність у людських стосунках: допомагають у дрібницях, щоб потім попросити про значне.

Птах фігурує в назві весняної дитячої гри *в гусей (гусочки)*. Серед граючих — вовк, хазяйка, дочка-пастушка, а інші діти — гуси. За правилами гри спочатку вовк ховається, а потім ловить гусей. Вираз *нехай тебе задні гуси візьмуть* є усталеним висловом із казки про Івасика. Крім того, існує назва рослини *гусячий молочай*. Вважається, що від неї гуси жиріють.

Зауважимо, що гуси часто порівнюються з іншими тваринами. Напр., вислів *гусь (гусак) свині не товариш (не рівня; не пара)* свідчить про те, що людей, різних за своєю природою, характером або суспільним станом, ніщо не може об'єднати. Фіксуємо також фраземи *живе як гуска з свинею* «недружньо, конфліктує»; *розмовляє як гусь з поросям* «невлад говорять, не знаходячи взаєморозуміння»; *родич як корова з гусьми* «дуже далека рідня».

Тварини, зокрема й птахи, тонко відчують усі зміни в природі, тому українці завжди були уважними до їх поведінки [Дмитренко, 1994: 132]. Гуси також наявні у різних прикметах, пов'язаних зі зміною погоди. Напр., певні дії птахів свідчать про те, що скоро дощитиме (*гуси купаються у воді — буде дощ; лебідь летить — к снігу, а гусь — к дощу*) або настане холодна пора (*гуси летять — зиму на хвості несуть; гуси лапи піднімають — перед морозами; гуси перед морозом стоять на одній нозі*). Крім того, поведінка гусей може віщувати негаразди: *коли на Стрітення нап'ється гуска з сліду води, набереться господар біди*.

Отже, висновуємо, що орнітокомпонент гуси наявний у значній кількості фразеологізмів сучасної української мови. Зафіксовані сталі словосполучення й вислови з указаним номеном характеризуються яскраво вираженою лінгвокультурною специфікою. Зовнішній вигляд птаха, особливості його поведінки метафорично переносяться на людину. Крім того, компонент гуси фігурує у різних прикметах, ворожіннях, назвах рослин, ігор тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дмитренко М. К. та ін. Українські символи. Київ : Народознавство, 1994. 140 с.
2. Жайворонек В. В. Знаки української етнокультури : Словник-довідник. Київ : Довіра, 2006. 703 с.

3. *Українське народознавство* : Навч. посібник / за ред. С. П. Павлюка та ін. Львів : Фенікс, 1994. 608 с.

Тетяна Яковлева

аспірант кафедри української мови імені проф. Л. А. Лисиченко

Харківський національний педагогічний університет

імені Г. С. Сковороди

tanya25091997@gmail.com

ДИНАМІКА В МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ УКРАЇНЦІВ: ФУНКЦІОНУВАННЯ СУЧАСНИХ ВИГУКІВ ЯК ЗАСОБІВ ВИРАЖЕННЯ ОЦІНКИ

Сучасна лінгвістика характеризується антропоцентричним спрямуванням, що зумовлює посилений інтерес мовознавців до поняття «мовна картина світу» (далі — МКС). Як зазначає Л. А. Лисиченко, це «характер відображення в мові концептуальної картини світу і мовні засоби вираження знань про неї» [Лисиченко 2009, с. 14]. МКС є динамічною системою, що постійно «розвивається, відбиваючи зміни в пізнанні світу: зміни в ментальній, концептуальній картинах неминуче приводять до відповідних змін у картині світу мовній» [Лисиченко, с. 30].

Мовознавця виділяє в МКС три рівні: «ментальний домовний (домовна картина світу), концептуальний рівень як узагальнення превербальних знань про явища і власне лінгвальний — як мовне вираження» [Лисиченко 2009, с. 60]. Через інтенсивний розвиток суспільства й світу відбуваються зміни й у рівнях МКС, зокрема «ущільнення значення окремих концептів за рахунок виділення деяких ознак в окремі мовні одиниці, наповнення існуючих одиниць МКС додатковими семами, переінтеграції ознак у лексичних значеннях за рахунок багатозначності, що є одним із фундаментальних явищ лінгвального рівня» [Лисиченко 2009, с. 61]. Це призводить до появи семантичних лакун, що «можуть заповнюватися новоутвореннями на базі мови, аналітичними чи описовими формами або ж запозиченими з інших мов одиницями» [Лисиченко 2009, с. 33].

Серед подібних одиниць, у системі функціонування яких спостерігаємо динаміку в сучасному мовленні, вирізняються вигуки, що неодноразово ставали об'єктом дослідження українських лінгвістів (І. М. Гуменюк, Л. І. Мацько, В. Д. Сліпецької, В. А. Теслі та ін.). Вони позбавлені номінативної функції і виражають різні емоції, оцінки, настрої, волевиявлення відповідно до комунікативної ситуації. Первинні вигуки відзначаються більшою стабільністю функціонування, тому оновлення системи цих мовних одиниць спостерігаємо

переважно через поповнення групи вторинних вигуків та шляхом запозичення. Специфіка їх уживання в діяхронії потребує більш глибокого коментування в аспекті лінгвоаксіології.

Звернімо увагу на вторинні й запозичені вигуки, що набули активного поширення в сучасному мовленні. У цій науковій розвідці використовуємо тлумачення значень вторинних вигуків із словника міжчастининомовних омонімів сучасної української мови [Глібчук, Добосевич 2016], ілюстративний матеріал із художніх текстів українських письменників поч. ХХІ століття і з розмовного мовлення. У процесі аналізу дібраних прикладів звертаємо увагу й на інші оцінні засоби в конкретних контекстах, що дає змогу засвідчити їхню загальну позитивно- чи негативнооцінну забарвленість та підтвердити участь досліджуваних вигуків у процесі вираження оцінки.

По-перше, поповнення складу вигуків здійснюється завдяки інтер'єктивації, що визначають як «перехід до класу вигуків слів і сполучень слів з інших лексико-граматичних розрядів» [Грищенко, Мацько, Плющ 2002, с. 431]. У результаті цього процесу повнозначні слова втрачають своє лексичне значення, а новоутворені вигуки набувають застиглості морфологічних форм (відсутність словозміни, граматичної парадигми) й синтаксичної незалежності [там само]. Причиною такого переходу науковці вважають «посилення здатності слова чи форми до вираження емоційної або вольової реакції мовців, а не до називання, тому з часом функція називання заступається функцією вираження і повнозначне слово стає вигуком» [там само]. Процесу інтер'єктивації можуть підлягати іменники, дієслова, займенники, прислівники.

Наприклад, вигук *абзац* виражає роздратування, незадоволення, досаду [Глібчук, Добосевич 2016, с. 25], напр.: — *Хіба це тахта? — А-а, тут своя історія. Була тахта. **Стара, страшна, порепана, рипуча**, поролон із неї вилазив. Лізка якось заявила: «Все, Катю, **абзац! Не можу так більше!** Ось, на тобі триста баксів, купи **нормальне місце** для цього діла! Тобі ж теж буває треба!» (А. Кокотюха). У наведеному прикладі моделювання негативної тональності мовлення, крім вигуку, здійснюється за допомогою оцінних прикметників *стара, страшна, порепана, рипуча*, що характеризують предмет (*тахту*), який став об'єктом негативу мовця, протиставлена його позитивнооцінна номінація *нормальне місце* та речення *не можу так більше*.*

Вигук *клас* «виражає позитивну реакцію людини на предмети, вчинки інших тощо» [Глібчук, Добосевич 2016, с. 227, с. 263], порівн.: *Підійшов до дзеркала. На обличчі з'явилась усмішка — сподобався собі в цій формі. — Клас! — вирвалося в Ігора. (А. Курков). Елементи контексту усмішка, сподобався засвідчують вираження позитивних емоцій.*

У ході аналізу виокремлено й інші комунікативно-прагматичні варіанти цієї одиниці, які не зафіксовані в словниках, — обурення, невдоволення, розчарування, що реалізують значення вигуку шляхом іронічного переосмислення, забезпечуючи зміну аксіологічного відтінку на протилежний, напр.: — *Терпіти котів не можу! — Я не знала. — Клас! Просто супер! Ми вже майже два роки одружені, а ти і досі нічого не знаєш про мене* (Люко Дашвар). Засобами вираження

негативу мовця також є оцінна лексема *супер*, що насправді сигналізує про його обурення, а подальший контекст (*досі нічого не знаєш про мене*) і дає змогу розпізнати іронічне вживання вигуку.

Позитивна оцінка також актуалізується у вигуку *бомба*, значення якого не зафіксовано в словниках, порівн.: — *І як він? Крутий?* — *Не те слово! Бомба!* — *відповіла масажистка* (Люко Дашвар). У цьому прикладі, крім вигуку, мовні одиниці *крутий*, *не те слово* слугують засобами вираження позитивних смислів. Подібний аксіологічний відтінок спостерігаємо й у вигуку *бімба*, що вперше з'явився як іменник у мовленні колишнього українського політичного діяча М. Азарова й активно вживається як вигук у сучасній комунікації, напр.: *Я просто в захваті від твоєї ідеї! Бімба!* (з розм. мовл.). Позитивна тональність цього висловлювання також формується за допомогою омовлення емоції (в *захваті*).

Вигук *відпад* виражає захоплення, радість або схвалення, порівн.: *Я собі костюмчик купила днями — відпад! Позичу на деньок! Усі очі позривають!* (Леся Романчук). Тут моделювання позитивної оцінки також відбувається завдяки метафоричній конструкції *очі позривають*. Зауважимо, що досліджувана одиниця не зафіксована в тлумачних словниках української мови.

У мовленні українців вирізняються й нецензурні вигуки, тож прокоментуємо окремі їх евфемізовані варіанти. Вигук *блін* походить з російської мови та виражає обурення й роздратування, напр.: *Дак про это всі базарять, і еті, как їх, блін, голімі депутати — і он, і он, — показав підборіддям на галасливі натовпи мітингуючих* (Г. Тарасюк). У наведеному прикладі вираження негативної оцінки засвідчує прикметник *голімі*, що разом з іншими жаргонними мовними одиницями формує манеру мовлення героя загалом.

Вигук *бляха-муха* залежно від мовленнєвої ситуації може виражати обурення, роздратування, досаду, порівн.: *Які там, бляха-муха, гарячі сліди?! Уже все давно вистигло!* (Ксенія Циганчук). Як бачимо, загальний зміст контексту виражає обурення мовця, а досліджувана одиниця посилює відповідну негативну оцінку.

Вигуки *капець*, *жесть* поліфункційні: можуть виражати позитивну, однак частіше негативну реакцію особи на предмети, події та ін., напр.: *Капець, як соромно! Більше ніколи, ніколи, НІКОЛИ в житті не ходитиму в «Шостий елемент»!* (О. Купріян); *Як я раніше не допер? Жесть, просто жесть, який я дуб* (Оксенія Бурлака). У наведених прикладах моделювання негативної тональності мовлення здійснюється також за допомогою оцінного прислівника *соромно*, риторичного питання (*Як я раніше не допер?*) та метафоричної номінації *дуб*.

По-друге, актуалізацію оцінного компонента спостерігаємо й у запозичених вигуках, серед яких особливо поширеними в сучасному мовленні українців є англіцизми. Зокрема, вигук *oh my God* виражає захоплення, розчарування, обурення та ін., порівн.: *Перші слова, які Маріка почула від нього, коли вони вперше зустрілися, були: «Oh my God!... Маріко, донечко, ти в мене така красуня!»* (О. Авраменко). Тут позитивна оцінка формується і за допомогою оцінно маркованої

лексеми *красуна*. До того ж, знак оклику на письмі демонструє додаткове інтонаційне оформлення, що підсилює позитивний аксіологічний відтінок.

Крім того, цю одиницю на письмі відтворюють і кирилицею, напр.: *О май гад, за що це все мені? Я ж нікому нічого, а вони нависають. Не чіпайте мене — і всім буде легше* (Оксенія Бурлака). У наведеному прикладі фіксуємо протилежне аксіологічне забарвлення. Негативну оцінку моделює також риторичне питання (*за що це все мені?*) та слова *нависають, не чіпайте*.

Для вираження захоплення й радості вживають вигуки *вау* та *супер*, що теж мають англійське походження, напр.: — *Вау, я вражена. Дійсно супер. Тоді я точно з вами, — сказала спокуслива Дияволиця, задоволено облизавши свої червоні губи* (А. Любка); А Джон *захоплено* вигукнув: — *Ну, Боб! Ти — Супер! Спікаєш вері гуд! — і повторив: — Супер!* (В. Нестайко). Уживання численних оцінних маркованих одиниць *вражена, супер, задоволено, захоплено, вері гуд* засвідчує моделювання позитивної тональності мовлення. Крім того, препозиція або постпозиція досліджуваних одиниць увиразнює висловлювання та сигналізує про піднесений настрій мовця. До того ж, ці вигуки, як бачимо, більше асимільовані українською мовою і в сучасних текстах майже не записуються латиницею.

Унаслідок аналізу інших контекстів було виокремлено й іронічне вживання вигуку *супер* з протилежним аксіологічним наповненням, порівн.: — *Що означає ще одна? Це єдина, справжня Мертва річка, через яку у світ мертвих, до Нави, переправляються покійники, — трохи ображено говорила Ягілка. — Ого, супер! Ще скажіть, що ту річку Стіксом інколи називають, деś поблизу в кущах човен заховано і старий Харон його стереже* (Дара Корній). Тут іронічний відтінок формує конструкція *ще скажіть*, яка відтворює справжню зневажливу реакцію мовця.

Вигук *упс* виражає досаду, розчарування, тобто негативну оцінку власних вчинків чи навколишньої дійсності, порівн.: — *Упс. Ці матрацики з'їжджають... Слизькі, зараза, як ті медузи. — Краще, ніж голі дошки, — Саня провела по матрацику долонями* (В. Єшкілев). Як бачимо, вербалізація негативного ставлення до об'єкта здійснюється завдяки вживанню порівняння *слизькі, як ті медузи* та вставного слова *зараза*.

Отже, МКС є складним і динамічним явищем, що демонструє зв'язок мови з людиною, її довкіллям, діяльністю, внутрішнім і духовним світом. Мовне вираження ментального світу людини відбувається на лінгвальному рівні МКС, у якому вагоме місце посідають вигуки як засоби вираження оцінки. У процесі аналізу підтверджено, що збагачення складу вторинних вигуків відбувається шляхом інтер'єктивації та запозичення. Це сприяє формуванню нових оцінних значень, що не зафіксовані в словниках української мови. Деякі вторинні вигуки здатні виражати прямо протилежні аксіологічні смисли залежно від комунікативної ситуації, тобто є поліфункційними.

Незважаючи на особливу активність уживання досліджуваних слів у ХХІ столітті, фіксуємо поодинокі функціонування окремих із них (*блін, клас, о май гад, супер*) ще у ХХ столітті. Однак їх активне використання і, відповідно, закріплення в МКС носіїв української мови спостерігаємо сьогодні. Мова художніх творів і сучасне мовлення дали змогу продемонструвати аксіологічний

потенціал вторинних і запозичених вигуків у різноманітних контекстах та формування нових відтінків прагматичних значень, що засвідчує їх вагоме місце в МКС українців.

ЛІТЕРАТУРА

1. Глібчук Н., Добосевич У. Словник міжчастиномовних омонімів сучасної української мови. Львів : Априорі, 2016. 640 с.
2. Грищенко А. П., Мацько Л. І., Плющ М. Я. та ін. Сучасна українська літературна мова. Київ : Вища школа, 2002. 439 с.
3. Лисиченко Л. А. Лексико-семантичний вимір мовної картини світу. Харків : Основа, 2009. 191 с.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО ЗБІРНИК

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ Г. С. СКОВОРОДИ

КАФЕДРА УКРАЇНОЗНАВСТВА І ЛІНГВОДИДАКТИКИ

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЛИСТ

Шановні колеги!

Запрошуємо Вас до публікації в збірнику наукових праць
«Український світ у наукових парадигмах»

Проблематика збірника орієнтована на різні галузі гуманітарних наук, що досліджують український світ:

1. Етнолінгвістика й лінгвокультурологія. Лінгвокомпаративістика.
2. Етнопсихологія й етнопедагогіка.
3. Етнологія й етнографія.
4. Лінгвокраїнознавство.
5. Поетика й стилістика українського фольклорного/художнього тексту.
6. Літературознавство.
7. Філософія освіти. Педагогіка
8. Методика викладання лінгвістичних й українознавчих дисциплін у ВНЗ.

Вимоги до оформлення електронного варіанту статті:

1. Формат A4, поля — 2 см з усіх боків.
2. Текст: шрифт Times New Roman; кегль — **14**; інтервал — **1**; абзац — **1 см**.
3. Анотації (українською, англійською мовами) передбачають текст і ключові слова.
Подавати перед текстом статті.
4. Ілюстративний матеріал виділяти курсивом.
5. Для посилань на джерело цитування використовувати квадратні дужки [Петренко, с. 8].

У першому рядку вказується індекс УДК (окремий абзац з вирівнюванням по лівому краю), у другому — ім'я та прізвище автора (напівжирний курсив, вирівнювання по правому краю); у третьому — посада й назва начального закладу, E-mail (звичайний шрифт, вирівнювання по правому краю); у четвертому — назва статті (вирівнювання по центру великими напівжирними літерами). Далі (*курсивом*) розміщуються анотації українською та англійською мовами (перед анотацією англійською мовою ім'я та прізвище автора й назва назва статті англійською мовою). Через один рядок після анотацій розміщується текст статті. Після тексту статті розміщується список використаної літератури.

Зразок оформлення статті:

УДК

Василь Терещенко

кандидат філологічних наук, доцент

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

vasyl_t@gmail.com

НАЗВА СТАТТІ

Анотація українською мовою

Ключові слова:

Ім'я та прізвище автора англійською мовою

НАЗВА СТАТТІ АНГЛІЙСЬКОЮ МОВОЮ

Summary in English

Key words:**Текст статті**

ЛІТЕРАТУРА (ЗРАЗКИ ЗА НОВИМ СТАНДАРТОМ)

1. Блик О. Інтелектуальна атмосфера Харківського університету в контексті діяльності харківської школи романтиків: зародження літературних ініціатив та романтичного руху. *Сучасні літературознавчі студії*. 2014. Вип. 11. С. 46–53.
2. Дроздовський Д. Вільям Шекспір як центр канону західноєвропейської літератури: до питання про естетичні параметри художнього мислення [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://shakespeare.zp.ua/texts.item.73/> Оpubліковано Admin 10/09/2008.
3. Лисиченко Л. А., Лисиченко Т. Ю. Харківська філологічна школа. Лінгвістичні традиції. Харків: ХІФТ, 2015. 232 с.
4. Чик Д. Ч. Проза Г. Квітки-Основ'яненка і англійський сентименталізм: дис. ... канд. філол. наук: 10.01.05. Тернопіль: Терноп. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка, 2008. 207 с.

ДОДАТКОВО ПОДАТИ ІНФОРМАЦІЮ ПРО АВТОРА

- Прізвище, ім'я, по батькові.
- Науковий ступінь, учене звання, посада, вищий навчальний заклад.
- Домашня адреса, контактні телефони.
Регулярність виходу збірника — раз на рік (листопад).
Для аспірантів потрібна рецензія наукового керівника на поданий матеріал.
Контактні телефони: 0679388657; 0951448310
Адреса електронної пошти для листування: kafedra_dudact@ukr.net

ВИМОГИ ДО ЗМІСТУ СТАТЕЙ

Відповідно до Постанови Президії ВАК України від 15.01.2003 р. № 7–05/1 наукова стаття має містити такі обов'язкові елементи:

- «постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання поставленої проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття;
- формулювання цілей статті (постановка завдання);
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновки з поданого дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку».

ЗМІСТ

МАТЕРІАЛИ ВСЕУКРАЇНСЬКИХ НАУКОВИХ ЧИТАНЬ, ПРИСВЯЧЕНИХ 85-Й РІЧНИЦІ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ДОКТОРА ФІЛОЛОГІЧНИХ НАУК, ПРОФЕСОРА ОЛЬГИ ГЕОРГІЇВНИ МУРОМЦЕВОЇ 3

Анатолій Нелюба

ДІЄПРИКМЕТНИК: ЧАСТИНА МОВИ?
ОСОБЛИВА ФОРМА? ЧИ ЩОСЬ ІНШЕ?
(ІНВЕНТАРИЗАЦІЙНО-КОДИФІКАЦІЙНИЙ ЕТЮД) 4

Лілія Петрова Озель

ХУДОЖНИЙ ДИСКУРС У ВИМІРІ ІНТЕЛЕКТУАЛІЗМУ:
ЛІНГВОСТИЛІСТИКА ЕМОЦІЙНО-ПОЧУТТЄВОГО
Й РАЦІОНАЛЬНО-ЛОГІЧНОГО (РЕЦЕПЦІЯ НАУКОВОГО
ДОРОБКУ ДОКТОРА ФІЛОЛОГІЧНИХ НАУК, ПРОФЕСОРА
ОЛЬГИ МУРОМЦЕВОЇ ДО 85-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ) 11

Марія Брус

РОЗВИТОК КАТЕГОРІЇ ФЕМІНІТИВНОСТІ
В КОНТЕКСТІ ЛЕКСИЧНИХ ПРОЦЕСІВ
НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ 22

Дар'я Задорожня

УКРАЇНСЬКИЙ ОНІМНИЙ СЛОВОВТІР
І-Ї ПОЛОВИНИ ХХ СТ.: ЗНАЧЕННЯ Й ПОСТАТІ 25

Руслана Коца

НЕОЗНАЧЕНІ ЗАЙМЕННИКИ З ПРЕПОЗИТИВНИМИ
ФОРМАНТАМИ *ВАРЕ* І *ЛЕДА* В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ 30

Руслан Сердега

ПРОБЛЕМА ТЛУМАЧЕННЯ ЮКСТАПОЗИТІВ
У «СЛОВНИКУ УСНОЇ НАРОДНОЇ СЛОВЕСНОСТІ» 36

Ірина Скразловська

ОСОБОВІ ІМЕНА ЯК ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ
МОВНИХ І КУЛЬТУРНИХ КОНТАКТІВ
(НА МАТЕРІАЛІ ТУРЕЦЬКИХ АНТРОПОНІМІВ) 40

Оксана Ципердюк, Ярина Ошитко

МІКРОТОПОНІМИ СЕЛА ЧАГРІВ РОГАТИНСЬКОГО
РАЙОНУ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ:
СЛОВОВТІРНИЙ АСПЕКТ 43

Людмила Чурсіна

УКРАЇНІЗМИ НА ШПАЛЬТАХ ФРАНЦУЗЬКОЇ
ГАЗЕТНОЇ ПЕРІОДИКИ 48

Оксана Дільна

СТИЛІСТИЧНІ ФУНКЦІЇ ЗАЙМЕННИКОВИХ ДЕМІНУТИВІВ
У ПРОЗОВИХ ТВОРАХ АГАТАНГЕЛА КРИМСЬКОГО 54

Наталія Варич

МОВНО-ОСВІТНІЙ РІВЕНЬ
КОНКУРЕНТНОСПРОМОЖНОСТІ ДЕРЖАВИ:
ІДЕЇ, ЗАКОНОМІРНОСТІ, ПЕРСПЕКТИВИ
В НАУКОВОМУ СВІЧАДІ ОЛЬГИ МУРОМЦЕВОЇ 59

**МАТЕРІАЛИ XX МІЖНАРОДНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
З АКТУАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ,
ПРИСВЯЧЕНОЇ ПАМ'ЯТІ Й З НАГОДИ 95-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ
НАРОДЖЕННЯ ДОКТОРА ФІЛОЛОГІЧНИХ НАУК,
ПРОФЕСОРА Л. А. ЛИСИЧЕНКО 63**

Флорій Бацевич

МОДУСНО-МОДАЛЬНІ АСПЕКТИ
ДИНАМІКИ ДИСКУРСУ НАРАТИВНОЇ ІСТОРІЇ 64

Віта Бондаренко

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ГУСТАТИВНИХ ВРАЖЕНЬ
У ВІДЕООГЛЯДАХ АНГЛІЙСЬКОМОВНИХ YOUTUBE БЛОГЕРІВ 68

Яна Василенко

ПОНЯТТЯ БАТЬКІВЩИНА, ПАТРІОТИЗМ
У МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ: СЕМАНТИЧНІ КОНОТАЦІЇ 72

Леся Гапон

ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАЛЕКТОЛОГІЇ
В ЛІНГВІСТИЧНІЙ СПАДЩИНІ Л. А. ЛИСИЧЕНКО 77

Ольга Гнатишева

АКСІОЛОГІЙНІ ЗАСОБИ ОПИСУ ВНУТРІШНЬОГО СВІТУ
ЛІРИЧНОГО ГЕРОЯ —УЧАСНИКА БОЙОВИХ ДІЙ
(НА ПРИКЛАДІ ТВОРЧОСТІ В'ЯЧЕСЛАВА ДАНИЛЮКА) 79

Жанна Гончарова

МОРФОЛОГІЧНА АТРАКЦІЯ В ІДІОСТИЛЯХ
МАРЛЕНИ РАХЛІНОЇ ТА БОРИСА ЧИЧИБАБІНА 83

Костянтин Голобородько

ТЕОРЕТИЧНІ ПОЛОЖЕННЯ ЛІНГВОКОНЦЕПТОЛОГІЇ
В ПРАЦЯХ Л.А. ЛИСИЧЕНКО Й УКРАЇНСЬКИХ МОВОЗНАВЦІВ
(ЗАГАЛЬНИЙ КОМЕНТАР) 86

Тетяна Гуцуляк

ОБРАЗНІ ДЕРИВАТИ ЯК ДЖЕРЕЛО РОЗВИТКУ
ДІЕСЛІВНОЇ СИНОНІМІКИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ 89

Інна Давидченко

ФРАЗЕОЛОГІЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ПРАЦЯХ ЛІДІЇ ЛИСИЧЕНКО ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ	92
---	----

Юлія Даниленко

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ З КОМПОНЕНТОМ <i>ВЕСЬ</i> І КОМПОНЕНТАМИ-СОМАТИЗМАМИ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ	95
--	----

Катерина Дюкар

У «НЕВИЧЕРПНИХ ГЛИБИНАХ МОВИ»: ЗІ СПОСТЕРЕЖЕНЬ НАД МОВО- І СЛОВОТВОРЧІСТЮ ОКСАНИ ПАХЛЬОВСЬКОЇ	98
---	----

Анатолій Загнітко

ТЕОРІЯ ТРАНСПОЗИЦІЇ: МІЖКАТЕГОРІЙНІ ТА ВНУТРІШНЬОКАТЕГОРІЙНІ ІНДИКАТОРИ	102
--	-----

Віра Калініченко

ТЕОРІЯ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ Л. А. ЛИСИЧЕНКО У ФОКУСІ ЛІНГВІСТИКИ <i>БРЕХНІ</i>	106
---	-----

Олена Карпенко, Емре Кирли

КОЛОРАТИВ 'KIZIL' ('ЧЕРВОНИЙ') У МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ ТУРКІВ	108
---	-----

Оксана Ковтун

ІДЕЇ Л. А. ЛИСИЧЕНКО У СВІТЛІ ТЕОРІЇ ЛІНГВОАКСІОЛОГІЇ	112
--	-----

Жанна Колоїз

КВАНТИТАТИВНІ ФРАГМЕНТИ ПАРЕМІЙНОЇ КАРТИНИ СВІТУ	115
---	-----

Тетяна Космеда

Л. А. ЛИСИЧЕНКО — БЛИСКУЧИЙ МЕМУАРИСТ	119
---	-----

Юрій Кохан

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ІДЕОЛОГІЧНИХ НАРАТИВІВ В УКРАЇНСЬКІЙ РАДЯНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ ДЛЯ ДІТЕЙ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ ВСЕВОЛОДА НЕСТАЙКА «ТОРЕАДОРИ З ВАСЮКІВКИ»)	122
---	-----

Лариса Кравець

ПРОБЛЕМА МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ В ПРАЦЯХ Л. ЛИСИЧЕНКО	125
--	-----

Ігор Каминін

РОЗВИТОК ТИПОЛОГІЧНОЇ СТРУКТУРИ ЗАПОЗИЧЕНИХ СЛІВ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ	129
--	-----

Алла Лучик

КОНЦЕПЦІЯ ПОБУДОВИ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ В ПРАЦЯХ Л. А. ЛИСИЧЕНКО ЯК НАУКОВЕ ПІДҐРУНТЯ ДЛЯ ВІТЧИЗНЯНИХ ЛІНГВОКОГНІТИВНИХ СТУДІЙ	132
--	-----

Олена Маленко

«МОВНА ПОВЕДІНКА» СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ЗМІ: ЕЛІТАРНІСТЬ VS МАСОВІСТЬ	135
---	-----

Наталія Міняйло

МАРИНІСТИЧНА МЕТАФОРА КОХАННЯ В УКРАЇНСЬКОМОВНОМУ ПРОЗОВОМУ ДИСКУРСІ	139
---	-----

Роман Міняйло

«МАЙСТЕР КОРАБЛЯ» ЮРІЯ ЯНОВСЬКОГО: ЧУТТЄВЕ ЖИВОПИСАННЯ ЗАГАЛЬНОЛЮДСЬКОГО ЛЕКСИКОЮ МОРЕПЛАВСТВА	142
--	-----

Олена Олексенко

ЗМІНИ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ СЬОГОДЕННЯ: ДЕФОРМАЦІЯ ЧИ РОЗВИТОК?	146
---	-----

Віталія Папіш

МЕТОДОЛОГІЯ ВИЗНАЧЕННЯ ПСИХОТИПУ ТА ТЕМПЕРАМЕНТУ ПИСЬМЕННИКА В КОНЦЕПЦІЇ Л. А. ЛИСИЧЕНКО	149
--	-----

Єлизавета Пересада

ЛЕКСИКАЛІЗАЦІЯ, СЕМАНТИКАЛІЗАЦІЯ І ПРАГМАТИКАЛІЗАЦІЯ ЛАТИНСЬКИХ ЛІТЕР В УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКОМУ МОВНОМУ ПРОСТОРІ В ПЕРІОД РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ	151
---	-----

Тетяна Петрова

ЗАРОДЖЕННЯ ТЕРМІНОГРАФІЧНОЇ КРИТИКИ В УКРАЇНІ	154
--	-----

Олена Половинко

РЕАЛІЗАЦІЯ ФУНКЦІОНАЛЬНО-СИНТАКСИЧНО ОБМЕЖЕНИХ ЗНАЧЕНЬ У ПОРІВНЯЛЬНИХ КОНСТРУКЦІЯХ З ОРУДНИМ ПРИІМЕННИМ	158
---	-----

Анатолій Поповський

УКРАЇНСЬКІ ПРИЗВИЩА З КОМПОНЕНТОМ СИВ-	161
--	-----

Ярослава Сазонова

ДИНАМІКА МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ СУБ'ЄКТІВ-РЕЦИПІЄНТІВ СТРАХУ В ТЕКСТАХ ЖАХІВ	166
---	-----

Олена Семеног

МОВНА МАЙСТЕРНІСТЬ ПЕДАГОГА-НАСТАВНИЦІ ЛІДІЇ ЛИСИЧЕНКО	169
---	-----

Дмитро Сизонов

КОМУНІКАТИВНІ ПАРАМЕТРИ НЕОФРАЗЕОЛОГІЇ КРІЗЬ ПРИЗМУ ІДЕЙ Л. ЛИСИЧЕНКО	172
--	-----

Ярослав Скидан

МОВНА КАРТИНА СВІТУ СТЕПАНА САПЕЛЯКА	175
--	-----

Олена Скоробогатова

ГРАМАТИЧНЕ ПІДГРУНТЯ ПРЕЦЕДЕНТНОСТІ ПОЕТИЧНИХ АФОРИЗМІВ	178
--	-----

Катерина Сопіна

ДОМІНАНТИ УКРАЇНСЬКОЇ КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ КАРТИНИ СВІТУ ТА ЇХ ВІДОБРАЖЕННЯ В ТЕКСТАХ- ЗАКЛИКАХ ПЕРІОДУ РЕВОЛЮЦІЇ ПІДНОСТІ	180
--	-----

Микола Степаненко

СТРУКТУРА І ЗМІСТ МОВНОЇ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ КАРТИН СВІТУ: ФІЛОСОФСЬКО-ЛІНГВІСТИЧНА КОНЦЕПЦІЯ Л. А. ЛИСИЧЕНКО	183
--	-----

Юлія Суховець

МІЖСТИЛЬОВІ СИНОНІМІЧНІ ВІДНОШЕННЯ МІЖ ПРИСЛІВНИКОВИМИ ЕКВІВАЛЕНТАМИ СЛОВА	186
---	-----

Оксана Халіман

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІЮВАННЯ ЗАЙМЕННИКА Я В ПОЕТИЧНОМУ МОВЛЕННІ ЯК МАРКЕР ВИЗНАЧЕННЯ АВТОРСЬКОГО ПСИХОТИПУ(НА МАТЕРІАЛІ ПОЕЗІЇ СВІТЛАНИ АНТОНИШИН)	192
---	-----

Олександр Шуленок

ЛІНГВОКУЛЬТУРНА СПЕЦИФІКА ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ ІЗ КОМПОНЕНТОМ <i>ГУСИ</i> В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ	196
--	-----

Тетяна Яковлева

ДИНАМІКА В МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ УКРАЇНЦІВ: ФУНКЦІЮВАННЯ СУЧАСНИХ ВИГУКІВ ЯК ЗАСОБІВ ВИРАЖЕННЯ ОЦІНКИ	198
--	-----

ІНФОРМАЦІЯ ПРО ЗБІРНИК	203
---	------------

This image shows a full page of blank, lined paper. It features approximately 20 evenly spaced horizontal grey lines across its entire width, providing a guide for handwriting or typing. The paper itself is a clean, off-white color. There are no margins, text, or other markings present on the page.

[illegible]

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

УКРАЇНСЬКИЙ СВІТ У НАУКОВИХ ПАРАДИГМАХ
Випуск 10

Збірник наукових праць
Харківського національного педагогічного університету
імені Г. С. Сковороди

Коректура авторська
Загальне редагування *Маленко Олена*
Відповідальна за випуск *Маленко Олена*
Макет, дизайн *Лисиченко Тетяна*

Підписано до друку 10.03.2023. Формат 70x100/16.
Папір офсетний. Друк офсетний. Гарнітура «STIX Two Text».
Ум. друк. арк. 12,3. Наклад 100 прим. Зам. № 12-20

Друк: Видавництво МОНОГРАФ
ФОП Іванченко І. С.
пр. Тракторобудівників, 89-а/62, м. Харків, 61135
телефон: +38 (050/093) 40-243-50
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК №4388 від 15.08.2012.

www.monograf.com.ua